

هەلۆ بەرزاچەیى

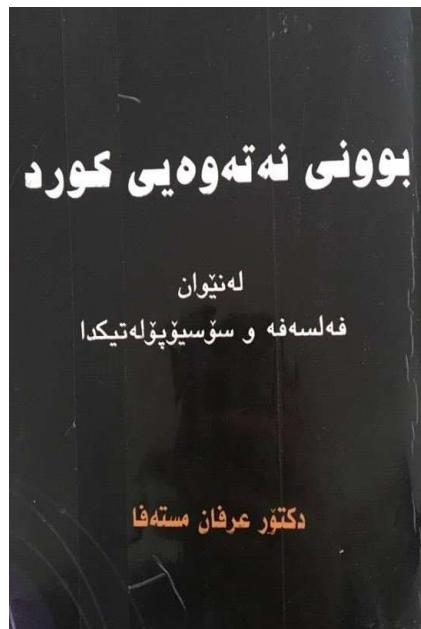

کوربۇون

و

ناس-يۇنالىزىم

خويندنهەدىيەك بۇ كتىبى

د. عرفان مستەفا

بوونى نەتهوھىي كورد، لە نبوان فەلسەفە و سۆسييپولەتىكدا

چاپى يەكم ٢٠١١، كوردىستان (٦١٥) لاپەرە

٢٠١٧

هەلۆ بەرزاچەيى

پیروت:

٤	بهشی یهکم.....
٧	بهشی دووهم.....
١١	بهشی سییم.....
١٥	بهشی چوارم .....
١٩	بهشی پنجم .....
٢٢	بهشی ششم.....
٢٦	بهشی حوتهم .....
٢٨	بهشی هشتم .....
٣٢	بهشی نویم.....
٣٥	بهشی دهیم.....
٣٧	بهشی پازدهیم .....
٤٠	بهشی دوازدهیم.....
٤٤	بهشی سیازدهیم .....
٤٧	بهشی چواردهیم .....
٥٠	بهشی پانزدهیم .....
٥٣	بهشی شانزدهیم .....
٥٦	بهشی هفدهیم.....
٥٩	بهشی هزدهیم .....
٦٢	بهشی نوزدهیم.....
٦٦	کوردبوون و ناسیونالیزم ، بهشی بیستم.....
٧١	کوردبوون و ناسیونالیزم ، بهشی بیست و یهکم.....
٧٤	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی ٢٢ .....
٧٦	کوردبوون و ناسیونالیزم ، بهشی ٢٣ .....
٧٨	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی ٢٤ .....
٨٠	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی ٢٥ .....
٨٣	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی ٢٦ .....
٨٥	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی ٢٧ .....
٨٨	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی ٢٨ .....
٩١	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی بیست و نو ٢٩ / .....
٩٤	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی سییم / ٣٠ .....
٩٦	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی سی و یهکم ٣١ / .....
١٠٠	کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی سی و یهکم / ٣٢ .....

کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی سی و سی	۳۳
کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی	۳۴
کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی	۳۵
کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی	۳۶
کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی	۳۷
کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی	۳۸
کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی	۳۹
کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی	۴۰
کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی	۴۱
دیمانه لهگه‌ل د. عرفان مستهفا (۲)	۱۲۹
دیمانه لهگه‌ل د. عرفان مستهفا (۳)	۱۳۳
بهشی چوارم	۱۳۸
بهشی پنجم، دیمانه لهگه‌ل د. عرفان مستهفا	۱۴۱
بهشی ششم کورد و مودیرنیتی	۱۴۵
بهشی ششم کورد و مودیرنیتی	۱۴۹
بهشی هشتم کورد و مودیرنیتی	۱۵۳
بهشی هشتم کورد و مودیرنیتی	۱۵۸
بهشی نویم... دیمانه لهگه‌ل د. عرفان مستهفا	۱۶۳
بهشی دهیم مودیرنه	۱۶۸
بهشی یازده مودیرنه	۱۷۲
بهشی دوازده مودیرنه	۱۷۹
بهشی ۱۳ مودیرنه	۱۸۵

بهشی یەکەم.

پیشەکی پیویست...

دوای دهیان سال و سەدە، هەتا ئىستا له ناوەندەکانى رۆشنىبىرىي و ئەكاديمىدا، مشتومر لەسەر چەممى نەتموھ بە دوا قۇناخ و فۆرمى چەمسپاۋى خۆى نەگەشتۈوه. بەتايىھەت نەتموھ چىيە و بە كى دەووتلى نەتموھ و لە چى پىنگەتۈوه؟، نەتموھ گەرەكە كامە بنەما و خەسلەتى ھېبىت؟.. ئەم كىشەمەھەر بەھوھە نەھەستاوه و پرسىكى ئالۇزى تريشى بەدوای خۆيدا ھىنىاوهتە ئاراوه. ئايا ناسىيونالىزم، نەتموھ دروست دەكات؟، ياخود بۆخۆى لە ھەناوى نەتموھدا سەرھەلدەدات؟... ھاوكات خويىنەر رووبەرووی چەندان چەممى ترى وەك دەولەت نەتموھ ياخود نەتموھ دەولەت و نەتموھ كولتور دەبىتىمەھ. لە باسگەلەكى تريشىدا، نەتموھ و دەولەت يەك مانا و ئاماز ميان وەرگەرتۈوه و بۇونەتە دوو دىيى يەك مەدىليا. واتە ھەر نەتموھ يەك دەولەتى نەبوو، وا بەنەتموھ ھەزىمار ناكىرى... دەولەت نەتموھ دروست دەكات، ياخود بە پىچەوانھە. ھەلبەت مەخابىن چەندىن چەممى و زاراوهى ترى وەك نەتموھى بندەست و، دابەشكراو و داگىركراو، ھەر شە لەسەر و نىكۆلى لېكراو ناكەنونە ناو لىكۆلىنەمەھ بەناو ئەكاديمىيەھە، ھەر لەبەرئەمەھى خاونەن تىئورييەكان ئاماز ميان پىنەداون.

رەنگە ئەم بەرھەممە بەردەستمان، هەتا ئىستا تاكە سەرچاوهىھە بىت، بە ووردى و قۇولى لە دىدى فەلسەفى و سۆسىيۇلۇزى و سىياسىيەھە، خويىنەمەھى بۆ چەممى نەتموھ تىدا بەرجەستە بۇو بىت. كارىكە رەنجى فەرھادى لەگەلدا دراوه. لەبەر گرنگى باسەكە و ئالۇزى و سەختى مانڭىمىي و فراوانى رووبەرى كاركىردنەكەمى، وام بە باش زانى، لەبەرھەمە، پى بە پىيى باس و ناونىشانەكانى كىتىبەكە، قىسە لەسەر بېرىكە و تىزە هەستىار و گرنگەكانى بكمەم و ھەمۇل بەدم لەم كەنالىمۇھ و بە زمانىكى بىرەك سادە و كراوهەتر، لە رىيگەى خويىنەمەھ و دەرىرىنى تىيىنېيەكانەمەھ، گەموھەرەكەمى بە خويىنەر بىناسىتىم. ھاوكات باسەكانى بەشى چوارم و پىنچەم، كە راستەمۇخ گەيدىراون بە پرسى كوردبوونەمە، بابەتكانى گرنگ و هەستىار و گەللى جارانىش ناپروون و سەختىن، پىويسىتىان بە لەسەر و مەستانى زىاتر ھەيە. بەندە كۆملە پرسىارم ئاراستەي د. عرفان كردووه، ئەويش بە وەلامىدانەمەيان، تىشكى رۇوناڭىردىنەمەھى خستۇتە سەر لايەنە دژوارەكان. ئەم كارەش بۆ ئاسانكارى باشتىر تىيگەيشتنى بابەتكان، وەك پاشكۆيەك دەيخەوينە بەرچاۋى خويىنەر.

ھاوكىشە مىللەتى بندەست و كۆيلە، لە خەباتىدا بۆ سەردارىتى، بىرىتىيە لە وىنەيەكى دروستى واقعى كوردى، كە بەدرىزايى مىزۇوبىكى زور، ئامادەگى نەبۇوه و ھېشتا لەم دۇخەش رزگارى نەبۇوه. ئاخىر گەر مىزۇو ياساى پەرسەندىنى شتەكان بىت، چما لاى كورد، وا وەرنەچەرخاوه و گرفت و ھۆكارەكانى چىن و كورد چ رۆلەيکى تىدا گىڭىراوه؟. كاتى كورد لە نىيو لىتاتى رووداوهكاندا، دەچەقى و ھەر خەرىكى ئەم پىو ئەم پىكىرىنىكى بىھودە دەبىت، ياساى ناوبر او نايگەرىتىمەھ. بەواتايەكى تر، كورد نە خۆى پى رزگاركراوه و نە توانييەتى بىگانە پلهى سەردار و جلەمۇى دەسەلات بەدەست بىگرى. ناچار كارى وەك پىشەكەمى سىزىف، ھەر خەرىكى سەرخستنەمەھى بەردى خلۇر بۇوھەمە و هەتا ھەنۇو كەش نە گەشتۇتە ئامانج.

ئەم ھەولەش دواى چەندبارە بۇونەوە، چ گۇرانتىكى تىدا رونادات و لە ئاكامدا، بۇ كورد و ئىناو و پىنناسەيەكى تاقانە و بىۋىنەرى بىزپەر، لە ياسا و رىسا و تىورىيە بەرفراوانەكان دەنەخشىنى، جياواز لەچاو ئەوانى دىكەمى رۆزەلاتى ناوه راست و رەنگە لە تەواوى جىهانىشدا. كورد كاراكتەرىيکى كلۇل و جەستە ھەلاھەلابۇرى پانتايى مىژۇويەكى نىوان "ھەولدان و شىكتخواردەنە" دەقگەرن بەم دۆخەوە، لە مىژۇودا، تا رادەي وونبۇون و نادىارى و نائامادەكى گەياندۇوە. كەواتە نەدەكمەيتە خانەي ئەم نەتمەو بندەستانەوە، كە زىرچەپۈكى بۇتە قەدرىيان و ئالاى خوبەدەستەدەنەيان بلۇن كەردىتەوە، نە لە نىيو رىزى نەتمەو سەردارەكاندا دەبىنرېتەوە، كە بە سەربەخۆيى گەشتلىق و خاوهنى قەوارەي خۆى، دەولەت بىت. ئەم سەفەت و دۆخەي كورد، ئا لەۋىدا ئالۇز و گرفت دروستكەرە، كە لىكۆلەرمۇيەك دېت و دەيمەن بە دەقى تىورىيە مۆدىرنەكان، ياخود ھەممۇ ئەم تىورىيەنە دىكەمى، كە لە دەرەوە كۆملەگەي كورد بۇ واقعى و بارودۇخىكى تر دايرىزراون، شىكار و رافە لە بۇويەكى نادىار و بىزىر بىكەت و بالاى پىنناسە ھەلەنگەرى كورد، بېرى بە قالبى تىورىيە دروستكراوەكەمە / داھىنراوەكەمە خۆى دا.

" ئەم حالتەمى كە كوردى تىدايە نە حالتى كۆيلەكانى ئەم جىهانەيە و نەحالتى سەردارەكانىيەتى، بۇيە هەر ھەولدانىك بۇ تىكەيشتن لەم حالتە لە رىيگەي ئەم مىتىقىد و تىورانەوە كە مۆدىرنىزىم بەرھەمىمە ھەنیاون، تۇوشى جۇرىك لە گومرا بۇونمان دەكەت و نامانگەيىنى بە ناسىنەتىكى راستەقىنەي ئەم بۇونەوەرە". (۱۱)

لەم رۆزگاردا، مۆدىرنىزىم و مىتىقىدەكانى، كراوەتە تاكە دەستاۋىزىز و ئامىر و روانگە و پىوانە و ئايىزايىك، بۇ خوينىنەوە و كاركىردن لەسەر دىياردەكان. لە كاتىكدا تەممەنلىق مۆدىرنىزىم ھەنەن بىيە، مىژۇويەكى چەند ھەزار سالەي كوردى بى خوينىنەوە و ھاوكات، بېرىيارانى ئەم بۇانىنە، ھەنىدە ناواقعين ھەرچى لەدەرەوە تىورىيەكە خۆياندا بىت و بە گەز و پىوانە ئەوان ھەلسوكەمەت نەكەت، ھەزىمارى بۇ ناكەن و بە لادەر و دەرچوو لە ئايىنە دادەنلىن.

مۆدىرنىزىم چ قەسيەكى جددى لەسەر حالتى كورد بىيە و لە قازانجىشى نىيە، خوينىنەوە بۇ بىكەت، چونكە حالتى كورد تايىبەت و لەدەرەوە دەقى تىورىيەكاندايە. بەللىيابىيەمە، ھەر خوينىنەوە كە لەسەر كورد، دەكەتە ھەلۇشاندىنەوە تەقەلمەكانى تىورە دەستكەرەكانىيان. بۇ نەمۇونە مۆدىرنىزىم، دەولەتە داگىركەرەكانى كوردىستانى بى دەولەتى مۆدىرنن و داڭىكىيان لى دەكەت و رازى نىيە ھەلۇمشىندرىنەمە، جا با لەسەر خوين و ئىسىكى كورد و گەلانى ترىش ھەلچىرا بن. تەماشاكلەن ئەتاتورك چ پىيگەيەكى گەمورە لای مۆدىرنەكان ھەمە و چەند بە نەمۇونە كە سەركەمەتوو و پىشىكەتتوو نەخاندوپيانە.

"لىكەنانەوە بۇنى كورد لەناو مىژۇودا بە پىي ئەم لۇزىكە كە مۆدىرنىزىم بۇ لىكەنانەوە بۇونەوەرەكانى ناو جىهانە مۆدىرنەكە ھەمەتى، نامانگەيىنى بە هىچ، چونكە كورد لەناو ئەم چوار دەولەتە مۆدىرنە كە بەسەر ياندا دابەشكەرلاوە بە پىي ياساكانى ئەم يارىيە كە دۆراوەكان دەكەت بە كۆيلە و براوەكان دەكەتە سەردار يارىيە نەكەر دەوە". (۱۲)

كورد، گەر لەناو مىژۇوشدا نەبىت، وا ھەر بۇونەوەرەكى ناو كايىھى سروشىتە و بە خۆرسكى رىساكاواھ و ھاتوتە جىهانە بەرينەكە مەرقاپايدىتىيەمە. بە حۆكمى پرۆسە سروشىتىيەكە رەوت دەكەت، نەك بە ويسىت و ھىز و پالنانى تىورى دروستكەرە، كە بىتىيە لە مۆدىرنىزىمە. كەواتە بەدەر لە بەنەماكانى مۆدىرنەش، كورد بە قورسايى خۆيەمە، بە زمان و كولتۇر و مىژۇوەكەمە و كۆملەن سەفەتى دىكەمە، ھەر ھەمە و ماواھ و داشمىنەت و بى ھىوانىيە لە گەمەيشتن بە ھەوارى ئامانچەكانى.

"کیشەی کورد لەگەل جیهانە مۆدیرنەکەدا ئەمە بە کە مۆدیرنیزم کوردى وەک دىزەدەپەکى سروشتى بۇ ئەم جیهانە و ئىناكىرىدووه و بە خۆى ئەممەشەوە بوارى بۇ كورد نەھىشتووه كە بۇونى خۆى ئاشكرا بىكەت و بەلگەكارى بۇ ئەم سىستەمە بىكەت كە بىرۋاي پېيەتى". (١٦)

ئاخىر ساتى مۆدیرنە، دەروانىتە بۇونى كورد و دەزانى، سەربارى ھەممۇ ياساى تىۋەتكانى و قىسىمى كەتتىبە دەق نەشكەواھەكان ھەمە و رەگى بە بۇونى خۆى و زمان و كولتۇر و مېزۇودا، ئىدى رەچچووه، مۆدیرنیزم وەك دېۋىزە و لىيى دەروانى و پېنناسەي دەكەت. ئاخىر مۆدیرنیزمە لەم شۇينەدا شىاۋى پەسەنلىكىرىنىيە، كە بىرياران و لايمەنگەران و لاساپىكەرانى، دەيكەنە خواوەندى دروستكەر و داھىنەرى بۇونەھەر و دىاردەكان. بەتاپىتە ئەم شتگەلمە بۇون و پېكەتەمە سروشتىيان ھەمە، وەك مەرۆف و نەتمە، بە ھەممۇ رەھەندە كۆمەلایتى و فەرەھەنگىيەكانىيەنەمە.

"كورد وەك ئەم سىزىفە وايە كە لە دووپاتىكىرىنە بەردىكەدا سەرقال ئەم بەھەنە بەھەنە بەھەنە سەر بخاتە سەر لوتىكە شاخەكە، بەلکوو سەرقالە بە دروستكەنى بوارىكەمە بۇ ئاشكەرا كە ئەم سىستەمە ئەم قورسەكانى لە زەھوبىيە و پى بەرز دەكىتەمە بۇ ئاسمان". (٢١)

زۇرن ئەوانە بى پېشخانىكى زانىن و زانىارى، لە پېشت چاولىكەمە رەشمە، تەماشاي كۆملەڭكەي كوردىوارى دەكەن، دەستى تۆمەت بۇ كورد درېز دەكەن و بزووتنەھەكانى بە خىلەمەكى و ناتەمە و ئىفلايچ بۇو دەزانى. پېيان وايە كورد، لە دۆخىيىكى بى سەروبەردايە و چ پېنناسەمەك وەرناكىرى. ئەم قسانە زۇر لە نۇو سەرە كوردىكەنىش تۇوتى ئاسايى دەيکۈوتەمە. بەللى كاتى مۆدیرنیزم دەكىتە دروستكەر و خۇلقۇنىيەرى ھەممۇ شت و دىاردە و بۇونەھەرەكان، ئىدى جىيى ھەناسەدان بۇ مەرۆف و نەتمە و بۇونەھەرە سروشتى و ھەببۇوە خۇرسەكەكان و مېزۇوپەيەكان نامىتتىمە، ياخود بوار زۇر تەمسىك دەيتتەمە.

ئاخىر گەر نەتمەھەكى وەك كورد، بىرۋا بەم بانگاشەي مۆدیرنیزم بەھىنى كە فەتواي بۇ داوه، وادەبىت دەستبەردارى ھەممۇ بەھەي سروشتى و كولتۇر بۇونەكەمە بىت، و خۆى نابۇوت بىكەت. ئەم ئەم بەھەنە تىۋىرى مۆدیرنە، كوردى تۈر داوهە دەرھەنە جیهانەكەمە خۆيەھە و ئافھەرین و دەستخۇشى لە تۈرك و فارس و عمرەب و ناسىيونالىزىمەكەيان دەكەت و وەك ئايديا تەماشا دەكىن، هەر لەپەرئەھەنە، ئەوان دەولەتىيان دروست كەرددووه و كورد بەم ئەركە ھەلەنساوه.

"مەرجى يەكەمىزى ئەندا ئەم جیهانە مۆدیرنەدا ئىيىمان ھەنئانە بەھەنە كە مۆدیرنیزم دەتوانىت لە رىيگەي زانست و تەكەنلەقچىياوه ھەممۇ كىشەكانى مەرۆقى ئەم سەردىمە چارەسەر بىكەت و ۋەنائى بۇ بىكەت بە بەھەشت" (٢٩)

بەللى راستە تەكەنلەقچىيا و زانست، بەشدارىيەكى بىيەوتايان لە ئاسانكەردنى ژيانى مەرۆقدا كەرددووه، لى نەيانتوانىيە و ھەرگىزىش نەكارن مەرۆف دروست بىكەن، - رۆبۇت ھەرگىز جىيى مەرۆف ناگەرەتتەمە، تەمنىا لە ئىشىكەردندا نەبىت - و ھەرودە باھە سەدان كىشە و گەرفتى دىكە ھەن، ئەم دەستكەوتانە خۇلقۇنىيە رۆبۇت و مەرۆقى ئامىزىن، بەس ھەرگىز شتگەلبىكى سروشتىيان پى نايەتە گۆرى، بە تايىست بۇونەھەرەيىكى وەك مەرۆف. بۇيە تەكەنلەقچىيا و زانستىي ناوبراو دەركەمەتتەنە نەرتىتىشيان ھەمە و نەيانتوانىيە، بە قازانچىان ھەلسۈرى. ھەر وەك دەبىنەن كورد، كەمۈزۈر بى بەشە لە دەستكەوتەكەنە زانست و تەكەنلەقچىيا و بىگە ئەم دوو دىاردە ھەگەلى حالەتدا، بە زيانى شەقاوەتتەمە. بۇ نەمۇونە داگىرەكەرانى و لاتەكەمە فرۇكە و تانك و توپىان ھەمە و نىشىتمانى كوردى پى سوتىماك دەكەن و رۆلەكانى پى دەكۈژن. زۇربەي زانكۆكانى و لاتانى داگىرەكەرە كوردىستان، دەرتانى پېۋىست بۇ

خویندکاری کورد نار محسینن، تا به هر ممهد بن له خویندن چ پرۆژه‌کی پیش‌سازی گهوره له کور دستاندا ئەنjam نادری و بشدری، ریزه‌ی بەشداری نیبیه یاخود زور نزمە. د. عرفان بەم جۆره کورد دەبەستىتەوه بە ھاوکیشەکەوه.

"گهوره‌ترین کیشەی کور دیش لەناو جیهانه مۆدیرنەکەدا ئەوهەیه نەیتوانیوه برووا بەو خواوندە بەھنیئ کە ئەم جیهانه‌ی دروستکردۇوە، ئەمەش واپکردوووه وەک کافرنیکى ناو سەرددەمە مۆدیرنەکە و ئىتابكىت و بەرەو دۆزەخەكانى ناو ئەم جیهانه پەلکىش بکرىت و بخريتە بەردەستى جەلا دەكانى". (۱۹)

با، به نموونه باس له دەولەتی تورکيا، له دیدى مۆدیرنیزمهوه بکەمین. بزانه چۈن کورد، به کافر و تىرۆریست و چەته و شاخاوی پېناسە کراوه، هەر لەبىر ئەوهى کورد، ملکەچى ياسا و ریسای ئەو دەولەتە نەبووه و تەسلیمی حوكىمەكانى نابىت، كە مۆدیرنە مۆرى رەزامەندىي خۆى لىداوه و پشتیوانى لى دەکات و دەپارىزى.

ئاھىر کورد هەر ئامادە نەبووه، دەستبەردارى ناسنامەی کور دبۇون بىت. تا سەرددەمانىکى پېش ئىستا، گەللى لە ئەوروپايىكەنیش، لەزىر كارىگەریتى پروپاگەندەی دەزگا بىشومارەكانى توركىيادا، تىرۋانىنى نەرىنپىيان لەسەر کورد ھەبۇو، کور دبۇو ھەمىشە كارى تىكدان و ئاز او ھەگىرى دەكمەن و ناتوانى بە ئارامى لەگەل توركدا بىزىن. لە كاتىكدا تورك و دەولەتكەميان، گهوره‌ترین بەربىستى بەرددەم کور دبۇون. کور د بە دەستوور، نكۆلى لە بۇونى كراوه. زولم و ناحقى لەمە گهوره‌تر، رەنگە لە ھىچ دەقەرىكى جيەندا بەرچاو نەكەويت.

بەشى دووھم...

- "ماهیه‌تی مودیرنیزم برواهنیانه بهوهی که مرؤوف بهوه دهگاته خوشیه‌ختی که بعونه‌وهره‌کانی ناو جیهانی سروشت بکات‌وه به ماده‌ی سه‌ه‌تایی و داوای نه‌مه‌ش لهم ماده سه‌ه‌تایی بهو شنیوه‌یهی که خوی همزی پیده‌کات جیهانیکی نوی و کومله بعونه‌وهریکی نوی دروست بکات و بیت به خواهندی ناو نه‌و جیهانه نوییه ماهیه‌تی مودیرنیزم دروستکردن". (۲۰)

وهک ئامازه‌امان پیدا مودیرنیزم دهگیته کارخانه‌ی سه‌لعنوی دروستکردن‌وه‌های بعونه‌وهره‌کان. مرؤفیش به خوی و میزوه‌که‌بی و خسله‌ته سرواشتیه‌کانیبه‌وه، دهی ملکه‌چی مودیرنیزم بیت و له ژیر فرمانیدا همل اسوکه‌وت بکات و بیر بکات‌وه و بپیار بدات، دهنا بمر نه‌فرهت دهکه‌هی و فری دهدریته دهره‌وهی کایه‌ی ژیانه‌وه. کهواهه مرؤفیش بهو شنیوه سروش‌اتیه‌ی نافریده بوروه، دهبیت وا لمخوی رامینی و له مرؤفه‌کانی تریش، کهوا به تیکرا هممو که‌رسه‌ی خاون بو دروستکردنی شتگه‌لئیک به‌دهست‌ای خالقیک به ناوی مودیرنیزم. سات‌ه‌مختی مرؤوف بهو هممو پنهان و نهی‌انی و شته سه‌رسوره‌یینه‌کانی ههیه‌تی، دهست‌ه‌داری نه‌و هممو اخسله‌ته سروشتی و وزه گهوره و نهی‌نیه شار او‌ه‌کانی توانا و لیوه‌ش‌اویه‌ی و داهینانی خوی دهبیت، خوی و هک ماده‌یکی سارد و رقم و اتفقی ئاماده بو به‌کاره‌یینان ده‌بینیت‌وه. بمراستی ئه‌مه هیچ‌نیه، جگاه لمه‌یه بعونه‌وهریکی و هک مرؤوف له مرؤوف بعون ده‌خیریت و ده‌خانه خانه‌ی مادده‌وه، ههر لمه‌یه نه‌وهی تیوریه‌که‌ی ئهوان واي داناهه و ته‌دماغ‌ای نووسه‌مکه‌ی واي پی خوش بوروه. زولمی وا قورس و گهوره و گران له هیچ‌کایه‌کدا له مرؤوف ناکری، و هک نه‌وهی به ناوی تیوریه‌کانی مادی و ماودیرنیزم‌وه له مرؤوف ده‌گریت. ئه‌مه به کویله‌کردنی مرؤفه بو ئاسته هاره نزمه‌که‌ی و هرکه‌سی ئه‌مه په‌سند بکات، وا له مولکایه‌تی و تاییه‌تمه‌ندیتی خویدا دهست‌ه‌داری مه‌زناهیتیه‌کی گهوره ده‌بیت.. ئالیره‌وهی نووسه‌د. عرفان، ده‌چیت‌هه ناو باسگه‌لی دروستکردنی نه‌تمه‌هکان‌وه، به پی‌یه روانین و سیسته‌می بیرکردن‌وه و کارکردنی مودیرنیزم. چونکه گهور نه‌تمه‌وه له کوی چهندین مرؤوف پیکه‌هاتبی. وا ئه‌ویش مه‌حکومه به ياسای که‌رسه‌ی خاو و مادده، بو دروستکردنی شتگه‌لئیکی نوی، به‌دهستی و هستاکانی مودیرنیزم. ئه‌مه‌ش چهقی نه‌و باسانیه، که ده‌بنه کروکی ئه‌م بمره‌ه‌مه و له لاپه‌ه‌کانی داهات‌وودا تاو‌توبیان ده‌کمین.

مودیرنیزم بو ئه‌وهی بگاته ئامانجی خوی، بهو ده‌سه‌لاته ماددی و مورالیانه‌ی ها له پشتیمه‌وه، وا ده‌یه‌یه هممو بوروه سروش‌تیه‌کان، سه‌لعنوی و هک که‌رسه و ماده (هیولا)‌یه‌کی خاو، تیه‌ه‌لشیلیت‌وه و به پی‌یه ئاره‌زو و مه‌رام و قالب‌ه‌کانی خوی، له فورمی نویدا دایانه‌یزیت‌وه. و شیوه‌گیریان بکات.. به کورتی (ماهیه‌تی مودیرنیزم) کارخانه‌ی دروستکردن، دروستکردنیک که هاوئامانجی ره‌ته‌که‌ی خوی بیت. به واتیه‌کی تر، ئه‌رك و بایه‌خی مودیرنیزم بریتیه له: دامالینی خسله و تاییه‌تمه‌ندیه سروش‌تیه‌کان، له مرؤوف و نه‌تمه‌هکان و بوروه خورسکه‌کانه و کردنیانه، به که‌رسه‌ی پیداویستی سازدان و دارشتی ئایدیا نوی! ئه‌مه‌ش گهوره‌تین هم‌ره‌شه و سووکایه‌تیه له‌سمر چاره‌نووسی مرؤوف. مرؤوفی کورد بـهـتـایـهـتـ، که خاوه‌نی هیچ‌شـتـیـکـی خـوـیـ نـیـهـ. يـانـ هـهـیـهـ وـ لـیـ زـهـوتـ کـراـوهـ وـ لـیـ دـزـراـوهـ وـ لـیـ شـیـوـینـدـراـوهـ.

"ههر مرؤقیک يان ههر میله‌تیک خوی به ماده‌یه‌کی رهق و تهق نه‌زانی و قبوولی ئه‌وه نه‌کات ئه‌م خواهند بوروه پی‌یه‌خشتی و وا بیریکات‌وه که سیسته‌می بعون په‌رسه‌ندن‌که‌ی له‌ناو خویدایه، ئه‌وه هه‌تا‌هه‌تایه له دوزه‌خی ماده و رهق‌تله‌کان بـهـ خـوـیـ دـهـمـنـیـتـوهـ وـ نـابـیـتـ بهـ هـیـچـ". (۲۲)

همروهک نووسه‌میریش ئامازه‌ی پیداوه، مارکسیزم قوناخه‌کانی گهشمه‌ندنی کومه‌لگای به: ده‌بـهـگـایـاـتـیـ، سهـمـادـایـهـرـیـ وـ دـوـاـ قـوـنـاخـ کـوـمـهـنـیـزـمـ، دـهـسـتـیـشـانـ وـ نـاـوزـدـ کـرـدوـوهـ. ۱۱ اوـسـاتـ

مۆدېرنىز مېش بۇ قۇناخى: راوشكار، كشتوكالى و دوا قوناخ پىش امسازى دابېشى دەكەت. ئۇوهى جىي سەرسورمانە نەتهوھە، وەك بۇويھەكى ئەقلى و سروشتى، لەم دوو تىۋىرىي و قوتاڭانەيدا، كە ھاومەبەستان و كەمۈزۈر لە يەك سەرچاوه ئاو دەخونەوە، دىاردەيەكى نەگریس و اھملۇقىوی سەردىمەيکى نەھامەتتىيە. لاي يەكمەم، زادەي قۇناخى دەاربەگى و لاي دووھەم بۇويھەكى ئاو كۆمەلگەي كشتوكالىيە. ئەم دىارداھ کاتتىيە، لە قۇناخى كۆمەنلىزم و پېشەسازىدا، بەسىر دەچىت و نامىنى. الله كاتىكدا گەر بىت و لە ولاتىكى وەك شورھۇي جاران بىروانىن، دەبىن ئەم دەسى لەتدارتىيە، گەيشت بە دوا قۇناخى پەرسەندى خۆى و كەچى نەتمەنەكەنلى بندەستى، هەرگىز دەستبەردارى بۇون و ھەبۇون و تاييەتەنەندييەكەنلى خويان نېبۇون. لە چركەساتى كرانەوەي ناسراو، بە پېرىقاسترقىكا و گلاسنوسدا، ھەممۇ ناسنامەي نەتمەنەي خويان بلەندرى دەولەتىان كىشا و دىارى كرد.

ھەزوھە ئۇوه دوو سەدەيە، ئۇموروپا بە قۇناخى پېشەسازى دەپەنلىكى و دواپېشەسازىشدا تىددەپەرى و اپەنگە بەجىشى ھېشىتىت، كەچى تازە بە تازە، گۆيمان لە ھاوار و نالەي نەتمەنەكەن دەبىت، بۇ تاييەتەنەنلى بۇونى نەتمەنەي و قەوارەي سەرباامخۇ. بەنمۇونە، كاتالانى، سكۇتلەنلى، باسک و ئېرلەندييەكەن... هەندە لەتەمەن ئەممۇ ھەۋلەكەنلى ئەم ھەژمۇونە مۆدېرنىز مەدا، بۇ كەمۇي و مەلىكەنلى خەلسەت و بۇوه سەروشتىيەكەن، ھېشىتا نەتىوانىيە مەرۇف او نەتمەنەكەن لەقالب بىتا و چوارچىۋەند بىكت، بەھۇ شىۋىھەي تىۋەرە مۆدېرنىز مەكە مەبەستىتى و كارى بۇ دەكەت. چونكە ئۇوهى ئەم دوو تىۋەرە گەرەكىيانە ئامانجىكى گلاۋى سىاسىيە، زلهىزەكەنلى دنيا لە سەرى كەر كەمۇتونون و لە بەرەكەي دەخون و لە سايىدا حەساونەتمەوھە. كەواتە مەرۇف و نەتمەنەكەن، بۇويھەكى زۆر رەسەنترن، لەم چوار خەت و خالىي بېرىيارىك كىشائىتى و گەرەكىتى خويىندەوە بۇ مېزۋوبىان بىكت، لى لە پېشىت پەرەدەي رەش و بەدمەن ئەھىدى ئايىلۇزىيا و مەبەست و گۇمانى ناپەسەندەوە خواتىت و ئامانجى دىكە خراوەتە بەرnamەوە.

مەسعود محمدە دەلى:

<> بېرىيارى مادى تەقلیدى لە مەسىھە ئەنەن كۆرەنلى ئەلەيھەتىدا بىن ئۇوهى پېۋەي دىار بىت، كە ھەست بە خۆى دەكا دوو جاران دىرى دوو راستى ھەرە گەورە ھەلەدەچەقنى:

جارىكىيان: كە دى لەگەنل دان ھەنinan بە گۇرلان و بەرەوپېش چۇونى مەرۇقدا داۋامانلى دەكا بېسەلمىتىن گۇيا دەستتۇرەكەنلى ئۇو دۆزىيەتەوە بۇ بەرەوپېش چۈون دەستتۇرە ئەبەدىن و شەقامە بىرى ئۇوهىپەرى گۇرلان، ئەممەش خۆى لە خۆى دا دىرى گۇرلان و بەرەوپېش چۇونى بەرەدەوامە چۈنكە كۆمەلەيەتىمانلى دەكەتەوە بە كېميا و فيزىيا كە دەستتۇرەكەنيان ئەبەدىن، دىرى یراڭىيەنەكەنلى خۆشىيەتى لەوددا كە گۇرلان بە شەتكى ئەزەلى و ئەبەدى دادەنلى بەلام دەستتۇرە قالب بېسەتەكەنلى خۆشىيە ئەزەلى و ئەبەدى دادەنلى بەلام دەستتۇرە قالب بېسەتەكەنلى خۆشىي بە ئەبەدى لە قەلەم دەدا، ئىنچا خۆشىي دەكەتە مامۇستاي زانا و فەھىلەسۈوف و راپەرى دوارقۇز بە خۆى ئەبەدى بۇونى نەزەرىيەكەيەوە كە ئىتىر ھەممۇ مامۇستايەكى دوارقۇز ھەر قوتايى دەبىن و ھەممۇ بلىمەت و زانا و ھونەر كارىكىش كاۋىئىز ھەرە كەنلى فەرى ئەو. عەجايىب! ھەر لە ئىستاكەمە خالق رازى ئىيە بە مامۇستايى ئۇو كەچى ھەر خۆى تەعىن كەدووھ بە مامۇستاي قالوبەل...

جارى دوھمىشىيان، لەوەدا كە دى بەشىنى اكى گەرنىگى خاسىيەتە بەرەدەوامەكەنلى مەرۇف دەباتەوە بۇ عامىلە نابەردا ھەۋامەكەنلى جۇرى گۇزەران وەك ئۇوهى مەرۇف بەنەنەواوى ئاوينەيەكى بىن ئىيرادە و بىن

خواهیشته‌ی دهرونسی و بین رق بیونه‌وه و بین خوش ویست‌ان و ترس و تهمما و نومنیدی تاییه‌تی ....و.... و...بین که هم‌ر دهبن تیشکی نهوا هاندله مادییه یاهکسهرانه بداته‌وه که دهوریان له لنهشی داوه> ا.

د. عرفان به وردیی و به دیقت‌هه تاونویی ئام پرسگله دهکات و پشوو دریزانه، لسهر باسه‌که‌ی دهروات و دهنووسی:

"نهته‌وه پیکه‌هاته‌یه کی کومه‌لایه‌تییه له کومه‌له مرقا‌قیک، مرقا‌قیش به نهسل بیونه‌وه‌ریکی سروشتبیه و بیونه‌وه‌ریکی دروستکراوی دهستی ئام خواهنده نوییه نییه، هم‌ر شتیک له بهشدا سروشتبیه زیندو او بنت، له گشتیشدا سروشتبیه و زیندووه، نهمه‌ش نهوه دهگه‌یینی نهته‌وه‌اش بیونه‌وه‌ریکی زیندو و سروشتبیه، چونکه پیکه‌هاته‌یه که له کومه‌له مرقا‌قیکی زیندو و سروشتبیه، بقیه بتو تیگه‌یشنن له نایدیالی نهته‌وه و اسیسته‌می بیون و په‌رسه‌ندنه‌که‌ی هم‌ر دهبنیت له بیون و په‌رسه‌ندن ای نهوا کومه‌لگایه رامنین که بیون بنه‌ته‌وه". (۲۳- ۲۲)

ئیدی لم میان‌دا، دوای هم‌ست پیکرادرن و ناسین و دیاریکردنی نهته‌وه‌ی دروستکراو و زیندو و سروشتبی، داهگه‌ین به دووجور تیوری جیاواز و پیچه‌وانه‌ی یهکتر {تیوری مودیرنیزم و اتیوری فلم‌سوفانی ئەلمانی}.

نووسمر، کتیبه‌که‌ی به ههولیک بتو تیکشکاندنی "مودیرنیزم" داده‌نی. شکاندن به مانای هملو‌شاندن‌هه‌ی ئام ریسا و یاسیانه‌ی، کردوویته پیوهر و نورم، بتو کار پیکردن و ناونانی دیارده کومه‌لایه‌تییه‌کانی مهیدانی نهته‌وه و ده‌که‌وتکانی دیکه. رووخاندنی به شیوه‌ی دارمانی کوشکی خیالی نهوانه‌ی به شهواره‌ی مودیرنیزم که‌توون. هملو‌شانه‌وه و رووخانی نهوا دیوارانه‌ی له بمردم ئاسوی بیرکردن‌هه‌مان دا به ناسروشتبی و برهک به زورداری هیلچنزاوه. رامالینیکی نهوا تمومژه‌ی ریی له دید و بینینمان گرتوه. بنبستکردنی نهوا لاقاوی نهزانییه‌ی بتو لوولدانی ههموو به‌ها سروشتبی‌کان، خراوه‌ته گهه. لم کار‌شدا پشت ده‌بستی، به میتوده زانستییه‌کانی میزرو و سروشتب، فلم‌سفه و واقعی بیون و کومه‌لایه‌تی، که له واقعی سروشتب و ژیان دا همن و وهک نهمن و بیونیکی سروشتبی نهمر و نهگۆر بمرجسته‌بیون.

به‌های ئام رنجه گهوره‌یه، له هملتکاندنی مودیرنیزمدا، بتو نهوه دهگه‌ریته‌وه، دهگا و په‌نجه‌هیه‌کی دیکه به روی ئاسوی تیپوانین، لم‌هه پرسی کورده‌وه، والا دهکات و ده‌فه‌تیکی ساز کردووه، بتو سه‌لەنۇ قوللر بیرکردن‌هه‌وه و بدیقت روانین، له پرسی خود و کوردناسی. بتو دهستپیکیکی نویی بیرکردن‌هه‌وه و تیگه‌یشنن له بن‌هه‌ما و ریشه و ره‌هەندکانی (کوردبوون).

- بهشی یهکم : بیروکه‌ی نهتموه له نیوان عهق و واقیدا

نووسمر، پیناسمه‌ی کی گشتی نهتموه له بُچونی باوی مارکسی و فلسفه، به تاییهت فلسفه‌ی ئەلمانی دا دهکات . لەم دەروازمیوه دەچیتە نیو باسەکانموه قىسە لەسمر كۆملەگا و ژيان و تا دەگاتە ئەموھى باس له چۈنپىيەتى سەرەلدانى نهتموھى دهکات . لېرىشدا دۇو رېیگا دەخاتە بەرچاوا:

یەکم: رېیگەی باو و بەرفرا انکراوەكە، كە له ناواخندا مەبەستى مۇدىئىزىمە!.

دووھم: رېیگای فەيلەسووفانى سەدەتى ۱۹ ئەلمانيا.

كرۆکى باس ئەموھ نېيە مرىشك لە ھېلىكمىھ ياخود ھېلىكە لە مرىشك، بەلكو سەرسۆپىيە بەدوای ئەمو راستىيەدا، كە ئايا نهتموھ بۇوەيەكى دەستىكىدە و وەك ئامىر و شتگەلمەكانى دېكە، بەرھەمى دەستى مرۆفە و مرۆف لە رېیگەی ئەمو بېرەباوەر و ئايىلۇزىيائى باوەرى پېيەتى و ئەمو سىستەمەي دروستى كردوھ، نهتموھى ھېنىاوەتە كايھوھ؟ دەرورۇبەرى مادىش كەرھسە و لانك و ھۆكارى دروستبۇونەكمىھ؟. گەرمە ۋەستى و دروستى ھەبىت، حۆكمىيە قورس و گران، بەسەر مرۆف دا وەك بۇونەمەرېكى سروشى دەدرى. ئەمەش بېرورا و ۋوانگەي دەستەي يەكەمە، و ھەلگرانى بېرى ماركسىش، ھاواران لەسەر ئەم بُچونە.

دەستەي دووھم، نهتموھ بە بۇوەيەكى عەقلى دەبىنин، كە پېشۇھەت لە عەقلدا، بە سروشى ئامادەبى ھەمە، ياخود لەناو بېردا ھەمە، پاشان بە ړەوتىكى سروشى خۆى نمايشت دهکات. لەم روانگەمە بۇوە سروشىيەكان لە عەقلدا ھەن و دوايى خۇيان شىۋوھەگىر دەكەن. گەرمە ئەقل و ھوش و بېر نېبى، كە ھەر ھەمەوپيان لە مرۆفدا بەرچەستەبۇون و ھەن، وا سەرلەبەرى دنيا مادىبىكە ناتوانى بۇوەيەكى بە سروشت بۇوی وەك مرۆف / نهتموھ، دروست بکات.

مسعود محمد، ئاوا پەسىنى گرنگى و كاريگەرى مرۆف دەكتات و دەلى:

<> من كە دېيم باسى مرۆف دەكەم بە ھەممۇ عەبيب و عارىيەوە لە پېشەوە سەلەمان دوومە و لە خۇم كردۇوھ بە ئايىن كە مرۆف ھەرچەند لە پلەي زىيە كز و بەرەزىرى تىيەكەيشتن و بە خۇنارىن و بەرەفزى پەندەبىدا بېت دېسانەوە ھەر خۆى تاكە كارىيەتىرى مېزۇو و كۆمەلەلايەتىيە و بىن ئەمو رەپوت و ۋەچالەي كە جارىيەتى دەبىتە مىرى سەرپىر و جارىيەتىيان پىلەلوى ئاغا و شىيخ و رابەرى سىياسى ماچ دەكتات و لە لايەكى دېكەشەوە چىرى زانست و داد و شەرافەت ھەلەدەگەرىت، بىن ئەمو مەخلۇوقە ھەرچى سروشت ھەمە گىيانى شانازى و نىرخى بەرز و ئىيداع و دۆزىنەوە و داھىنان دەدۇر ئىنېت و دەبىتە قەپىلەتكىلى كەتال و بەتال، بېتاكا و بېتىاز. مرۆ ئىعجازى ھەرە ھەرە گەورە چەرخو فەلەكى نۇ نەھىمى كۆننە و فەزاي بېسۇور و بېرانەوە سەرەدەمى زانست و تەكىيكە. (ھەمتا دەمى ئەم نووسىنە قىسەكەم بەرەستى موتلەق دەزانم، ئەم جانە گەر لە دوارقۇزدا ئىعجازى گەورەتىر پەيدا بۇو، واتە دۆزرايەوە، ئەم سا قىسەكە دەگۈرۈت بە ھەنئانە خوارى پلەي مرۆف لە ژمارە يەكەمە بۇ ژمارە دوو)>.

ئىدى ململانى و دىالېكتىكى يەكمامايىتى نىوان مروف و دورووبىر، و رۆل و كارىگەرنىتىيان، لە بەردىمماندا خۆى قووت دەكتەوه. فەيلەسۇوفانى ئەلمان رۆلى سەروھرىي و گرنگىي و يەكمامايىتى دەگىرنەوه بۇ مروف و عەقلەكەمى.

نۇوسەر بە وردى و بە دېقەتمەوه لە دۇوتۇى ٦١٥ لايەرەدا، بە تانۇوپۇي ئەم باسگەلەدا دىتەخوارى، تا وېنە جوان و دروستەكەمى مروف/نەتەمەمان بۇ دەكتىشى و پېشکەش دەكت.

- كۆمەلگای پېشەسازى وەك زەمینەسى سەرەلەنى بېرۆكەمى نەتەمەوه

كۆمەلگای پېشەسازى، وەك زەمینەسى سەرەلەنانى بېرۆكەمى نەتەمەوه.. خاونى ئەم بېرۆكەمە، ئىلى قەدوورى Elie Kedourie، پروفېسۈری زانستە سىاسىيەكان لە زانكۈ ئىكونومى لەندەن، كاتى سالى ١٩٦٠، كىتىبەكەمى بەناوى نەتەمەخوازىيەمە بلاودەكتەمەوه، دەنۋوسى:

"نەتەمەكان بۇونىكى سروشىيان نىيە و بۇونىكى دروستكراويان ھەمە و مىزرووى دروستكىردنەكەشىان لە دوو سەدە تىنباپەرىت، واتە بەر لە سەرەلەنانى مۇدىرنە و كۆمەلگای پېشەسازى بۇونىيان نەبۇوه". (٣١)

دواى ئەمەش دىيارتىن كەسانىك، كە ھەمان رېچكە دەگەنەبەر (ئىرنىست گەنلەر Ernst Gellner و ئىرىك ھۆبزباؤم Erich Hobsbawm، ئەنتۇنى سەمیس Anthony Smith و بىنەدىك ئەندەرسۇن Benedict Anderson)، ئەمانە لەزىر كارىگەرنىتى ماركسىزىدا، تىپرانىنى خۇيان لەمەر نەتەمەوه داپشتۇوه.

ئەگەرچى لەم بەرەممەدا ناويان نەھاتووه، لى كارە زەبەلاحەكانى دوو بېرمەندى ئەم بوارە Deutsch & Karl.W. Miroslav Hroch دەكتەنەنە دەكتەنەنە بازنهوه. ھېۋىش، خاونى كۆمەلنى لېكۈلەنەوه دىارە، لەم مەيدانەدا و لە دىنای ئىمپۇرى كارە ئەكادىمېيەكاندا، لە رىزى پېشەوه دادەنرى. توپىزىنەمەكەمى لەسەر بزوتنەھە ئەتەمەويى لە ١٢ ولاتى ئەمۇرۇپايدا كەرددۇو و بەسەر ٣ قۇناخدا دابەشى كەرددۇن: گروپە ئىتتىكىيەكان، ناسنامەنى نەتەمەوايىتى و نەتەمەخوازى تايىت. دۇيچىش يەكىكە لەمۇ زانستكارانەي لە دىنای ئىمپۇدا، بایەخىكى زۆر بۇ كارەكانى دادەنرىت. قورسايى كارەكانى لەسەر نەتەمەوه بە كۆمۈنیكاسىونى ئالوگۇرى پېۋەندى كۆمەلەيەتتىبەمە گىرى دراوه. ئەمەش لە رىگاى قۇناخەكانى سازدانى جقاتى، توانەھە كولتۇرى و خۆگۈنچاندىنى / ئىننەكەراسىونى سىاسىيەمە دىتە دى. باوھرى وايە نەتەمەوه گەللىكە، كە خاونى دەولەت بىت. سەرەتا دەستە و گرووبى ھەلبىزاردە، شاعير و نۇوسەران و مىزۇنۇوسان، سەرمەشقى مەسەلەنى تىكەلبۈونە كولتۇرىيەمەن و پاشان رىكخراوه بچووكەكان دىنە مەيدانەوه و درېزە بە پرۇسەمى نەتەمەسازى دەدەن. ھاوشانى ئەمانە، لە رىگەمى بلاودەكتەنەھە سىمبول و ھىما نەتەمەيەكانەوه، وەك سروودەكان، پەرە بە كارەكان دەدرى و دواتر جەماوەر و مەندالان لە رىگاى گرووب و ماسمىدىياوه، دەخرييە گەر. بەم پېئىه نەتەمەسازى بە ئەنجام دەكت.

بە گویرەت تىۋىرى گەنلەر، نەتەمەوه لە كۆمەلگای پېشەسازىدا دروست دەبىت. لاي ئەندەرسۇن، كۆمەلگایەكى فەنتازياكراوه و رامان دەكرىت. نەتەمەوه تەنها لە مېشىكدا بۇونى ھەمە، سەرەرای ئەمەھە ئەندامەكانى ھېشىتا يەكتىر ناناسن و نەيانتوانىيە يەكتىر بناسن، كەچى لەگەل ئەمەشدا ئەمۇ رامانەيان بۇ كۆمەلگا ھەمە. ئەندەرسۇن پېئى وايە، سېيىتەمى كولتۇرى كە لەسەر رەگۇرېشە كولتۇرى ساز دەن، لە ئاكامى ھۆشىارىيەكى نەتەمەوه دەخولقىت. ئەمەش لە رىگاى ھەلۇشاندەنەھە كۆمەلگای ئايىنى و

بنهمالهیوه، بمتایبیهت ئایینه گھور مکان له سەدھى ناوهراست دا، ململانبى لەسەر ئىنجىل و قورئان ياخود زمانى لاتىنى و عەرەبى بۇوه.

نەتموھە هەر بە تىكدان و ھەلوھشاندنهوهى فۇرمە كۆمەلەيەتتىبە كۆنەكە "بنەمالە و ئايىن" دروست نابى، پىۋىستە دەستاوايىزى تر بىتە ئاراوه، بۇ بلاوکردنەوهى نەتموھى وينكاراو، لە رېگاي رۆژنامە و رۆمان نووسىن و بە گشتى چاپەمەننېيەوه. كاپيتالىزمىش زەمینەي چارەنوسسازى نەتموھى و فاكتى گرنگى نەتموھەخوازىيە. ئەندەرسۇن ئاماژىيەكى گرنك دەكەت و پىي وايە ناسىيونالىزمى ئەمرىكايى ئايديال و سەرمەشقى ناسىيونالىزمى ئاسيايە. لە ئەورۇپاش دەرئەنjamى شەر و داگىركارى ناپلىون و فەرەنسا، نەتموھەخوازى سەرى ھەمدا. لە ئەمرىكا، لە ئەنjamى شەرەكانى سەدھى ۱۷ و ۱۸، نەتموھەكان لەسەر بنچىنەي زمان و كولتور لە يەكتىر جودابونەوه و سنورىيان بۇ خۇيان كىشا لم كىشۇرە، چىنى ناوهندى ھەملگرى نەتموھەخوازى نەبۇون، بىلگۈ دەستبىزىرىك رابەربۇون. لەسەدھى ۱۸ دا، تىزىك بە ۲۰۰۰ ھەزار رۆژنامە، كە ۵۰۰ سەدیان لەوكاتەدا تەممەننیان ۱۰ سال زىتر دەبۇو، رۆلى سەرەكى لەم پرۆسەيدا گىراوه. لاي سەيىش بەردهوامىتى ئىتتىك و كارىگەرەتى رەواجدارە.

د. عرفان بىرۇباوەكاني گىلنەر، وەك دىيارتىرين كەسانى ئەم گەروپە ھەلدەبىزىرى و دەيکاتە نويىنەرى، ھەممۇ ئەوانى دىكە و بە چىرىي و خىستى لېيان دەدوى و لە راستىشدا ئەم باسگەلمە و بىرۇراكانى گىلنەر تا دوا لاپەرەكاني ئەم بەرھەمە، ھاوشانى باسەكان، ئاماھىيە و، نووسەر ھەلىان دەسەنگىنى و لەسەر تىزەكاني رادەھەستى. گىلنەريش وەك ماركس، قۇناخەكانى گۆرانى كۆمەلگاي رىزبەند كردووه. قۇناخى پېشەسازى، دوا وىستىگەي گۆرانە و لېرەدا ھەلۇمەرجى پىۋىست بۇ دروستكىرىنى بىرۇكەي نەتموھە دەخەملى، لە رېگاي خستەكارى نەتموھەخوازىيەوه.

بە پىي ھېپوتىزەكانى ئەم خاوهن تىۋىرىيە، ناسىيونالىزم دەستاوايىز و ھۆكارى دروستكىرىنى نەتموھىيە. لەمەشدا چاپۇشى لە بۇونى سروشتى و واقىعى نەتموھە دەكەت و ئەم مېزۇوش لەبەرچاۋ ناڭرى، كە زۇر پىش سەردەمى پېشەسازىش، نەتموھە هەر بە سروشتى ھەبۇوه.

مامۇستا مەسعود محمد دەلى:

<پەھەمەحال داپىرىنى فەر لە واقىع كەلگە لە فەرەكە دەپىرى و واى لى دەكەت بچىتە رىزى دامە و شەترەنچ كە زانىن و نەزانىن لە سنورى خۆيدا دەمەننېتىوھ و هىچ شىنان بە ئىسپات ناگەئەنېت و هىچ روون ناكاتەوھ و هىچ درۇيان لە كەمس سېنى ناكاتەوھ، هەر هىچ ناكات>.

"كۆمەلگا پېشەسازىيەكان كە كۆمەلگاي نەتموھىيىن، بەرھەممى تەقلىدەنەوهى واقىعىيىكى داھىنراو و نويىن، ئەم واقىعە داھىنراوە نويىيەش بەھۇى ئەم ئامىرە نويىيانەوه ھاتووەتە ئاراوه، كە كۆمەلە كەسىك دايىھەننیاون و كەسىتىكى تر پەرەيان پېداون و كەدوويان بە كۆمەلە ئامىرەتىكى ئاو بۇ بەرھەممەننائى پېداوېستىكى مادىيەكان" (٤٠.)

لە كۆمەلگاي پېشەسازىدا، كۆمەلنى گرووب ھەن، نووسەر بەم جۆرە دابەشيان دەكەت:

- ئامىر خولقىنەرەكان... ئەوانەى لە رېگاي مەعرىفە و ئەقلاھوھ بۇ يەكمەجار ئامىرەكانيان داھىناؤھ.

- ئامىر سازەكان... ئەوانەى بە لاسايىكىردىنەوهى گرووبى يەكمەم، دەتوانن تەننیا ئامىرەكان دروست بکەن.

- ئامېر بەكار ھېنەرەكان..ئەوانەي ناتوانن داهىنان و ساز كردنى ئامېر بىكەن،لى بەس دەزانن بەكارى بەھىن.

لای كۆمەلگا ئىسلامىيە تەقىيدىيەكان، ئاكار جىي ئامېر دەگۈزىتىوھ و ھەمان كار ئەنجام دەدات. واتە داهىنان و ساز كردن و بەكار ھېنەن، لە ئاكاردا پىرەو دەكرى.. ئاكار خولقىنەرەكان، ئەو كەسانەن لەسەر دەھى مۇھەممەد دا ئاكارىيەكى نوبىان خولقاندووھ، كە پىشىر نەبۈوه.ئەمانە ھەر خولقىنەر نەبۈون، شىۋوھەگىر كەر و ساز كەرى ئەو ئاكارەبۈون لە ژيانى رۆژانەدا. ئاكار سازەكان: ئەوانەن ياسا خولقاوەكان بە پرۆسىيەكدا دەبىن شىاوى لاسايىكىردىنەوە و كۆپپىكىردىن بىت. ئاكار جىيەجىكەر، لەشكىرى جىيەجىكەر و پىرەو كەرى ياسا خولقاوەكان. جياوازى ئەم دوو كۆمەلگا يەش ئەوھىيە:

پەكم، كۆمەلگا يەپىشەيى پە. دووم، كۆمەلگا يەكى ئاكارى پە.

- بیروکهی نهتمو له نیوان کهملتوري پیشهی و کهملتوري ئاكاریدا

ھولى ئەم كۆمەل بيرياره، ياخود ديدى ئەم قوتباخانه هزربيه، كىشمان دەكتەموھ بۇ ناو ململانىي نیوان مادە و ھوش. ئەوان جەخت لەسەر ئەموھ دەكەنھوھ، بۇونى نەتموھ، لە واقىعدايە و چ پەيوستىيەكى بە فكىرەوھ نىبىه. ياخود دەروروبەر و واقىع و كەرسە و ئامىزەكان ئاغان و ئەوان پېۋىستى ھەر شتىكىان بە گۈنگ زانى، بىريارى دروستكردى دەدەن. لەمەشدا ھەملەكمەت و بەها و گۈنگى مرۆڤ و هزر و ھوشى دەخەنە، خانەي فەرمۇشىي و ئاكارايىمەوھ و چ ھەزمارىيکى لەسەر ھەلناچىن. مامۇستا مەسعود محمد دەلى:

<دەمەوى بىزانىن له تەفاعولى مرۆڤ لەكەل سرۇشت كە بېھماي ھەممۇ ژيان و پەرەپېشچۈنىكە ئاپا كارىگەمرى يەكەم مرۆفەكمەيە يَا مادەكە؟ ئاپا مرۆڤ كە دىيت و دەچىت و راۋ دەكتات و دەچىنەت و نەھوت دەرلەھەننەت و فېرۇكە بەرەو بىلندايى دەبات و بۇ بىنی دەريا قول دەبىتەموھ و فابرىقان دادەنەت و ھەنگۈين له ھەنگ دەستىنەت و ھېزى ئاو و با و كارەبا و ئاتقۇم بەكار دەھەننەت و مرۆقى دىكە دەكۈزىت و دەيگەرتىت و دەيقرۇشىت (دەشى لاۋىتىتەموھ) و ملىقۇنەها شى چاڭ و خراب و نەچاڭ نەخراپ دەكتات خۆى كارتىكەر و كارىگەمر و ئىرادەتەننە ياخود بۇوكەشۈشەيەكى كۆك كراوه بەدەست نەھو شتائە و ئەوان كارتىكەر و كارىگەمرن مرۆقىش كارتىكراوه و بىن ئىرادەيە؟>.

دواي ئەم خالە، نووسەر بەدوای بىرۇكەي نەتموھ له نیوان كەملتوري پیشهی و ئاكاريدا دەچى.

" كەملتوري پیشهی ئەھو كولتوري كەملتوري پیشهی، نەك ئاكارى. ھەممۇ ھەول و تەقەلايەك دەدرى بۇ سەلماندى ئەم بۇچۇونە. دىدى قوتباخانەكەي گىلىنەر، ئەھىيە كۆمەلگەدا دەست كەننەت و لە رىيگەيەمەوھ بىزىيى خۆى دابىن بېكەت." ٧٤

لىرىشدا درېزە بە باسەكە دەدا و نەتموھ بەرەھەمى كەملتوري پیشهی، نەك ئاكارى. ھەممۇ ھەول و تەقەلايەك دەدرى بۇ سەلماندى ئەم بۇچۇونە. دىدى قوتباخانەكەي گىلىنەر، ئەھىيە كۆمەلگەدا كەتكۈلىيەكان، فەرە كەلتۈرۈن لە رىيگاي بۇونى دەستەتاقمى جىاواز جىاوازەوھ، كە بەسەر خۆياندا داخراون و جىاوازىيەكانى نىوانىيان زەقە. ئەم گەرووبانىش بە سانايى دەستبىردارى تايىبەتمەندىيەكانى خۆيان نابىن. لى لە وىستگەي دواتردا، قۇناخى پېشىمىزى، چ جىاوازى و تايىبەتمەندىيەك، لاي كەس و گەرووبەكان نامىنى و ھەممۇيان لە سايىھى، يەك كەلتۈرۈر و جۆرى ھەلسۈكەمەت دا، كە باڭ بەسەر تەھاواي كۆمەلگەدا دەكتىشى دروست دەبن و دەبنە يەك.

كۆمەلگەي پېشىمىزى واتە كار و پېشە. گوایە ئەم سيفەتانە دەبنە مامانى كولتوري كەننە بالا و كارىگەر و تىرۇتەسەل، دەتوانن كۆمەلگەيەك لە مرۆڤ دروست بىكەن و ناوى بىننەن نەتموھ ياخود ئەوان ئارەز ووئى لى بىكەن، وانلۇز مىدى دەكەن. لىرى دە ئەم فاكىتە، خەلکەكە پېكەوھ گرى دەدەت و ئىدى دەرفەت بۇ كەلتۈرۈ ئاكارى نامىنى، ياخود كز و لاؤاز و رووكەش خۆى دەنۋىنى و كەلتۈرە پېشەيەكە بالا دەست و ھەرشتر دەبىت.

" كەلتۈرۈ ئاكارىش ئەھو كولتوري كە دەبىت مرۆڤ فېرى بېت تا پتوانىت بىكەويتە ناو پەيوەندى لەكەل دەروروبەر كۆمەلگەيەتىيەكەي خۆيدا." ٧٥

نووسه، لەم راپرەوە، دەمباتەوە بۆ دنیا سیاست و نموونەی لە بەرنامە و نەخشەی سیاستى دەولەتانى داگىركەرى تۈرك و فارس و عەرەب دىننەتەوە، كە چۈن پېرىمۇيىان لەم سیاستە كردۇوە. سیاستى سەر اپاگىركەرنى يەك كەلتۈر، لە چوارچىوهى دەولەتكانىاندا.

بۇ نموونە، كورد ھەممىشە بۇتە قوربانى ئەم تىروانىنە گشتىيە. بە واتايەكى دىكە، كەلتۈرلى تۈركچىتى و فارسچىتى و عەرەبچىتى، رەنگرېزى سیاست و ئىدىبولۇرۇزى فەرمى دەولەتە داگىركەركانە. كورد چەمۇساوەي دەستى ئەم ياسا و رىسا و كەلتۈرەي، دەولەتە داگىركەركانە و لەم پانتايىيە كولتۇرلىيەدا، نەك ھەر جىڭە و پېڭەي نىيە و پىنى نابەخىرى، بەلکو دەيانەوى ئەوهىشى كە ھەمەتى لىيى بىسەننەمە و بەتمواى بىسىرنەمە. نموونەيەكى دىكە، گەر دەرفەت ھەبى، وا جارىكى دىكەش ئامازە بە ولاتىكى وەك شورەوى جاران بەھىنەوە، كە كۆمەلگايدە ھەولى دا، پېرىھوى لە سیاستى كولتۇرلىكى سەرتاسەرىي و يەك رەنگ، سۇنۇرۇ قەلمەرمۇكەيدا ھەولى دا، پېرىھوى لە سیاستى كولتۇرلىكى سەرتاسەرىي و يەك رەنگ، بەسەر تەماوى نەتەوە جىاجىاكان دا جىيەجى بىكەت. دواى تەرخانكردنى وزە و توانىيەكى ئابورى و مىدىيەي و رۆشنبىرىي و بەكارھىنانى زېبروزەنگ و توقاندى زۆر، لىي بېرۋەكى سیاستەكە نەيتوانى، بۇ ھەتاھەتايە چلۇورە بەستو بىت و، ئەوهى لەبەرچاواي گىرتىبو، پىنى بگات و بىھىنېتە دى. لە ئاكامدا، دواى دارمانى شورەوى، سیاستە كولتۇرەكەشى شىكتى خوارد.

چونكە بەلگەنەويىستە، نە ھىچ كەمس و نە ھىچ نەتەوەيەك لە شورەوى جاران دا، ئامادە نەبۇو دەستبەردارى تايىەتمەندىيەكاني خۆى بىت. ئەرمەنى، لىتوانى، كازاخى و گورجى، ھەر وەك خۆيان مانەوە زىياتىر لە جاران دەستىيان بە بنەما نەتەوەيەكاني خۆيانەوە گىرت. ساتى دەرفەتىكىيان بۇ ھەللىكمۇت، دەستبەجى مالى خۆيان جىاڭىردوھ و شۇناسى خۆيان ھەلگەرتەوە. ولاتى يوگىسلافيا بەھەمان شىۋە نەتەوەكани ناو دەولەتكانى عوسمانى و ھابسېورگى جارانىش ھەمان كاريان كرد.

د. عرفان، لىرەدا چەمكىكى جوان و گىرنگ، باس دەكەت، كە پىر بە پېستى باسەكەمانە، گىلنەر و ھاپر اکانى، لەم قوتاپخانەيدا كەلتۈرەتە، دروشمى خۆيان. ئەھىش چەمكى(بېرۋەكى خەسانىن)ە. خەسانىنى لايەنەكاني پېكھىنەرە فەركەلتۈرۈ، بە ئامانجى سازدانى يەك كەلتۈرلىكى. واتە قوربانى دان بە بەش بۇ گشت، ھەر وەك دروشە زەقەكەي ماركسىزمىش جەخت لەسەر ئەم پېرسىپە دەكتاتۇمە و كارى جددى پى دەكەت. سەرەدمى شورەوىي، مەرج بۇو لەسەر نەتەوەكاني ژىير چەپۈكى رووسيا، قوربانى بە بەرژەونى خۆيان بۇ مۆسکۆ بەمن.

لە كۆمەلگاى پېشەسازى دا كەلتۈرەكەي، دەكمۇيىتە ژىير ياسا و رىساكانى چاودىرى و ھەركەس ناتوانى سەربەستانە بە جىاوازىيەنەي ھەمەتى ھەلسوكەمەت بىكەت. كەواتە دەبىت لەم كۆمەلگايدە، كەلتۈرەكە بە پىيى ياساي روومەك پەرەرەدە بىكەن. كولتۇرلىك وەك تو و دەيچىن و چاومەرى دەرىئەنە جۇرۇيەت لە بەرەبۈوم و دانمۇيىلە لىي دەكەن. كاتى تۆۋى گەنمەت چاند، خۆ ناتوانى جۇ بچىتىمە. واتە ھەممۇ دىاردەكان، لەم سىستەمەدا دەكمۇنە بەر حۆكمى ياساي دروستىردىن و لە ئاكامىشدا بەرەممى دروستىراو دىتە بەرەممە.

دياره ئىمە لىرەدا باسى كەرسە و ئامىر و مەكىنە و پىداويسىتىيەكاني ژيانى رۆزانە ناكەين، بەلکو لە باسگەللىگ دەدوين، كە لەراستىدا خۆرسك و سروشىن و بە پېرۋەسە تايىەتى خۆياندا تىدەپەرن و كەمۇزۇر دەخالەتى بېياردەرانى دەركىيان بەسەرەوە نىيە، بۇوى كۆمەلایەتىن، بە سروشتى دەرسكەن.

و اته کارخانیهک دهتوانی ترومیبل دروست بکات، لی نهکاری کولتور و همسوکهوتی مرؤف و خسلمهتی سروشته ناتههکان، وک کالا بخاته قووتوهوه و لمبازاردا ساخیان کاتهوه.

ماموستا مسعود دهلى:

> من به حال دهتوانم له کولانهی بهراوردکردنی حقیقتی دهوری مرؤف و سروشتهوه تیشكیکی بیرونای خوم بھاویزم بقئه ناتههواوییه فکرییه که دهوری فاعلیهت و خالقیهت له مرؤف دهذینهوه بو دهورهوبه رکچی بهشی همه زوری دهورو بهره کاریگهرهکه، دهستکردى مرؤفهکه خویهتهی <.

هم بؤیه گیلنهر، ئەم هموله به کملتوروی باخچهیی باس دهکات، وک ئەمو گول و پرووهکەی له باخچهکاندا لمژیر سەرپەرشتی باخموان و جوتیاراندا گەشه دەکەن. گەركیتى کولتوری ژيانى قوناخى پیشەسازیش بھو شیوه بھرەم بھینى و لى بکات. کملتوروکەمش لەسايەھی چاودېرى و بەرنامەریزى دەزگایهکى دەولەتتیهوه، بھرەم دەھینری و ئىدى سروشته كیوییەكەيان نامىنى. وک ئەموهی له تورکيادا به ياساي پارلەمانى تركيا، زمانى كوردى رېيەندى لى كراوه. كەس بۇي نېيە، به كوردى بئاخى. سەدان دەزگای جياواز، چاودېرى ئەم فەرمانە فەرمىيەھى دەولەتى توركيا دەکەن. به كورتى و كرمانجى کملتوروئىکى دروستکراو و جى به کملتوروئىکى سروشته چۆل دەکات و خوى دېتە سەر تەخت و دەبىت به جىڭرەوە و، پېۋىستە لەسەر ھەممۇ لايەك پېرەوی له ياساكانى بکەن.

مۇدىئىزىمەكان، ئەم خالەيان كردۇوه به پېيىزە و لىيەھى بھرەو لوتكەھى ديدى خويان سەركەوتون، و ناتهوه به بھرەھى كۆمەلگای پیشەسازى، لە قەلمەم دەدەن بھم كارەش چاپۇشى لەو کملتوروھ عەقلىيە دەکەن، كە مرؤف خاونتى . سەبارەت بھم بۇچۇوانانە، بۇچۇنتىكى ترى مسعود محمد، دىننەھە، كە دهلى:

> ئىمە ئەگەر خەريک بىن، مىزۇوي دەستکرد بخويىنەھە، لە چارەسەر كەرنىشدا، دەردى دەستکرد تىمار دەكەين، ئەموهی لەو ناوهشدا خەسارەتمەند دەبى، میراتگى ئەھە جەماوەرەيە، كە بەزۇر لەسەر كاغەز بەكۈز ئەسکەندەر و جەنگىزخانىان دا دەھىنن <.

د. عرفان ئەم حالتە ناوناوه (عەقلى ياسادقىزى).

"عەقلى ياسادقىز، عەقلى بەشە مرؤيەکەھى مرؤفە و مرؤف بەمە جيادەكتەھە لە زىنەدەورەكتانى تىر. عەقلى ياسادقىز ئەھە عەقلەيە كە لە رېيگەتىرمانى مرؤفەوه لە بۇونى خوى و بۇونى جىھان لە خویدا دهتوانىت ئەھە ياسايانە بدقۇزىتەھە كە لە سروشىدا پەتىرەو دەكەتىن لەگەل ئەھە ياسايانە كە مرؤف لە پەيەندىيەكانىدا لەگەل دەرەوهى خوى دەبىت پەيەنەيەن بکات". (٧١)

مرؤف خاونى عەقل و هوشى بەھىزە و لە رېيگەتىرمانى زىنەلەپىنەگات و هوشىيارى به دياردەكان پەيدا دەکات و به پېيى ياسا عەقلەيەكەھى ناوهوهى هەلسوكەوتى گونجاو و هاوسەنگىيان لەتەكدا دەکات، به شىۋىيەكى شايسەتىي. نا لىرەوهى مرؤف دەكەويتە سەر كەلەكەلمى ياسادقىزى، بۇ زالبۇن بەسەر دەورو بەریوەبردنى مەرامەكانى لە ژيان و جىھاندا. ئەمەش لىيەشاوهىي و مەزنى و گەنگى نەھىنى گەورەيى مرؤفە، كە خاونى تايەتمەندىتى هوشە و دەتوانى بىر بکاتەھە و داهىنان بخولقىنى، بەلام ئامېر و ماددهەكان، لەم خەسلەتە بزوئىنەر بېبەشىن. ماموستا مسعود دهلى:

>> شەرەفى مادە لەھەدايە خزمەتى فىركىز بىكىچىرىنىڭ ئەنلىقىسىمەتى، لە چرا بەھۇلاوه
چاۋىيەتى، لە چاۋىش بەھۇلاوه ناواھەرەتى (..)

گاسىنى نەتوانى لە لاي خۆيەوە بەھەر دېپىشىتى بىتەوە، چۈن دەبىتە ماڭىستاي ئەرەستىق و شافىعى و
نالى؟ خەرەك و ئەبۇونواس؟ تەپكە و فيساخۇرس؟ تەمىسى و سەلەھەدىن؟ ئاش و لۇغارتىم؟ ئەھەندە
سەر دەھېتىم و دەبىم، بە خەپال و بە پېنەش خۆم بىن ئىقناع ناکىرى زانست و ئەدەب و ھونەر
مارەبرارلىق پىستە رىيۇي و مزە ئاش و لەھەرگەمى مەھىر و مازووچىن بىكەم <.

بەللى ئەمە ھىلە گشتىيەكانى جىاوازى و كارىگەرىتى نىوان فىركىز و ماددىيە. نۇرسەر لەسەر باسەكەمى
بەردىوامە و دەنۋوسى:

" مەرۆڤ وەك ئامىرىيەك دابەش دەبىت بۇ دوو تۇخم: جەستەئى ئامىرى و ياساكانى بەكارھەنیانى ئامىرى لەم
قۇناغەشدا ياساكانى بەكارھەنیانى ئامىرى لەناؤ مەرقىدا دەمەننەتەوە و تەنھا جەستەئى ئامىرى دەكەۋىتە
دەرەوە ئەرۆف". (٧٥)

مەوداي فراوانى جەموجۇلى مەرۆڤ و دىيارىكىرىدىنى جۇرى پىۋەندىيەكان، مەرۆڤى بە درىزىايى مەلمانلىقى
نىوان كۆيلە و سەردار و كۆملەن گىرفتى دىكەدا بىردووھ، وەك بایەخى ئامىرى پېشەسازىيەكان لە پېرىسى
گەمشەئى مېزۇودا، بۇونە مايمە ئەھەنلىقىنى تىرۋانىنى نوى، لاي زانا و فەيلەسۈوفانى ئەورۇپا
دەركەۋى. ئەورۇپا كىشىر و چەقى، خالى دەرچۈونى ئەم تىرۋانىنە نوئىيە و لانكى سەرەكى لە دايىك
بۇونىتى.

"عهقلى یاسادوژ لهناو مرۆقى نەھورو پاپىدا چالاک دەبىت و دەست دەكەت بە دۆزىنەھەوە ئەھو ياسا سروشى و ئاكاريانەھى كە لهناو عەقلى مرۆقدا بۇونىكى پېشىنەيان ھەمە و ئەمەش لە كارەكتى دىكارت و لاپېنېتىزدا بە رۇونى دەردىكەھەوتىت". (٧٧)

بۇ دەولەمەندىركەننى باسەكە، واباشە بۇ بەرچو ရۇونى زياتر، نموونەھەكى دىكە بخەمینە بەرچاو، مەسعود محمد دەلى:

<> تو سەپىرى ، ھەر پېش كەوتتىك و گۆرانىكى بەرھە چاكتىرىيەوە لەھو ئامىرىھە خۇپۇرانەدا كرا بىن مېشىكى غەيرى مېشىكى فەللاح و شەھوان و گا بە دەلەوان كردووھەيتى! ھەرگىز او ھەرگىز داھىنەرى تراكتور و ئاشى ئاڭر و فېرۇك فەللاح و ئاشەوان و كاروانچى نەبۈون..خەرەك لە بلىمەتى خەرەك رېسەوە نەبۈو بە فابريقەي قوماش. كابانى مال مەنچەلە رەشى نەڭورى بە مەنچەلى كارەبا ئاڭردانىشى نەڭىرا بە تەباخى غاز و كارەبا: ھەميشە فەرى بەرھەز وورتر لە ۋېكارى جووت و ئاش و ئاڭردان و خەرەك تەپكە و چەكۈچ زەھەرى بىردووھ بە داھىنان و گۆپىن و بەرھەپېش چۈن<>.

بە كورتى كەلتۈورى پېشەسازى، كەلتۈورىيە ئامىرىيە و ئامانجى نەھىشتىن و سېرىنەھە، جياوازىيە كەلتۈورىيە سروشىتىيەكانى گرووبە جياوازەكانە، بەرھە ستانداردەرنى زۆرەيلىك نەچووەكان و كەمكىرىنەھە رىززەي جياوازىيەكان. ھەر وەك كارخانەي كۆكاكولا، دەيانەوى مەرۆف و نەتھو و خاسىت و كولتورەكمەيان، بەيەك شىيە و بارتايى و ړەنگ دروست بىكەن. ئەمەش لەبەرئەھە ئەمەش كەلتۈرەكە، بۇ يەك شوناس تىدەكوشى و تەقلىد و دروستكراوه و ئامانج و مەبەستىكى ئىدى يولۇزى سىاسى لە پشتمەھە و مەرۆف دەكەت، بەشىك لە مىكانىزىمى ئىش پېكىرىنى ئامىرىەكان و بورغۇويەك لەم سىستەمە پېكىدىنى و كەول دەكەت، لە ھەممۇ بەھا رۆھى و سروشىتىيەكان. ئاخىر چونكە كەلتۈورىيە عەقلى نىيە.

شەرى كەلتۈورى پېشەيى، بەرھەمە ئامىرىەكانى نىيۇ كۆمەلگەي پېشەسازىيە، لەگەنل كەلتۈورە جياوازەكاندايە. ئامانج لىيى لهناوبرىن و سېرىنەھە و وەك يەك لېكىرىنى كەلتۈورە جياوازەكانە، بەرەمبەر بە كەلتۈورە دروستكراوه دەستكەرەكان. ئەم كەلتۈورە دروستكراوه و دەستكەرەدان، بۇ ئەھو نەتھو و قەوارە و چوارچىوانە ساز دەكەت، كە ھاو مانا و ھاوشىيە خۆشىان دەستكەرە و دروستكراون و قوتكراون نەتھو. لە گەللى بارىشدا، ړەنگە خاون كەلتۈور و فەرھەنگىكى رەسمەن نىبن، وەك تورك كە لە رۆزھەللاتى ناويندا، بى رەڭورىشىيە.

ئەم دنیاي مۇدىرنە خاون دەبەستە، لەتەك ھەزىمۇن و بالادەستىيان و ئەھو ھەممۇ دامودەزگا و خەرجىيە زەبەلاھەي بۇي تەرخان كراوه، دىسان نەيتۈانىيە ئامانجى خۆى بېكىتى و فەر كەلتۈورەكان بۇ ھەتا ھەتايە سەرەنگوم بکات. بۇ نموونە تۈركىيا و عىراق و ئىران و سورىا، كە خۆيان دەستكەرە و دەستتىزى ئىمپېرالىزم و بىيگانمن، بەھەممۇ دامودەزگا توقىنەرى ھەيان بۇو و ھەيانە، نەيانتوانىيە كەلتۈورى رەسمەن نەتھوە كورد، بە كەلتۈورە دروستكراوهەي خۆيان لهناو بەرن، كە ياسا و فەرمانى فەرمىشى لە پشتمەھە بۇوە. كەھواتە مەحالە بە زۆردارەكى فەرەكەلتۈور لە دەولەتتىكدا، بىكەتتە كەلتۈورىيەكى يەك

رهنگ و یهک دهنگ و یهک قالبی داسپیترراو. له میژوودا گەلی نموونه‌ی تریش لەم رووه‌و بەرچاو دەکەون، وەک له ئیسپانیا، شورھوی و یوگسلافیا و هتد.

"کورد بەھېزترینى ئەو مىلەتائىيە كە بەرگرى لەم پېرىسىيە كردۇوە و لەگەل ئەو ھەممۇ سەركوتىرىنىش لەناو بەرگرىكىرىدۇ ماۋەتەوە و تا ئىستاش لەزىز ھەرەشەی چوار دەولەتى نەتەمەوەي جىاوازدا دەستبەردارى بۇونى خۆى نابىت و بەرگرى لە بۇون و جىاوازبىيەكانى خۆى دەكتات" (۱۰-۱۶)

لەم بواردا رەنگى مىژووبى خويتاوى چەندىن سەددى كورد، لەسەرتاسەرى كوردىستان دا، كە مىژووبى بەرگرىي و داكۆكىيە له بۇون و ھەبۇون و ناسنامەي كوردى، بەلگەي نەبەزىن و جىي سەرسۈرمانى جىهان بىت باشتىرىن دىكۆمەنت بىت بۇ بۆچۈونەكەي د. عرفان.

پېش كۆتايى هاتن بەم سەرباسە، نۇو سەر بەم پەرەگرافە، پۇختىيەكى قىسەكانى، لەسەر بېرۋەكەي نەتمۇو دەخاتە بەر دەست:

"بېرۋەكەي نەتەمەوە سەر بە كەلتۈرىكە كە تونانى ئەوەي تىابىت ئەو يەكبۇونەي كە ويستى مەرقۇش دەيخوازىت لەگەل جىاوازبۇونەوە كە سروشتى مەرقۇش دەيخوازىت پېكەمەوە كە بەكتەمەوە، واتە كەلتۈرىك بىت لەسەر ئەو بنەمايە دامەزراپىت كە يەكبۇون لەناو جىاوازىدا بەئىتىتە ئاراوه، ئەمە كەلتۈرەش كە ئامانجى كۆكۈرنەوەي جىاوازبىيەكانە لەناو يەكبۇوندا كەلتۈرۈ عەقلى ئەمۇجۇرە لە Gotthold Ephraim Leibniz (1646-1716) دەوە تا هىنگل، Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)، كۆمەلگایەكى عەقلى لە رۇوى تىۋىرىيەوە پەرەيان پىداوە و لە لايەن فىختە Johann Gottlieb Fichte (1762-1803) و هەنرەدر (Johann Gottfried Herder 1744-1803) و هەنگلەمەوە بە نەتەمەوە ناوبر اووه" (۱۹)

نەتەمەوە، له نىئۇ ھەناوى كولتۇرىكىدا، شىاوى ھەبۇونە، كە يەكبۇونىيەكى بىمۇنى، كە ويست و خواستى مەرقۇش بېخوازى و ھاوكات، ئەمە جىاوازبىيانە بىپارىزى، كە سروشتى نەتەمەوە دەيخوازى. تىيگەيشتن لەم ھاوكىشىمە و راگرتى ئەم ھاوسەنگىيە، ئەرك و فەرمانىيەك. ھەروا بە سانايى بىتىھ دى بە تايىمت، لە لايەن كولتۇرى پېشىيەوە. بېرۋۆچۈونى ئەم چەند فەيلسۇفە ئەلمانىيە، لە لاپەرەكانى داھاتوودا، بەدوورودەرېزى دەخريتە بەرباس و نموونەگەلەنەكى زۆرى بۆچۈونەكانىيان، شى دەكىرىتىمەوە.

- بېرۋەكەي نەتەمەوە لە نىئوان ئايىلۇقچىا و فەلسەفەدا

جارىيەكى دىكە ھۆش و دەوروبەر / واقىع دەبىتە زەمینەي گفتۇرگۈردن لە سەر بېرۋەكەي نەتەمەوە و توخىمە پېكەنەنەرەكانى و ئاييا بەر لە مۆدېرنە/ پېش سەددى ۱۸ يەم و سەرەملەدانى شۇرۇشى پېشەسازى، بۇونەمەرېك ھەبۇوه ناوى نەتەمە بىت؟! قەدوورى و گىلنەر و ھۆبىزباوم و ئەندەرسۇن و دۆپچە، كە بە باوكى ئەم قوتاپخانىيە دادەنرەن، لەتكە ئەمەشدا كە ھاوقوتاپخانەن، لى لە ووردەكارىيەكاندا بېرۋەرای جىاوازيان ھەمە. بەلام سەرجمەيان جەخت لەسەر ئەمە دەكەنەوە، بزوتنەمە نەتەمەوە مخوازەكان / ئايىلۇرۇزىيائى ناسىيونالىزم، دروستكەرى نەتەمەوەيە. واتە بى ناسىيونالىزم، نەتەمەوە لە زەمینەي واقعا بۇونى نابىت و پېش مۆدېرنەش ئەم فۇرمە نەبۇوه.

هاوشانی ئەم بۆچوونه، قوتاپخانەی ئەلمانی و فەیلسووفەکانی، بە پىچەوانەی ئەممە پېیان وايە، ئايىدیاى نەتموھ، وەك توخمىكى بەرھەست لە فەركدا ھەمە. كانت (1724-1804) Immanuel Kant و لاپەننەز و ھىردىر و فيختە و ھىگەل و چەندانى، دىكە رابەرايمىتى ئەم قوتاپخانەيە دەكەن. بەدرىزىايى دوو سەددەي رابۇوردوو، مشتومىرى گەرم و جۆراوجۆر، لەسەر ئەم دوو روانگىكىيە، سەرى ھەلداوه. (دەولەت نەتموھ) ياخود (نەتموھ كولتۇر)، دوو چەمكى دىيارى ئەم پرسىگەلەن. ئەگەرچى چەمكى نەتموھ، چەندىن سەددە پېشەسازى دى و مۆدىرنە بەدوايدا سەرھەلدەدات و چەمك و بىرۋەكەي نەتموھ، دەكمەۋىتە بىرباس.

"پرسه‌ی به نایدق‌لوق‌جیاکردنی بیر، پرسه‌ی گورینی نهودیه که به سروشت همیه بُو نهودی که به درستکردن همیه، مهابتمنان نهودی که به سروشت همیه هم‌شستیکی زیندووه که یه‌کجار دیته بیون و هاتنه‌بیونی شیانی دوپات بیون‌نه‌هودی نییه، نهودش بهم ریگایه دیته‌بیون تاکه بیون‌نه‌هودتیکه که شایانی نهودیه بیون‌نه‌که‌ی به بیون‌نیکی متیزوه‌ی بزانریت". (۹۱)

مروف یه‌کجار له دایک دهیت، که مالئاوایی کرد، جاریکی تر نایته‌هود نیو ژیانه‌هود. نه‌نه‌هودیه که مرد، یاخود فمه‌تیندرا، مهحاله دروست بیته‌هود. نه‌وانه‌شی خویان لهناو دهبن و دهسپرینه‌هود، هلسانه‌هیان نه‌سته‌م و دژواره، چونکه هم‌دوکیان، بیوه‌کی سروشتنانی نه‌مانه‌دا، کمس برقلی نه‌بیوه و له دروستبوونی‌شیاندا، هیچ تیوری و نایدق‌لوزیه‌ک کاریگم‌ریتی نه‌بیوه. نیدی سروشت، یاخود خواهند سازی دابن، بیون‌که‌یان، لهدهره‌هودی نیراده‌ی کمسه‌کانه‌هودیه و هاواکات بیون‌یان مه‌حکومی خمیالی خاوه‌ن تیوری‌هکان نین. ماموستا مه‌سعوود محمد، بهم وتهیه باسه‌که‌مان دهله‌م‌هند دهکات:

<نه‌گهر بُو جوریکی ناسایی به‌رژه‌وندیی گوزه‌ران و خوپاراستن و پله‌ی زیان هه‌رمی کومه‌لایه‌تی به مل کومه‌لدا نه‌هینابایه، نه زه‌وی و گاره‌ش و گه‌نم و جو، نه قولاپ و تور و نه ناش، نه نیستر و بارگیر و گویزانه‌هود، نه بزن و مه‌ر و گامیش، نه مازووچنین و که‌تیره‌گرتنه‌هود و پوش و کزره‌داکردن، نه هه‌چی جوری به‌رهم و هقی به‌رهم هینانه له خویه‌هود بین تی خویندنه‌هودی پیویست بیونی سه‌رقوک و ناویزی کهر و ریز ریکخمر و تانووتده‌ر و ناتوانی لمه‌هرا تاوه دوو لینکه‌ی تاکیک به‌سهرشان و ملی (۱۰۰) کمس و (۱۰۰۰) کمسدا بهینیت>.

نووسه‌ر ژیرانه و به‌کاوخو لمه‌سهر مژاره‌که دهروات و چهند دیریک دواتر دهی:

"نه‌هودی به سروشت همیه و بیونی بیون‌نیکی متیزوه‌یه، لهناو متیزوه‌ودا به پرسه‌یه‌کی متیزوه‌دا دهروات و له کات و شوینیکی دیاریکراودا که خوی هیچ له باره‌هیه‌هود نازانیت دیته‌بیون و دوای نه‌هودش هاته بیون، لهناو متیزوه‌دا پرسه‌یه‌که‌ی ته‌هاو دهکات به‌لام نه‌هودی به دروستکردن همیه بیون‌نیکی متیزوه‌ی نییه، چونکه دروستکه‌رکه‌ی هم‌کاتیک بیه‌هودی دهتوانیت دروستی بکات و دروستکردن‌که‌شی دوپات بکات‌هود". (۹۹)

د. عرفان نموونه‌که‌ی زیندوو بُو زیاتر روشکردن‌هودی ئم بُو چونه دینیته‌هود به‌رچاوی خوینصر و باس له کاره‌که‌ی دافینشی و وینه‌که‌ی مونالیزا، دهکات. ئم وینه‌هیه، به‌لمه‌هی بینه ناو کاره هونه‌ریه‌که‌هود، وهک نایدیا و بیروکه‌که سه‌رها تا له هزری دافینشیدا هسبوو، ئهوسا به‌رجه‌سته بیوه و لمویدا پرسه متیزوه‌که تیده‌په‌رینی. بتھوچیش بمنه‌هودی کاره‌کانی له سه‌مغونیا ۹-۱ به‌رهم بھینی، له بیری خویدا تاوه‌تویی کردوون. به کورتی سه‌رها تا بیر و هوش و دوایی ماده و ئامیر و وینه...هند. با بنورین و بزانین ماموستا مه‌سعوود محمد، لم رورووه چی بُو تومار کردوون:

<په‌لای باو‌هی بآهه‌هود تنه‌ها ئاغاییک هم‌بینی له گورانی کومه‌لایه‌تیدا هم‌مرقه ده‌جا به‌هینز بین یا بینه‌ز، سروشتش لهو گورانه‌دا عه‌بد و نوکه‌ر نه‌هودی سه‌رکه‌ش بین یا هه‌موار. تاکه عامیلی ئیجابی له گورانی کومه‌لایه‌تیدا مرقه، سروش عاملی بین ته‌رفه، ده‌سله‌لاتی نییه خو بکا به عاملی ئیجابی، مردووه و جوکه‌ی لمه‌هوده ناتیی تا بگوته‌ری به شیوه‌نیکی ئیجابی ده‌ستیوه‌ردا دهکات له

گورانى كۆمەلایپەتى مرفق فاعل و سروشت منفعله مرؤف كارتىكەرە و سروشت كارتىكراوه >> . ماسعوود محمدەد.

- فەلسەفەئەلمانى وەك نشىنگەمى راستەقىنەي بىرۇكەمى نەتەمە

د. عرفان، وەك خويىنەر و تۈزۈرىكى خاون بەھەرە و لىھاتتوو، گەشتىكى ورد بەناو فەلسەفەئەلمانى و تىزەكانى هيڭىل دا دەكتەمە. ھەر وەك چۈن لاي ڕوانگە مۇدىرىنىزەمكە، گەلنەر نويىنەر ايدەتى بەرەكە دەكتات، لېرەشدا هيڭىل، دەبىتە سەرتقىپى باسى فەيلەسۋانى ئەلمانى. "لاي هيڭىل بىرۇكەكان وەك تۇۋى ھەر بۇونەھەر يكى زىندۇو بۇنىكى زىندۇو يان ھەمە، زەمینەي دەركەمەتن و پەرسەندىيان بىرە و بىريش بە ھۆى بىرەكىنامە فەلسەفەفييەوە پەرەددەستىنى و بۇنى خۆى دىيارى دەكتات" (۱۰۵)

بىر دايىمۇي ھەلسۈرەنەر ئىيانە و بىرمەندانىش ئالابەدەستى بزوادىنەكەن. مرۇف سەرتا بىرى لە كورتكەرنەمە ئىگە ئىوان ئاورۇپا و ئەمرىكا كەردىتەمە، پىداويسى ئىيانى مرۇف بۇ زۇو گەيشتن و راپەراندى ئەركەكانى، مرۇققى ناچارى بىرەكەرنەمە كەردىووه، ئەھۋىش لەوەدا، بە دوا ئاكامى بىرەكەرنەمە گەيشتۇوه، دروستكەرنى فرۇكەمى داھىناؤ... ئەم خەسلەتى بىر و ھۆشە، تەنبا لاي مرۇف شىاوى بۇونە و كار لەسەر داھىنانى بەرەدەۋام دەكتات!

" بىرۇكە لەنەو بىردا بۇونەھەر يكى زىندۇو بۇيىسى ئەمەنلىكى دىيارىكراوه، تا پەرسەندىنى خۆى تەھواو بىكتەن و بۇونى لە بۇنىكى ھەممەكى و پەتىيەمە بىنەت بە بۇنىكى دىيارىكراوه، ھەر بىرۇكەيمەكىش لە سەرەدمەنە ئەنەو زەمەندا دەرەدەكەمەيت، لە لايىن بىرەكەرە كەنانى مەللەتىكەمە بەرەددەستىنى و سورى ئىيانى خۆى تەھواو دەكتات و دواتر لە سەرەدمەنەكى تردا سەرەمەنەدا تەمەنگاۋ دەنەتتى" (۱۰۹)

سەرەكەوتتەكانى سەرەكەدەيەكى وەك ناپلىقۇن، كارە ھونەر ييەكانى پېكاسۇ، دەقە شانقىيەكانى شەكسپىر و شىعرەكانى نالى، سەرتا بىرۇكە بۇون و دواتر لە ميانەي پرۆسەيەكى كەردىي سروشتىدا تەكانيان خواردووه، بەرەو بۇون و بەرجەستەبۇون. لە قالبى ئەمە كارە پىنى ناسراون، لە تەكىنىكى شەر و تابۇرى ھونەر ييە و كارىي ئەدەبى.

بۇ گەيشتى ئەم بىرۇكەمە بە پەرسەندىنى تەھواوى خۆى و خۇئامادەكەرنى لەنەو بىردا وەك بىرۇكەمە شىتىكى دىيارىكراوه و ھەستەمەكى، واتە بۇ چەكەرەكەن و پەرسەندىنى بىرۇكەمەكى دىيارىكراوه لە ھۆشى مرۆدا، هيڭىل سى قۇناغى دىيارى كەردىووه: قۇناغى بىر و بىرۇكەمە سەرەپاڭىر و دەركەمەتى بىرۇكەمە بە تەھواوى، وەك ئەھۋى تۆو بېرىنى، سەرتا نەزانى چىيە، دەخەيتە ناو زەمینەي پەرسەندىنى سروشتى خۆى. زەھى دەكتىلى و تۆوهكە شىن دەبىت. ئەوسا دەزانى بەرەمەت گىايە، يان درەختە و دواترىش كە بەرە گىت، دەزانى ج جۆرە گىيا يان درەختىكە. دوكتور عرفان بە وردى لەسەر ئەم نموونانە دەرىوات و بەرچاۋى خويىنەر باش رۇون دەكتەمە. چەند نموونەمەكى باش بۇ زىاتر رۇونكەرنەمە مەبەستەمە هيڭىل دىنەتتەمە.

- پەرسەندىنى بىرۇكەمى نەتەمە لە فەلسەفەئەلمانىدا

لاي لابىتىز مۇنادەكان و پاشان دەگەينە لاي تاكە كەمسى ئاكارى كانت و دواجار لاي ھىردىر و فيختە و هيڭىل، دەگەينە نەتەمە. بىرۇكەمەكى لابىتىز، سەرتا دىيار نىيە، چىيە و بە چى دەگات ، تا دواي ئەمە كانت درېزە بە پرۆسىسەكە دەدات و بىرۇكەمەكە لە ئاستە ھەممەكىيەكەمە تىدەپەرېنى بۇ خۇدىيارىكەن.

پاشان هنردار و فیخته و هیکل به دوا ویستگه‌ی دهگمیه‌ن، که نهتهوهی. بیروکمه‌که لای لاینیتز موناده‌کانه و تمواو کونکریتی نییه و سهروسیمای چ جوره کومه‌لگایه‌که. لای کانت نهتهوه خو دیاری دهکات، که به تاکه کمسی ئاکاری ناوی دهبات.

"بیروکه‌کانی ناو بیر وک تقوه نهزار اووه بیروکه‌ی همه‌کین و وک نهه بیروکه‌ی پهتی نین که به هوی دامالینی نههوه دهستان دهکه‌ویت که بیروکه‌ی همه‌کی له پهنه‌سنه‌دنی خویدا دهستی خستووه". (۱۱۳)

رووهک بیروکمیه‌کی همه‌کی نادیاره، ههموو رووهکان دهگریته‌وه. بونی همه‌کی و پهتی، وک دارسیو و دار پرتمقال، بونی همه‌سته‌کین. له بوجونیکی نیزیکدا، مه‌سعوود محمد دهلى:

> همه‌ستی ژیوه‌ری و کاریگه‌ری غمریزه جانه‌وه‌ری جودا کردوه له سروشتنی مردوو، همه‌ستی (هوش) و سهله‌به‌ری سیفه‌ته‌کانی ئاده‌میزادیش بون به هوی پیشکه‌وتون و گهشه‌کردنی لیه‌اتوویی و خالقیه‌تی، دهوروبه‌ریش ههر نهوهیه که بی نیراده خوی گامه‌لاس کردوه بو بهر نیراده‌ی گیانله‌به‌ران، ئیتر غمریزه تمنها ئامیری جانه‌وه‌ری و هوش و غمریزه‌ش ئامیری مرؤیه. هوی بهره‌مه‌هینان له مهله‌ندی "مرؤ" نهده‌کوپرا، ئه‌گم "هوش" نهیکوپریبایه وک که غمریزه نهیتوانی ریسیی جال‌جالوکه و هیلانه‌ی له‌کله‌ک و لانی بهراز بگوئیت وها جوره نیچیر گرتن به‌دهم رقزگاره‌وه فره بابه‌ت بکات و بابه‌ته‌کان تیک ببهمستیت و فهندی نویی پن پهیدا بکات بو خوئیاندن و حمه‌سانه‌وه<>.

خمریک بونی نووسه، بهم پرسه سه‌هتایی و گرنگ و همه‌ستیارانه‌وه، ئامازه‌ی قولی و سه‌نگینی کارمکه نیشان دهفات، تاومکو تیروانینیکی گشتگر و ړونون و قابیلی تیگمه‌یشتیکی زهلال، بخاته به‌دهستی خوینر، به مه‌بهمستی نهوهی له ئالوزبیه‌کانی ئم پرس و خواسته رزگارمان بکات.

"نهتهوه لهناو فهله‌سنه‌فهی ئالمانیدا به‌پیی تیوریزه‌کانی نهتهوه تیوریزه‌کراوه، نهک به پیی تیوره‌کانی نهتهوه‌خوازی" (۱۱۱).

واته لای ئهلمان، لهناو فهله‌سنه‌فهکمیاندا هیچ باس له ناسیونالیزم نهکراوه، هیندھی له کایه‌ی پرسی نهتهوهدا خهستیبوون‌نهتهوه .

کاتن خوینر، سه‌قالی خوینندوهی ئم بهره‌ممه دهبیت، باش تیده‌گات، نووسه چهند خوی ماندووکردووه و تا چ نهندارمیهک بدروای دوزینه‌وهی سه‌داوی بیروکه‌ی نهتهوه، له فهله‌سنه‌فهی ئالمانیدا ویل بونه. دهستیشان کردنی موناده‌کانی لاینیتز، که نازانری بونه‌وهی زیندونون یان مردوون، یان ئاقلن، دواتر فهله‌سنه‌فهی کانت ئاشکرای دهکات موناده‌کان مرؤفن و سیسته‌می ریکخستتی پهیوندی نیوانیبیان هی مرؤفه‌کانه. پاشان کانیتیش دیته سه‌ر باسی تاکه‌کمسی ئاکاری، وک تاکه‌کمسی نهتهوه له کومه‌لگاکمیدا.

دهشی گه‌رانه‌وه بو لای لاینیتز و تا رادمیه‌کیش کانت، که به فهیله‌سوفیکی کوس‌میوپوله‌تیک ناسراوه، نیشانه‌ی گرنگی دانی د. عرفانه، بو قولیبونه‌وه له فهله‌سنه‌دا، خالیکی سه‌هکی و بملگمیه‌کی دیکمی حاشاهه‌نه‌گری به‌هاداری کاره‌که‌ی د. عرفان بیت، بو دوزینه‌وهی رهگ و ریشه‌ی بیروکه‌ی نهتهوه و رزگار کردنی خوینر لمو ویلی و سه‌رلیشیو اوی و کم زانین و زانیاریبیه‌ی لهم بواره‌دا ههیمتی و به‌خشینی مانا و روانینیکی تر بهم پرسه همه‌ستیاره. هاوکات ئمه‌ئامازه‌یه بو ماندوو بون و پهروش

خواردنیکی بى هاوتای نووسەر، تا خوینەری کورد، لهو گرئ کوپرەبە قوتار بکات، كه به چوھەت و سەرپیيانە، بەسەر ئەم پرسە گرنگەدا بازيان داوه. چونكە له رېگەی تىيگەيشتن له رېشە و بنەماي ئەم چەمکەمە، دەكىرى داوه تىشكى رۇواناڭ كەرەھو بخەينە سەر شەۋەزەنگى دۆزى کورد. ئەممەش كرۇكى بنەرتى قورسايى كارەكەمى نووسەرە.

"نەتەوە لەناو ئەم فەلسەفەيىدا بۇونەھەر زىكى عەقلىيە و وەك بىرۆكەى عەقلىيە ھەمۇ ئەم بۇونەھەر ئەنەرى كە دوورن لەھەر مەرۆڤ تواناى دروستىرىنى ئەپەيت و بە شىيەھەكى سروشتى ھەن و بۇونىكى خۆرسك و سروشتىيان لەناو عەقلىيە مەرۆڤدا ھەمەيە و دەركەوتىيان لەناو بىرکەرنەھەر مەيلەتەكائدا لەدەستى بىرەندەنەنى ئەم مەيلەتەدا نىيە و لە رىگەى ئەۋانەھەر ناگوازىزىتەوە بۇ ناو تاكەكانى ئەم مەيلەتە" (119)

لە لاپەرەكانى پىش و پاشى ئەم باسەدا، ئەم بۆچۈونە عەقلىيە لەسەر پرسى نەتەوە و لاي فەلسەفەكانى ئەلمان ئامازە پېدرابەر و دەدەينەھەر. ئەمەش تاييەتمەندىيەكى دىار و گەورە ئەلمانە. بە درېزايى بۇونى خۆى جى پەنجەھى لەم بوارەدا دىارە. لەسەر ئاستى ئەورۇپا و جىهانىش دا، ئەم راستىيە حاشا ھەلەنگەرە.

"بىرۆكەى نەتەوە دەپەيت خۆى بە شىيەھەكى سروشتى و لەناو رۆحى كۆبىي مەيلەتەدا سەر ھەلبات و لەناو بىرکەرنەھەر كەمسە بىرەندەكائى ئەم بەرە بە بۇونە عەقلىيەكەى بەلتىن، يان لە شىيەھە فەلسەفەيىەكەيدا دەركەوتى يان لە شىيەھەكى دىار يېڭىراودا ئەمەش ئەمەش دەگەيىتى نەتەوە دەپەيت و دروست نابېت. رۆلى بىرەندەكائى نەتەوە كېش لە پەيدابۇونى نەتەوەدا ئەۋەندەيە كە زەمینەخۇش بىكەن بۇ پەيدابۇونى، ئەھەر فىختە لە گۇتاڭەكائىدا بۇ گەللى ئەلمان ئانجامى دەدات، دروستىرىن و گواستىلۇھە بىرۆكەى نەتەوە نىيە بۇ گەللى ئەلمان، بەلکو پانگەنېشىرىنى گەللى ئەلمانە بۇ زەمینە خۇشكەرن و بۇ پەيدابۇونى نەتەوە، واتە بۇ پەيدابۇونى ئەھەر كە فىختە پىسى وايە لەناو رۆحى ئەم مەيلەتەدا ئامادەبۇوه بۇ لە دايىكبوون". (119)

ئەم چېپكە بۆچۈونە، رەنگە دەرفەت نەدا، قىسى زىاتر لەمەر ئەم باسمەر بىكەن، مەگەر بېرەك لەسەر ھەلکەھەتنى فىختە بدوين. بەلام دىسان جەخت لەھەر دەكەيىنەھە، كە چەمكى نەتەوە بەلاي فەلسەفە ئەلمانىيەھە، بۇويەكى عەقلىيە و خۆرسكانە رسکاوه و مەرۆڤ، چ كارىگەریتىيەكى لە هاتىن بۇونى ئەم دىاردەيەدا نىيە، ئاخىر لمبەرئەھەر بۇويەكى سروشتىيە.

نەتەوە بەھە پېنناسەيەھە، كە بۇويەكى سروشتىيە، وەك ھەر دىاردەيەكى دېكەى ژيان، مەرۆڤ، سروشت، گەردوون و ھەسارەكان، ئەمانە دروست ناڭرىن، دروستىش بىكىن كار و فەرمانى ئەمانە بە سروشتى جىيەجى ناڭىن و تەنبا ئامېرىيەكى مېكانيكى دەن، بەلکو ئەمانە خۆيان لە ھەنارى پرۇسەيەكى سروشتىدا ھاتونەتە كۆرى. دەركەوتى ئەم بۇوه سروشتىيە، بە شىوازىكى دوور لەدەست تىۋەردانى مەرۆڤە خۆى لە رەوتى پېكەھەشىنى خۆيدا، خۆى نمايشت دەكتات. نە كەس دەتوانى رېڭىرى لى بىكەن و، نە ھىچ كەسىكىش پىسى دەكرى رەوتى بىگۈرىت.

كار و ئەركى بىرياران و كەمسە ھۆشمەند و زاناكانى، ھەر نەتەوەك زەمینەسازى ھەلۇمەرج رەخسانىن، بۇ سەرھەلەنەنى نەتەوە لە قالبە سروشتىيەكەى خۆيدا. ھەر وەك ئەھەر ئەممەدى خانى و حاجى قادر، باس لە نەتەوە و دەولەت دەكەن. ئەوان دروستىرى نىن، لى وەك زەمینەخۇشكەر و بانگەوازكەر و دەستىگىر ئېكەرن و چرابىدەستى نەتەوە كورد، تا بەرچاۋىان رەون بىت و بەرھە ئەم ئاپاستەيە رەوت بىكەن. بەكورتى رۆلى بەردەبازىك دەبىن، بۇ پەرىنەھەر لە بوارىكدا.

نالپلیون له ۱۸۰۶/۱۰/۲۷ دا، بهخوی لهشکر هکهیه و دواى دو شاری بمرلینی پایتهختی دولته بههیز و دیارهکهی پروسیای ئهو رۆژگارهی ئهوروپاوه. فیخته که بەراسپاردهی زانکوی شاری ئیرلانگن، له بمرلین دهیت، ئهم رووداوانه بەچاوی خۆی دەبینی. چەندجاری داوا لمسەركرده سوپاییه کانی پروسیا دەکات، ریگەی بدەن، وەک وتاریز، بچیتە بەرەکانی شەرەوە، قسە بۆ سەربازەکان بکات. له پىنایوی ئەمەی ورمیان بەرامبەر بە داگیرکەرى فەرەنسى بەرز بکاتەوە. تا باشتە خۆيان بناسن و له بەنچەھى ئەلمان بۇونى خۆيان باشتە بن بە ئاگا بىنەمە. ریگەی پى نادرى. ناوبر او ھاوكات له گرنگى و بایەخى پەروەردە و خویندن باش تىدەگات، بؤیە ھاوكارى دروستكىدى زانکوی ھومبۈلدى بەرلین دەکات و پاشان له پىشىوي نیۆرمۇاندا، له ماۋى نیوان ۱۸۷۱/۱۲/۱۳ تا ۱۸۰۸/۳/۲۰ دا ئەم زنجىرە وتارە، (چەند وتارى بۇ نەتمەوە ئەلمان)، كە بە ۱۴ جار له ئەکادىمیيە پروسیا بۆ زانست لە بەرلین پېشىكەمش دەکات.

كورت و كرمانچ، داگیركارىي فەرەنسى بېرۆكەھى پېشىكەشکەردنى ئەمە و تارانەي بۇ نەتمەوە ئەلمان لاي فيختە رسکان . بەشىك لە كارەكانى هيگلىش رەنگدانوھى ھەمان داگيركارىي فەرەنسى بۇو. ھەربۇيەش دەۋوتىرى نالپلیون و شەرەكانى، شەپپۇورى هوشياركىرىنەوە ئەمەپان.

ئەلمان تا ئەمەنە، ئەم نەتمەوەي ئىمپرۇ نىبۇوە. رابەران و مەشخەم بەمدەستدانى ئەلمان، نۇوسەر و مىزۇنۇس و فەيلەسوف و رۇشنىبەرەكان بۇون، لاپىنیتىز بە فەرەنسى نۇسييەتى و زۇر سیاسى و رۇشنىبەر ئەلمان سەرسام بۇون بە نالپلیون و خۆشىان ويسىتووە. وەک بىتەۋەن و كاىزەر ۋىلەيمى دووەم.

"ئەمە ئەم دەگەھىننى نەتمەوە لەناو فەلسەفە ئەلمانىدا بۇونىكى راستەقىنەيەي ھەمە و بېرۆكەھى خوا، حەقىقەت، دادوھرى... هەند چۈن لەناو ئەم فەلسەفەسىدا وەک بېرۆكەھىكى عەقلى بۇونىكى راستەقىنەيەن ھەمە و لە ریگەي ھەستەكانەوە لەدەرەوەي عەقلەوە نەگواراونەتمەوە بۇ ناو عەقل ئاواھاش بېرۆكەھى نەتمەوە بېرۆكەھىكى عەقلى راستەقىنەيە و بە شىۋەھەكى پېشىنە لەناو عەقلى مەرقىدا بۇونى ھەمە و وەک ھەر بېرۆكەھىكى عەقلىش تواناي پەرسەنەن و خۇدىيارىكىرىنى ھەمە" (۱۲۱)

شاراوه نىيە، ھەر كەسىك قىسىمەكى لەسەر فەلسەفە بە گشتى و چەمكى نەتمەوە بە تايىيەت ھەبىت، مەحالە بىتوانى، بى بىر و ھزر و تىپۋانىنەكانى فەيلەسوف و بېریارانى ئەلمانى، كارىكى سەرۆمەر و تەواومان پېشىكەمش بکات. ئەم راستىيەش مىزۇنەكە، بە درىزايى مىزۇنەكە، چەمكى نەتمەوە ئامادەگى ھەمە و لە ریگەي، ئەم ناوانەي لەسەرەوە ئاماڭەمان پېداون، لەتكى دەيان شاعىر و نۇسەرى وەك ئارنىت Klopstock و كلوپشتۇك، كە ھاوار دەكەن كوا نىشىتمان، نەخش بۇوە.

بهشی همه‌شتم

- بهشی دووهم تیورهکانی پهیدابروونی نهتهوه

جیاکردنوهی تیوری نهتهوه له تیوری نهتهوه خوازی. دمردازه‌یهکی سهره‌تایی و سهره‌کی چوونه نیو ئم بابه‌تاییه. تمقه‌لا دده‌دین، مهلو به مهلو له خمرمانی کاره تاقانه‌کمی د. عرفان مستهفاوه، پیشکهش به ئیوهی بکهین.

نهتهوه، هبوویهکی ئقلى سروشتبیه. بوویهکی راسته‌قینه‌یه، و خاونی کارمکتر و قمواره و مانا و ئامازه‌یهکی سربه‌خوى خۆیهتى و چ پیوه‌ندیبیهکی به کاری دهستکردى كەس و مەكینه و تیوریي و زانست و تەکنلۇزیاپەکەو نېیه. لى نهتهوه خوازی بوویهکی ئقلى نېیه و زىتىر له فۆرمى ئايدولۇزىزادا، خۆی دەردهخات و دەستىك / هېزىك دروستکەر و بزوئەریتى و ئەو شتەی بەرھەمی دېنى، دەچىتە خانەی دەستکردمو.

سالى ۱۹۶۰ و سەدەی بىستەم، كۆمەللى بىرمەند لە ئەوروپادا، له روانگەمەکى ئايدولۇزىبەوه، سەرنج لە نهتهوه دەدەن و دەيانەوی خويان بکەنە خاونى ئەو ھەممۇ گەشەکەنەنە تىيدا بەرپابووه. بە ماناي ئەوهى دروستکەر و داهىنەرى بۇ پەيدا بکەن، كە له گەوھەردا دەكانەوه خۆيان. واتە نهتهوه داهىنائىكى ئەورپاپايىهوه، دەيگۈزىنەوه بۇ سەرھەلەدانى ئاكامەکانى، شۇرۇشى پېشەسازى و قۇناخەکانى پاشتر.

سەدەی ۱۹ سەدەی كاملۇونى تیورى نهتهوه، بەتاپىتەنلى سەرددەست و بەرپەریتى فەيلەسو فانى ئەلمان. ئەم راستىبىه بۇتە جىيە بگە و بەردەيەکى زۆر. له كايە زانستى و رۇشنىرىدا، لى كەس نايتۇرانى چاپۇشى لە جىيە پەنجهى بىرمەندانى ئەلمان لەم بواردا بکات. بە تايىمەت دواى ئەو پاشخانە دەولەمەندەي لە بوارى ھزر و فەلسەفەدا، دەيىتە زەمینەى دروست بۇونى (نهتهوه كولتور)ى ئەلمانى و رەنگرېز بۇونى تايىەتمەندىبىهکانى ئەم رىگايە(Nation Building)، كە دەكرى بە قوتاپخانە ئەلمانى دابنرىت.

، يەكمم مىزروونووسە، ئامازە بە چەممکى نهتهوه كولنۇر، دەكات و جيائى دەكانەوه لە دەستهوازەکانى دىكە.

- پۇلنىكىردىنى تیورهکانى نهتهوه

رەھەندى لىدوان لەسەر نهتهوه زۆر فراوانە بە جۆرىكە، دەركاگاي بۇ زۆر تیورى و بۇچوونى جياواز سازداوه. نهتهوه ئەگەرچى لە گەوھەر و عەقلدا، ھەلگىرى يەك مانايە، ئاخىر چونكە بوویهکى زىندۇوه، پىناسەمى جياجيای ھەلگەرتۇوه و لە ھەركات و شوئىنەكدا بە تايىەتمەندىتى خۆيەوه، خۆيەوه دەدۇوه و دەكات.

بىروراکانى سەميس كە بىنی وايە "بىنەماي بۇونى نهتهوه ويسىتى خەلک و ئەو مىزرووه ھاوبەشەيە كە ئەو خەلکە لەسەر دەمەنەكدا بەھۋى پىكەمەھەر ۋە ئەنەنە بۇيان دروست بۇوه" (۱۲۶). يەكىكە لەم باسانە. ئەم بۇچوونە كە دەچىتە ژىير ناونىشانى ويسىتى ۋۇلەنتىرىست، واتە بە ويسىت و خواتى خەلکى و ويسىتى ئازاد، نەك ئۆرگانىسىتى، واتە ناچارانە يە و، خەلکەكە بە سروشت لە چارھىان نوسراوه پىكەمەھەر بېرىنگەن.

مىزرووى ئەم ھەرايمەش پېوهندى بە شهر و ھەلاقى نېوان، بىرمەندانى فەرەنسى و ئەلمانى، رينان Renan و ھانپىش ۋۇن ترايشكە Henrich von Treischke و لەسەر ناوچەئىلىزاس - لۇترينگەن

له نیوان ئەم دوو و لاتە هاتە کايموه. وتارە بەناوبانگەكمى رىنان، بەرتەكى گوايە ئەم داگيركارىيە ئەلمانيايە بۆ سەر ئەو ناوچانە.

ھەر لە سەروبەنددا، سېمس Sieyes ى فەرنىسى، وتارىك پىشکەش دەكات، بە ناوى "دۇخى/ ھەلوىستى سېيىم چىيە؟ لە ١٧٨٩/٦/١٧. دواي ئەوهى دەستەكانى يەكمەم، كەسە ئايىنەكان و دووەم بەگزادەكان.

ئەم پرس لەسەر دەستەي دواي ئەمان دەكات و پرسى نەتموھ دەور و وۇزىنى. كاتى خانەوادەكانى فەرنسا و چىنە بالادەستەكان، خۇيان بە نەتموھ دەزانى، بەلام ئەوانى دىكە، واتە دەستە و توپىزەكانى دىكە ئۆمىلگایان خستبۇوه، دەرمەھى بازىنە ئەتموھو. خۇيان لەسایە ئەوهى گوايە نەتموھن، باجيان نەدەدا و گوشارىيە ئۆرىيان بۇ چىنەكانى تر دەھىنە، ئىدى سېمس ئەو وتارىي پىشکەش كرد. ئەمەش بۇ داكۆكى لە جوتىار و ھاولاتى ئاسايى بۇو، ناوبر او باوەرى بە بنەماكانى ياساى سروشتى ھەموو خەلکەم بۇو، نەك گوايە تەنها ئەوانەنى، دەولەتىان سازداوه. ئەم شەر بۇ دەولەتى ياسا و ھاولاتى ئاسايى و ئازادى تاکەكان بۇو، خەلکى ھەزار و چەمتساوه. كەواتە مەبەست ئەوه بۇو، چىنە سېيىم ھەموو ئەوانە بىگرىتە خۆى، كەسەر بە نەتموھن، نەك تەننیا نەجيىزادە و خانەدانەكان و كەسانى ئايىنى. لەم وتارەدا باس لەوە كرا، نەتموھ كۆمىلگایەكە كە لەسایە ياسا و رېسایەكى ھابېشدا بىزىن و لەلایمن ھەمان ياسادانەرانمۇھ نويىنەرىيەتى بىرىن. دىيارە وتارە بەناوبانگەكمى رىنان "نەتموھ چىيە"، دېيتە سەرتقىپى باسە گەرمۇگۇرەكان، لەسەر نەتموھ.

لەتك ئەمانىشدا، كۆمىلى سیاستكار و كۆمىلەناس و مىزۇونووس، بەشدارى لە گفتۇگۆي چەپىرى نەتموھدا دەكمەن. دەرئەنجام جۇرەھا بۇچۇن و ۋوانىن دروست دەبن. ھەروەك دەلىن: بە ئەندازە ئۆرسەرەكانى لەمەر نەتموھ نووسيييانە، ھىننە بىر و باوەرى جىاواز ھەمە. كەچى لاي ئەلمانەكان رايەلەيەكى پىتمۇ و چەسپاوه لەسەر نەتموھ و دەولەت، بەدرىزايى سەرھەلدانى ئەم باسگەلە، سېستەماتىكەنە بەدواي يەكدا دىن و لە قوتاپاخانىيەكدا خەست دەبىتەوھ و فۇرمەلە دەبى. د. عرفان ئەم بۇچۇونانە لە ٣ ناونىشاندا خەرددەكتەمۇھ.

تىورى عەقلى: نەتموھ كۆمىلگایەكى ئاكارىيە. نەتموھ نە كۆمىلگایەكى سروشتىيە و نە كۆمىلگایەكى سیاسى، نەتموھ كۆمىلگایەكى ئاكارىيە و بە شىۋىيەكى پىشىنە بۇونى لەناو عەقلدا ھەمە و لە قۇناغىكى مىزۇيدا ئەو بۇونە عەقلىيە لەناو مىللەتىكدا دەگۈرېت بە بۇونىكى مىزۇوبى و واقىعى و لە شىۋى كۆمىلگایەكى ئاكارىدا شىومىگىر دەبىت. بە پىشەنگى لاينىتىز و كانت و ھىزىدەر و فيختە تا ھىگل، پىشەنگى ئەم قوتاپاخانە ھزرىيەن.

تىورى سروشتى: نەتموھ كۆمىلگایەكى سروشتىيە. ئەو بۇچۇونە تىورىيە كە رىشەكمى دەگەرېتەوھ بۇ بىر كەردنەوە سروشتخوازەكە رۆسۇ (١٧١٢-١٧٧٨) Jean-Jacques Rousseau و ئەو بىر مەند و سیاسىانە كە بنەماي بۇونى نەتموھكان دەگەرېتەنەو بۇ سروشتى مىللەتكان و ئەو كەلتۈر و زمانە كە بەشىۋىيەكى سروشتى بۇون بە خاوهنى. گۆستاف لۇبۇن نويىنەرى ئەم روانگىيە. گۆستاف لۇ بۇن Gustave le Bon ١٨٤١-١٩٣١ يش، بە كەتىيەكمى "نەنى پەرسەندى نەتموھكان" لەم خانىيەدا.

تىورى دروستەيى: نەتموھ كۆمىلگایەكى سیاسىيە. ئەو بۇچۇونە تىورىيە كە لە لىيڭۈلەنەو نويىكانى بوارى نەتموھ مخوازىدا بە بۇچۇونى ۋۇلەتەرىستى ناوبر او، ئەم بۇچۇونە رىشە فەرىيەكەنە دەگەرېتەوھ بۇ ئەو بىر كەردنەوە ئەمپېرىكىيە كە ئەزمۇون و ويستى مەرقۇي دەكتە بنەماي مەعرىفەي مەرقۇي... جۇن لۆك

نهنگانیش پاشان دریزه بهم بوقوونه دهدات و دملی: "کوماله گروپیکی کومالایه‌تی به ریکه‌که‌وت رووداویکی متیروویی کویان دکاتمه‌وه و دوای نهاده بوقیان در دکاه‌وت کوبوونه‌وه‌یان لنه‌ناو نهاده رووداویدا له بهرژه‌وه‌ندی هاموویاندایه، به ویستی خویان بیریار دهدن که کومالگایه‌ک پیک بهنین، نهم کومالگایه‌ش پیک دهوتریت نهاده‌وه". ۱۳۳.

-تیوری عهقلی و سهره‌لدان و پهرسنه‌ندنی بیروکه‌ی نهاده‌وه

نووسه‌ر دیسان، به وردتر و قولتر به‌سر بوقوونه‌کانی بیروکه‌ی نهاده‌وه، دهچینته‌وه و وک بوویه‌کی همه‌مکی لای لابنیتز و دواتر له دوخی پهرسنه‌ندنی سهره‌تابی خویدا لای کانت و نهوجا چون لای فیخته و هینکل دهگات بددا فریمری پهرسنه‌ندو و رهنگگرتتووی خوی، که دمنهنجام شور دهبنده‌وه تا دهگین بددا پله‌ی چلووره‌بستن، که پیک دهووتری "تیوری عهقلی" و به قوتا خانه‌یه‌کی سهره‌مخو و به دید و Rene Descartes(۱۵۹۶-۱۶۵۰) پیناسه‌بهناؤ بانگه‌که‌ی (من) بیرده‌که‌مه‌وه که‌وه‌ه من هم، باسه‌که دهله‌مه‌منتر دهگات.

د. عرفان، بقیه‌مجار زور زیره‌کانه و هوزشبارانه دهمانگیریت‌هه بق ناو فهم‌سنه‌هی لابنیتز و پیک و ایه ریشه فکری‌یه‌کانی نهاده‌وه تیدا دهبنیریت‌هه. نهگه‌رجی نهم فیلیه‌سوفه، له کاره‌کانیدا به چه‌مکی نهاده‌وه و نیمرؤش ناوی نهاده‌وه نه‌هیناوه.

گهر به نموونه، باس له نهاده‌وه نه‌لمان بکه‌ین، که سهره‌تا شتی نهبو بمناوی نه‌لمان، وک نهاده‌وه‌یه‌کی دهله‌مکی نایه‌کگرتتوو بعون، نهک وک نهاده‌وه نه‌قاییه‌که، که خویان ده‌لین دویچ Deutsch، هم‌همووی هوزه‌کانی باقاریا و نه‌لهمان ساکسن و فرانک و تورنگر، و نهوانه بعون. تا لم‌سده‌ی ۸ و ۹ دا ناوی دویچیان له خویان نا. کاتی نینگلیز و فهره‌نسی، دهبنه خاوه‌نی دهله‌لته‌ی خویان، نه‌لمان لم‌م پرؤسیه دوا ده‌که‌ی، چونکه نه‌هه پارچه پارچه‌یه‌یه نه‌لمان به بعونی سه‌دان میر و پاشای ناوچه‌ی، نه‌یانتوانی له ریگای پادشا‌یه‌که‌هه به‌کگرن و وک نهاده‌وه خویان نمایش بکه‌ین. له کوبوونه‌وه رزی ۱۸۴۸/۵/۱۸. دا له شاری فرانکفورت، نیزیک به نوینه‌رانی ۵۸۵، میر و گرووب ناما‌ده بعون، تاوه‌کوو له ناکامدا، به یه‌ک ده‌نگ، ههموو سه‌رکایه‌تیبان بق بسما‌کی به‌هیز و خاوه‌ن ده‌سه‌لاتی هریمی پروسیا سه‌لماند و لسمر بنهمای لیبرالی و دیموکراسی ریک که‌وت. له نه‌لمانیادا نازادی ههمیشه جیاواز بعون، له نازادی سه‌رزمینی دهله‌لته‌ی. تا سالی ۱۸۴۹، واته سالی دوای شورش و یه‌کگرتنه‌که‌یان، چه‌مکی نهاده‌وه و دیموکراسی دروشمیکی ناوه‌ندی بعوه. و ههمیشه پیکه‌وه بلندکراونه‌اده‌وه. لمه‌ه پاشه‌وه، نه‌لمان واژیان له دوای دیموکراسی هینا، له پیناوی ریگه خوشکردن بق گه‌هه‌ری پرسه نهاده‌وه‌یه‌که‌یان، که "یه‌کیتی نهاده‌وه‌یه‌ی" بعوه.

نهاده‌وه نه‌لمان، بهم پرؤس‌هدا تیپه‌ریبون (ده‌سه‌لاتی به‌گزاده Reichsadelsadel)، ده‌سه‌لاتی کلیسا Reichskirche، ده‌سه‌لاتی شاره‌کان Reichsstädten و دواجار ههموویان له ژیر که‌پری په‌له‌مانی نه‌لمانیادا Reichstag، رایختاگ دا کوبوونه‌وه و یه‌کیان گرت. فاکتی زمان، یه‌که‌م هوزکاری یه‌کگرتنه‌که‌یان، هر بقیه‌شله له روروی بابه‌تیبیه‌وه نه‌لمان به نهاده‌وه‌کولتور، ناو ده‌هیتریت. هیردر دملی: "هیچ نهاده‌وه‌یه‌ک بی زمانیکی نهاده‌وه‌یی ناتوانی بیی به نهاده‌وه". له کاتیکدا بق فمره‌نسیه‌که‌یان به هوزی سه‌رزمینه‌وه که به نهاده‌وه‌دولت ناسراون و له و تاره‌که سیه‌سیشدا، ناو مرؤکیکی سیاسی به‌رچاو ده‌که‌وه، به پنچموانه‌یه مورکه کولتورو ریه‌که‌یه‌که‌ی هیردری نه‌لمانیه‌وه، و بق نیتالیه‌کان یه‌کگرتنه‌وه‌یه‌که‌یان چه‌ند

هەریم و ناوچەیەکە، رزگارى دىنلى لەدەستى داگىر كەران، كە زىاتر مىزۋو و جوڭرافيا رۆلى تىدا گىراوه.

دواڭزىلەرنىڭ ئەتھۇر، بە ھىز و دىنامىكىيەوە لە مىزۋوئى ئەلمان دا سەرەمەددەت و ئەم ရەوتە تا ئىستاش، سەرمەشقى لىرى ۋانىن و لىيە فېرىبۇونە. تاكە نەتھۇردىيەر و ھەلکەمتوون، لە نىوخۇياندا، وەك نەتھۇرە ئەلمان، پېرىھەسى لە سىستەمى فىدرالى دەكمەن. لەتكە بۇونى ھەندى سەرنج و تىپىنى بچووك دا، ئىمروٽ لە جىهاندا سەركەمتووتىرىن و بەھىزلىرىن، سىستەم بەرىيە دەبەن.

ئىمە باسمان لە وردىبىنى و دېقەتەكانى، د. عرفان كەردى، كە چۈن بە دواى سەرە داوى ئالقۇزكاوى ئەم باسەدا رۇيىشتۇرۇ، كە ھىننە بەرھە دواوه گەرلاۋەتھۇر، ياخود بە قوللابىدا شۇرۇپتۇرۇ، تا گەشتنىتە لای لايىنىتىز. لېرە ئامازە ھەرە سەرتايىھەكان و كۆدەكانى بېرىۋەتىنى دەرك پى كەردووه و دەستى بە كارەكەسى كەردووه. شايىانى ئامازە پېدانە، بۇ يەكمەمجارە، ناوى لايىنىتىز و پرسى نەتھۇر، بەم شىۋازە بەرچاو بكمۇيت.

"بیرۆکەی نەتەموه لەسەرەتادا لە شىيەسى كۆملەلگايەكى عەقلىدا دەردەكەمۆيت كە عەقل پەيىندى نىوان ئەندامەكانى رېك دەخات". (۱۳۵).

لایىننیز ئەم كۆملەلگايە به نەتەموه ناوناھىنى. لى لە واقىعا بە پىودانگى ئىمپۇر، باسەكمى باسى نەتەموھىم. دواتر دەچىتە لای كانت و كۆملەلگا ئاكارىيەكەمى، تا دەگاتە لای فيختە و كتىيە بەناوبانگەكەى "چەند و تارى بۆ نەتەموھى ئەلمان" و بە سەرىپىش ھىردىر، بەسەر دەكتەموھ. بە كورتى بيرۆكەی نەتەموھ بەم قۇناخانەدا تىپەرىيە: فەراموشىرىنى ھىردىر فەيلەسۈوف و شاعىر و چىرۇكىنوس و مىزۋونووس و ھومانىست و رابەرى يەكمى چەممك و پرسى نەتەموھ لە ئەلمانىا، لە لايمىن نۇوسەرمۇھ، ناڭھەرىتەموھ بۆ بايەخ نەدان و بى ئاكاگىي د. عرفان، بەم فەيلەسۈوفە، كە بە مامۆستاي فيختە و ھىگل و شىلىنگىش دادەنرى و زۇرجاران ئەمانە هانىيان بۆ بەرھەمەكانى بىدووھ، بەلکو ھۆكە دەگەرىتەموھ بۆ نەبۈونى، ياخود كەممى بەرھەمە و ھەرىگەرداوھەكانى ھىردىر. جەڭ لەۋەش ھىردىر لە نىyo خۇينەرانى ئەلمانىشدا، بېرەك بىزەر و بەھوھ ناوى دەركىدۇھ، فەيلەسۈوفە گەمۈرە، ونناؤھە، ياخود لە بېركراروھە لە كاتىكدا ناوبرار لەسەر ئاستى دنیا ناسراوه و نەتەموھ سلافييەكان بە باوکى رۇھى پرسى نەتەموايمىتى خۇيانى دەزانن.

ھىردىر يەكمى كەسە، چەممكى نەتەموھى بەكارھىناوه و لە رووى كولتورى زمان و ئەدەبەموھ باسى دەكتات. لاي ھىردىر، كولتور و زمان بىر لە دەولەت و دەستوورەوە دېت. كارھەكانىشى زىاتر بەرجەستەكەرنى بايەخى نەتەموھى زمان و كولتورە. بەلائى ھىردىرە زمانى مروۋىي، ئامرازىك و ئاوىنەيەكى پەرسەندىنى كولتورى مروۋىيە. ھەرۋەھا دەلى: سروشت گەلان، لە ۋىگاى زمان و داب و نەرىت و زەربا و بىبابانەوە لىك جىاكرۇتەموھ. بەلائى ھىردىرەوە، جىهان وەك باخچەيەكە، كە تىيدا نەتەموھەكان وەك رووھەكان، بە پىيى ياساى خودايى پېر لە پەنهانى و تايىھتن. خۇيان گەشە دەكەن، هېچ نەتەموھەكەپىش ئەھى تر ناكەمۆتەموھ، لى ھەر يەك جىاوازە، لھۇ دىكە. نەتەموھ :

لە فەلسەفە لایىننیزدا، وەك مەمەلەكتى خوا، خراوەتە روو.

لە فەلسەفە كانت دا، لە شىيەسى، مەمەلەكتى ئامانج، نىشان دراوه.

لە فەلسەفە ھىردىر و فيختە و ھىگل دا، لە دوا قۇناخ و فۇرمدا بە چەشنى نەتەموھ، بەرجەستەبۇوه.

"لائى ھىگل ئەھ دەولەتكەي كە نەتەموھ شىيە مادى و ھەستەكىيەكەى خۇرى تىيدا شىيەگەر دەكتات دەولەتكى عەقلە و بەرجەستەكەرى ئەھ پەيىندىيە عەقلانەيە كە لە نىوان ئەندامانى نەتەموددا دېنە ئاراوه". (۱۴۲).

بنەماي ئەم بيرۆكەمە، وەك د. عرفان ئامازە پىداوه، سەرەتا لاي لایىننیز دەردەكەمۆئى، بى ئەھى ئەم فەيلەسۈوفە، ئەھ كۆملەلگايە، بە نەتەموھ ناو بەھىننیت. بەلام وەك كۆملەلگايەكى عەقلى بە ناساندى دەدات. دواي ئەم كانت پەرە بەم بيرۆكەمە دەدات و دواتر لاي ھىگل بيرۆكەمە بە تەھواوى بەرجەستە دېت.

ئەم فەيلەسۈوفە ئەلمانانە، ھەممو بەنەما عەقلىيەكەى بيرۆكەى نەتەموھ، وەك خالى دەرچۈن و بەردەبازى پەرىنەوە دىارى دەكەن. ھەممو ئەھ نەتەوانەي بۇونەتە خاوهنى دەولەت و بۇونەتە، بۇويەكى واقعى، دەنا

و هکوترا سهدها نهنهوهی دیکه همن، که بهم ئامانجه نهگەبىشتوون، و دەكربىت ھېشتا وەك نهنهوهی خەوتۇو تەماشا بىكىن.

- مەملەكتى خوا وەك بىرۇكەمى ھەممەكى نەتهوه

"مەملەكتى خوا، تىپەرىكەلىيەتىزە، مەملەكتى ئەم مەرفقە ئازادانەيە كە ئەنهوھى لەناو ھەرىيەكەيىندا عەقىيە، حۆكمى ھەر يەكەيىن دەكەت و پەمپەندىيەكەيىن لەكەنلەيەكدا رىكەدەخات" (٤٤) ١

چىنىيکى دەسەلاتدار، دەستمېزىر بىت ياخود ھەلگىرى ھەر ئايىلۇرۇزىيەك بىت، لەم بۇچۇنەدا نابىنرىت. ھەر ئەندامىيکى ئەم كۆمەلگایە بۇونى ھەيە و ھىچ كەس حاكمى نىيە و عەقل ရېكىخەر و ရابەرى ھەلسۈكەمۇتەكەيىن دەكەت و كۆمارەكەلىيەتەنەلەتلىقىندا، دەكىرى وا بەراورد بىكىن، لە يەكەمدا: عەقل حاكمى و رىتىشاندەر، و لە دووھەدا: فەيلسۇف و ھۆشمەندەكان جەلمۇ بە دەستن.

ئەم مەملەكتى خوايە، دىنيا يەكە، بەس ئەقىل تىپىدا ရابەر و ရى نىشاندەر و دايىنەمۇي ھەلسۈراندى كاروبارەكانە.

- خوا لە مەملەكتى خوا

كەم و زۆر پىناسەتى خودا، لەنئۇ ئائىنە كۈن و تەقلیدىيەكەندا، ئامازەيە بە ھېزىيکى خاونۇن وىست و خواست/ ئىرادەي بالادەستى سەرروۋى ھەممۇ بۇوەكانە. دەسەلاتى بەسەر گەردۇون و سەرزمەنيدا بە سانايى دەشكىنى. دەسەلاتى خودا لەم ئاستەدایە، ئەم بىرپار دەدات، ئايى مەرفق بچىتە دۆزەخ يان رېگەي بەھەشت بىگىزىتە بەر. ياسا و رېسای، ياسا داپىزىز ھەكان، وېناي خودا بە شىۋىيەك دەكەن، كە بۇونەمەر ھەلسەرنى بەنەمای ھېز و دەسەلاتدارىتى كارەكانى، خۆى ئەنچام دەدات، نەك لەسەر بەنەمای حەق و عەقل. مادامىيکى خودا، خاونۇن دەسەلاتى رەھايە و تواناي بەسەر گەردۇون و ئادەمیزىد دا دەشكىنى، وا مافى خۆيەتى چى دموى، وا بکات.

لایينىتىز، پىچەوانەي ئەم بۇچۇنە، پىنى وايە، خودا ھېر ھەمەكى و دوور لە پىوەر و ياسا، رەفتار ناكات. بەلکو خودا لەسەر بەنەمای چاڭخوازى، ھەلسۈكەمۇت دەكەت. بە واتايىكى دىكە، خوا ئەم خودايەيە، كە بە ئەقىل كار بکات، نەك بە ئارمزۇو و مىزاج.

< زەرددەشت، بە ئەقىل و بىرى خۆى و لەم ڕوانگەيەوە، خوايى ناسىيە و بە خەلکى ناساندۇوە، ئەم خوايەي كە زەرددەشت ناسىيەتى، بىرىتىيە لە : راستى، پاڭى، بىرى خاس، دانايى، ژىرى، مېھرەبانى، دادگەرى، توانايى، ئاوەدانى، و چاڭى >. فەرھاد پاللەوان

د. عرفان بەدوچۇنلىقى قولۇن بۇ ئەم بابەتە دەكەت و دەنۇرسى:

"خوا لە مەملەكتى خوا و لە مەملەكتى سەرۋەتىدا ھەر كار و كەردىوانەي كە دەيىكەت، نمايشتى بە ھېزىرى خۆى ناكات لە پىناؤ ئەمەدا لە رېگەي ھېزىرە مەرفق ملکەج بکات بۇ خۆى و رەھوايەتى بەنەش بە كارەكانى، خوا لەم دوو مەملەكتەدا لە كار و كەردىوەكانىدا نمايشى دروستى و دانايى و توانايى و چاڭى ئەم ئايىللانە دەكەت، كە بەر لە كەردىنى كارەكانى لەناو عەقلدا بۇونيان ھەبۈوه، ئەمەش لەپىناؤ ئەمەدا دەكەت مەرفق فىرى ئەمە بکات بەپىنى توانى و ھېزىرى خۆى لە كار و كەردىوەكانىدا ئەمەش شىۋەگىر بکات كە لە عەقىلدا وەك ئايىللى دەنۇرسى و داد و دانايى بە شىۋىيەكى پىشىنە بۇونى ھەيە و ھېز ئەكتە بنەمە بۇ دروستى و رەھوايەتىدان بە كارەكانى" (١٥٤)

خوا هنرخواز نیبه و گمره کی نیبه، له ریگای گوشاری هنرخواز، بونه و هر هکانی خوی، مرؤف بمتاییست ناچار بکات، به زوره ملی ملکه چی رینما یمه کانی بن و سیسته مکه بمن به پیچه و انبوه خودا، وهک هنرخیکی ژیر و میهره بان، همیشه له همو لی نهودایه، له ریگای ئادگاره همره جوان و بمن هکانی دانایی و چاکه خوازی و توانایی و رهفتاره شیاو و گونجاو هکانه و خوی نیشانی مرؤف برات و داوايان لئ بکات، ئهو ریچکه به بگرنه بمن، كه ئهو پیی باشه. میکانیزیم پیوهندی نیوان خوا و مرؤف، له سهر بنهمای به کاره نیانی هنرخواز و همره شه و سزادان دانه مزراوه. بهلکو تمواو به پیچه و انبوه خودا له باشترين شیوهدا به هنانی مرؤفه دیت و کار و فهرمانه کانی ئاراسته دهکات. نوسهر به تیر و تسلی لە سهر ئهم بابته دهروات و بیرون را کانی لاپینیز دهخاته رwoo.

- سیسته می مەملەکەتى خوا

نهوهی لەم کۆمەلگایهدا بمن چاو دەکھوئ، ئهودیه لای هەر تاکیکی کۆمەلگا ھەمیه و بەپیی ئهوم عەقلەمی لەناو خوی مرؤقدایه هەلسوكەوت دهکات. دهوروبەر چ کاریگەریتیمەکیان نیبه و عەقل حاکمە. مەملەکەتى خوا، مەملەکەتى مۇنادە عاقلمەکانه. بنهمای بونى سیستەم لای دروستخوازەکان، هەر ھەمەکییە و بى بونى ھەر ھەمەکییەت، سیستەم بونى نابیت، بەلام سیستەم لە مەملەکەتى خودا عەقلە. ھەلەی ئەم بەرەیه، ئهودیه ياسای بونى شتىك جىا ناكەنەو له ياسای کارکردنى ئهوم شتە. مەملەکەتى خوا دەبىت به نەتەوە و مۇنادەکانی ناو مەملەکەتكەش، دەبن به تاکى نەتەوەبى. ئەمە پوختە بۆچۈونى نوسەرە لە سەر ئەم بابته. ديارە خوی به ورتى و به چرى، لە سەر ئەم خالە و مستاوه و بنېرىتى بېرۇكەکان دەگەریزىتەوە بۆ لاپینیزى فەيلەسۋى ئەلمانى. ئەمەش سەرتايىھەن نوييە له ياسى نەتەوەدا.

" لای دروستخوازەکان جیاوازى وەسىلەی يەكىبۇنە، جیاوازى گەنگىيەکى ئەوتقى نیبه و ئەھوەدى گەنگە يەكىبۇنە، چۈونكە سیستەمیك لە سەر بنەمای هنرخواز را بىت داواي يەكىبۇن دەکات، نەك داواي جیاوازى ". (۱۶۷)

نوسەر قسە لە سەر تىۋەرەکەی سۆسۇر، وهک زانايىھەن زمانەوانى دهکات، كە سەر به بېرۇكەی دروستخوازەکانه و يەكىبۇن ئامانجىيانه. پېمایە بۆچۈونەكە رۇون و ئاشكرايە و چ گۇوتەمەکى زىادە ھەلناڭرى. با بۇ زيات رۇونكىردنەوە باسەکان، دواي بۆچۈونەكانى دىكەي نوسەر بکەون.

" نەتەوەکان گوزارشتن له بونى جیاوازىيەکان، نەتەوە ناتوانىت بونى ھەبىت گەر لە بەرامبەر نەتەوەکانى تردا جیاوازىيەکانى خوی نەخاتە رۇو. بەلام لای گىلنەر نەتەوەکان بونىنىكى راستەقىنەيان نیبه و ئەم جیاوازىيەنەش كە نەتەوەکان بونىيان لە سەرەي ھەمیه، جیاوازى راڭۇوزەرن و ھۆكەي دەگەریتەوە بۇ نەتەوە كە کۆمەلگاکان لە يەك كاتدا له کۆمەلگا ھەمەکى كىشتوکالىيەوە نەكۈرۈاون بۇ کۆمەلگا ھەمەکى پىشەسازى، گەر ھەمەو کۆمەلگاکان بە تەواوەتى بگۈرۈن بۇ کۆمەلگا پىشەسازى، جیاوازىيەکانى تىۋانىيان نامىنەن و نەتەوەکانىش كە بونىيان بە ھۆى ئەم ناھاوسەنگىيەوە، لەگەل نەمانى ئەم ناھاوسەنگىيەدا ئەوانىش نامىنەن ". (۱۶۸)

هم بەریتانیای ئىنگلیز و هم ولاتی ئىسپانیا، كە كىشى كاتالۇنى و باسکى ھېيە و، هم يەكتى ئەمور و پا، دژايىتى توندى سەربەخۆبىيەكەيان كرد. ئاخىر بۇ ئەوهى لە خۆيان تىك نەچى. و ئەو رەنجهى داويانە بە ئاو نەروات. دەولەتە دەستكەدا كەيان لەبىر يەك نەترازىن و ھەلئەو شىتەمە.

نووسەر تىروانىنەكانى گۈلنەر و ھۆبسباوم و لاينييەز، لەسەر جىهانبىنى و جياوازىيەكان و يەكتۇن دەخاتە بىوو. دواتر بەم نموونە بەرجەستەيە، روونكەرنەوەيەكى دىكەشمان پىشىكەش دەكەت و دەلى:

"لە يارى شەترەندىدا شىيە داشەكان گۈرنگ نىيە و لە كاتى يارىكەردندا كاتىك ئەسپىك لە ئەسپەكان بىز دەبىت، دەكتىت بەردىك لەبرى ئەسپەكە دابېرىت و يارىيەكە بەرددەۋامى وەرگەتىت، لە كاتىكدا بەرددەكە نە مادەكەي وەك مادەي ئەسپەكەي و نە شىيەكەي لە شىيە ئەسپەكە دەچېت، ئەمەش ھىچ كارىگەر بىيەكى لەسەر يارىيەكە دانەناوە، چۈنكە ئەوهى گۈرنگە مادەي دروستكەنەكە و فورمە جياوازەكەي داشەكە نىيە، ئەوهى گۈرنگە تانەنە ئەوهىيە ئەوهى لەبرى ئەسپەكە داھىنەتىت نىشانەيەكى پىوەبىت تا لەگەل داشەكانى تىكەل نەبىت و بناسىتەمە، بۇيە دەكتىت لەبرى ئەسپەكە ھەر شىتىكى تر بەھىنەتىت كە خاوهنى نىشانەيەكى جىاكەرەوە بىت".

ئەوهى گۈرنگە لەم يارى و سىستەمەدا، نىشانە جىاكەرەوەكان نىيە، بەلگۇ توانى ناسىنەوە ھىزى براوهى نىيۇ مەملانىكە گۈرنگە.

"تاکەكەمس لە مەمەكەتسى خوادا وەك ھونەرمەندىك وايە كە لە كارەكەمەدا سەرقالى نواندى ئەوهىيە كە لە خۆيدا ھېيە و لە كارەكەشىدا جەڭە لە نواندى بۇونى خۆى بۇخۆى بىر لە دەرەوەي خۆى ناکاتەوە و دەرەوەي خۆى ھىچ كارىگەر بىيەكى نىيە لەسەر ئەوهى كە لە كارەكەمەدا دەنیوئىنى. بەلام تاکەكەمس لە كۆمەلگا باوهەناندا وەك يارىزانتىكى ناو تۇپى پىن وايە و بەرددەۋام دەبىت بە پىسى ئەوهە ھەلسوكەمەوت بىكەت كە لەدەرەوەي خۆيەوە لە رىيگەيە كەستەمەرەكانىيەوە بۇيى دېت، گەر ساتىك لە دەرەوەي خۆى خافىل بىبىت دەدۇرىت، ئەوهى ئەم يارىزانە لە يارىيەكەمەدا دەنیوئىنى بۇونى خۆى نىيە و بۇونى ئەم دەرەوە بەرەيە كە ئەھىتىيەتىدايە". (174)

كاتى سىستەم بەرە كەمال و پېرىفيكت بۇون دەچى، كە جياوازى لە نىوان تاکەكەنە كەمەدا زىاتر پەرە بسىنى و پارىزراو بىت. ئاخىر بى بۇونى جياوازى، بۇونى دىيارەكەنەش لە خالىكدا ھاوبىش دەبنەوە و ھەممو يەكسان دەبن بە يەك شىيە و رەنگ، كە دەكتە سفر. بەلام تىروانىنە دروستەيەكە دەلى: تاکە كەمس ئەم كاتە بەرجەستە دەبى، كە كارەكتەرى براوهىيەكى نىيۇ سىستەمەكە لەبرخۆى بىكەت و دەستبەردارى ھەبۇوە سروشىتىيەكانى خۆى بىت.

"بۇ نموونە لای گۈلنەر كۆمەلگا يەك ناتوانىت بىبىت بە نەتەمۇھ گەر قبۇولى ئەم كولتۇرە مۇدىئىنە نەكەت، كە كولتۇرە براودەكانە... ھەر مىللەتتىك لە مىللەتەكان بۇ ئەوهى بىبىت، دەبىت، دەنەت واز لەم فورمە بىنەت كە بۇ نواندى بۇونى خۆى ھەيەتى و جياوازە لە ھەممو ئەم فورمانەي كە مىللەتلىقى تىنەن بۇونى خۆيان تىيا دەنۋىنەن و لەم فورمەدا بۇونى خۆى بىنۇتىن كە براوهەكان بۇونى خۆيانلى تىيا دەنۋىنەن" ١٧٥

بەم پېيە تىدەگەمەن كە تىۋىرى دروستەيى داوامان لى دەكەت، بۇ ئەوهى ھەبىت، دەبىت فۇرمىكى دەرەوە خۆت بىنۇتىن و بۇونى خۆت فەرامؤش بىكەت. ئەمەش لە بىنەرتدا ناھەققىيەكى گەمورەيە بەرامبىر بە

مرۆڤ و لە قەوارىيەكى گەورەتىدا نەتمەو، كە وەك ئاقەرىدەيەكى سروشى نا دەستكىرد ھەن، ناھەقانە ملکەچ دەكرين بۇ ئەمە نمايشتىيەكى درۆزنانەي دەركەوتى خودى خۇيان بىكەن.

بە پىيوسلى دەزانم لەسەر ئەم بابىتە دوا بۆچۈونى د. عرفانتان بۆ راگۇيىزم، كە كۆتايىي قىسەكانى ئەم بەشەيە.

"ھەر مەيلەتىك لە مەيلەتكان بۇ ئەمە بىنېت، دەبىت، واز لە فۇرمە بىنېت كە بۇ نواندىنى بۇونى خۇرى لە فۇرمەدا بۇونى خۇرى بنوئىنى كە براوەكان بۇونى خۇيان تىا دەنۋىن". (١٧٥)

واتە بۇ نموونە كورد لە توركىادا، واز لە ھەممۇ بەھاكانى خۇرى بەھىنى، مادامەكى تورك لە شەرەدا بىردوویەتەو و بۆتە خاونى دەولەت و كەلتۈرۈيىكى مۇدىرن، لە بەرامبەردا كورد دا، كە ژىر كەوتۇو.

- پەيوەندى خوا بە كەسەكانى ناو مەمەتكەتى خواوه

"تاڭەس لە مەمەتكەتى خوادا كاتىك بۇونى دەبىت ئەمە بىنۇتىنى لەناو خۇيدا ھەمەيە و ئەمە نانۇتىنى كە لە دەرەوە خۇرى بۇرى دېت و بەشىپەيەكى سەلبى لەناویدا دەچىنرېت". (١٧٦).

پىيوسلى ئەقلى مەرۆڤ خۇرى، رۆلى سەرەكى بىكىرى و نەكمۇيتە ژىر باندۇرى ژىنگەي دەرەكى، ھىچ كەس و ھىزىك ရېگەي نەبىت، دەست لە كار و بېيارەكانى وەربات. لە درېزەي ئەم باسىدا دەگەينە:

"تاڭەكەس لەناو مەمەتكەتى خودا دەبىت و اپىرى كە تەنھا خۇرى و خوا لەناو مەمەتكەتكەدا بۇونىان ھەمەيە واتە تاڭەكەس لەم مەمەتكەتكەدا لەگەل تاڭەكانى ترى مەمەتكەتكەدا لەناو دايىقىدا نىيە، بەڭكۇ لەناو مەنەلۇڭدا يە لەگەل ئەمە ھىزىدە كە لەناو خۇيدا فرمان و چۇنایەتىيەكانى ژىيانى تايىپەتى خۇرى لەناو مەمەتكەتكەدا پى دەبەخشتىت (...). كەسانى ناو مەمەتكەتى خوا وەك پارچە و نېۋەكانى يەك و ئىنەن و ئەم و ئىنەيمىش وەك ئايىيال لەناو رۆحى كۆيى ھەر يەكەيىدا يە و ھەر يەكەيىان بەمە بەشدارى لە شىپوھگىر كەننى ئەمە و ئىنەيدا دەكەن، كە بىن گۆيدانە پارچەكانى ترى و ئىنەكە ئەمە پارچەيە لەناو خۇياندا ھەمەيە و بۇونى ئەمە لەناو كۆيى و ئىنەكەدا دىيارى دەكتات، شىپوھگىر بىكت". (١٧٩ - ١٨٠)

ئەمە بەو واتايىھى، مرفۇق تەننیا لە دەرمۇھى ويسىتى خۆيدا دەكەويتە ئېر كارىگەرىتى و باندۇرى ھىزىيەكى دەركىمەوه، كە خودايە.

نووسەر بەرۇونى لەسەر مەملەكتەكەمى لايىنېتىز دەروات و شىتەلگارى بۇ دەكات. تا لە ئاكامدا ئەم پۇختەيەمان پېشىكەش دەكات:

"كەسانى ناو مەملەكتەسى خوا وەك پارچە ونبۇوهكانى يەك وينەن و ئەم وينەيەش وەك ئايدىيال و لەناو رۇھى كۆبىيەر يەكەياندايە و هەر يەكەيان بەھەۋە بەشدارى لە شىيەھەگىر كەنلى ئەم وينەيەدا دەكەن كە بىن گۈزىدەنە پارچەكانى ترى وينەكە ئەم پارچەيەرى لەناو خۇيىاندا ھەصىيە و بۇونى ئەم لەناو كۆبىيەكەدا دىيارى دەكات، شىيەھەگىر بکات" (۱۱۰)

واتە هەر تاكىك بەشىكى بچووكى پېكھىنەرى مەملەكتەكەمەھى و بۇ كۆي گشتى تاكەكان مەملەكتە دروست دەبىت، هەر وەك كۆي پارچەكان وينەكە تەواو دەكات. پاش تۆزى لىدوان و شى كردنەوە ئەم بۇچوونەش، دەخاتە سەر قىشكەنلى و دەلى.

"رۇھى كۆبىيەر تاكەكانى مەملەكتەسى خوا لە رېيگەي رۇھى تاكە كەسانەكانەوە، هەر يەكەيان بەرەو ئامانجە تاكەكەسىيەكەي خوى ئاپاستە دەكات و بەمە ئامانجە كۆبىيەكەي خوى وەدى دەھىنى" (۱۱۱)

ھەر تاكى لە تاكەكانى مەملەكتەسى خوا، ھەممۇ مەملەكتەسى خوا لەناويدا ھەمە و ھەر تاكىك لايىنېكى بۇونى مەملەكتەسى خوا ېەنگ پىددەتەوە. كەواتە ھەر تاكىك بەشىك لە ناسنامە گەورەكمى مەملەكتە خوا لە خۆيدا نوينەرايەتى دەكات. بە كۆي گشتى ھەممۇيان، مەملەكتەسى خوا دەنەخشى.

- مەملەكتەسى خوا و نەتمەوە

درېژەدان بەم باسە، بە ئامانجى زەمینە سازكىردنە بۇ تىيەكەيشتن لە بنج و بناوانى بېرۇكەي نەتمەوە لای ئەلمان. چونكە ھەر فەيلەسوفى، وەك دەلىن، كورى سەردىمەكەي خۆيەتى، بەپىي كات و شوينى خوى، بەشدارىيەكى كردووه، لە دارشتنى چەممى نەتمەدا. فەلسەھە لايىنېتىزىش سەرتاي دەركەوتى ئەم باسە، تالە دوا ويسىتگەدا، لايىنېتىز وەك فەيلەسوفە سەرتابىيەكانى ئەلمانى، لای ئەم بېرۇكەي ھەممەكى نەتمەوە. لای لايىنېتىز نەتمەوە بۇونىكى پەتى ھەمە و پاشان بەرەو كامىل بۇون ھەنگاۋ دەنى، تا لای ھىڭل بېرۇكەكە لە نەتمەدا دەخەملى.

ئىستا زانيمان لای لايىنېتىز تەننیا سېستەمېك ھەمە و ئەھۋىش سېستەمەي مۇنادەكانە، كە دەكاتە سېستەمەي تاكەكانى نەتمەوە. لى ھېشتا بېرۇكەي نەتمەوە لېرەدا، بە تەمواوى نەچەسپىيە و بە دوا قۇناخى پرۇسەي دەركەوتى نەگەيشتۇوە. دواتىر لای كانت، لە مەملەكتەنى ئامانجەكاندا، ھەنگاۋىكى دېكە بەرەو شەقل بەستىن دەروات و لە دوا مەنzelگادا، لای ھېردىر و فيختە و ھىڭل، بە تەماوتى دەخەملى و وەك نەتمەوە بە دىyar دەكەمەئى.

- دەركەوتى بېرۇكەي نەتمەوە لە كۆمەلگاى ئاكارىدا

مۇنادەكانى مەملەكتى خواى لاپىتىز بە سىستېمىك ھەلسوكەوت دەكەن، لەناخى خۆيان بۇونى ھەمە و لەدەرەوە ھىچ ھىزىك ھەلىان ناسورىنى. خۆيان ھەمائەنگى نىوان خۆيان سازدەكەنۇ كاروبارەكانى خۆيان ئەنجام دەدەن. بە كورتى زىگنالى ھەلسوكەوتكردىيان لە ناخى خۆيانەو بۇ دىت، نەك لەدەرەوە. لاي كانتىش لە مەملەكتى ئامانجەكان دا، مروقى ھەر جولە و كردەيەك بکات، ياسا و رېساكەي لە ئەقلە خۆيدا بۇونى ھەمە و ئەمېش مەحکوم نىبى، بە ھىچ ياسايدىكى دەرەكى. بە دەربىرىتىكى تر، ئەمانە خۆيان ئاغاي خۆيان و ملکەچ و يەخسیرى چ بېرىار و كاريکەرتىتى بىنگانەي دەرەكى نىن و لە رېگاى ھىز و ئەقل و سىستېمىكى ناوەكىيەوە دەبزۇين.

"تاکە كەمس لاي ئەو بە بۇونى ئيرادەي چاك لەناو ئەو مەملەكتەيدا بۇون پەيدا دەكەت، ئيرادەي چاكىش لاي كانت، ئەو ئيرادەيە كە بۇ كاركەرنى دەستورلە ياسا عەقلىيەكانى ئاكار وەرەگىزىت و كاتىكىش دەتوانىت ئەمە بکات كە خۆى دامالىبىن لە ھەممو ئەمە دەرەكىي و ئەزمۇونىبىه. ئيرادە بە گشتى خۆى لە نىوان دوو جۆر لە ھىزىدايە و لە ئىختىيارى خۆيدا يە بۇ خولقاندى كاروكردەكەنلى مروقى دەستورلەم جۇريان وەرەگىزى." (۱۶)

تاکە كەمس بە بۇونى ويستى چاك، بۇون پەيدا دەكەت. ويستى چاكىش، كە كار بە ياسا عەقلىيەكانى ئاكار دەكەت، كاتىكىش دەتوانى ئەم ئەركە ئەنجام بەت، كە كارىگەرەتى دەرەكى و بىرۇداوە ئەزمۇونىبىه كانى لەسەر ئەنجام بەت. ويست و خواست لەبەرەدم دوو ရىانىكادىيە، لە نىوان بىنەما پېشىنەكانى خۆيدا و هاندەرە پاشىنەنى ھەلەيدەنин و ماددىن.

"ئيرادە بۇ شىۋىدگىرەنلى كردهكان بۇى ھەمە لە دوو سەرچاوهە دەستور وەرەگىزىت، سەرچاوهەكىان: بىنەما پېشىنە و ئىنەبىيەكانى كە لەناو عەقلى مروقىيدان و بە ئەزمۇون پەرۇرەدە و قىرەكىن لە زەنيدا جىڭىرنەبۇون و بەخۆيان لەناو عەقلا پېشىنەكى پېشىنەسىيەمەن سەرچاوهەكەي تريان ئەو بىنەما يانەن كە لەدەرەوە مروقەوە و لەو ژىنگە كولتورى و پەرۇرەدەيەوە كە تىايىدا دەزىن، بەخۆى ئەزمۇونىكىن و قىرىبۇون و پەرۇرەدە فەرمى مىللىيەمە دەگوازرىنەوە بۇيى و لە زەنيدا پېشىنەكى ناتاڭايانە كار بە ئيرادە دەكەن و لە كار و كرددەكەنلى مروقىدا شىۋىدگىر دەبن (...) "كانت بىنەما و ئىنەبىيەكانى عەقل بە ياسا ناو دەبات و بىنەما ئەزمۇونىبىه مادبىيەكان بە رىسا ناو دەبات" (۱۷)

د. عرفان، پى بە پىي ئەم ھاوكىشىمە لەگەل بابەتكەدا ھەنگاۋ ھەلدىنى و پۇختەي بۇچۇنەكەي بەم شىۋىدەيە: كانت بىنەما و ئىنەبىيەكانى عەقل بە ياسا و بىنەما ئەزمۇونىبىه مادبىيەكان بە رىسا ناو دەبات. ياساي ئاكارىش دەبىت بە شىۋىدەكى ئۆتۈماتىتىكى لە عەقلى مروقىدا، بە شىۋىدەكى پېشىنە ھەبىت. كاتى دواتر ئەو بىنەما يانەن كە كولتورى مىللى يان فەرمىدا ھەن، ناودەنلى رېساكانى ھەلسوكەوتى كردەيى و جىيان دەكتامۇھ لەو بىنەما يانەن بە خۆرسك لە عەقلا ھەن، كە ياسا ئاكارىيەكانى ئاكارى مروقىن. لەبەرەمبەر كولتورى دەرەكى و بە مىللى و فەرمىيەوە، كولتورىكى تر باس دەكەت، ناوى دەنتىت "كولتورى عەقل". تاکە كەمس بە ويست و خواستى / ئيرادەي چاك و ئيرادەي چاك كار بۇ دەستور و ياسا عەقلىيەكانى ئاكار وەرەگىزى.

"كولتورى عەقل كولتورىكى وەرگىراو نىبى لە كۆمەلگا و دەرەوە مروقى، كولتورىكە بە خۆى لەناو عەقلى مروقىدا ھەمە و مروقى ئەوەندە لەسەرە لەناو خۆيدا پەي پېپىيات" (۱۸)

کولتوری ناوەکی و دەرەکی لای مرۆڤ و کاریگەمریتی لەسەر مرۆڤ، قورسایی ئەم بىشە داگىر دەکات. نووسەر درىزە بەم باسانە دەدات، بۇ ئەمەن لە ھەممو گوشەكانەوە، سەرنج لە جيوازى نیوان عەقلی مرۆڤ و کاریگەمریتی دەرووبەرەکەمی بادات.

"بەم پېيە ئىرادەی مرۆڤ لەگەل بۇونى مرۆڤ لەناو كۆمەلگادا، دەكەمەتىه بەرەم دوو كولتورى جيواز كۆلتورىكى دەرەکى كە ئەمەن كولتورەيە لەناو كۆمەلگاكەدا ھەپە و حازرە و لەرىگەي ژيان لەناو كۆمەلگادا وەرىدەگەرتىت، بەمەش دەبىتە تاكىكى قىبولكراوى ناو ئەمەن كۆمەلگاكەيە، لەگەل كولتورىكى ناوەکى كە لە مرۆڤ خۆيدا بەخۇرى ھەپە و ئەمەن لەسەر مرۆفە تەنەنەن دۇزىنەمەتىنەن بەشىش كولتورى عەقەل". (111).

كانت زۆر لەسەر كۆمەلگاكەي دەروات و بە مەملەتكەتى ئامانجەكان / غايەتكان، يان بە جىهانى مەعقول ناوى دەبات. كە تىيدا شىڭىرى خۆى لەسەر ئەمەن ۋەسىيانە كولتورى دەيانخاتە بەرەستمان، بۇ ھاندانى بەرەو ياساكانى ناو عەقل لە كردىوە كانماندا بەدى بەينى. واتە دەكرى لەدەرەوە شتى وەرگرى لەناو عەقلدا، عەقلانى رەنگى پى بەدىتەمەن، بەمەرجى عەقلە بۇوە رەسىنەكەتى تىدا نەبىتە قوربانى .

"گەر لا بىئىتىز ھەماھەنگى كولتوريي ناو ئەمەن كۆمەلگاكەي بېگەرېنىتەمەن بۇ ھەماھەنگى پېشىنەتى نیوان مۇنادەكان و ھىگلىش بېگەرېنىتەمەن بۇ پلانىكى پېشىنە كە رۆحى جىهان دايىا، ئەمەن كاتىش دەيگەرېنىتەمەن بۇ ئەمەن ياسا ئاكاريانە كە لەناو عەقلى تاكەكەسى ئاكاريدا ھەن و ھەممۇ تو تاكەكانى ناو ئەمەن كۆمەلگاكەش لە ھەلسۈكەوت و كار و كردەوە جيوازەكانياندا ئىرادەيان دەستتۈر لەمەن ياسايانە وەرەگەرى". (119 - 119).

تاكەكەمىس ئەمەن ياسايانە جىيەجى دەکات، كە لە عەقلى خۆيدا ھەن. نووسەر كۆمەللى نمۇونە، لە باسەكانى كانت، دەخاتە بەرەست خويىنەر. بەتاپىت ئەمەن ناوى دەنئى فرمانى ئاكارى و فرمانى تەكىنلىكى، سەرچاوه لە رېنمايىيە زانستىيەكانەوە وەدەگرى و ئاكارىش لە ئاكارەكەيە و فرمانى ئاكارى راستەقىنەش سەرچاوه لە كولتورى عەقلىيەوە وەرەگەرى.

"بۇ ئەمەن پەمپەندىيەتىكى عەقلى و پېشىنە لە نیوان كەسەكانى ناو مەملەتكەتى غايەتكان - كە ھەر يەكمىيان بۇخۇرى غايەتكەتىكە لە غايەتكەكانى ئەمەن مەملەتكەتە - بىتىه ئاراوه، نابىت كەسەكانى ناو ئەمەن مەملەتكەتە وەك وەسىلە سەپىرى يەكتىر بىلەن، واتە نابىت دۇخىكى وا دروست بىتىت كە كەس تىيادا وەك وەسىلە دەركەوت بىلتىكە، ئەمەش كاتىكى دەبىت كە مرۆڤ ئيمەكانى بە وەسىلە كەن و بە وەسىلە بۇونى تىيا نەمابىت، كاتىكىش مرۆڤ ئەمەن كەن ئيمەكانى تىيا نامىنەت كە ئىرادەتى كە لەئىر رەكتى ئەمەن سوودخوازىيەك دەرچوو بىتىت، با ئەمەن سوودخوازىيەكەش سوودخوازىيەكى گشتى بىت و خودى نەبىت". (111)

بهشی دوازدهم

گهر مرۆڤهکان نهبنه هۆکار و دهستاویزى خوشگوزه رانی له نیوان خویاندا، به شیوه‌یهک دورر له دادوشن و بهکارهینانی یەکتر، وا مالویرانی بەسەر خویاندا دېن. ئەم خونى بەخته ور بۇونەش ساتى دېتە دى، مرۆڤهکان ئامانجى چاکەخوازىان بالا دهست بىت و بۇ بەرژهوندى و سوودى كەسى و خۇپەستانە مامەلە لەتكە يەكتىدا نەكەن. ھەموو مرۆڤهکان له مرۆڤبۇوندا يەك، لى بەھەرە و توانا و لىھاتووپى سروشتى جيابازى له (زيرەكى و تەممەلى و ترسنۆكى و ئازايەتى...هەند) دا ھەمە. كاتىك مەمەلەكتى ئامانجەكانىش بەردوام دېبىت، بۇ ئەھەر مرۆڤقىك بىتىھەنگى ئامانجى ھەمەو ئەمانى دىكە. پەيوەندى و ھەمامەنگى تەنانەت بەخته ور يىش ئاراوه، بى لە خۇبۇردوپى مرۆڤهکان. كانت له مرۆڤدا دوو شت جىا دەكتامو:

يەكمە: عەقل و ئايىدالە عەقللەپەكانى ناو مرۆڤە.

دووھم: ئەم ئىمکانىتە سروشتىيانىيە، كە لە سروشتى مرۆڤدا ھەن.

بۇونى عەقلى مرۆڤ والە مرۆڤ دەكتات بەخۇ غایەت بىت. مرۆڤايەتى مرۆڤ لە بۇونە عەقللەپەكانى مرۆڤدايە.

"مرۆڤهکان بەھەرە و تواناي سروشتى جىا جىابايان ھەمە و ھەر ئەم توانا و بەھەرە سروشتىيە جىابازانەيە كە جىابازارى نیوان مرۆڤهکانى خولقاندۇوە، ئەھەر مرۆڤهکان تىيايدا دەنەمەو بەھەك مرۆڤقىلتى مرۆڤە، واتە بۇونى عەقلى مرۆڤە، بەلام ئەھەر مرۆڤهکان و الىيدەكتات يەك نەبن، بۇونى سروشتىيانەي مرۆڤهکانە. مرۆڤ لەناو مامەلەكتى غايەتەكاندا بۇونە عەقللەپەكانى دەركەوت دەكتات و لەھەن وەك بۇونەوەرېكى عەققى ھەست بە بۇونى خۇرى دەكتات نەك وەك بۇونەوەرېكى سروشتى" (١٩٢.)

فەيلىسۇوف كانت باس لە ئۆتونۇمى تاكىمكەس دەكتات و بەلام نەتەمەخوازەكان باسى ئۆتونۇمى نەتمەو دەكەن.

"ئۆتونۇمى نەتەمە لای نەتەمەخوازەكان لەھەر سەرچاواھ ناگىرىت كە رۇھى نەتەمە ھەمە نەتەمە ھەمە بەخۇ ئامانجە و دەبىت ئەم نەتەمە ھەمە وەك بۇونەوەرېكى عەقلى مامەلەپەكانى لەگەنل نەتەمەكتەن تردا بىكتات و نەتەمەكتەن ترىيش وەك غايەتىك مامەلەپەكانى لەگەنل بىكەن و ھىچيان ئەھەر ئەھەر تەريان نەكتات بە وەسىلە بۇ گەمېشتن بە ئامانجەكتەن خۇرى" (١٩٤.).

لە راستىدا نەتەمەخوازى پىچەوانە ئەم دەستورر و ھاۋىكىشە كار دەكتات، چونكە ئەركى سەرەكى نەتەمەخوازى، وەك پىشترىش رەوونىكرايەوە، ئەھەر كۆمەلگا و گرووپەكانى دېكەن ئەنەن سەنورى دەولەتمەكتەن، لەناو خۇيدا بتوينىتەمە. چ چىبازارى و فەھىيەك نەھىئى. ئەوانى دېكەن بىكتە بەرددەبازى پەرىنەوە و زىاتر چىڭ لە دەسەلات و دەولەت گىركردن و تواندىنەوە ئەوانە ئەھەر خۇرى ئامانجىتى.

و هک ئەوهى نەتمەخوازى توركى لە تۈركىا و، فارسى لە ئىران و عەرەبى لە عىراق و سووريا دا، دەرھەق بە كورد و ناتورك و نافارس و ناعەرەبەكانى دىكەن، ئىسپانى لە ھەمبەر باسک و كاتالانى و..تاد. ياخود ئىنگلىز لە بەرامبەر سكۆتى و ويلزى و ئىرلەندىدا لە فۇرمىتى تردا دەيكات.

"بە پىيى بنەماي نەتهەخوازى لەناو دەولەتى نەتهەوهىدا كۆمەلگايەكى جىاواز دەبىت بىن بە وەسىلە بۆ وەدىئەنائى ئامانجى بۇونى تاكە كۆمەلگايەك بە نەتهەوه جا نەتهەوه دېتە ئاراوه، گەر كۆمەلگا جىاوازەكانى ناو سنورى سىياسى دەولەتىك ھەر يەكەيان لە خۇياندا ئامانج بن و بەرەو نەھەوه بېرقۇن بىن بە نەتهەوه، نەتهەوه دروست نابىت" (١٩٤)

بە پىيى ئەم سىستەمە ئاكارىيەكى كانت، لەناو دەولەت دا، كاتى نەتهەوه سەرھەل دەدات و بۇون پەيدا دەكت، كە كۆمەلگا جىاوازەكانى چوارچىوهى سنورى سىياسىيەكەمى، وا مامەلە لەگەل يەكتىدا بىمن، ھەر يەكەيان كار بۆ بۇون و نەتهەوه خۆى بکات و چ كارىگەرەتىي نەرىتى لە سەر ئەھىي دىكەيان دروست نەكت، ياخود يەكى لەم لايمانە، ئەھىي تر نەكتە پەيزەو بە ھەر نرخىك بىت، بەسەرىدا بۆ بۇونە نەتهەوه زال سەرکەھى.

ئەممەش كىوتىت پىچەوانەي كرۇكى ئامانجى نەتمەخوازىيە. چونكە نەتمەخوازى گەرەكتىي ھەممۇ تەننېكى نامۇ، بخاتە ژىر رەكىفي خۆيەوه و بىتووپىنىتەوه و بىكاتە پارچەيەكى ھەممىشەمەي لە خودى خۆى.

لە كۆمەلگاي ئاكارىيەوه بۆ نەتهەوه

لە سىستەمە مۇنادەكانى لايتىزدا، دەگەينە سىستەمە تاكە كەسەكانى كانت، كە كۆمەلگايەكى ئاكارىيەشى پى دەلىن، فيختە بەدواي ئەم دوانىدا دى و بە پىيى سەرەممەكەمى خۆى، لە سەر بېچىنە دووبارەكەرنەھە بېرۇكەكانى ئەو دووانە، لى بەرگىكى تر لەبەر گۈزارشەممە دەكت، كە نەتهەوهە. جا بېروانە، لە سەرەممىكى كورتىدا تەنبا لە نىو فەيەلسۇوفانى ئەلماندا، چ قەلمىمبازى لە پېناوى چەسپاندىن و بەرجەستەكەرنى بېرۇكەمى نەتهەوه لە سەر دەستى فيختە دراوه و چىمان بۆ ئامادە دەكت.

"فيختە لەگەل ئەھەشدا جەخت لە سەر ئەھەوه كە لايتىز و كانت لە بارەي تاكى سەر بەھو سىستەمە دەلىن، بەلام ئەھەش رووندەكتەھەوه كە ھەمان ئەھەمان سىستەمە دەبىت لە ئاستى كۆپىشدا پەميرەوی ئېتكىرىت. گەر لای كانت ئەھە سىستەمە تەنها سىستەمە تاكەكان بىت، ئەھەوه لای فيختە سىستەمە مىللەتكانىشە و چۈن تاكەكان دەبىت پەميرەوی ئەھەوه بىمن كە لەناو عەقلاندا بە شىۋىيەكى پېشىنە و خورسەك ھەيە، دەبىت مىللەتكانىش پەميرەوی ئەھەوه بىمن كە بە شىۋىيەكى خورسەك لەناو عەقلانى كۆپىاندا بۇونى ھەيە و پەميرەوی لە ھىچ شتىك ئەكەن كە لە دەرەوهى خۇيانەوه بۇيان دېت. ئەھەوه مىللەتكەن توانى تەنها پەميرەوی ئەھەوه بکات كە لەناو عەقلانى كۆپىي خۆيدا ھەيە ئەھەوه نەتهەوهە و ئەھەش نەيتىوانى پەميرەوی ئېتكات و پەميرەوی ئەھەوه كە لە دەرەوهەتە ئاوېيەوه ئەھەوه نەتهەوه نېيە. مىللەتكەن كاتىك دەبىت بە نەتهەوه كە تاكەكانى تەنها پەميرەوی ئەھەوه نەكەن كە لەناو عەقلانى خۇياندا وەك سىستەمنىكى عەقلانى بۇونى ھەيە، واتە مەرجى بۇونى مىللەتكەن كە نەتهەوه ئەھەوهە كە تاكەكانى پەميرەوی لە سىستەمە ئاكارىيە بىمن كە لايتىز بە سىستەمە مەملەكتى خوا ناوى دەبات و كانت ناوى دەنیت مەملەكتى غايەتكەن" (١٩٦ - ١٩٧)

لە شۇينىكى پېشۈرۈترا باسمان لە فيختە و ھەلۇمەرجى پېش پېشکەشكەرنى و تارەكانى كرد. شايىانى ئاماڭە پىدانە كە فەيەلسۇوفى ناوبر او، بايمەنلىكى زۇرى بە پەرەردە و فېركەرن داوه و لەم رىگايمەشمەوه

و بیستو ویهتی عیشی قوتابی بجولینی بُو جیهانی ئەقلی و گەران بەدواى خۆدا و رزگار بۇون لە نامۆىی و خۆناسینى ئەلمانەكان. ئاماژدیەکى دیكەش برىتىيە لەوهى بەنەتەوە دەوتەرتىت، نەتەوە، ئەوهى، كېپىرە لەوهى بکات، كە لە عەقلىدا ھەيە. و اتە مەبەست خۆ خويىندەنەوە و لەمەرچاڭرىتى تايىەتمەندىي و بەرژەنەندى بالاى نەتەوە و رەھەنەندەكانى ترى كۆمەلایەتى فەرەنگى و سىاسىشە. نەتەوە نابىت بە نەتەوە، گەر بىت و لە دەرمەوهى خۆيەوە، سىگانلى بزوادن و فەرمانى كاركردن و نەخشەن جەوجولەكانى بُو بىت. گەرەكە نەتەوە لەسەرپىنى خۆى هەلسا بىت و رەفتار بکات، نەك داگىركارا و پاشقاو و ملکەچى، فەرمانى دەرەكى بىت.

شەر و داگىركارىيەكانى ناپلىيون و فەرنسا بُو سەر ئەلمان و زۆربەي ئەوروپا، نەك ھەر بە سەرتائى وریابۇونەوهى نەتەوەكانى ئەوروپا دادەنریت، بەلکو بە وەرچەخانىيە مىزۇوېي ھەستىيار و گەنگ، لە مىزۇوېي جىهانىشدا، دەرىتىه قەلمام.

"لاى فيختە ھەوكارى ئەو داگىركىرىنە دەگەرەتەوە بُو ئەوهى كە ئەلمانەكان دەستبەردارى ۋىيانى عەقللى خۆيان و تىركىدىنى غەرپىزە عەقللىيەكانىان بۇو بۇون و سەرقالبۇوبۇون بە ۋىيانى ماددى و تىركىدىنى غەرپىزە سروشىيەكانىانەوە." (197)

بنورە، چۈن بەزەقى پەنچە لەسەر ئەو بىرینە دادەنى، كە برىتىيە لە دووركەمۇنەوهى ئەلمانەكان، لە كوللتورە عەقللىيەكە. ئەم نامۇ بۇونە، چۈن بەرە بندەستى كىشىان دەكتات و زەللىخ خۆ دەنۋىنن.

"لاى فيختە بُو ئەوهى گەلتىك لە كۆيلايەتى و ملکەچپۇون رزگارى بىت، دەبىت ئىرادەي كۆيى خۆى لە حەز و ئارەززوو و پەرژەنەندىيە نىيابىيەكان پاڭ بەكتەوە و بەكتەوە ئىزىر رەكتىي ياسا عەقللىيەكانى ئەو جىهانە عەقللىيە دابىرانى ئىرادەي نەتەوە لە جىهانى عەقللىي و دەكتات ئەو نەتەوەيە (ئەوه بىزز بکات كە شوناسەكەي و سەرەتھەخوييەكەي پىيكتەھەتىت)" (197)

جيھانىك بُو بەرژەنەندىيە شەخسىيەكان، و تىركىدىنى حەز و ئارەززوو و روالەتىيەكان بىت، سا مرۆڤى لە سايە و سېبەرى ئاواها جىھانىكدا پەرورەد بىت، لاواز و شىكست خواردۇوە و جەلھوئى ئىرادەي بەدەست خۆيەوە نىيە. بە پىچەوانەوهى، گەر يەكىن لە جىھانىكى پىر عەقل دا پەرورەد بىت، پىتەو و نەبەزىو دەردەچى. ھەر بُويە ئامانجەكانى فيختە، پەرورەتكەن بۇوە بە ئىرادەي باش، كە ھەمان ئىرادەي چاكەيە. تاكىكىش بەم بىزىوېيە تەيار بىرى، گومانى تىدا نىيە، لە نەتەوەدا و بُو نەتەوە، خزمەتگوززار بە سوود و گەنگ دەبىت.

"پەرورە دەبىت بە چاندى خۆشەويىتى و مەيل بُو جىهانى عەقللى، رووى قوتابى لە بەرژەنەندىيە نىيابىيەكان و دەرىگىرىت و بىخاتە سەر رىنى دۆزىنەوهى ياسا ئاكارىيەكانى ناو خۆى و دامەززانى ئىرادەي چاك" (199)

باشتىرين دەرمانى چارەسەرىي بُو نەتەوەيەكى بندەست، تارزگارى بىت لە بندەستى، لە دىدىي فيختەوە لە رىگاى پەرورەد و فېرپۇونەوهى بە ئەنچام دەگات. بُويەكە فىختە قسەي جددى خۆى لەم كايىدا، بە روونى دەكتات و مانا و بەھايدىكى تايىەتى پى دەبهەخشى، تا قوتابىان و نەوهى نۇئى، بە ئارەززووە بچن بەرە پېرى ئەو داوا و پىويسىتىيە.

"دەبىت پەرورە خۆشەويىتى چاكە بەوهى كە چاكەيە، نەك وەسىلەي گەيشتنە بە خۆشگوزەرانى، لەناو تاكدا بچىنن" (199)

جیهانی عهقلى له بونه موکبىنهكەبىو بەرە بۇنىكى كردەبى هەنگاۋ دەنتىت. فيختە بە پەرۋشەوە قسە لەسەر پاراستىرى رسەنایەتى ئەلمان دەكتات. لېرىشدا ئامازە بە زمان و گۈنگىيەكانى دەدات. چاكە و چاكە كردىش بۇ نەتمەوە و بۇ مۆرق، گەوهەر و ستراتىزى چالاكييە مەۋەپەتىيەكانە.

"نەتمەوە ئەلمان لەناو جەرمەنەكاندا تاڭە نەتمەوەكە كە بۇ ھىچ شىتىك و لە ھىچ پارودۇخىكى سەختىدا دەستبەردارى سروشتى خۇرى و نەمەوە نەبۇوه كە عەقلەيە و بەرەدەرام ھەمۇلى ئەمەوە ئادە خۇرى ساز بىكەت تا لە رېگەيەوە بەلدى بىت و شىۋوھەگىر بىت". (٢٠٩)

د. عرفان ئامازە بە بۇچۇنىكى هيڭىل لەسەر ئەم حالتە تايىەتمەندىيە ئەتمەن دەدات و پىيىە، پرسە فەلسەفەيەكان لەناو ئەلماندا نەمردوون، وەك ئەمەوە لاي نەتمەوەكانى ترى ئەوروپا بار و بنەيان پىچاۋەتمەوە. هيڭىل تەنانەت پىيىە، سروشت ئەم ئەركەمى بە ئەلمان سپاردووه، كار لەسەر فەلسەفە بىكەت. فەلسەفەش بەم مانايە ئەم دىاردەيەكى عەقلەيە و لە جىهانى عەقلادا ھەيم.

نووسەر دواتر دەلى: "نەتمەخوارى نەتمەوە كردووه بە ئايىدیال و خەونى خۇرى، نەك مەملەكتى غايىتەكان". لاي فيختە دەولەت دادوھرى دەكتات و ئاسايىشى ناوخۇ دەپارىزى. بە واتايەكى دىكە، دەولەت پىنگە و مانايەكى هيىنەدە جىيى بايەخى لاي فيختە نىبىه. فيختە دەولەت بە دىاردەيەكى دىنابىي دادەنلى، لى نەتمەوە لا بۇنىكى عەقلەيە. ئەممەش لەمەوەيە، ھەر دەم سنورى سىپارىسى دەولەت ھاۋئەھەنگ و ھارمۇنى نىبىه لەكەم بۇونى نەتمەوەدا. بۇ نەمەنە ئەلمان لە دەولەتى ئەلمانىا و ئاۋستريا/ نەمسا و سويسرا دا دەژىن، لە نىئۇ سنورى سىپارى ئەم دەولەتاندا بەس ھىچ لايەك لەمانە لە ئەلمانىبۇونى خۇيان نەكمەتوون و ناكەن. ئەممەش دوا تىزى قىسەكىرىنى فيختەيە لەسەر ئەم خالە:

"فيختە لە رووى ئەنتۇلۇجىيەوە نەتمەوە جىادەكتاتووه لە دەولەت و باس لەمە دەكتات كە نەتمەوە بۇنىكى عەقلى ھەيم و سەر بە جىهانى سەرروو ھەستەكى مەرقە، بەلام دەولەت بۇنىكى مادىيى و ھەستەكى ھەيم و سەر بە جىهانە مادىي و ھەستەكىيەكەي مەرقە". (٢١١)

كماتە سنورى دەولەت چ مەرجىك لەسەر نەتمەبۇون دروست ناكتات. كوردىكى باکورى كوردىستان، خۇرى بە ھاۋچارەنۇسى كوردىكى باشۇرۇر و رۆزھەلاتىيەك بە ھى رۆزئاۋايىمك دەزانى، ئەگەرچى كورد لە ئىستادا لە نىئۇ سنورى سىپارى چوار دەولەتى جىاوازدا بە داگىركرارى دەژى. ئەم بۇچۇون و قىسيەش بۇ عمرەب ھەمان شتە، كە ئىمەرۇ لە نىزىكى ٢٠ دەولەتى جىاوازدا دەژىن. كماتە ھىلەتكى سورر، كە نەخشە سىپارى دەولەتىك دىيارى دەكتات، ناتوانى بىننە كەوشەن و لمپەر لەمەردمەن جىهانە كولتۇرەيەكە و ناسنامە ئەتمەوەكى خەملىيۇدا. ياخود ھەستى خۇ بە بەشىك دانان، كوردبۇون، ئەلمان بۇون...ھەندى، بە سنورى سىپارى ئەنلىكى ئەنلىكى.

- دولت وک دوا په رهسته‌نامی بیرونکه‌ی نهتمو

شایانی ئاماژه پیدانه، كموا دهولت يەكمهار ئىنگلiz و فەرەنسىيەكان دروستيان كردووه، لە رىگاي شۇرۇشى نېوخۇيىھو، ھاۋولاتى بىريارى لەسەر دهولت و بەها سىاسىيەكان دا، بە چەمكى رۆسۇ(ئيرادى گەل) بەرقەرار بۇو، دەرئەنجام نەتموھ وەك وىستى ھاوبەش ساز بۇو. لە رۆزئاواي ئەورۇپا، بەرئەنجامى خەباتى نەتموایەتى، بۇ يەكسىتنەموھى نەتموھ و نىشتىمانى پارچە پارچە بۇو. وەك نەمۇنەمى ئەلمانيا و ئيتاليا كە پىيى دەوتلىق Unifying. لېرە نەتموھ پىش دهولت ھەبۇوه، لە ڕووى كولتورىي ياخود مىزۇوېيىھو. ھېردر لە ئەلمانيا ماتزىنى ۱۸۷۲-۱۸۰۵ Giuseppe Mazzini لە ئيتاليا، رابەرى ئەم بزاقە بۇون. ھەندى دهولتى دىكەش دروست بۇون لە رىگاي دارمانى ئىمپراتورەكانى وەك ھابسبۇرگ و عوسمانىي و دواتر يوگىلاقىا و شورەویش دىتە ئەم رىزموھ و ناسراون، بە .Secessionist

تىۆدۇر شىدەر، دهولت بە دىاردەمەكى مىزۇوېيى دادەنى، ئەم توپولوگىيە بۇ مىزۇوی دهولت كردووه. جىي خۇيەتى و تەمەكى سەتىوارت مىل، بىكەنە دوا و تەمان لەسەر دهولت، كە دەلى: ئەم خەلکانە كە خۇيان مافى حەكومەتى خۇيان بەرىيە نابەن، بەلکو كەسانىتى تر، بەرىيە دەبەن، ئەوانە لە ڕووى مۇرالى و عەقلانىتىيە، بەرە لەناوچۇون دەچن.

دهولت بەرزتىن دەركەوتى گىان و ئەقەل لە مىزۇودا و لە لوتكەمەكى پرۆسەمەكى دوور و درىېزدا، كە لەسەرتى شارستانىتى مەرۆقەمە دەستى پىكىردووه و بەرەوام، ھەتا دروستكەرنى دهولتىكى عەقلانى بەرە پىشەمە هەنگاۋ دەنى. بەلائى هيگلىشەمە دهولت ھەقىقەتىكى كۆنكرىتى / عەينى ئازادىيە.

هيگلىش پىيى وايە، ژيانى نەتموھ بى دهولت، واتە ژيانى دەرەوە مىزۇو. ھەر بۆيەكا بىريارىيەكى سويسرايى دەلى: ھەر نەتموھەك دهولتى و ھەر دهولتى بۇ نەتموھەك.

لېردا، ھەر عەقل سەرچاوهى بىريارى تاكەكان دەبىت لەم پىنتەمە هەنگاۋ ھەلھەنن و مامەلە لەناو سىستەمدا بىكەن. وەك و تەمان بىرۇكەمە نەتموھ پىشخانەمەكى لاي لابىتىز، وەك مەملەمەكتى خودا، دەست پىدەكەت و ھەلدەكەشى. لاي كانت شەقاوۇيىكى تر دەھاوېزى و لە كۆمەلگەي ئاكارىدا خۇى نمايش دەكەت و فيختە تەكائىتىكى ترى پى دەدات و وەك نەتموھ دەخاتە رwoo، لىن ھېشتا نەبۇوه بە نەتموھى تەھاوا، دوا ويسىتگە لاي هيگل چوارچىوھەند دەبىت و بە ئاكام دەگەت و دەچەسپى و مۇرکى خۇى دەگرئى و دەچىتە قالبى نەتموھى تەھاوا موھ.

"نەھەي گۈزارشىتەكەمە هيگل لە گۈزارشىتەكەمە فېختە جىا دەكاتەمە نەھەي كە فېختە دهولت لە نەتموھ دوور دەخاتەمە و بەھە وەسفى دەكەت كە پەيپەندى بە نەتموھ نېيە و نەتموھ سەرچاوه لەھە دەگریت كە ئەقلى و ناۋەكىيە و دهولت سەرچاوه لەھە دەگریت كە ھەستەكى و دەرەكىيە.

بەلام هيگل دهولت بە دوا شىيۇھەگىرىبۇونى بىرۇكەمە نەتموھ دەزانىت و پىيى وايە بىرۇكەمە نەتموھ لەناو دهولتدا دەگاتە ئەھۆپەرى پەرەسەنەن و دىارييکەرنى خۇى و پەبىن دهولت نەتموھ ناتوانىت بۇونى خۇى تەھاوا عەينى بىكەتەمە ئەھۆ ناگەھىيىنى نەتموھ بەبىن دهولت بۇونى نېيە، گەر

دولتیش نهیت نهاده و هم بونی همه یه، به لام نهاده و پهلوی دولت و دک نهاده که همه یه هسته کی نایبیتیه و بونی بهاده و تیله بونی نایبیت به بونیکی هسته کی و مادری.

نهادهش نهاده دک نهیت بونی دولت پیش مهر جی بونی نهاده دولتیه که دهیت به دولتیکی نهاده وی. گهر نهاده قواناعه کانی پهر سهندنی خوی نهاده و نهاده دوا قواناعی خوی، دولتی نهاده وی بونی نایبیت دولتی نهاده وی بونیکی عهقی لهناو بیروقه کی نهاده ودا همه یه و دوا درکهون و دوا شیوه گیر بونی بیروقه کی نهاده ویه" (۲۱۳).

له راستیدا قسمی فمیلسوفان و برمدندان لمسه دولت بدمایی نایه و نیرهش مهدیانی خسته روی هممو بچوونه کان نیه. به لام گرنگ نهاده حالتیه لای هیگل، که بی دامودزگا و نهاده چارچنوه یاسایی و سیاسیه، نهاده نهاده، له رهوتی پهر سهندن سرو شتیه که خویدا، به کونکریتی بهر جسته بیت. هر بؤیه دولتیش لای هیگل نهاده جی بایه خه و دهی: دولت حقیقتی بیروقه کی رهوتیه. یاخود دولت حقیقتی کونکریتی نازادیه. هیردرا و کانت و نیتچه و زوری تریش، له فمیلسوفانی نهادهان قسمیان لمسه دولت همه یه.

پرسی دولت لعنیو فمیلسوفانی نهاده سمرده مهی نهادهان، نهاده کدایه که له شوینانی تر، سهروهی گمل، برباستر بونه. به لام نهادهان به دوا روحی رهادا دکهرا ان تا له قهوارهی دولتندان دوزیانه و دولت تا نهم چرکه ساته، گرنگترین دامودزگایه، و دک میکانیزمی بؤ بیریوبه دنی کار و باره کانی و زامنکردنی بونی و خوشگوزه رانکردنی ژیانی، که مرؤف و دک دستکهوت بدمهستی هیناوه. دوزیچش دزگای دولت به گرنگترین داهینانی مرؤف دزانی له میزوودا.

"دولت یه کتیه له دهکهونانه بیروقه کی نهاده و له دوا قواناعی دیاریکردنی خویدا خوی پئی دیاری دهکات، نهادهش پهله کهی لمسه دهکهونی بونی بونی کی نهاده وله شیوه گیر بونی بونی خوی دولت دروست دهکات و دولت نهاده دروست ناکات، نهادهش یه کتیه له گرنگترین جیاوازیه کانی نیوان تیوره عهقیمه کهی نهاده له گامل تیوره کانی نهاده خوارید" ۲۱۳

د. عرفان پاشان دهگا، ببروی باسیکی فراوانی تردا دهکاته و له خمرمانی بیر و فسلسفهی هیگل نهاده چهند مهلویه مان بؤ ئاماده و پیشکهش دهکات.

"له روانگهی هیگله نهاده نهاده دروست دهکتی و نه ببرهه می ململاش کومه لا یه تیه کان و پیداویستیه کومه لا یه تیه کانی مرقه، نهاده پیش نهاده له واقعیدا دهکهونی دهیت و دک ئایدیا لیتیکی عهقی لهناو عهقدا همه بونه بیت. دهکهونی نهاده له واقعیدا عهقی بونی ئایدیا لی نهاده ویه لهناو واقعیدا بقو سه لماندنی نهاده که نهاده پیش نهاده بونیکی واقعیه همه بیت، دهیت بونیکی عهقی همه بیت، هیگل دهکهونیه بؤ نهاده تیورانیه کهوا سهیری جیهانی سروشتنی و رووداوه کانی دهکات که به ریکهوت و له خورا روونادهن و عهقل له پشت روودانیانه وه همه یه، گهر عهقل له پشت رووداوه کانی سروشته وه همه بیت، نهاده رووداوه مرؤییه کانی ناو منیزووی مرؤفایه تیش، له خورا روونادهن و عهقل جله و گیریان دهکات. نهاده بؤ نهاده مه بسته گریمانیه که پیشکیار دهکات و پاشان منیزووی همه ای سه لماندنی ده دات گریمانیه که بهم شیوه ویه (عهقل جله و گیری جیهان دهکات و پاشان منیزووی جیهان و دک ریزه ویکی عهقلاش له ببرده مماندا خوی ده خاته رهو، نهاده زانینه هسته و نهاده باوره هینانه تنهها گریمانیه که له بواری منیزوودا پهاده که منیزوو و دک ریزه ویه). گهر منیزووی جیهان جله و دکهی لهدستی

عهقلا بيت و نهتهوهش دهركهويه يهكى ناو نهه موهه ميژووه بيت، دهبيت نهتهوهه بعونىكى عهقل له ميژووه
دهبيت و له بارولو خيلىكى ميژوويدا دهركهويه كرد بيت". ٢١٤

پىموايە، ئەم بىرگەيە لە بۆچۈونى هيگل، پىريستى بە هيچ رۇونكىرنىوھ و لېدوانىك نهبيت. چونكە ئەھ
باسگەله، جەھەر و ناوازىرىكى ئەم كتىبە پىكىدىنى و ھاوكات ئەم بۆچۈونانە، ۋانگەي تىورىيە عەقلىيەكە
لەسەر دروست بۇونى نەتمەھە. پېشتر باسمان لىبوھ كردووه و بە درېزابى ئەم نۇوسىنە ھاوشانمان دەبىت
و ھەر دوپاتى دەكمىنهوھ. لە لاپىرەكانى دواتردا دەكمىين بەسەر چەند بۆچۈونىكى تازە و ھەستىاردا،
كە بىرتىبە لە: "عەقل جىهان ئاراستە دەكت... و تا دەگانە ئەھە بىنوسى: "عەقل حۆكمى جىهان
دەكت و پېشىرىش حۆكمى كردووه" (٢١٧) ئەقل راپەر و سەروردە، ئەقلىش بۇوييەكە لە مرۆف دا،
بەرجەستەبۇوه كەۋاتە، مامۇستا مەسعود محمد و تەنلى: ھەر مرۆف فاكتە ئەرىنیيەكە و ئاغايى سەر
زەوييە.

- ھەنگاوهەكانى تىيگەيشتن لە شىيوهگىر بۇونى عەقل لە واقيعى مرۆبىدا

"بۇونى نەتهوه لە عەقلا شتىكە و بۇونى لە واقيعدا وەك بۇونىكى كردىيى و شتىكى تىرە". ٢١٨

بىرۇكە و ئايدياكان ، سەرەتا لە ناو عەقلا چەرۇ دەكەن و دواتر لە شىيوه يەكدا، زەق دەبنەھ. كەۋاتە عەقل
لانك و ھىلانە سەرەكى، لە دايىكبوونى بىرۇكەكانە. بۆيە ھەر بۇونىكى تىدا بيت، جىاوازە لە بۇونانە
دىكە، كە لە شوينانى تىردا ھەن. ھەلبەته عەقل بە فاكتى ھۆشەھ، تەنبا خاسىتى مرۆفە و چ بۇونەھەرىنى
دىكە، بەم ئەقل و ھۆش بەھەممەند نىيە. بەم پىيە رۆحى نەتهوه، بۇونىكى عەقلىيە و ھەر لەناو عەقلدايە.

"بۇ نەھەر رۆح لە بۇون بەھەنگاوهەنگاوه بىنى بۇ بۇون بە كردى، دەبىت بوارىك بېۋەدەيەتىن و خۇ
ئاشكرا كردنەكەي ھەبىت، ئەھ بوارەش هيگل بە ميژووی ھەممەكى ناوى دەبات. رۆحى نەتهوه بۇ
نەھەر لە بۇون بەھەنگاوهەنگاوه مەرقەگەلنىكدا كردىيى بېتىھە، دەبىت بەركەھوتى سەر شاتقى ميژووی
ھەممەكى و لەھۆي خۇي لە شىيوه نەتهوه داشكرا بەكت. بەم پىيە بۇ دەركەھوتى نەتهوه پىيىستىمان
بە رۆحى نەتهوه واتە ئايىيالى نەتهوه دەبىت لەناو عەقلدا و پاشان بېيىستىمان بە مەرقەگەلنىك دەبىت
كە بىنە ھىولاى شىيوهگىر بۇونى ئەھ رۆحە. بۇ ئەھ واقيعەش كە نەتهوه تىيايدا دەركەھوتىت پىيىستىمان
بە ميژووی ھەممەكى دەبىت. ميژووی ھەممەكى بوارى دەركەھوتى نەتهوه يە و ئەھ ئامانجاش كە عەقل
دەيەويت پىيى بگات، شىيوهگىر بۇونى نەتهوه يە لەناو دەۋلەتى، دەۋلەت عەينى بۇونەھەيەكى كاملى رۆحە
و ئامانجە رەھاكەي عەقلە". ٢١٩

به لای هیگلهوه، قوناخی یهکمهی دهرکمهوتی روح، بریتیبه له دلنيابيهکی همسنهکی و دووم دهرپیکردن به روح و له سئیم و دوا قوناخدا، روح دهبنته مایهی تیگهیشن و هنر. روحی نهتموه، که له پیشینهی عهقدا و هک بیروکمهک همواری هملختنوه. پیویستی به ماهیدان و گورهپانیک همه، خوی تیدا نمایش بکات، تاوهکو ببینه هیزیکی کارا و دیفاكتوی سهر زهوي و بهچوان بینری. کمهواته روحی نهتموه، پیویستی به کمرهسه و هیولاشهک، بؤ شیوهگیربوون و بهرجاستهبوونی خوی. ئهو ویستگهیمش که روحی نهتموه، ئهم روحهی تیدا، دهردهکمهوی به دهربرینی هیگل، میزروی همممهکیه. ئهو ویستگهیمش که روحی نهتموه، دهیمهی پی بگات و بیکاته مانزلگای خوی، دهولته.

ئا بهم جۆره، دهولته دامهزراندن و دروستکردن و، کونکریت بوونی روحی نهتموه و بهرجاستهبوون و چەسپاندنی ئامانجى رههای عهقله.

- ئازادى و هک ماھيەتى رفح

روح و هک چەمكىكى مېنوكى و بۇويەكى سروشتى، ماھيەتى بریتیبه له ئازادى. ئەمە له كاتىكىدایه، گەر له جىهانبىننیه، مادىيەكمەو تەماشاي جىهان بىكەن، وا قورسايى/ بارستايى، جەوهەرى هەر مادىيەكى ھەمە لە گەردووندا. روحی نهتموه و هک ئايىلايىك لەناو عهقدا، چىيە و چون پەي پى دەبریت، ئەمەش باسىكى جياوازى نىوان روح و مادىيە. د. عرفان له رىگەي بىروراكانى هیگلهوه، لەم بابەته دەدوى و دەنۈرسى:

هیگل دەلى: "دەكىریت لە سروشتى روح تىيىگەين گەر لە دېرە راستەخۆكەي واتە ماددە بېۋانىن. ھەر و هک چون ماھيەتى ماددە قورسىيە، لە لاپەكى تەرەوە دەكىریت جەخت لەسەر ئەمە پەنەنەوە كە جەوهەر يان ماھيەتى روح ئازادىيە" ٢٢٠.

ئا لىردا ئەمە نابىت لە بىر بىرى ئەمە، ئازادىش و هک گەمەھەرى روح دېتە مەيدانەوە و ئامادەگى خوی نىشان دەدات. ھەممو بۇون و بەھاكانى دىكە، بى لە ئازادى، كە لىردا، روحى تاك و نهتموه دەگرەتىمە، نرخيان دادەبىزى و بى مانا دەبن. ئازادى ترۆپكى ئەمە بەھايانىيە، كە مرۆڤ بۇي تىكۈشلەوە و بەردەوامىشە، لە تىكۈشان بۇ گەميشتن پىيى . ئاخىر چونكە بى ئازادى و هک بەنرخترىن بەھا و سەرمایە، مرۆڤ چ سەنگ و ڕۆلەيىكى نابىت و بىبەشە لە ھەستىيارلىرىن و گرنگەرلىرىن نرخ و بەھا. روحى بىرىندار و دەستەمۆ و دىل، لە ھەركەس و مىللەتىكدا بىت، نىشانە كۈزەرەتلىنى ئەمەوايتى ئەمە تاك و نهتمەھەيە.

"ئازادى و هک ماھيەتى روح جياوازىيەكى زورى ھەمە، لەم نازادىيەكى كە مەبەست لىيى نازادىبۇونە دەرەكىيەكەيە و پەمپەستە بە حەز و ئارەززوو و پېداويسىيە جەستەيى و سايكۆلوجىيەكانى مەرقەمە ئەم جۇرە لە ئازادى رىيگەرەكانى لە دەرەوە مەرقەدا نىين و لەناو مەرقەدان و پەمپەستەن بە ويست و ئىختىيارى مەرقەمە. روح لەناو مەرقەدا حزور پەيدا ناكات گەر مەرقە رىيگەر بىت لە بەردەم ئەمەدا روح ئازادى خوی و هک ماھيەتى خوی دەركەمەت پېپەكتەن" ٢٢٠.

شاياني ئاماژەپىدانە، لىرەشدا ھەر مەرقە خوی بە ويست و خواستى ناوەكى خوی بېرىار دەدات و دەرەوە خوی دەرتانى، كارىگەرەتى لەسەر بېرىارى مەرقە نىيە، ئايى روحى لە خویدا، بە دىلى قەتىس بەمېننەوە؟

با خود پانتاییه‌کی بُو فمراهم بکات، تا کرُوك و بونی خُوی تیدا بخاته رُوو. ئازادى رُوحى پلەمیه‌کی بەرزى دیکەی مانای ئازادىيە.

نووسەر ئەلچەی باسەکەی، لیھاتوانە پېكەو دەبەستىتەمۇھ و دیوپەکی ترى گۇوتنى ئازادى رُوون دەكتاتەمۇھ و دەنۈسى:

"واتە ئازادى لىرەدا ئەم بۇونەمەرەيە كە بە خُويى لە خُويىدا هەمەيە ماددە ھەلگىرى ئەم خاسىتە نىيە، چونكە بەخُويى لە خُويىدا بۇونى نىيە و بەردەواام بُو بۇونى پېپەستى بە غەميرى خُويەتى (ئازادى تاكە حەقىقەتىكى رُوحە، ماددە خاۋەنى قورسەيە - كىشىكىن gravity چونكە مەھىلى بُو خالىكى مەركەزى هەمەيە، بەزەررۇورەت ئاۋىتەيەكى تىرە لە كۆمەنلە بەشىك كە لە يەكتىرى دۇور دەكەونەمۇھ، ماددە ھەمۇل دەدات بەرەو يەكبوون بېروات، ھەر لەبەر ئەمەشە خُوي وېران دەكتات و بەرەو نىيۇ دژەكەی خُوي دەرروات - واتە ئەم بەخالىكى تىرە كە چىتەر بەش نابىت - ، گەر بىشىتوانىيە بىگاتە ئەم خالىكە، نەددەبۇوه بە ماددە و لەناو دەچوو. ماددە ھەمۇل ئەمەم دەدات بېرۇكەكەی خُوي وەدىبەھىنى، بۇونى ھزرى ئەم بەكبووندايە، بەلام رُوح دەكەيت و اپىناسە بىكەيت كە چەقەكەي لەناو خُويىدايە، يەكبوونىكى لە دەرەوەي خُوي نىيە، ئەم بەكبوونە كەردىيەنانە لەناو خُويىدا هەمەيە، ئەم بەخُويدا بە خُوي هەمەيە، لە كاتىكدا ماھىيەتى ماددە دەكەوتى دەرەوەي خُوي، بەلام رُوح بۇونىكە لە خُويىدا ئەمەش خودى ئازادىيە)" ۲۲۱.

ئازادى لىرەدا تواني بۇونە لە خُودا و بەس بە خُويشى، واتە كاتى بۇونەمەرئ ئازادە، كە ھەر بە خودى خُويە/ زاتى خُويە گىرى درابى و زىگنالەكانى فەرمانى لە خودى خُويە بُو بىت و خُوي سەربەستانە رەفتار بکات لە ناومرا لە رىي عەقلەمە فەرمانى بُو بىت و بكمۇيتە جوولە. مەرۆفيش كاتى ئازاد دەبىت و ئازادە، كە چ كارىگەرەتى دەرەكى لەسەر نەبى و كەس لە بىر خودى خُوي، خُويشى لىرەدا، واتە ئەقلى حوكىمى نەكتات. واتە ھەر خُوي ئاغاي خُوي بىت و دوروبەر، بى ئاگادارى ھوش و ئەقلى نەبىز وېنى. مامۇستا مەسعود دەلى:

<بىن مەرۆف ھەرچى سروشت هەمەيە گىيانى شانازى و نەرخى بەرز و داھىنان و دۆزىنەمە دەدۇرېتىت و دەبىتە قەپپىلىكى حەتال و بەتال، بېئاڭا و بېئياز>.

د. عرفان، مەلۇويەكى دىكە دەختە سەر خەرمانى باسەكمىي و دەنۈسى:

"بۇونەمەرەيەكى كۆپى وەك نەتەمەش كاتىك لەناو خُويىدا بە خُويى هەمەيە، بۇونەمەرەيەكى كۆپى ئازادە و رُوحى نەتەمەش لە ناويدا حزورى هەمەيە، بەلام كاتىك بُو بۇونى پېشت بە ھېزە دەرەكىيەكان دەبەستىت و بەمە دەكۈپەت بُو غەميرى خُوي رُوح تىايىدا غائىب دەبىت و ئازادىيەكەي لەدەست دەدات و دەبىتە بەشىك لە جەستەي غەمير، بەمەش شوناسى خُوي لەدەست دەدات مەرۆف وەك بۇونەمەرەيەكى تاكانە و نەتەمەش وەك بۇونەمەرەيەكى كۆپى بەبىن حزورى رُوح ئازانىن و ناتوانن لە خُوياندا بە خُوياندا بە خەصىن" ۲۲۱ - ۲۲۲.

ئەم پرۆسە سروشتىيە، وەك پېشخانى، دەبىتە زەمینەي رسکانى نەتەمەش. ئىدى نەتەمەش بەخُوي، لەناو خُويىدا، وەك بۇويەكى كۆپى ئازادە و وابەستە زەمینەي، بەھىچ كارىگەرەتىيەكى دەرەكىيەمۇھ. ئالىرەدا رُوح ئامادەگى تەندىرسەتى خُوي هەمەيە، لەناو نەتەمەدا. بەلام كاتى نەتەمەش بۇونى خُوي لە خُويىدا لەدەست دەدات و پېشت بە ھېزەيەكى دەرەكى دەبەستى، ئىدى رُوحى ئازادى تىدا نامىنى و لەم بەھايدە، دامالەخاس دەبىت.

بۇ نموونە نەتەمەن بىك ئىرادەي ژيان لەدەست بىدات و بە گۈزەر انى ژېرىدەستى نەتەمەن بىك تى رازى بىت، و ئالاي سېپى خوبىدەستەمدا بىند بىكەتىمەن، وا مانا و خەسلەتى نەتەمەن بىوون لە خۆيدا دەكۈزى و رۆحى ئازادىشى تىدا نامىنى. دەرئەنجام ملکەچ و زەللىق فەرمانى بىكەنە دەبىت، و لەدەرەنە بازىنەن ويسىتى خۆى ھەلەسۈرۈن بىت.

-ئىرادە و رۆحى نەتەمەن

"بۇ نەتەمەن رۆحى نەتەمەن بىك ئايىدیالىتكى عەقلى ناو عەقلى ھەممەكى لە جىهاندا وەدى بىت و بىكەتىمەن سەھى شائۇرى مىئۇرۇمى ھەممەكى و بىرۇكەي ئازادىش و بىك خاسىيەتىكى كرۇكى روح لە واقىعى نەتەمەن دەركەمەت و بىتىخ خاسىيەتىكى كرۇكى نەتەمەن، توخمىكى ترى پىويسىتە. نەتەمەن باتىك پىويسىتى بەم توخىمە دەبىت، ئەمە واي لىنى ناكات لە خۆى دەرچىت و بۇ بۇونى پىويسىتى بە غەميرى خۆى ھەبىت ۲۲۲."

ھەلسۈكەوت و رەفتارە مەرۆبىيەكان، ئەو توخم و كەرسانەن، رۆحى نەتەمەن بۇ وەدىبىيەنانى بىرۇكەي خۆى كە ئازادىبىه، بەكارى دەھىنى. ئەو شتەمە بىرۇكەي ئازادى، واقعى و پراكىتكى دەكتات و دەيخاتە سەربارى، لە "بۇون لە خۆدا" بىرەن "بۇون لە پىنناو خۆدا" شەقاو بەهاوى، كاروكردەكانى خەملکە. كاتى ئەم چالاکى و رەفتارانە، نابن و ئامادە نابن، روح بە تەنبا دەملىتىمەن و هەر خۆى بۇ خۆى ئاشكرا دەكتات. ئەو ساتەمە مرۆق، دەتوانى لەم خۇئاشكراكىرنە، بىروانى و بىبىنى، ئەو چىركەساتەمە، روح هەر لە مەملەكتى عەقلدا دەرفەتى خۇنوبىنى ھېيە و ھاوكات بۇ ئەمەن روح لە غەميرى خۆيدا خۆى ئاشكرا بىكت، دەبىت مرۆق كار و كردهكانى خۆى بىكتە پانتايى و زەمينە خۇئاشكراكىرنى روح لە واقىعدا.

دواى ئەمەن زانىمان روح دەبىتە بنەمايى كاروكردە مەرۆبىيەكان، ئەمۇسا توخمى دوووم قۇوت دەبىتەمە، دەبىت رايىكىشىنە ناو ھاوكىشەكەمە، تاۋەككى دەرتانى ئەمەن بىرەن بىرەن بۇونى كارەكى بىروات. واتە تا ئەو شتەمەن بىك ھىز ھېيە، بىيگۈرۈت بۇ بۇون بە كرده يان بۇ وەدىهاتنى كردىي. ھىزە پالنەرەكەي ئەو توخمى دووەمەش، ئىرادەيە. ئەمە پۇختە بىروراڭانى نوسەرە لەسەر ھاوكىشە ئىوان ئىرادە و رۆحى نەتەمەن. كەواتە ئەو چىركەساتەمە مرۆق بچىتە ناو مەملەكتى عەقل، ئىزە ھەوارى خۇدرەختى روحە. بەلام بۇ ئەمەن روح، لە دەرەنەن خۆيدا، خۆى بنوبىنى، دەبى مرۆق رەفتار و كردارەكانى بىكتە زەمينە ئاشكرا بۇون، تا دەركەمەنلىرى روح لە نىيۇ واقىعدا دېتە كايىمە. ھىزى بىزۇينەر بىرەن بەم ئامانجى ئىرادەيە، و بىك توخىمەن بىلەن دېتە مەيدانى ئەمەن مەيدانىيەمە. ئام بەم ھەنگاوه وردانە، نوسەر دەمانگەمەننەتە ئەم خالە بايەخدارە.

"ئیراده لیردا ئیراده یه له پیناوی خوناشرکر اکردنی روحی نامتهوه لەنناو واقیدا و له پیناو خویدا، روح کە دىتىه ناو کاروکرده وەكانى مىللەتىكەوه، نەو مىللەتە له ئاستى مىللەتەوه بەرز دەكتەوه بۇ ئاستى نامتهوه، ئەمەش بەوه دەبىت كە جەستەئى مىللەت خۆى ساز بکات بۇ ئەوهى روحى نامتهوه خۆى له کاروکرده وەكانىدا ئاشكرا بکات نامتهوه به خوناشرکر اکردنی روحى نامتهوه له کاروکرده وەكانى مىللەتەوه بە خۆى ئیراده کۆبى مىللەتەوه دىتىه ئاراوه" ۲۲۳.

دوا بهدوای تىگەيشتن له روح و ئیراده نامازه بە توخىكى دىكەش بدهىن، كە بەشداره له وەدىيىنانى نامتهودا. ئەمېش كار و كرده وەكانى مىللەتە، كە ماھىيەتى ئەوانىش ئیراده یه. ئەوهى جىي سەرنجە، ئیراده ھەمىشە ئەوهى بەرھەمى دىنى، لەسەرچاوهى رۆحەمەنەساوه، رەنگە له دەرھەمى رۆحىشەوه، كارەكى بکاتەوه. هەربۇيە به پارىزەوه قىسە له ئیراده دەكرى و و گەلە جاران، تىپوانىنى جياواز لەسەر ئیراده ھەمە. وەك ئامازەمان پىدا، به درىزى باس له خۇنۇنىنى روحى نامتهوه كرا، ئىستا دەگەينە توخمى دووھەم، كار و كرده وەكانى مىللەتە، رۆل له بەدېھاتنى نامتهوه، دەگىرە كە ماھىيەتى چالاکى و خەباتەكە، وىست و خواست / ئیراده یه.

"كاتىك بە خرآپى سەھىرى ئیرادە مەرۋەت دەكريت، ئەوه لەھۇيىھ سەھىر دەكريت كە ئیراده دىتە ئىر رەنگى ئەھ پىداويسى و حەز و ھەلچۇون و تەبىعەت و بەھەرە تايىھاتانەوه كە مەرۋەت ھەمەتى و ناكەوتىھ ئىر رەنگى روح" ۲۲۴. ۲۲۳.

كاتى ھەموو مانا و ئامازه و پىناسەكانى ئیرادە، لیردا تماو نابىت، نووسەر دەست له كارەكەمى بەرنادات و بە دواچۇونىكى ژيرانە دەكتات و دەنۋوسى:

"ئیراده ئەھ ھېزە كارايمە یە كە جەستەئى مەرۋەت چالاک دەكتات و دەيخاتە جوولە تا بە کاروکرده وەكانى خۆى بىگەيىنى بەھ ئامانجە كە ئامانجى يەكىن لە دوو سەرچاوهى كە رەنگى ئیرادەيان كردووه" ۲۲۴.

مەرج نېيە ھەمىشە عەقل و لۇزىك زال و بىياردەر بن بە سەر كرده وەكانى مەرۋەتدا، چونكە ھېزەكەمى ترىش < حەز و غەریزەكان >، بەردهوام گوشارى خۆيان بۇ سەر مەرۋەت لەكاردايە. كەواتە مەرۋەت لەنلىو دوو چەمسەرى پىچەوانە یەكتىدا گىرى خواردووه. يەكى ئەقل و ئەھى دىكەمى حەز و غەریزە بىسۇورەكان.

بۇ زىاتر روونكىرىنەوهى مەبەست، د. عرفان نموونەك لە مىزۇوى كورد دىننەوه و بەراوردى بەم بۇچۇونە دەكتات و دەنۋوسى:

" حالتى مەمى ئالان لە داستانى مەمى ئالاندا نموونە یەكى باشه بۇ روونكىرىنەوهى ئەھ حالتەى كە ھەلچۇونەكان تىايىدا پەيدا دەبن و وزە دەبەخشىن بە ئیراده بۇ وەدىھاتنى ئايىيالە عەقلىيە. مەم و زىن لە داستانەكەدا ھەر يەكەيان لە مەملەتكەتىكى دوور لەھۇيىر دەۋى، ھەر دووكىيان لە شەھۈيىكدا تۇوشى حالتىكى خەۋامىز دىن و لەھ حالتە يەكتى دەبىن، لیردا مەم لە جىھاتى عەقلى خویدا زىن وەك ئايىيالەتكى عەقلى ئالاندا زەنلىنى نەبىۋەتەوه لەنناو خویدا بىنۇيەتى كاتىك مەم، زىن چونكە بە ھەستى بىنۇن و لەنناو بىنراوهەكاندا زەنلىنى نەبىۋەتەوه لەنناو خویدا بىنۇيەتى كاتىك مەم، زىن

و هک نایدیالیک لەناو جیهانی عەقلدا دەبینیت، تووشی عەشق دەبیت و بىنېنەوەی ئەو نایدیالله له واقیدا دەبیتە تاکە ئامانجى ئەو و ئەوهى كە پېش ئەم حالتە له لاي ئەو خەون و ئامانج يووه، بەھۆى بىنېنى ئەم نایدیالله و فەراموش دەكىت و بىردىچىتەوە. لاپەرىيەك دواتر باسمەكە لەم چەند دېرەدا چىز دەكتاموھ و دەنوسى: حالتى عەشق ئەو حالتەيە كە ئىرادە چالاک دەكت بۇ ئەوهى جەستە ئاراستە بىكەت بەرەو و دىيەنیانى نایدیالىكى عەقلى له واقیدا، ئەو تاکە كەسانەي وەك مەم لە خۇياندا پەھى بە ئامانجە ناوەكىيە عەقلەيەكەي ناو خۇيان دەبەن لە رۋالەتدا وادەردەكەمۇيت ئەو ئامانجەي كە ھەيانە ئامانجىكى تاکە كەسىيە و ھىچ پەمپەندىيەكى بە ئامانجى ھەممەكى مىللەتەمۇھ نېيە. بەلام ئەحمدەدى خانى، زۇر بە ورىدى ھۆشىيارە بەھۆى كە ئەوهى لە مەمدا وەك ئامانجىكى تاکە كەمىسى خۇرى دەنۈئى لە پېتىيەوە ئامانجىكى كۆبىي ھەمە كە و دىيەناتى نایدیالى نەتەمۇھى لە عەقلى كۆبىي مىللەتدا لە ھې يولايەكدا كە جەستەيەكى سىاسىيە و پېي دەوتىت دەولەت" ۲۲۷-۲۲۸.

نووسەر پرسىيارىكى لۆزىكى قووت دەكتاموھ و دەپرسى، چۈن لە رېيگاي ئامانجى تاکە كەسىكى وەك مەم لەم حىكايەتەدا، ئامانجى كۆبىي وەك ئەو ئامانجە پەنھانە، كە ئەحمدەدى خانى لە مەم و زىندا دەيخاتەرەو، ئەنچام دەرى؟ د. عرفان بە وتمەكى هيگل، وەلامى پرسىيارەكە خۇرى دەداتاموھ.

"ئىرەدا هيگل ئەوه رووندەكتاموھ ئەوهى عەقلى و وئىنەبىيە، ئەوه توخەمە كروكى و راستەقىنەكەمە و عەقل لەناو تاکەكاندا ئەو ئامانجە كۆبىيە خۇرى كە و دىيەناتى رۇحى نەتەمۇھى مىللەتىكە لەناو دەولەتدا لە شىوهى ئامانجىكى تاکە كەمىسى و راڭوزەردا بۇ تاکەكانى ناو ئەو مىللەتە دەنۈئىنەن و ئەوانىش وەك ئامانجىكى تاکە كەمىسى دەبىنەنەوە و عەشقى و دەكتاموھى دەكتاموھى سەريان و بەرەو و دىيەنیانى ئاراستەيان دەكتات" ۲۲۸-۲۲۹.

لە درېزەي ھەمان بابەتدا، دەنوسى:

" بۇ روونكىرىنىمە دەكىت نەمە دەكىت نەمە دەولەتى عەقل بەنېنەنەوە، لەم جۇرە دەولەتدا (دەولەت بە دامەززەنلىكى تۆكمە دادەمەززەنلىت و لمۇروى ناوەكىيەوە بەھىز دەبىت، گەر بەرژەونى تايىېتى ھاۋلەتىان لەگەملەپەرژەونىنى گشتى دەولەتدا بىنەوە بە يەك، بە شىۋەيەك ھەر يەك لەوان تىرىپۇونى خۇرىي و دىيەناتە كردىيەكەي لەھۆيەندا بىنېتەمۇھ، ئەم مەسەلەيە لە خۇيدا گىرنگىيەكى زۇرى دەبىت، بەلام ھەر دەبىت زۇرىي كە دامەززەنلىت بەھەنە سەرپىن، ھەر دەبىت زۇرىي كە دامەززەنلىكى سىاسىي و ھاۋرىي لەگەللىياندا كۆمەلە رېكخىستىكى سىاسى گۈنجاو دابەمەززەنلىن. ئەمەمش كۆمەلە مەلەنلىيەكى دەۋىزەنلىكى دەخوازىت، تا ئەو رېكخىستە ساز و گۈنجاو و راستەقىنانە بەۋىزەنلىيە، ھەر وەك چۈن ئەوهىش دەخوازىت كە جۇرەھا ناكۆكى لەگەملەپەرژەونە بەشەكىيەكان بىورۇۋەزىتى، ئەمەي دوايىان رەگەكوتانلىكى زەھەمات و بەرەنچى دەۋىت تا لە كۆتايدا سازىيە دامەززەنلىكە و دەرى بىت)" ۲۲۹.

ئەم دىدە، وزە لە سەرچاوهەكى خۇرى، كە نایدیالله عەقلەيەكەمە وەردەگری، عەقل رەشمەمە ئىرادەي بە دەستەمۇھى و نابى ئىرادە بچىتە دەرەوە كۆنترۇلى عەقلەوە، دەنا رەنگە كارھسات بخولقى. بە كورتى كار و كردىمۇھى مەرۆف، ئىرادەي گەرەكە و ئىرادەش پېۋىستى بە سەرچاوهە وزە ھەمە.

ھىگل ئەم سەرچاوهە بە ھەلچۇونە ناوەكىيەكان ناو دەبات. بۇ نەخشاندىن تابلوکە و چوارچۇوھ بەندىرىنى، باس لە ئەنچامدانى ئەو بزاۋ و چالاکىيانەي نەتەمۇھ و تاکەكانى دەكتات، كە دېنە ھاۋكار و يارمەتىدەرى بۇ گەميشتن بە ئامانجە تايىېتىيەكان. ھاۋكات كار و كردهكان، دەستاۋىز و ئامراز و

هۆکاریکن بۆ گەپشتن بە ئامانج و دەستکەوتى گەورەت. بەم شىۋىيە بۆمان ڕوون دەبىتەوە، هەر ئەقل حۆكمى جىهان دەكەت و دواترىش حۆكمى مىزۇوى جىهانىش دەكە. ئەقلىش، لە مرۆڤدا بېرىجەستە بۇوە، واتە بە دىوهەكى تردا، هەر مرۆڤ پالھوانى سەر شانۇي جىهانە. جارىكى تر، بۆ رۇونكىردىنەوە مەبەست، نۇوسەر لای خانى دەمپىتەوە و دواترىش دەنۈسى:

"مەم لە داستانى (مەممى ئالان)دا، تاكە كەسپىكە شۇنىنى وەدىھاتن و بىنېنەوەي ئەوە دەكەوەت كە ئايدىيالىيە و وەك ئامانجىكى تاكە كەسپى لە خۇيدا پەى پىن بىردووەلە (مەم و زىن)ى ئەھەمەدى خانىدا، مەم نموونەي تاكە كەسپى مىلەتتىكە كە وەدىھەناتى رۆحى نەتەوەي خۇى كىردووە بە ئامانج خانى لەو ئامانجە دەدۋىت كە عەقل يان رۆحى جىهان وەك ئامانجىكى كۆپىي و وەك رۆحى نەتەوەي لەنەنەو تاكەكائى ئەو مىلەتتەدا بە رەنگ و شىۋىيە جۇراو جۇر باشەكى دەكەتەوە و ئامانجەكەي خۇى لەوان دەشارتىتەوە ئەوان لە پىنناو وەدىھەناتى ئامانجە بالاكەي خۇيدا بېرەو ئامانجە باشەكى و كەسپىيەكەي خۇيان ئاپاسىتە دەكەت... رۆحى نەتەوەي كورد عەقل وەك ئامانجىكى خۇى لەنەنەو تاكەكائى مىلەتتىكىدا باشەكى دەكەتەوە، كە مەم نموونەيەكە لەو تاكە كەسانە. خانى لە رېڭەي مەممەوە ئەو رازە كۆپىي ئاشكرا دەكەت، كە رازى وەدىھاتنى رۆحى نەتەوەي مىلەتتىكى لەو جۇرەيە لەنەنەو دەولەتدا رۆحى نەتەوەي كوردىق وەدىھاتنى پىويسىتى بە توخمى دووەمە، كە كاروکردهە كۆمەلە تاكىكە كە ئايدىيالىتكى عەقلى وەك ئەو ئايدىيالەي كە مەم لە داستانى (مەممى ئالان)دا پەى پىدەبات، وەدى بەھىن و شىۋەگىرى بىكەن. رۆحى نەتەوە لە رېڭەي ئەو عىشقەوە خۇى لەو كاروکردهۋانەدا شىۋەگىر دەكەت، كە ھى ئەو كەسەن عاشقى ئايدىيالىتكى لەو جۇرەيە. ئايدىيال و عىشق و ئىرادە ئاپاسىتە ئەنەنەي مىلەت، ھۆكاري وەدىھاتنى شىۋەگىر بۇونى رۆحى نەتەوەي لەنەنەو دەولەتدا."

٤٣٠

بە پۇختى دەتوانىن، ھاوکىشەكە بەم جۇرە داپېزىزىن: كاروکردهى مرۆڤ، پىويسىتى بەھۆىست و خواست/ئىرادەيە، ئىرادەش سەرچاوهى وزە دەخوازى. بە كورتى و كرمانجى قىسە لىرەدا لەسەر چالاکى زىندۇوانەي مىلەت و تاكە كەسەكائىتى، لىرە و لەوئى، دەركەوت دەكەن. باھەتەكەش لە جەھەردا بىرىتىيە لەوە ئەو بىرۋاباوجە، كە عەقل حۆكمى جىهان دەكەت و دواترىش حۆكمى مىزۇوى جىهانىش دەكەت. ئەممە ناومەرۆكى بۆچۈونەكەي نۇوسەر، لەسەر ئەم خالە.

-روحی نهنهوه و دهلهت-

نووسه‌ر. ئامازه بمهه دههات، كمهوا نهنهوه ئايديالىكى عەقلېيە و گواستنهوهى ئئم ئايدياله له عەقلمهوه بۇ واقعى، كار و كردهكانى تاكه كەسەكانى ناو مىللت خۆيەتى. ئهو ئامرازهى دەبىتە هوى كاراي ئهو گواستنهوهى، ئيرادىيە. بەم شىۋىيە گۈزارشت له هەنگاوهكانى بەر لە ئىستا دەكات و دەلى:

"نهنهوه پېش ھەموو شىنى ئايديالىكى عەقلېيە و ئهو ئايدياله توخمى يەكەمە و پېويسى بە توخمىكى تەرە تا له عەقلمهوه بىگۈوازىتەوه بۇ واقعى، ئهو دشمان رۇونكردەوه كە توخمى دوووم كاروكردەوه خۇدېيەكانى تاكەكەسەكانى ناو مىللتە و ئەوهش كاراي ئهو گواستنهوهى، ئيرادەي تاكەكەسەكانە كە عەقل بەبى ئاگايى ئەوان ئاپاستەي پېدەرات بۇ ودىيەنائى ئهو ئايدياله له ھيولايەكدا بەلەوهش دواين كە ئهو ھيولايە جەستەي كۆيى مىللتە" ۲۳۱

ھيڭل پىيى وايە، هوشيارى خودى سەربەخۇ و دوور لە وابەستەي بە دەرھوهى خود، هوشيارى خودى ماھىيەتى شتەكانە/ دىاردەكانە. ماھىيەتى عەقلېش ئازادىيە. روح تەنبا لە دەولەتدا بە پلمى بالا و رەها دەگات، كە ئازادىيە.

دواترىش لەم كورتەدا، پاشماوهى بىرۇكەمە خۆى ئاپاستە دەكات و دەنۋوسى: ھەرتاكىك لە تاكەكانى مىللت، خاونى ئايديالىكى خودى و كەسييە، ئئم ئايديالەش، ساز و ھەموارە، لەتكەك توانا و ئيرادەدا. دىارە ھەر تاكى دەبىت پەمى بەرىت بەم ئايدياله عەقلېيەنى ناو خودى خۆى و كارى بۇ بکات و بىكەت ئامانج و ھەمول بەرات، ودىيەنائى لە زەمينەي گىشتى مىللتەكمىدا بەمدەست بەھىنى و جىيەجى بکات. ئهو عىشقەمى بۇ ئهو ئايدياله، لەو كەسەدا پەيدا دەبىت، ئهو وزەيمىيە كە لەناویدا مەتبۇوه و شار اوھى، لە دۆخى شار اوھىي و مەتبۇون دەردەچى و تىن دەداتە خۆى، تا دەگاتە پەمى ئيرادە، لاي ئەو كەسە و بۇ بەدىيەنائى ئامانجەكە دەيخاتە گەرمە.

كەواتە عەشقەكە بۇ ئايديالەكمىيە، دواتر ئيرادەش كارايى ئهو عەشقەي لەسەر شانە پىادەي بکات و جەستەي تاكە كەسەكەش، كەرسە و ھيولايە، ئايدىاكە لە جولە و كاركىرىنىدا، شىۋىمگىرى دەكات. ئهو ئامانجەيشى كە وەدى دىت، ئەو كەسييەتىيە، كە تاكە كەس خۆى تىدا دەبىنەتەوه و دلى پىيى رازى دەبىت. دواتر نووسەر دەلى:

"ھەر تاكىك لە تاكەكانى ناو مىللت كە دواتر دەبنە تاكى پېكەنەتەرى دەولەتى عەقل، دەبىت لەناو خۇياندا پەمى بە بۇونى خۇيان وەك ئايديالىك بېمەن و پاشان ژيانى خۇيان ھەمموو لەپىنەنەو ئەوهدا بەرنە سەر، بتوانن بەرھو ئەوه بېقۇن بىن بەھوھى كە لە خۇياندا بىنېيۋيانەتەوه" ۲۳۲ .

بۇ رافەكىرىنى تەمواوى ئەم بۆچۈننانە و باس لە ئايدىالى عەقلى كە رۆحى نەتەوهى، لەگەنل ئيرادەي كۆبى و ھيولايى كۆبى و ئامانجى كۆبى، جارىكى دىكە، ھەوار و بەنە لاي لايىنېتىز و ھيڭل ھەلدەتەوه و لەسەر باسەكەي دەروات، تا قەناعەتىكى دروست بە خويىنەر دەبەخشى.

-روحى نەتەوه و دەركەوتەكانى-

"روحى نەتمەوە كە ئايدىيالى ناو عەقلى كۆپى مىللەتىكە، كاتىك لە دەولەتدا شىيوجىرى دەبىت كە خۇرى لە قۆمەلە دەركەوتەيەكدا ناشكرا كرد بىت، كۆرى ئەو دەركەوتانە كولتورى نەتمەوە پېكدىن، كولتورى نەتمەوە بەموھ كولتورى نەتمەوە كە روحى نەتمەوە ئايدىيالەكەي بىت و لە رېگەيەوە لە خوشىوجىرى كەن نەودىستىت و حزورىيلى بەرددوامى لەناو ھېولاي ئەو كولتووردا ھەبىت" (٢٣٦).

كولتورى نەتمەوە، بە مانا فراوانەكەي نا، بەلکو كولتورى نەتمەوە ئەوھىدە كە لە ساتى شىيوجىرى بۇونى روحى نەتمەدا لە زەممەنى ئىستادا دېتە ئازاوە. دەولەت رووبەر و زەممىنەي راستەقىنەي ئازادى تاكەكانە. وەك ئامازەمان پى دا، دەولەت دەزگايىكى گرنكە و بە شىيوجىرى كەن كارى ئاسانكارى و خوشگوزەرانكىرىنى ژيانى تاكە كەسەكانى ناو سنورەكەي لە ئەستو دەگرى و رۆل لە رېكخستان و ئاراستەكەردىنى خەلک و تەنانەت پەروەردە و فيرەكەنلىشىاندا دەگىرى. ئەو بۇتەيەي، ئەم ئاوىتەبۇون و يەكبۇونە ئەنچام دەدات، دەولەت.

"گەر روحى نەتمەوە خۇرى لە كارە ھونەرىيەكان و ياسا و ئاكار و ئاين و چالاكييەكانى ترى مىللەتدا ئاشكرا بېكەت و دەولەتىش ئەو جەستەيە بىت كە ئەو دەركەوتانەي تىيا عەينى دەبىتەوە، ئەوھە روحى نەتمەوە حزورى بەرددوامى لە كۆرى جەستەي دەولەتدا ھەمەيە و لە شىيوجىرى كەسايەتىيەكى تايىەتدا ئىتىيەوە خۇرى دەخاتە رۇو، بەمەش دەركەوتە ھەممەجۇرەكان ھەمموۋيان يەك بەنەمايان دەبىت و ھەممۇپيان روح نۇيىن و رۆحىش لەناو ئەواندا شوناس و ھەر خۇيەتىيەكەي خۇرى پاراستۇوه. ھەر ئەو چۈنایەتىيەي دەركەوتەكەنلىنى رۆحىشە لە دەركەوتەكاندا وادەكت ئەدەبیات و ھونەر و ئاين و دەستوورى نەتمەويەك جىاواز بىت لە ھى نەتمەوەيەكى تىر" (٢٣٨)

كۆرى دەركەوتەكانى وەدىھاتنى روحى نەتمەوە، وەك ئايدىيالىكى كۆپى، عەقل شىيوجىرى دەكەن. ئەمەش پېكھاتەيەكى ھەممەكى لى دروست دەبىت، كە كەسىتى نەتمەوە، لەجەستەي دەولەتدا دەخاتەرۇو. روحى مىللەت ئەوھىدە كە ژيان دەخاتە ناو دەولەتى راستەقىنە و ھەممۇ كاروبارە بەشەكىيەكانى: شەرەكان و دامەزراوەكان. ئەوھى لېرەدا گەرنگ و پېویستە، گەرەكە مرۆڤ ھۆشىيارى بەھە رۆحە خۇرى و بە سروشىتە جەھەرىيەكەي و شوناسە رەسىنەكەي پەيدا بېكەت. بەلاي ھېڭلەمە تىشكۈرى ئەو ھۆشىيارىيە ياخود مەعرىفەيە، ئائىنە.

ھېڭل لەمە زىاتر دەروات و پىيى وايە ئاين تەنھا بە دەركەوتەيەك لە دەركەوتەكانى روحى نەتمەوە لە جەستەي دەولەتدا نازانى، بەلکو بەلايمە ئاين خاسىيەتكى جەھەرى دەولەتە. ھەر وەك چۈن دېكارت خاسىيەتى (من) و كىشان بە خاسىيەتى جەھەھەرى ماددە دەزانى. دېسان بەلاي ھېڭلەمە ئاين، خاسىيەتكى جەھەھەرى روحى نەتمەوە، جەھەھەرى ماھىيەتى دەولەتە. دەولەت لەسەر ئاين دادەمەززى و رەگەكانى بە قولى بەناویدا رۆچۈن، واتە لە بنچىنەوە دەولەت لە ئاين كەوتۇوەتەوە، ئەو گەرداڭىرىنىش تا ئىستا بەردمواھە و لە داھاتووشدا بەردمواھ دەبىت و ناوەستىت. واتە بەنەماكانى دەولەت پېویستە واسەپەريان بىكىت، لە خۇياندا و بۇ خۇيان دروستن. ئەمە پۇختەيەك بۇو لە تىرەوانى ھېڭل لەسەر رۆحى نەتمەوە دەولەت و بېرەكىش ئاين و د. عرفان دەلى:

"لاي ھېڭل شىيوجىرى ئاين شىيوجى دەولەت دىيارى دەكت، بەلام ئاين لاي ئەو، ئەو زەممىنە رۆحىيەيە كە ئايدىيال بەھۆيەوە لە واقىعى مەرقىيى مەرقۇدا شىيوجىرى دەبىت و دەرددەكەوتەت، گەر لەم روانگەيەوە سەپەرى حالەتى مەم لە داستانى مەم و زىنلى ئەحمدەي خانىدا بىكەين، ئەوھە عاشق بۇونى بamu ئايدىيالەي كە لەناویدا لە شىيوجى زىندا خۇرى نواندوووه و گەرتەپەرى رېگاي ئائىنە، بۇون لەناو ئايندا لەو

قوناغه‌داریه که مام له عیشقی نهودی که له (زین) دا دهیبینیت‌هه و په رهو عیشقی هه‌مان شت دهروات
له ده رهه‌هی زین دا، لئیره‌هه‌هی مام دهیت به که‌ستیکی خواپه‌رسن" (۲۳۹)

نهو ئاینه‌ی لئردا باس کراوه و هک بعون، جیاوازه له ئاین و هک دابونه‌ریتیکی فرمی که لمندالیه‌هه
ده‌خربتیه میشکمانه‌هه. ئاین نهود نیبه، که کومه‌لگا له‌ناوماندا دهیچینیت، نهوده که له پهی بردن به
ئایدبال‌که‌هی له‌ناو خومان و تووشبوونمان به عیشقی تی دهکوبن. نووسه‌ر نرخاندیکی ورد بو
بوجوونه‌کانی هینگل لهم بواره‌دا دهکات، له گشت لایه‌کموه تیشکی روونکه‌رهه دهخاته سه‌ر ئم پرسه و
دهنووسی:

"روحی هه نه‌ته‌هه‌هیه که له‌ناو ده‌رکه‌وت‌هه‌کانی ده‌وله‌ت‌هه‌کمیدا ده‌رکه‌وت ده‌کات، مورکتیکی تایبیت
ده‌به‌خشنت به ده‌رکه‌وت‌هه‌کان و بهو مورکه‌ش ده‌رکه‌وت‌هه‌کان و که‌ستیکی نه‌ته‌هه‌هیه که له که‌ستیکی
نه‌ته‌هه‌هیه کانی تر جیا ده‌کریت‌هه‌هه، نهود مورکه‌هی که ده‌رکه‌وت‌هه‌کان هه‌لیانگر ترووه، نهود بنه‌ماهیه که هه‌مموو
ده‌رکه‌وت‌هه‌کان تی‌ایدا ده‌بنه‌هه‌هه به یه‌ک (نهو بنه‌ماهیه له میثروودا خاسیه‌تی روحه، بلیمه‌تی‌یه‌کی نه‌ته‌هه‌هیه
تایبیت‌هه به نه‌ته‌هه‌هیه که له نه‌ته‌هه‌هه‌کان و له‌ناو سنوری نهود خاسیه‌ت‌هه‌دا روحی نه‌ته‌هه‌هه له دره‌شانه‌هه
عه‌نیبیه‌که‌هی خویدا گوزارشت له هه‌مموو لایه‌نیک له لایه‌نه‌کانی هوشیاری نه‌ته‌هه‌هه نیراده‌هی ده‌کات و اته
لهم‌سهر ناستی ته‌واوی و دیهانه کاره‌کیبیه‌که‌هی، ئاینه‌که‌هی، سیسته‌مه
سیاسیبیه‌که‌هی، ئاکاره‌که‌هی، یاساکاریبیه‌که‌هی، ته‌نانه‌ت کاره هونه‌ریبیه‌که‌هی نهود خاسیه‌ت‌هه به‌شه‌کیبیه
تایبیت‌هه له خاسیه‌ت‌هه گشتیبه هاویبیش‌هه‌کمیدا په‌نهانه، و اته نهود بنه‌ماتایبیت‌هه که به سیماکانی خوی گه‌لیک
سیمدادار ده‌کات. هه ره به هه‌مان شیوه ده‌کریت له لایه‌کی ترهه‌هه نهود بنه‌ما گشتیبه جیاکه‌رهه لهم رووداو
و راستیانه‌دا بدؤززیت‌هه‌هه که میثروو په‌دریزی ده‌یانخاته‌روو""". ۲۴۰ - ۲۴۱

ترایشکه دملی: سروشت خیزان دروست و پهرومده دهکات، دهلهتی رسنهنیش همروهها گهانیکه، که خاوهنی کاراکتمری خویهنتی. دوای ئوهی قوناخ به قوناخ، شوین پئی فهمسنهفهی ئهلمانی، ناوبراو به تیوره عمهقیبیهکمان، لمسه بیرۆکهی نهتموه هەلگرت، نیستا لم ریگهیمه، وینهیکی دروست و تهواوی ئهو دیاردیههمان. له ریگهی تیگهیشتنیکی عمهقلی زانستیمه، چنک کهوت. ئممهش نیشانهی بایهخی گهورهی فەیلەسوفانی ئهلمانه، به دریزایی دوو سەدەت تهواو، که زور ژیربیزدانه به دهوری ئه مزاردا مولیان خواردووه و بیر و ئایدیای خویان تیدا خەست کردەتموه و بەشداربیهکی جدیان له نەخساندنیا کردووه.

نووسمر، بەر له کوتایی هاتنى ئەم بەشە، دەمانخاتە بەردم بۆچوونیکی ھەستیار و دەنۇسى:

"ئوهی لەم سەرەدەمەدا ناویراوه نەتەمە، تاكەكانى تاكەكەسی ئاكارى نىن و پېيرھوی لەم ناکەن کە لەناو عەقلیاندا بە شىيەھە کى خورسک بۇونى ھەمە و بە شىيەھە کى زور رېزپەر پېيرھوی لەم دەکەن کە له دەرەوە خویانەوە بۇيان ناویاندا وەک كولتورىك چېنراوه" (۲۴۱)

پېرھونەکردنی ئوهی له عەقلدا ھەمە، دیاردەی نامۆ دەنۈى و تاكەكانى نەتەمەش لەم سەرەدەمەدا، بە تاكە كەسی ئاكارى له قەلەم نادرین، چونكە پېرھوی له عەقلی خويان ناکەن. لمسە ئاستە كۆبىكەش وەك نەتەمە، پېرھوی لەم دەکەن، له غەبىرى خوياندا ھەمە و له دەرەوە وەری دەگرن و بە نامۆيى بۇيان دېت. لەبارېکى ئاھادا، ئەلمەمەھە ئەم مەلەتەنە و ارەفتار دەکەن، پېيان ناووتەتىت نەتەمە.

-تیورى سروشتى و سروشت وەک بەھماي بۇونى نەتەمە

نووسمر، لېرەدا بە كورتى بەسەر كارەكەيدا لەمەر تیوربیه عەقیبیهکەی فەیلەسوفانی ئەلمانیدا دەچىتەمە، گەمەكىتى لېرەوە بچىتە سەر تیوربیهکى دىكەي گەنگ لەمەر بیرۆکەی نەتەمە، ئەمەش تیوربیه سروشتىبیهکەمە. تیورى ئەم سروشت و دەرەبەر و ژينگەمە کە مەلەتەتكى تىيدا ژيان دەگۈزەرینى. ھاوسات پىي وايە رۆسۇ، بناخەدانەری ئەم تیوربیه. بەلام دەستەمەکى دىكە لەم سروشتخوازانە، ئەوانەن كە سروشت ئەم سروشته كۆبىيە کە رەنگ و روو و زمان و كولتورى مەلەتەتكى جىا دەكتەمە لە مەلەتەتكى تر. واتە سروشتى مرۆقەكان، نەك ژينگەكەيان. گۆستاف لۆبۇن لە كتىيە بەناوبانگەكەيدا باسى دەكەت. شايانتى ئاماژە پىدانە، كمودا. عرفان زور ژیرانە، پەي بەم تیوربیه بىردووه. رەنگە پېشىر، هىچ لېكۆلەرىك ئاورى له كارەكانى لۆبۇن بە مانا و ناوەرۆكە نەدابىتەمە.

-ژينگەي سروشتى و پەيدابۇونى نەتەمە

رۆسۇ ژينگەي سروشت دەكەت بەنما بۇ لېكەدانەوە جىيەنانبىنېي، پىي وايە، مەرۋە چ رۆلىكى لە مەيداندا نىيە و ھەرچى دەكەت، لەزىز كارىگەمرىتى ئەم ژينگەكەيدا، كە تىيدايمە.

ھەر وەك شاعيرىك ھىچ نىيە، جىگە لەمە لە بەرھەمەكانىدا، رەنگ بە دەرەبەرەكەي دەدانەمە. ئىدى تايىەتەندىتى عەقل و ھۆش و بەھرە و داهىنان لە مەرۋە كەمە دەكەن و ئەم ھەبۇوانە ناکەونە ناو ھاوكىشەكەوە. لېرەدا كارىگەر سروشته و كارلىكراو مەرۋە. ئەمەش ھىچ نىيە، جىگە لە زەھلىكىرنى مەرۋە و بەدەستەمۇسان دانانى مەرۋە. رۆسۇ، لېرەدا قىسە لەسەر دوو توخەم دەكەت. پۇيىستىبىهكانى بىزىوی

مرۆڤەکان، واتە پیویستیه دنیابى و مادبىيەکان، بۆخۆيان لەناو مرۆڤدان و ئەمە دېكەپان دەوروبەر ياخود ژینگە سروشىتىيەكمىيە، ئەمە پىداوستيانە تىدا دەستبەر دەبن.

ھەلبەت ئەم دوو تو خەمش بۆ خۆيان سروشتنىن. بۆ ئەمە نەتمەوە لە مردن رزگارى بىت، دەبىت تاکەكانى بژىوی خۆيان لە سروشت وەرگرن.

"گەر بنەماي بېركىرنەوە سروشىتىيەنى نەتمەوە بېڭەرىتىمەوە بۆ ئەم بۇچۇونەي روسق، ئەمە نەتمەوە بەمە ئايىيالەكەي دەردەكەوتىت كە خەلکى چۇنایەتتىيەكانى پەيوەندىيە نەتمەوەيە كانىان و كولتۇرە پېشەبىي و عادەتتىيەكان لە سروشىتىيەنىڭەيانەوە وەرگرن و جىڭە لەو ئىنگە سروشىتىيە خۆشىيان لە هىچ سەرچاۋەيەكەمەوە هىچ چۇنایەتتىيەك يان ئايىيالىك ناهىئىنە ناو كولتوورەكەيانەوە، ئەمەش لەبەر نەمەوەيە كولتوورەكەيان بە چۇنایەتتىيە بېڭەكان پۇختىتى خۆى لەدەست نەدات. گەر كولتوورى نەتمەوەيەكىش واي لىيەت لە پىداویستىيەكانى بژىوی خۆى دابرا، ئەمە دەرگاكەي وەلا دەبىت بۇ وەرگرتىي چۇنایەتى كولتوورە بېڭەكان و بەمەش زېنۇۋەيەتى خۆى لەدەست دەدات و پەيوەندىيە نەتمەوەيەكان لازى دەبن نەتمەوەكە بەرەو مردن دەرىوات" ٤٥

نووسەر ئەم بۇچۇونە رەتەكەاتەوە، كە گەلى لە لېكۈلەران، دوو فەيلەسۇفى ئەلمانى ھىرددەر و فيختە، دەخەنە ئەم خانە ھزىيەمە. لەراستىدا ھىرددەر سەرسام بۇوە، بە رۆسق. بەس كەنمەت بېرۇكەكانى وەرنەگرتووە. نووسەر، بېروراى سەمیس بە نەمۇنە دېننەمە، بەدرىزى لەسەر ئەم لايەنە تىكەلاؤبىيە تىۋىرىي و فەيلەسۇفەكان دەرىوات و باس لە بونىاتى جىاواز بىيان دەكات.

هاوکات باس لە خالىكى مەترسیدار دەكات، كە نابىت نەتمەوە لە رەگۈرىشەي خۆى ھەلکەمندرى و لە سەرچاوهى ژيانى دوور بخىتىمە نەتوانى ئاو سەرچاۋەكەي خۆى بخواتەوە. چونكە ھەر نەتمەوەيەك بەمە ئەتكەنەنەيەنەيەنەتىيەتى، كاتى سەرکەمەتوو دەبىت و دەتوانى پارىزگارى لە بۇونى خۆى بکات، كە وەك نەمامىتىك لەسەر رەگى خۆى ھەلسابىت.

فەرەنسىيەكان بە نەمۇنە بەمە ھەممە ئىمكانتىتى دامودەزگاي ھەممەچەشىنەوە و دەولەتەوە ھەميانە، دىز بە كولتورى ناسراو بە كۆكاكۇلا و ماكۇنال، كە سىمبولى ھەزمۇونى ئەممەرىكايە، وەستاونەتەوە و چەندىن دەزگا و دامەزراو و بېرىارى فەرمىيان تەرخان كەردووە، بۇ پاراستى زمان و فەرەنگەكەي خۆيان و بەرەنەكەنە كولتوورى بېڭەكانى ئەممەرىكى.

- سروشىتى مرقىيى بۇون و پەرسەنەنى نەتمەوەكان

ئەم تىۋىرييە سروشىتى مرقىيى بۇون، تىۋىرييە عەقلەيەكەي ھەرسى فەيلەسۇفەكەي ئەلمان رەتەكەاتەوە، كە پېيان وايە، بنەماي عەقل ھۆكارى پەرسەنەنى نەتمەوەكان. بەلای لۇبۇنەوە، ئەمە لەناو مرۆڤدا سروشىتىيە، بنەماي بۇونى نەتمەوەكان و پەرسەنەنەنەيەنەتەشى لەناو بنەما سروشىتىيە مرقىيەكەدا، دەبىتىتە بنەما، مىزاجى عەقلەيە. "مىزاجى عەقلى، ئەم ئايىيالەيە، كە ھەممۇو پەيوەندىيەكانى نىيوان تاکەكانى نەتمەوە لە پېكەتە ئەتكەنە دەخات و حوكىيان دەكات، ئەمەش بۇودتە ھىولاي بەرجەستەبۇونى ئەم ئايىيالە، ھەست و سۆز و سايىكۇلۇجىتى تاکەكانى ئەم نەتمەوەيەيە ئەمەش لەبەر ئەنچامى شىۋەگىر بۇونى ئەم ئايىيالە لە ھىولاكەدا دەكەوتىمە، واتە ئاماڭەكە، خولك و خويكە كە ئەم نەتمەوە پېيى جىا دەبىتىمە لە نەتمەوەكانى تر" ٤٧

میزاجی عهقلی لوبون، وک روحی نهتموه لای هنگل ئايديالېكى جەوھەرى نېيە. لەپەكى دىكەوە، میزاجی عهقلی توخمىك نېيە، لە عهقلدا بەدى بىرى، بەلكو دياردەيەكە وک بۆماوه و سروشىتىكى مرۆفە و بە دلىاپىيەوە لە ھەلبەز و دابەزدايە و مەرج نېيە، عهقل ھەر دەم لەم تىۋرىيەدا جىڭەي بىتەمە ياخود ھەر نېيەتى. بەلكو بەردهام میزاجى كەسى، پالھوانى چەندىن سەرشارقىيە. كەواتە جياوازىيەكى فەرە مەزن، لە نىوان ئەم دوو بۆچۈونەدا فەرە ھەمە.

- بۆماوه و روحى نەتەمە

"كۆملە سىفەتىكى رەوشىتى و عەقللىكىن كە كار لەپەرسەنلىنى نەتەمە دەكان دەكەن و لەپشت سىستەمەكان و ھونەرەكان و بىرۇباوەرەكان و كۆدەتا سىاسىيەكانەوە پەنھانى. روحى نەتەمە دەش لە كۆى ئەم سىفەتانە پېك دېت" ۲۵

كورتەيەكى ئەم بىرکردنەوە لوبۇن لىرەدا دەخەينە بەرچاو، بىرىتىيە لەوەي ئەم بىرکردنەوە لەسەر بنچىنەي بۆماوه / وراشى، دامەزراوه. لوبۇن پىيى وايە، رۆحى نەتەمە دەگۈزۈزۈتىمە لە نەوەيەكەوە بۆ نەوەيەك پاش خۆى، چونكە ئەوەي شاراوه نېيە، ھەر جەستىمەك ياخود تاكىك و كەسايەتىيەك، لە خودى خۆيدا ھەلگىرى كۆملەن تايىەتمەندى و خەسلەتى خۆيەتى. ئەمېش ئەمانەي لە باوانەو بۆ ماوەتەمە، لەمېشەو بۆ نەوەي پاش خۆى دەگۈزارىتىمە.

شاياني ئاماژە پىدانە، كەوا دوو جۇر بۆماوه ھەمە. بۆماوهى جەستىيى و بۆماوهى سايىكۆلۈجى. لوبۇن لە تىۋەتكەيدا پشت بە بۆماوهى سايىكۆلۈجى دەبەستى. بۆماوهى جەستىيى، واتە لەئىسپ ھەر ئەسپ و لە كەو ھەر كەو و لە ماسى ھەر ماسى دەكەمۈتىمە. بۆماوهى سايىكۆلۈجى، لە بوارى مەرقىش دا، پشت بە رەنگى پىست و شىيە و قەبارە ئىسىكە پەيكەرى مەرقەكان دەبەستى. لوبۇن كۆملەن رەخنەي لەسەر ئەم بىرکردنەوە ھەمە. بۆچۈونىكى تىريش ھەمە، جياوازى نەتەمە دەكان و دابەشكەرنىان لەسەر بنەماي جياوازىيەكانى زمان و ئايىن و كۆملەنگاي سىاسى دەكات، لوبۇن ئەم بىنەما كولتورييەش بەراست نازانى.

لوبۇن باوھەرى بە كۆملە سىفەتىكى رەوشىتى و عەقلى ھەمە، وک پىكەتە باسيان دەكات، نەك وک جەوھەر، بە تايىەت رۆحى نەتەمە. دىارە بۆماوهكانيش، بۆماوهى خىزانى و بۆماوهى مىللەتىن.

بەشی هەژدەیم

"نەھوھى وا دەکات تاکەكانى نەتەھوھىيەك جياوازىن لە تاکەكانى نەتەھوھىانى تر پىكھاتەى نەھو سيفەتەنەھىيە" ٤٥

نووسمر گەشتىكى ورد بەناو ئەم تىۋەدا دەکات و بىرورا كانى لۆبۇن شىتەل دەكتەھوھ. رەنگە ئەم بۆچۈونە، ج شىكىردنەھوھىكى گەرەك نەبىت. چونكە تاکىكى كوردى لەدايىك بۇوي نىئو دابونھرىت و كولتور و ژينگەمەيەكى كوردى و كوردىستاني، بە خۆيى و توخىم سيفەتەكانىيەھوھ، كە زادەي ئەھو واقىعەن، بىڭومان جياوازە، لە تاکى نەتەھوھىيەكى ترى، وەك ئەفرىكايىھىك، ئەھورۇپاپايىھىك. نەك ھەر ئەمەندە، گەر نىزىكىتكەن نەمۇنە بەھىنەنەھوھ، چۈن فەرەنسايىھىك لە ئەلمانىك، جياوازە، وا كوردىكىش، لە عەرەبىك و فارسەنەك و توركىك جياوازە. ھەرەمەك چۈن سېنۇ لە پەرتەقال و گەنم لە جۇ و چۆلەكە لە رىشۇلە جودايدا. ئەم جياوازىبىمش بەرھەم و دىياردەيەكى سروشىتى و خۇرسكە. ئەممەش ماناى ئەھىيە، نە كوردىك لەوانى تر بالاترە، لمبىرئەھەمەر مەرۇققۇن و نە بالندەيەك لەوانى تر گەنگترە.

"مرقۇش ھەر كارىكى ھەبىت ئەھو بەردەواام كورى نەتەھوھەكەيەتى، كۆرى ئەھو بىر و ھەست و سۆزانەى كە تاکەكانى ھەر نەتەھوھىيەك لە رۆزى لە دايىكبوونيانەھو لەگەل خۇياندا دەيانھىن، رۆحى ئەھو نەتەھوەن، ئەمانە لە ماھىەتى خۇياندا پەنھان و شاراون، بەلام لە ئاسەوارەكانياندا بە دەركەوتىنىكى تەھواو دەردەكەن، چونكە لە راستىدا حاكمىن لەسەر پەرسەنەنلىنى نەتەھوھ" ٤٤

لۆبۇن بۇ ئەھىيە لەناو نەتەھوھدا، تاکى ناو خىزان و تاکى ناو نەتەھوھ لە يەكتىر جىا بەكتەھوھ، تاک بە بەرھەمى دوو جۆر لە بۆماوه دەزانىت:

۱- بۆماوهى خىزانى، سيفەتە جەستەمىي و سايکولوجىيەكانى ئەم جياوازە لە خىزان و بنەمالەكانى تر.

۲- بۆماوهى مىلەتە، سيفەتەكانى دىاريڭەرى سيفەتە مىللىيەكانە و لەتاکى نەتەھوھەكانى دىكە جىاي دەكتەھوھ.

بنەماي (۳) يەميش ھەيە، بەلام كارىگەرەتى زۆرى نىيە. ئەھىيە دەھەرەپەرى ماددى مەرۇيە. كەمواتە ۳ ھۆكەر ھەن، يەك: كاراى باوبابىران، دوو: كاراى دايىك و باوك، سى: كاراى ژىنگە.

- سيفەتە جىيگىر و گۇرپىراوەكانى رۆحى نەتەھوھ

مرقۇش، بە تاک و نەتەھوھ و بە كۆمەل، لە بارودۇخى تايىەتى و قۇناخە جياواز مەكاندا، گۇرپانيان بەسىردا دېت، چونكە بۇونھەرە كۆمەلائىتىن و بە پىي ياسا سروشىتىكەمەي گەشەكەن و بەرھەپېشچۈن، رەھوت دەكەن. ئىمەرۆيان، نابى لە دوينى بچى و شىاۋ نىيە سېھىتىش ھاوشىۋە ئىمېرۇ بېت. دەرئەنچامى سيفەتەكان، كەمۇزۇر گۇرپانكارىيەن بەسىردا دېت. چونكە سيفەتەكان بۇ ھەمەمىشەيى نەچەسپاون و دىياردەيەكى ماددى نىن.

"رۆحى نەتەھوھ پىكھاتەيەكە لە سيفەتە گۇرپا و نەكۇرپەكان، سيفەتە گۇرپا و نەكۇرپەكان سيفەتى عەرەزىيى رۆحى نەتەھوەن و سيفەتە نەكۇرپەكان سيفەتى جەھەرەيى رۆحى نەتەھوەن" ٤٥

نووسمر، لەسەر ئامازەدا بە بىروراکانى لۆبۈن دەروات و باس لەو ھەلۇمەرچە سىباسى و كۆمەلەيەتىيە دەكەت، نەتمەوە پېيدا گۈزەر دەكەت. رۆحى نەتمەوش ناچارانە، ھاوشانى ئەم تەۋزمانە، ۋەوت دەكەت و ھەلچوون و داچوون، بە خۆيمە دەبىنېت و وەك پېۋىست و گەلە جاران ناپېۋىست دەردىكەمۇيت.

"خولق و خۇوى مىللى ئەو خاسىيەتە جەوهەرىيە مىزاجى عەقىبىيە كە لەگەل گۇرانى خاسىيەتە لاوەكىيە گۇرداوەكاندا ئەو ناگۇرپىت و وەكى خۇرى دەمەننەتەوە بىڭەر نەتمەوە كە لە خولق و خۇويدا ئەوە دەركەمەتىيەت كە ئازايىھە و مل نادات بۇ ھىچ ھەنرەتىكى دەركى. بەلام سەرەدەمنىك بېتە پېشەوە و بارودۇخىكى وا دروست بېت، كە ئەو نەتمەوە تىيايدا مل بۇ ھەنرەتىكى دەركەمەكەن كەچ بەكت لەراستىدا بەمە خولق و خۇوى ئەو نەتمەوە كە ئازايىھەتىيە دەگۇرداوە بۇ تەرسنۇكى" ٢٥٧

ئەو دىاردەتى تەرسنۇكىيە. كاتىيە و دواى بەسەرچوونى ھەلۇمەرچە نالەبار و سەختەكە، ئەو نەتمەوە پېيدا تىدەپەرى. خەسلەتى ئازايىھەتى و دلىرى، جارىيەتى دىكە، دىتەوە دۆخى ئاسايى پېشىووی خۇرى. ئەمەش دىاردەمەكى سروشتىيە، سىفەتەكان شىاوى ئەمەن بەرز و نزمىيان بەسەردا بېت.

نووسمر داواتر باس لە سىفەتە جىڭر و گۇرداوەكان دەكەت.

- رۆحى نەتمەوە و دەركەمەتەكانى

رۆحى نەتمەوە لە كۆى كۆملەن سىفەت و خولق و خۇوى مىللى پېكھاتۇوە، بە درىزايى سەدان سال، چۈلەكىنى لە ھەلسۈكەوت و تىكەل بۇون و گۈزەرەن و پەيداكردنى ئەزمۇونى رۆژانە ئاۋىتە بۇون. ھەلبەت مەرج نىيە، ئەم دىاردانە، لای نەتمەوەكان، وەك يەك دەركەمەن. ھەر نەتمەوە كە بە درىزايى ئەو ئەزمۇونەي پەيداى دەكەت و ھەمەتى، لەناو جەركەمى ژيانە كۆمەلەيەتىيەكەدا، كۆملەن خاسىتى تابىيەت بەخۇرى تىدا شىن دەبىت و سەرەمەددەتات. ئەلمانەكان بە ھۇرى زىرەكى و دىسپېلىن و ئىشىكەرنىيانەوە، بە درىزايى شۇرۇشى تەكەنلەۋۇزىيا، مىللەتتىكى بالا دەست و دەست رەنگىن لەم بواردا، تا ئىستاش ھەردا ناسراون، كەمچى لە ناومالدا، وەك خىزان و كولتورى خواردن ئامادەكىدىن دەولەمەندى بە چىشتاخانەيانەوە دىار نىيە و پېكھاتەمى خىزان تىيىاندا، كەم و سىستە. ئەمەش بەھۇرى كاركىرىنى زۆرمەھە. فەرەنسىيەكان، خاونى بىرى ئازاد و داهىنان لەم بواردا و ھاوکات دىاردە خواردن و خىزان لايىن، گەلەن بەرچاوهەتەنەت، نوكتەيەك ھەمە دەلى: فەرەنسى خواردن دروست دەكەت و دەيخوات، بەلام ئەلمان خواردن قۇوت دەدات. ئىتالىيەكان، جىگە لەھۇرى خاون فەرەنگىكى ھەممەجۇر و دەولەمەندىن لە خواردن دا، بە دىزايىنى جلوبەرگ و پىلاو دروستكەرنىش ناوابانگىيان ھەمە، زۆر خاون سەلىقەن و ھۆلەندى بە كشتوكال و گۆل و گۇلزار. ئىسپانىيەكان بە خواردن و وەرزش ..ھەتى.

ھاوکات دەبىت بۇوتىئى، كەمەنلى دەركەمەتە هەن، لە نەتمەوە كەمە دەگۈزۈزۈنەوە بۇ نەتمەوە كەنلى تر، بە ئاشتى ياخود بە شەر، وەك ئايىن و زمان. دىارە لەگەل گۈزانەوەكەدا، ئەمەندا دەركەمەتە كە دەگۈزۈنەتەوە، دەنزا جەوهەرى دەركەمەتەكە، كە خولق و خۇوى مىللەن ئەتمەوە كەنلى، ناگۇزارىتەمە. لە لىكۆلەنەوە كە بەراوردكارى لە نىيوان ٥ نەتمەوە ئۇرۇپايدا: فەرەنسى F، ئەلمانى D، ئىتالى I، ئىسپانى S و ئىنگلەيزدا E، ئەم ئاكامەمان لە خەسلەتىان بەرچاوهە دەكەمۇيت:

لە دابۇونەرىتىدا: F بەریز و بە ماريفەت، D بەخشىنە و راستگۇ، I خاون دابۇنەرىت و بە ئۆسول، S بە تەس، E لەخۇبائى و لۇوت بەرز.

لە ئىشۇوکاردا: F بىباك و ئازا، D وەك ھەلۇ، I وەك رىيى، S دلىر و نەترس، E وەك شىئر.

له زانستا: **F** له هم رشتی شتیک دهزانی، **D** پیشمنگ و وستا، **I** لیزان، **S** ریکوپیک و بدیقامت، **E** فهیلمسوفیکی باش.

له ئایین دا : **F** چالاک و کوششکمر، **D** له خواترس، **I** دابونهریتى، **S** پروپوجى، **E** به بايەخەموه.

"کاتیک زمانى نەتمەھىدەك يان ئایینەكەى لەلايمىن نەتمەھىدەكى ترەوه وەردەگىرىت، ئەم زمان و ئائىنە لەگەل مىزاجى عەقلى ئەم نەتمەھىدە ساز نىيە، چونكە ئەم نەتمەھىدە خاۋەنى خولق و خۇويەكى تايىبەت بە خۆيەتى، ھەر نەمەش وادەكتا كە ئەم زمانە يان ئائىنەكە لە نەتمەھىدەكى ترەوه بۇرى ھاتووه بە شىيەدەك وەربىگىرىت كە خولق و خۇرى خۆرى بکاتە جەوهەر بۇيى و لە رىيگەيەمەھە بىنۇيىتى، واتە بە مۇركى خۆرى مۇركى بکات". ٢٥١ - ٢٥٩

ھەندى دەركەمەتەھەن، بە زۆر بەسەر نەتمەھىدە تردا، دەسەپېندرىن، وەك ئەمە زمانى توركى بە زۆر بەسەر كورىدا، سەپېندراروھ. ياخود ئايىنى ئىسلام، كە لە بنەرتدا ھى عمرەبە، بەرگىكى جىهانىيان كردوته بەر و، گوایە بۇ ھەممۇ نەتمەھەكانە. شاعيرىكى كورد، شىعرى بىنوسى، ھونەرمەندىكى گۇرانىيەك بچرى بە توركى، وانە بەرھەممە سىما و خەسلەتى ئەم زمانەي پىيى و تراوه و نۇوسراؤتەھە و زمانەكەى بەكارھاتووه، دەگىرىت و دەپىتە مولۇكى ئەدەب و ھونەرى توركى. دەنا وانەبوايە، تورك شانازىيان بە يەشار كەمال و برايم تاتلىسا سەمەھە نەدەكرد. چونكە زمانەكە خولق و خۇرى توركى بەرجەستەكەردووه. كوردىكى موسىلمان، لە گۈندىكى بىنارى قەندىل، دوغا و نزا و پارانھوھ لە خودا دەكتا، بە زمانى عمرەبى ئەم كارانە ئەنچام بىدات، وا راستەخۆ خزمەتى زمان و دېنەكەى عمرەب دەكتا. ياخود ھەر لىزەوه بە نانەسکى و قەرز و قولە، بېرە پارەيەك پېكەوە دەنلى و بەسەر ھەزاران ئەمرىكى دىكەدا، باز دەدات و پىيى دەچى بۇ حەج و عەمەرە لە بنەرتدا. ئەم كارانە چ پېوەندىيەكىيان بە فەرھەنگى كوردىيەوه نىيە و مەسىلەيەكى مەزھەبىيە.

-تیوری دروسته‌یی و دروستکردنی نەتموھ-

"ھیگل مانایەکی عەقلى دەدات بە نەتموھ و دەولەت، نەتموھ لای نەو پېش نەموھی ھەر شتىك بىت نايدىيالنىكى ناو عەقلە و نەو نايدىيالەش رۇحى نەتموھىيە، بەپىن نەم رۇحە نەتموھ ناتوانىت بىت. ھەر نەو رۇحەشە دەبىتە بنەماي يەكمەمىي بۇ ئايىن و ئاكار و ھوناھر و دەكمەوتە كولتۇرىيەكانى ترى نەتموھ، بەپىن نەو رۇحە كولتۇر بۇونى مومكىن نىيە، چونكە كولتۇر بىكھاتەسى كۆملەلە دەركەوتەكەمە كە دەركەوتەي نەو رۇحەن و بەپىن بۇونى نەو رۇحى بۇونيان نىيە" ۲۶۲

ھىگل، مانایەکى ئەقلى دەبەخشى بە نەتموھ، بەلام تیورىيە دروستەيەكە، لېرەدا كولتۇرىيەكەمە، مانى پېچەوانە ھىگل دەدات بە نەتموھ، بىي و اىيە لە كولتۇر نەتموھىيەكەمە، رۇحى نەتموھ سەر دەردىنى و پىك دى. كەۋاتە رۇحى نەتموھ بنەما يان ئايدىيالنىك نىيە، بەلکو بىكھاتووه لە بىرمۇرىي و ئىرادەي كۆپى . كولتۇرەكە لە رىيگەتى توخىمەكانى خويەمە، رۇحى نەتموھ لەناؤ سايقۇلۇجىتى تاكەكاندا، ساز دەكەت و ئەم مىللەتەش، بەر رۇحە، يەك ئاراستە و يەك ئامانج دەبن. بە كورتى گەرمەكىانە پىمان بلىن، كولتۇر ئەتموھ، زەمینەي ېسکانى نەتموھىيە، لەبەرئەمەيە، لەبەرئەمەيە بەر لە دروستبۇونى نەتموھ، كولتۇر ھېبۈو. بەلام ھىگل دەلى:

"رۇحى نەتموھ يان نەتموھ وەك پەتىيەك پېش كولتۇر لەناؤ عەقىدا ھەمە و دەبىتە بنەماي بۇونى نەو كولتۇرەي كە لە وەدىيەتى نەو ئايدىيالە دەكەوتەمە باكە نەتموھىيەكانى نەتموھ لە لای ھىگل ئەوانەن كە پاڭ بۇونەتموھ لە كولتۇرە باوهى كۆملەلگەكانە يان " ۲۶۳ - ۱۶۲)

كمواتە عەقل، لانك و پىزدانى نەتموھىيە، پېش دەركەوتى وەك بۇويەكى پەتى، لېرەدا ئامادەيە و ھەمە. چونكە چ كاتى نەبۈوە، كولتۇر، بە تايىمت ھى دروستەيى بتوانى، نەو وىنە و ئامازانەي ئىمە لە نەتموھ دەگەمەن، بۆمان دروست بىكەت. د. عرفان بەرامبەر بەم بۇچۇونە دروستەيە دەلى:

"نەو تاكانەي كە دواتر نەتموھ پېكىدەھىن، دەبىنە ھەلگىرى نەموھى كە لە كولتۇر ئەو كۆملەلگەيەدا ھاوبىشە و ھەر يەك لەوان ئامادەيى تىايە بۇ نەموھى ئەو كولتۇرە ھاوبىشە وەك كۆملەلە بنەمايەك لەناویدا رىشە داكوتى و بىتىھ سەرچاواھ و بنەماي ھەر بەنەماي ھەر جوڭەو ھەلسۈكەوتىك كە لەودا دەركەوت دەكەت" (۲۶۳)

لېرەدا جارىيەكى تر بايەخ دەدرى بە بنەما كولتۇرىيەكە، تا رادەي ئەموھى كە ماھىمەتى نەتموھ دىيارى دەكەت، كولتۇرە پەسەندىكراو ھەكەمە.

-نەتموھ لە نىوان رەگەز و كولتۇردا

ئىرنىست رىننان، يەكىكە لەوانەي كولتۇرە ھاوبەش، بە پېش مەرج و پىشخانى رۇحى نەتموھ دەزانى. ھاوسات بە سېستەمەشى دەزانى، كە كولتۇر كۆملەلگا كارى پى دەكەت. بۇ سەلماندى ئەموھى كە "بىرەورى" ھاوبەش ھەۋىنە ئەتموھىيە، كۆملەنلى نموونە لە مىژۇرۇوه دىننەتەمە، وەك ئىمپراتورىيەتەكانى چىنى و مىسرى. باس لە جياوازى دىن لەم دوو دەسەلەتەدا دەكەت. بۇ جياوازى رەگەز و نەتموھ نموونە دىننى، كەۋا رەگەز نابىتە بنەما بۇ دروست بۇونى نەتموھ، چونكە لېرەدا كولتۇر نابىتە ھۆكارى دروستبۇونەكە. بۇ جياڭىر دەنمەنەمە رەگەز لە نەتموھ باس لە رەگەزى جەستەيى و رەگەزى زمانى دەكەت.

د. عرفان، لەسەر ئەم باس و بۆچوونانە، بە درىزى دەروات، تىشك دەخاتە سەر بۆچوونى رىنان، لە ھۆكارى ھەلۇشاندىنەوە ئىمپراتورىكان و دەلى: پى وايە، كولتور و بيرموھرى ھاوبەش ھۆكارى ھەلۇشاندىنەوە ئىمپراتورەكان نەبووه. سەبارەت بە دەولەتى عوسمانىش، ھەمان بۆچوون دووبارە دەكتەمۇه.

-بنەماي پەيدابۇونى كولتور و بيرموھرى ھاوبەشى نەتەمۇھەكان

ئەم بۆچوونە پىي وايە، كولتورى ھاوبەشى نىوان كۆملە ئەنتىكىكى جياواز، بنەماي دروست بۇونى نەتەمۇھە. بە ھەمان شىوه سازبۇونى كولتورىكى ھاوبەش لە نىوان كۆملە ئەنتىكىكى جياوازدا، دەگەر ئىنتەمۇھە، بۆ چەند ھۆكارىكى كۆمەلایەتى و مىزۈوبىي جياواز. ئەمانە كەم و زۆر بىنچىنە بىرپاراي رىنانە، بۆ دروست بۇونى نەتەمۇھە. نوسەر، جارىكى تىريش ئەم بىرپورا يانە شەنوكەوو دەكتەمۇھە، ھەممۇ ئەم نەمۇونانە ئەمان بۆ سەلماندىنى بۆچوونەكەمى دروست بۇونى نەتەمۇھە فەرنىسى و ئىتالى و... تاد. ھىناۋىتەمۇھە و پېشىيان پى دەپەستىت. د. عرفان رەفتىان دەكتەمۇھە و پىي وايە دوورىن لە لۇزىكەمۇھە.

-بىرموھرى ھاوبەش وەك بنەماي راستەقىنەي نەتەمۇھە

كاتى رىنان پېرسىيار دەكات و مەبەستىتى بىزانى، ئەم بەنەمايانە ئەتەمۇھە ئىييانە دېتە ئاراوه چىيە؟، بۆ گەميشتن بە وەرام، بۆچوونىكى قورس دەردەپىرى و پىي وايە، رەگەز و زمان و جوڭرافيا و بەرژەنلى ھاوبەش، ھەممۇ ئەم توخمانە، چ رۆلۈكىيان نىيە و نابىنە فاكىتى دروست بۇونى نەتەمۇھە. بۆ نەمۇونە: سويسرا و ئەمریكا، لە چەند رەگەزىكى جياواز پېكھاتۇون، كەچى نەتەمۇھەن. بەلايى رىنانە نەزادى پاڭ نىيە، ولاتانى ئىنگلستان و فەرەنسا و ئىتاليا، لە كۆملە خوتىنى تىكەلاؤ دروست بۇون. تاكى سەر بە رەگەزىكى جياوازە لە تاكى ناو نەتەمۇھەكى سەر بە ھەممۇ رەگەزەكانە، ئەمەنە ھەممۇيان گۆراون بۆ پېكھاتە ئەتەمۇھە.

لەسەر زمانىش، رىنان ھەمان بۆچوونى، وەك لەسەر رەگەزە ھەمە. لە ئەمریكا و ئىنگلستان و ئەمریکاي ئىسپانى دا، يەك زمان بەكار دى، بەلام يەك نەتەمۇھە نىن. بەپىچەوانە ئەممۇھ سويسرا، نەمۇونەكى ترە، چونكە لەسەر رەزامەندى لايمنە جياوازەكان دروست بۇون. لەم و لاتىدا ٣-٤ زمانى تىدا بەكاردى. ئەممە گۈنگ نىيە، بەلکو گۈنگ ھەبۇونى ئىرادەي ھاوبەشى خەلکى سويسرا يە بۆ يەكىرىت، سەرەراي جياوازى زمانەكان.

د. عرفان و مرامىكى لۇزىكى ئەم بۆچوونە نادروستە، دەداتەمۇھە و پىي وايە رىنان لەمەدا كەوتۇتە ھەلەمۇھە، جياوازى نىوان دەولەت و نەتەمۇھە نەكىرىدوو. بەلگەنەويستە كە بۆچوونەكەشى دروستە، بە نەمۇونە: ئەمەتا عىراق و توركىيا، يەك دەولەتن، دەولەتى، دەولەت دوو زمانى جياوازى تىدايە و كولتورە دروستەبىي و نەتەمۇخوازىيەكە، نەبۇتە مايە ئەستەتكەن ئەتەمۇھەكە. ئىران فەرە ئەتەمۇھە و ھەرگىز نابىتە يەك نەتەمۇھە. رىنان، لەسەر ئايىن و جوڭرافيا و بەرژەنلى ھاوبەشىش دەدۇى، چ بەھايىكىيان وەك بنەما بۆ دروستبۇونى نەتەمۇھە بۆ دانانى.

نووسەر بەمجۇرە وېشتىگە بە وېشتىگە لەكەمل خۆيدا گەشتمان بەناو باسەكەدا پى دەكات، تا دەگاتە لاي پېناسە ناسراو وەكەي رىنان كە دەلى:

لەتەمە رۆحىكە، پەنسىيېكى رۆحىيە بۇوشت ھەن كە لەراستىدا يەك شتن ئەم رۆحە پېكىدەتىن: يەكىكىيان بۇونى مېراتىكە لە نەرىيت و بىرموھرىيەكانى رابىدوو، دووەم رەزامەندى ھەننۇوكەيى و ئارەزووى پېكەمە ۋە ۋەنەن ئىرادەيەك بۆ درېرەدان بەم نەرىيت و بىرموھرىيەنە كە بەرھەممى پېكەمە ۋەنەن و بە میرات ماونەتەمۇھە" ٢٧٣ - ٢٧٤.

پاشان نووسەر، دەكمۇيىتە سەر بەراور دەكارى و نىشاندانى جياوازى رۆح لە لاي رىنان / R و ھىگل / H:

R- رۆح پېويسىنى بە توخى ئىرادەيە بۆ خۆ نواندى.

H- روح تاکانه و پمکه و هر خوبیتی.

R- روح له رابردووی ھاوېشی کومەله ئەتنىكىك وەردەگرى.

H- روح له عەقلى تاکەكانى ناو مىلەتمەدا ھەيمە.

R- روح له نصرىت و بىرمۇرىيىانە، وەردەگرى، كە لە رابردوودا گوزراونەتھوھ بۇ ئىستا و ئەمە ئىرادەيە بەرمۇ ئايىندەي ئاراستە دەكتە.

H- روح له رىگەي ويسىتمەھەمۇلى خۇاشكرىكىدى خۆى دەدات، لەناو واقعىيەكى ماددىدا.

R- روحى نەتھوھ پىكەتەمەكە له ويسىت و بىرمۇرىيەكەنە رابردوو.

H- روح شتىكە وەدى دىيت، شتىك ئىيە كە پىك بىت.

R- روح جەھەر ئىيە و تاکانە ئىيە، پىكەتەمەكە له دوو توخم بىرمۇرى و ويسىت.

H- روح كاتى عەينى/ كۆنكرىتى دەبىتەمە، كە لەكار و كەردىمە كەسەكاندا شىوهگىر دەبىت. دواي شىوهگىربۇنى لە نەھەكانى داھاتوودا نابىتەمە به روحىكى پەتى.

R- روح له دەرەھە خۆمانەمە دىيىتە ناومانەمە و حوكىمان دەكتە.

H- روح لەناوماندایە و دواتر دىيىتە دەرەھە و خۆى له رىگەي ئىمەھە ئاشكرا دەكتە.

R- نەتھوھ پىش ئەمە پىكەتەمە كۆمەله ئەتنىكىك بىت، روحە.

H- نەتھوھى داھاتوو، روحى لەناو خۆيدا دەبىت، وەك ئەمە پىشۇو، ئەمەش روحەكەي ناو خۆى شىوهگىر دەكتە.

R- ئەم روحە پىكەتەمەكە له بىرمۇرى ھاوېشى ئەتنىكەكانە له رابردوودا و پاشان له رىگەي ئىرادەيە تاکە كەسەكانەمە، لە كار و كەردىمەكانىاندا، رەنگى پى دەدرېتەمە.

H- روح ئازادە، جىڭە لەخۆى پەھيوسىت ئىيە، بەھىچ شتىكى ترەھە، لە خۆيدا و بەخۆى و بۇ خۆى ھەيمە.

R- روح بەبى وابەستەبۇنى بە رابردووھە بۇونى نابىت.

H- روح پىۋىسىتى ئىيە بۇ بۇونى لە بۇونى خۆيدا ھەيمە. ئەمەش بە بەلگەي ئەمە جەھەرى روح ئازادىيە.

R- روحى نەتھوھ، لەناو كەسەكاندا، بۇونىكى پىشىنەي ئىيە و بەلکو له رابردوودايدە.

H - هەر لەمەشەمەيە، كە مرۆڤ لە خۆيدا ئازادە.

R- نەتھوھ وەك تاکەكمس بەرى رابردوویەكى دوور و درېزى رەنچ و قوربانى گۆئۈرۈيلىيە، نەرىتى باوباپيران لە ھەممۇ شتىك رەواترە. ئىمە بە رەنچى باوباپيران بۇونى بەمەي كە ئىستا ھەين.

R- روحى ئىمە، پەھيوسىتە بە پىشىنەكەنمانمە و بەبۇونى ئەوان ئىمە ھەين و بەبى بۇونى ئەوان ئىمە بۇونمان ئىيە، ئىمە ئەمەين، ئىيە بۇون، ئەمەش دەبىن كە ئىوھەن.

R- لیرەدا ئازادى نابىتە خاسىمەتى جەھوھەربى رفح.

R- وابەستەبۇون و بەندىتى، خاسىمەتى ئەم ڕۆحىمە، كە رىنان بە ڕۆحى نەتمەھى دەزانىت.

"نەتمەھە لای ھىگل ئايدىيلىكە واتە رۆحىكە، ئەم رۆحە پىويسى بە توخمىكى تىر ھەمە كە ئىرادەيە، تا شىۋەگىر بېت و بنوئىرىت." ٣٧٥

د. عرفان لەم بوارەدا ماندووبۇونىكى زۇر دەكىشى، تا بەر و پىشى بىروراكانى رىنان، شى بکاتمۇھ و بەوانەي ھىگل بەراورد دەكەت. دواجار دەنۈسى:

"گەر لای ھىگل خواتىتە بەشەكىيەكانى تاك لە خواتىتەكانى نەتمەھەدا وەدى بىن و خواتىتەھەممەكىيەكە عەقلىيەكانى نەتمەھەش لە رېيگەي و دېيھاتنى خواتىتە بەشەكىيەكانى تاكەكانمۇھ وەدى بېت، ئەمە لای رىنان خواتىتە تاكە كەسىيەكانى تاكەكانى ناو نەتمەھە بەردەۋام دەبىت بىنە قوربانى بۇ خواتىتە گشتىيەكانى نەتمەھە، بېرى ئەم قوربانىيە، ئەم يەكىبۇونە كە نەتمەھە لەسەر دامەزراوە، ناتوانىت خۆرى راگرىت، رىنان ئەم قوربانىدانە تاك بە خواتىتەكانى خۆرى بۇ خواتىتەكانى نەتمەھە بە ھۆشىيارى ئاكارى ناو دەبات و ئەم ھۆشىيارىيەش بە ھۆشىيارى نەتمەھەيى دادەنېت بۇ ئەمەيى ئەم ھۆشىيارىيە ئاكارىيەش بۇونى خۆرى بېسەلمىتىت، دەبىت تاكەكەس لە پىناو بەرژەندى گشتىدا خۆرى بکاتە قوربانى." (٢٧٦)

ئەم بۇچۇونەي رىنان، رېخۇشكەرە بۇ تىيۇرەكەنی نەتمەخوازى لەسەددە بىستەمدا، باس لە دروستكىردىنى نەتمەھەكان دەكەن لە رېيگەي وىست و خواتىت و ئارەزوو خۆيانەوە. بەمەش دەيانەوى بلىن نەتمەھە بەرھەمى رېكەوتى تاكەكانە، لە نىوان خۆياندا، گۈرېستى كۆمەلایەتى بکەن. رىنان ھەر لەم بوارەدا لای وايە تاكە كەسەكان وەك بەش قوربانى بە بەها و شەكانى خۆيان دەدەن، لە پىناوى گشتدا، كە نەتمەھەيە.

نووسەر ئاماژە بەھەش دەكەت، لەگەل ئەمەشدا تىيۇرە دروستەيەكەي رىنان، بە سادەيى لە سەددە ١٩ دا بلاوكراوەتەھە، بایەخى زىاتر پىدەدرېت لە لايمىن لىكۆلەرە مۇدېرنىستەكانى سەددە بىستەمەھە گۈزارشى زىاترلى لى دەكىرىت، تا تىيۇرە سروشىتەكەي لۇبۇن، كە گەنگىيەكى ئەمەتى پى نادرى دەكەويتە بەراوېزە و تاوانبارىش دەكىرى بەھەي كە بۇن و بەرامەي ရەگەزپەرسانە و دېرە مۇدېرنىزەمەي ھەمە.

کوردیوون و ناسیونالیزم ، بهشی بیستم

بهشی سیه‌هم: تیورهکانی نهتهوه‌خوازی و دروستکردنی نهتهوه

"بهپی تیروانینی مودیرنسته کان، نهتهوه و هک ههر دروستکراویکی تهکنینکی به‌نامه و پلان بق دروستکردنکه‌ی داده‌ریت، به‌ماملش پلاندانان بق دروستکردنی نهتهوه دهیتله بهشیک له پروفسه‌ی نهتهوه، ئام پروفسه‌ی {پیکه‌نیانی نهتهوه کلپانی بق دانراوه، پروفسه‌یکی مودیرن بورو که له پیش سالی ۱۷۶۹ داشتی وارووینه‌رابوو". ۲۱

نهتهوه به‌همی مودیرنیه، ئام‌ممش ههردوو به‌هی مودیرنیست و ئیتنوسیمبولیکان لمسه‌ی هاوران. نووسه‌ر له گموه‌هی ئام خاله باش حالی بورو، هرامه خراپ و بوجونه چهوتکانی، بؤیه بهم کاره قمه‌وه و گشتگره، رهتی دهکاتهوه و له شوینی ئهو بوجونه، سمیسی مودیرنیزم به دوو شیوه خوی دهنیزی: کرونولوچی ئیتنوسیمبوله‌کان، پیکه‌وه لیده‌کمن و نهتهوه‌خوازی و هک ئایدلوچیا و ئیتنوس تاراده‌یک نوییه. سوسيولوچی: مودیرنسته‌کان رابه‌رایه‌تی ئام دید و روانگه‌یهش دهکمن پییان وايه، نهتهوه‌خوازی بریتی نییه له داهینان و شتی کون نوی کردنوه، بملکو نهتهوه‌خوازی پیشتر ههر نهبووه. لای ئهمانه "نهتهوه‌کان و دوله‌تی نهتهوه‌بی و ناسنامه‌ی نهتهوه‌بی"، هممومویان به‌ههمان شیوه به‌همی سره‌هه‌لانی مودیرنمن

"نهتهوه لای رینان داهینراویکی نوییه و پیش شورشی فهره‌نسا بعونی نهیووه، بق ئام داهینانه نوییه‌ش دوو توخمی سه‌هکی همن، یه‌کیان ریشه‌ی له رابردودایه و خاوه‌نداریه‌تییه‌کی هاویه‌شی کۆمالله نهتیکنیکه بق میراتیکی دوله‌هه‌لندی بیره‌هه‌رییه‌کان، ئه‌کیان ریشه‌ی له ئیستادایه و ئاواتی پیکه‌وه ژیان و ویستی به زیندوو راگرتنی ئهو میراته هاویه‌شیه به‌هوهی ئهو گروپه کۆمه‌لایه‌تییه جیاوارازانه‌ی که خاوه‌ئی ئهو میراته‌ن پیکه‌وه کاری پیکه‌وه‌بی نهنجام بدهن و ئهو میراته په‌هه‌بیتی و گاهشہ بکات" ۲۱۳

رینان باس له نهتهوه دهکات، باسی نهتهوه‌خوازی ناکات. بناغه داریزه‌ری ئام بیرۆکه‌یه مودیرنزم. ههر ههمو بیرمه‌ندان له رینگای دروستکردنی ئهو کولتوره نوییه‌وه، بیره‌هه‌رییه‌کانیان هاویه‌ش دهیتی ئاواتی پیکه‌وه ژیان لایان سه‌هه‌لددات و کولتوری ناوبراو به‌هه‌ر گهشے بیمن.

پاخود دوای قوناخی کولتوره نویکه، ئینجا دیارده‌کانی دیکه‌ی نهتهوه و نهتهوه‌خوازی دینه ئاراوه.

"ئام گرووپانه به ریکه‌وتتیکی متیزوه‌یی له‌ناو رووداوه‌یکی له‌هو جوره‌دا و هک یهک هنیز له‌په‌رامبهر ئهو هنیزه ده‌هه‌کبیه‌دا ده‌هستن که هه‌هشیه‌یان لئیده‌کات، ئهو ریکه‌هه‌وته ئهو یه‌کیبوونه متیزوه‌یی له نیوان ئهو گروپه ناچونیه‌ک و جیاوارازانه‌دا دروست دهکات، به‌ماملش جوریک له هوشیاری له‌لایان سه‌هه‌لددات به‌هه‌رامبهر به سوودی پیکه‌وه ژیان و پیکه‌وه کارکردن، ئام هوشیارییه‌ش له‌هو بیره‌هه‌رییانه‌وه سه‌هه‌رچاوه ده‌گریت که گرووپه‌کان له‌هو رووداوه‌دا بعونه‌ته هه‌لگری". ۲۱۴

در ئهنجام سیسته‌میکی کۆمه‌لایه‌تی بق به‌بیوه‌بردنی ژیان و گوزه‌ران دروست دهیت و دهیت‌هه‌وه به داینه‌مۆی نهتهوه‌خوازی و بهم میکانیزمه هه‌نگاوه به‌هه‌ر دروستکردنی نهتهوه دهیت. گیانه‌ر دهلى:

"ناتهوهخوازی بنهمایهکی سیاسیبیه و داوای هماماهنگی پهکهی سیاسی و پهکهی ناتهوهی
دهکات" ۲۸۶

همماهنگی سیاسی و ناتهوهی پیشتر نهبووه، بهلام کولتوری مودیرنه، ئەمە لە كۆملەگای پیشەسازیدا
دادەسپیئنی و دەیخاتە کاروه.

"لېكۈلەرە مۇدیرىنىڭىز بوارى ناتهوهخوازى هاممويان لەسەر ئەو بنەمايانە كۈن كە ناتهوهیان
لەسەر دروست دەكىت ئەوهى جياوازى لە ئیوانياندا دروستكىرىدووه، ئەوهى كە ھەرىيەكەيان
بۇچۇنىكى لە بارەي جورى ئەو كولتورە دروستكراووه ھەيە كە ناتهوهى پى دروست دەكىت.

لاى گىلنەر و ھۆبىزباوم ئەو كولتورە پیشەبىيە دروستكراووه كە لە قوتابخانە و زانقۇ مۇدیرىنىڭىز
دەخويىرىت، لاى ئەندىرسقۇن ئەو كولتورە كە رۇشنىپىران و رۇزىنامەنوسەكان دروستى
دەكەن و لە رىيگەيەكتىبەكان و رۇزىنامە و گۇفارەكانيانەوە بىلۇرى دەكەنەوه. لاى سەمیس ئەو كولتورە
ھەمان ئەو كولتورە مىللەيەيە كە لەنناو گۇمالگادا ھەيە، بهلام ئەو كولتورە بە پېرىسى دروستكىرىندا
براوه و جارىيەتى تىر بە پىيى پىداويسىنى ژيانە مۇدیرىنىڭە دارىيەراوەتەوه و كراوه بە كولتورىكى
مۇدیرىن" ۲۸۹

لاى گىلنەر ناتهوه بريتىيە لە كۆملەگايەكى پیشەسازى، بەم پىيى مىكانىزىمى ناتهوهخوازى دەيخوازى بۇ
دروستكىرىنى ناتهوه، هماماهنگی سیاسى و كولتورىيە. يەكەي سیاسى، واتە دەولەت. دواتر نابرارو،
باس لە كولتورى كىوي و كولتورى فەرمى باخچەبىي دەكەت و بەدرىيەرە كە دارىيەراوەتەوه و كراوه بە كولتورىكى
رووندەكاتەوه.

پاشان دەنۋوسى، شتەكان بە رىيگائى رىكمەت ساز دەبن. ئەويش پىچەوانە بۇچۇنەكەي لايىنلىز و
فيختە و ھىڭلە. ئەوان پىيىان وايە، ئەوهى لە مىزۇودا روودەدات، بەپىيى روح و ئامانجە عەقلىيەكە
روودەدات.

- دروستكىرىنى ناتهوه بە كولتورى پیشەبىي قوتابخانە مۇدیرىنىڭەكان

لىرىدا كولتورى مىللەيەكى كىوييە، وەك رۇوهكى كىوي. بۇيەكا پىويسىتە ھەولى مالى كردن و بە
باخچەبىي كردى بىرى.

كولتورى فەرمى، كولتورىكى باخچەبىي، وەك رۇوهكى باخچەكان، كە لە ژىر چاودىرى و سەرپەرشتى
دەركىيدا دەيچىن، رىيک دەخرىن و گەشە دەكەن.

"بە پىيى بنەما سیاسىبىيەكەي ناتهوهخوازى، ئەوهى ناتهوه دىيارى دەكەت كولتورى مىللەيە و كولتورە
پیشەبىيە دروستكراوەكەيە، كولتورى پیشەبىي دروستكراو كە سیاسەتى دەولەت بەردەۋام پېتىيونى
دەكەت، بۇ ئەوهى بەۋانىت زالىپەت بەسەر كولتورە مىللەيەكاندا، دەپىت بە كولتورى راستەقىيەتى ناتهوه
پىناسە بىكىت و ناتهوه ھەماماهنگى ئەم كولتورە بىت وەك يەكەي كولتورى لەگەل يەكە سیاسىبىيەكاندا
كە سنۇورەكانى قەلەمەرىۋى دەولەت دەگەرتەوه" ۳۰ ۶

ھۆبىباوم، ھاپرايمەكى گىلنەر و بىرمەندىكى دىيارى مۇدیرىزىمەيە، كەموزۇر كارى لەسەر
دەولەمەندىكىرىنى بىروراكانى گىلنەر كردووه. د. عرفان دواتر ئامازە بە رەخنەيەكى ھۆبىباوم لەسەر
گىلنەر دەدات و ئەوجا خالى ھۆبىباوم لەسەر دوو روانگەي جياواز بۇ ناتهوه و جياڭىرنەوه دوو

جۆر مکهی نەتمەخوازى دەولەتى و نادەولەتى دەكات. بۇچۇنەكانى بە تىروتەسەمبى لە لاپەن نوسەرەوە خراوەتە بەر باس و لىيىدانەوە.

- نەتمەخوازى لە نىوان پېشىسى و كولتورى ئەتنىكىدا

ھۆبىزباوم دەلى: "لەتەخوازى لە بىچىنەدا لەسەرەوە شىيەگىر دەكىت، بەلام ناكىت لەمە تىبىگەين كەر لە خوارەوش بە ھەمان شىيە كەرىتەمە، واتە بە زمانى لافنيدان و ئومىد و پىداويسىتىيەكان و ئارەزرووەكانى و بەرژەوندىيەكانى مەرقە ئاسايىيەكان، ئەمەش بەزەر وورەت نەتمەخوازى نىيە" ۳۱۲.

"لەدواى سالى ۱۸۳۰ وە، ئەمە دەھەنەتىدا وەك نەتمەوە گۈزارشت لەخۇى دەكات نەك ئەتنىك، كەلىش ھەممو ئەمە ئەتنىكە جىاوازانە لەخۇدەكىت كە لە سنورى سىاسى ئەمە دەولەتەدا نىشته جىن" ۳۱۵.

د. عرفان مشتى نموونەسى سەركەوتۇو بۇ بەرپەچانەوە تىزەكانى ھوبىساوم تاۋوتۇ ئەكەن لە دەولەتى زمان لە دەولەتى نەتمە دا، بۇ نموونە مۆدىلى فەرەنسى پى ناسراوه. باس لە ئىرلەندى و وېزى بەریتانيا و فرانكۆنى بەلەجىكاش دەكات. پرسى زمان خالىكى گرنگى جىاوازى نىوان دوو نەتمەخوازىيەكەن دەولەتى و نادەولەتىيە. د. عرفان سىستەماتىكانە و بە چىرى لەسەر ئەمە دەروات. باس لەوش دەكات، كەوا ۳ مەرج ھەبۈوه بۇ ئەمە گەلانە لەنیوان ۱۸۷۰-۱۸۳۰، دا تا بە پىرسەمى بە نەتمەبۇوندا بېرۇن:

۱ - پەيوەست بۇونىيەتىيەتىيە بە دەولەتىكى پېشىنەوە يان بە دەولەتىكەن رابردوويمەكى دېرىن و قولى ھېبىت.

۲ - بۇنى دەستەبىزىكى رۆشنىبىرى دېرىن كە خاونى زمانىكى شارى و ئەدەبى نووسراو بىت و كاروبارى نەتمەھىي خۆيانى پى بەرپەچەن. وەك ئەلمان و ئىتالى.

۳- تواندارييەكى بەلگەدار لەسەر ولاتىكى دەركى، لېرەدا گەلەتكى ئىمپېریالى لە جۆرە بۇنى نىيە كە كۆملەڭايەكى گەمورە لە دانىشتوان كۆ بکاتمۇ و وايان لى بکات لە ئاستى خۆياندا بە بۇنى كۆيى خۆيان هوشىار بن.

گىلنەرىش ٤ جۆر لە نەتمەخوازى دىيارى دەكات:

۱- پورتوگال و ئىسپانيا و فەرەنسا و بەریتانىيە گەمورە، كە بەرېزايى كەنارەكانى ئەتلەنتىكدا، دەولەتى بنەمالەمىي بەھېزبۇون.

۲- ئەلمانيا و ئىتاليا، لەسەر زەمينى ئىمپراتورىتى رۆمانەكان خاونى كولتورى بالاى گەشەكردوو بۇون، نەك دەولەت سىاسەتى پەرشوبلاۇ بەرقمەرار بۇوه، نەتمەخوازى ئەم دوو نەتمەھىي، و چەقى نىيەندىي خواستەكانىيان بە داواى يەكگەرتەمەيان بلند كرۇتەمۇ و دەرىپەيە.

۳- رۆژھەلاتى ئەوروپا، لە ڕېگاي زەبر و زەنگ و كوشت و كوشтарەوە كاريان كردوو. ئەمانە نە خاونى دەولەت بۇون نە كولتورى بالا.

۴- هملبەت شورھوپش وەک مۆدىل و سېستم و ئابنديەك ئەو سەردىمەي، ئەم لېكۈلىنىۋانە ئەنجام دروان، ديار نىبۇوه بەرھو كۆئى مل دەنیت. شورھو لە رىگاى شۆرشى بۆلشەفيكەمە راگىرا، تا كوتايى شەرى سارد و لە ئاكامدا دارما.

"نەتمەخوازى نەتمەوە بەھىزەكان، نەتمەخوازى دەولەتى بۇو، بەلام نەتمەخوازى كەمینەكان نەتمەخوازى نادەولەتى بۇو، ئەمە سەرەپاى ئەمە كەلەپەدا نەتمەوە بچووكەكانى ناو دەولەتە نەتمەخوازى سەردىمى لېپەللىيەتى كلاسيك وەك ويڭى و سوكتەندىيەكانى بەرەيتانيا و فليمەنكىيەكانى بەلچىكا لەگەل كردنى نەتمەخوازى پە كەمینەي ناو دەولەت و جارىكى تىر بۇونەوە بە ھەنگى نەتمەخوازى نادەولەتى و بەرامبەر بە نەتمەخوازى دەولەتى وەستانەوە. ھۆبىباوم لېرىشدا ھەولەددات بەم ئاراستىيە مىزۇو بىنۇوستىتەوە كە نەتمەخوازى نادەولەتى بەرەھوام لە شىكىستا بۇوه لە بەرامبەر نەتمەخوازى دەولەتىدا، لە رۇزئاوادا نموونەي كاتالۇنىيەكان و باسکەكان وەردەگرىت كە لە دروستكىردنى دەولەتى سەرەپەخۋى خۇياندا شىكىستىان ھىناوە". ٣٣٠

لە راستى دا، يەكى لە كىشە بنېرتى و ھەر بە بېرىشت و كارىگەرەكان لەسەر دايرمانى شورھو، كىشەي نەتمەكانە، كەچى دىكە، ئەمە نەتمەوانە نەيان دەتوانى قبولى سىاسەتى ناوەندى رووسى لە مۆسکۆھ بکەن. بە بۇچۇونى پرۆفېسۇر گىرەارد سىمۇن، فاكتى سەرمىكى دايرمانى شورھو "پرسى نەتمەكان" بۇو. دژايەتىيە بى ئابرووھەكى يەكىتى ئەمۇرۇپا بەرامبەر بە پەيپارى رېفەراندۇم و سەرەپەخۋىي سكۇتلەننېيەكان، پەردىھەكى چىكىن و ناشىرىنى سىاسەتى نەتمەخوازى دەولەتى ئېنگلىز و ھەندى و لاتى دىكەي ئەمۇرۇپا بۇو. مۆدىرنىستەكان ھاۋىكىشەكە بەم جۇرە دادەرىزىن: سەرتەتا دەولەت دروست كردن، قۇوتكىردنەوە نەتمەخوازى، ئەموجا بەم دوو مىكانىزىمە بە تايىت نەتمەخوازى دروستكىردنى نەتمەوە ئەنجام دەدرى. مۆدىرنە نەتمەوە لاي پىكەتەمەكى كۆمەلایەتىيە و ရېشە و رابوردووى نىبىه. بە پىتى سىستەمى نوئى كار دەكات. ئىتنۆسىمبولەكان نەتمەوە لايان لە فۇرمىكى تىر دايە. كولتورى فەرمى خوبىنى لەگەل يەكەن سىاسىيەدا ھەماھەنگ دەكات. ئىتنۆسىمبولەكان دەلىن: كولتورى مىلى ئەم ھەماھەنگىيە دروست دەكات. ئەمانە جىاوازى نىوان بەرھى مۆدىرنزىم و ئىتنۆسىمبولەكانە. نەتمەخوازى دەولەتى، بە پىچەوانە نەتمەخوازى نادەولەتىيە زۆربەي كات خاونى پېشىوانى نىيەدەولەتىيە، وەك نموونەكەي دژ و مەستانەوە بەرامبەر بە پرسى سەرەپەخۋىي سكۇتلەننەدە، بە قازانچى بەرەيتانيا و لە ئىستاي ۲۰۱۷دا، رېزىمە بەشار ئەسەد و دەولەتى سورىادا، بەرامبەر بە رەكمەرەكانى.

- دروستكىردنى نەتمەوە بە داپشىنەمە مۆدىرنانە كەلتۈرى مىللى

دواتر بەم چەند خالى، ئەم روانگەيە ھزرى خۆى بەيان دەكات:

۱- بۇونى ئايىلۇجىايەك كە نەتمەوە بىكەتە ئايىدیال.

۲- بىز و تەنەھەكى سىاسى و كۆمەلایەتى كە نويىنراپايمەتى و دەبىھاتى ئەو بىكەت، ئايىلۇجىيەكە كەردووپەتى بە ئايىدیالى خۆى، واتە نەتمەوە.

۳- زمان و سىمبولىزىمى دەرىپىنى ئەم ئايىدیال.

۴- پرۆسەي پىكەھىنانى يان گەشەپىدانى نەتمەوە.

۵- ھوشيارى سەر بە نەتمەبۇون.

بە تىكىرى ئەم كەرسانە بۇ خولقاندى نەتهوھ، بە دىباردەخات. كاراىيى و دروستكىردى بزووتنەھى سىياسى و ئايىدியالى ئايىدۇلۇزيا دروست دەكت، ئامانج و ھيولا و ئەم كۆمەلە ماددهى دروست بۇونى نەتهوھن.

کوردیوون و ناسیونالیزم ، بهشی بیست و پهکم

ئاییلوجیای ناتهمو خوازی نقوم بعون له کولتوری ناتهمودا دخوازیت - پییردن به میژووه کمی و " بوزانمه‌ی زمانه میلابیکه‌ی له ریگه‌ی بواره‌کانی فیلوجی و لیکسیکوگرافی و برمودان به کولتور به تابعیتی دراما و هنراوه و هگر خستنه‌ی هونره و پیشه دستیبه‌کان و موسیقا و هنپرکی و گورانی فولکلوری، ئەمماش ئوه رون دکاته‌وه که بچی بزروتنه‌وه ناتهمو خوازه‌کان هموئی بەردەوام بۆ بوزانمه‌ی کولتور و ئەدب و ئەم چالاکیه دەولەمەند و ھەممە جورانه دەمن که ناتهمو خوازی دەیان ٣٤٠ "وروژنیت

د. عرفان شاره‌زایانه و لیوشاوانه، گمشتیکی ورد و نەرم بە ناو بیرو بچوونه‌کانی سمیس دا دەکات و بىرگە گرنگه‌کانی جیاوازی ئەم بیرمەندە لەتك ئەوانی پیشتر ناومان ھیناون دەختاهه رەوو. دواتر دەنووسى

له راستیدا ناکریت گروپیکی کۆمەلا یەتى لەیەک کاتدا هەلگری شوناسى دوو ناتهموی جیاواز " بىت، ناکریت کوردەکانی عێراق هەلگری شوناسى ئەو ناتهمویەین کە دەولەتی عێراقی گوزارشتی لەکات و هەلگری شوناسى خوشیان بن، واتە ناتوانن لەیەک کاتدا سەر بە ناتهموی عەرەبی عێراقی و سەر بە خوشیان بن، گەر ئەمماش نەکریت، ئوه دەولەتی عێراقی گوزارشتی سیاسى لە ناتهموی عەرەب دەکات و له ناتهموی کورد ناکات

کورد لیزدا وەک ناتهمویەکی گوزارشت لەنەکراو وایه و بەمەش وەک ناتهموی عەرەب ناتوانیت بەرامبەر ناتهموکانی دەرمەی خۆی بۇونیکى سیای ھەبیت، ئەمماش ناچاری دەکات کە له دەرمەی عێراقدا ناتوانیت بە شوناسە کوردییەکەی خۆی، خۆی، بخاتە رەوو و شوناسە عێراقیەکە بۆ خستەرەوی خۆی بەکاربەنیت، له کاتیکدا ئەم شوناسە هەلگری ناتهمویەکە یان دەرخەری ناتهمویەکە کە ناتهموی ٣٤٩-٣٤٨ "عەرەب لە عێراقدا ، بۇونی عێراق لەناو جامیعەی عەرەبیدا ئەم راستییە دەسلامنیت

بە (تورک و عەرەب و فارس) کردنی کورد، چ لەسەر دەستی سیاسەتی کۆلۈنىيالىستانەی ھەممو داگیرکەرانی کوردستان و چ بە بىپى پېرىپەرۆگرام و جۆرى پەروەردەکردنی حىزبە کوردییەکان، يەکىكە لەگەورەترين ئىشکالاتى بۇونى كەسایەتى کوردى. كەسایەتىيەکە، لەسەر بىچىنەی فەرەنگ و مىزرووی کورد، بە ھەمو توپەتمەندىيە سروشىيەکانىمە، هەلسا بىت. کاره بەرزاکانی سۆسیەلۇگى بەناوبانگى تورک ئىسماعىل بىشىڭچى، تىزىن لە نموونەی بەرزا، لەمەر ئەم بابەنە، لیزدا ئەم نموونەيە رادەگوازىن

پىادەکەرنى ھەنگاوى کۆلۈنىيالىيانه لەلایەن چەند دەولەتىكەمە لە جياتى يەک دەولەت، مەسىلەكە <> ھەرگىز نابىت وەک مەسىلەي (ژمارە) تىي بروانىن، کە کۆلۈنىيالىزم لە لايەن چوار دەولەتمەو دىتە كايەوە، ھەر وەک لە کوردستان ئەو ھاوكىشىيە دەبىتە گورانى بناخىمى لە پەيوەندىيەکانى نیوان بىشكچى . <> کۆلۈنىيکراو و کۆلۈنىيالەکاندا

عرفان، دىئىنەمە، كە تىشك دواي ئەم كۆپلەمە، بۆچوونىكى دىكەي ھەستىيارى جىي سەرنج و گرنگى د دەختاهه سەر پرسى دووفاقى کوردیوون و حىراقى و تورکى و ئىرانى و سورىي بۇونى كورد، لاي ئەوانەي نايەنەوە و ناتوانن لەم دووريانمدا خۆيان ساخ بکەنەوە و بە ھەست و باومەرىكى دېزبەمەکەمە دەزىن و دەلى

كەواتە شوناسى عێراقى بعون بۆ عەرەبىك شوناسىكى پە، بەلام بۆ کوردېك شوناسىكى بەتالە، چونكە " عێراقى بعون شوناسىكە لە دەرمەی عێراق وادەبىرتەت کە ئەرمە دەخانەرەوو عەرەبىكە نەك کوردېك، بۆيە شوناسەكە كاتىك شوناسىكى راستەقينە دەبىت کە عەرەبىكى عێراقى پى دەخانەرەوو، چونكە هەلگری ناوەرۆكىكى راستەقينەيە، بەلام كاتىك کوردېك لەپىش ئەم شوناسەمە شوناسىكى وەھەمى و ساختە دەرەچىت، چونكە لېرەدا شوناسەكە هەلگری ناوەرۆكە راستەقينەكە خۆى نىبى، ئەمە بۆ

سوکوتیبیه‌ک و ئینگلیز نیکیش هەر راستە، کاتیک کە لە ریگەی شوناسە بەریتانیبیه‌کاموھ خۆیان
٣٥٠ "دەخانەنەر وو

وھک دەزانىن، ساتى كوردى، بىھۇئ ناسنامەی كوردىستانى بۇونى خۆى، بە جىاواز لە تۈركى و فارسى و عەرەبى نىشان بىدات، دەسەلەتداران، بە توندى و بە ئاگىر و ئاسن، دېنەو بە گۈزى دا. لە سورىا كورد ناسنامەی كوردىي نىبىه. هاوسات ئەوانەي ھەلگىرى ئايقولۇزى و ئائىزايىھكى گشتىگىر و ئىونەتمەۋىش، دەلىن: ئىمە ھەممۇ مەرۋىقىن، براين، موسلمانىن و لە كۆملەڭايەكى مولتى كولتى دەزىن. بەرەي كۆمەنیست و بەشىكى زۇرى چەپەكانىش، لە ژىر ناوى خەباتى چىنایەتى و پرۇلىتاريا و لاتى نىبىه و كۆملەنی بەند و فيلى دىكەمەن سىنارىيۇ لمەتك خواتىنەتەمەۋىھەكەن كوردى دا دوبارە دەكەنەو و گەرمەكىان بەم مۇرفىنە حالەتى بندەستى كورد وھك خۆى بەھىلەنەو و كوردى پى رازى بىمەن و ھەستەكەنەو و شوناسە جىاوازەكەنەن پى سې بىمەن. لە كاتىكدا تو ناتۇوانى بلىنىت، نابى دەولەتت ھېبى. تو پەساپورت و ئالات بۆ چىيە؟ تو خاونى زمان نىت و... تاد

ئەوا سەدان سالە كوردىستان داگىر كردووه و چ يەكى لەو نەتەوە زالانە، نەيتۈانىيە، كۆملەڭايەكى مولتىكولاتى ھەممەنگ لە كورد و خۆيان دروست بىمەن. كورد بەمۇ تايىەتەمەندىبىه كولتورىيەتى ھېيەتى، ھېچ ھىزىيەك ناتۇوانى بىتۈپتەنەو و لە پىكەھاتەي خۆيدا ون و بىزرى بىكەت. لەم بواردا، مىزۇرى ھەزاران سال، بەلگەمەكى حاشاھەنگەرە

د. عرفان، كاتىك دەيمەن ئەم راستىيەمان باشتىر پى بناسىنى، تىشكى ڕۇوناكەرەمە زىاتر دەخاتە سەر باسەكە و دەلى

ئەمە ھەر وھك ئەمەيە كە ئاسن و تەختە و بىزمار لە كورسىيەكدا شوناسى خۆيان لە شوناسى ھەممەكى " كورسىيەكەدا نەفى دەكەن و كەس ناتۇانىت بە كورسىيەكە بلىنىت بىزمار يان تەختە يان ئاسن، ھەر وھك چۈن ئاسن و بىزمار و تەختەكەش بېش نەفيكەرنىيان لەنەو كورسىيەكەدا بېيان ناوترىت كورسى و لە لايەكى ترىشەوە لە حالەتە بەشەكىيەكە بىزمار و تەختە و ئاسنەكەشدا ھېچيان ئەوانى تريان نىبىه و نە بە ئاسن ٣٥١ "دەوەترىت بىزمار و نە بە بىزمارىش دەوەترىت ئاسن

لە دەولەت نەتەوەيەكى وھك توركىيادا، ئەرمن و تورك و كورد و چەركەس ھەن. ھېچ كام لەمانە لە حالەتى بەشەكىيەكە دەولەت نەتەوەي توركىيادا نىبىه. ھېچيان ئەمە تريان نىبىه و ھەر يەكمەيان جىاواز، لى وھك نەمەنەي بىزمار و تەختە و ئاسنەكە، لە ھەممەكىيەكى وھك كورسىيەكەدا نەفى بۇونى خۆيان دەكەن. ئەم مىللەتانەش لە چوارچىوھە دەولەت نەتەوەي توركىيادا، ھەم نەفييۇونى خۆيان دەكەن و ھەمىش لەلايمەن توركەمەن نەفى كراون. چونكە ھەممۇ ئەم نەتەوانە، جىڭە لە تورك، بەشىكەن لە كشت، واتە دەولەتەكە ھى توركە.

جىاوازى نەيان نەتەوە بەشەكىيەكەن ناو دەولەت - نەتەوەيەك و نەتەوە ھەممەكىيەكى دەولەت - " نەتەوەكە، ئەمۇ كىشىكىيە دەسازىيەت كە ھەر يەك لە مۇدەرنىتەكان و ئىتەرسىمېلىستەكان ھەمۇلى ٣٥٣ "چار مسەر كەنەن دەدەن، بەلام ھەرىيەكەمەيان بە رىگاىي جىاواز

دو اتىش نۇو سەر قىسە لە سەر نەتەوەي بەریتانيا وھك نەمۇنە دەكەت و دەلى

"لە راستىدا ھېچ دەولەت نەتەوەيەك لە دەولەت نەتەوەكەن جەوھەرەكە نەتەوەيەكى ھەممەكى عەقلى نىبىه و نەتەوەيەكى بەشەكىيە و خۆى عەقلى كردىوەتەوە، تا نەتەوە بەشەكىيەكەبىي ترى ناو دەولەتەكەمەن وھك نەتەوەيەكى ھەممەكى سەپىرى بىكەن و بەشەكى بىكەنەو، ئەمەش لەپىناو چەۋساندەنەو و سەرکوتىكەرنى نەتەوە بەشەكىيەكەنە و ناچار كەنەن دەرخەرەي شوناسى نەتەوە ٣٥٤ "زەڭەكە

نەتەوەی زال لەم جۆرە دەولەتانەدا، بەردەوام داھىنان دەکات، بۇ رېگىرى لە نەتەوەی بندەست، تېگاتە ئامانجەكانى. بەم پىيە، نەتەوەی زال ھەر دەم خەربىكى دۆزىنەوەي مىتۆد و شىوازى جۆراوجۆر و بىانۇوی پۇچەل ھىنانەوە و ئاستەنگ دروستىرىنە لەبەر دەم ويسىتى نەتەوەي بندەستدا، بۇ بەخشىنى رەوايەتى بە بۇونى خزىيى و مكياجىكىرنى روخساري دەولەتكەمى. وەك ئەمە بە كوردى دەوتلىق، گوایە خاونى دەولەت نەبۇوه لە مىژۇودا ياخود خاونى ئابۇورى ھاوبەشى نىيە و لەمەش قىزەونتىر ئەمە بە نەتەوە نايەتە ھەزىماردىن. ھەممۇ برو بىيانو و پاۋەر يۈيەكە بۇ ئەمە، تاۋەمکو كورد بە بارۇ دۆخەكە خزى رازى بىي و ئالاى سېپى خۆبەدەستەوەدان ھەمل بکات و ھىچ جولە و نارەزايىيەك نىشان نەدات. ئەمەش بەشىنەكە لەو پېرىسىپ و كولتوورە ناشىرىنە لە رۆزەھەلاتى ناولەر استدا باوه و نەتەوە زالەكان، بۇ مانەوە خۆيان بەكارى دىئن. ھەندى جارىش مەرامە شاراوه گلاؤەكانىان، لە رېگىايى زەبرۇزەنگ و لە ژىير پەر دەھى درۆز نانەي برايەتى ئايىنى و ھاوخەباتى ئايىلۇر ۋىلايەتى دەرى دەر دەپىرن.

- بهشی چوارم: تیوره کانی ناته‌وه خوازی و ویناکردنی کورد و هک ناته‌وه یه کی خیله کی

"جیاوازی نیوان تیوره عهقلی و تیوری دروسته‌یی ناته‌وه له لایه کهوه ناته‌وه که تیوری عهقلی وا سهیری ناته‌وه دهکات که بعونه‌وه ریکی عهقلیه و دهیت له واقیدا بینه بووه، بهلام تیوری دروسته‌یی وا سهیری ناته‌وه دهکات که بعونه‌وه ریکی دروسته‌ییه و لهلاینه کومله ناهندازیاریکی کومله‌لایه‌تیبه‌وه نهخشه‌ی بق دهکتیشیت و له زه‌مینه‌یه کی شیاودا دروست دهکتیت (...) بؤیه نه‌وه ناته‌وه خوازیانه که دهوله‌تیان نییه گهر بیر له دروستکردنی دهوله‌ت دهکمانوه و هک نه‌وه ناهندازیاره‌یان لیتیت که بعین بعونی پارچه زه‌بیکی گونجاو بیر له دروستکردنی پاله‌خانه‌یه ک بکات‌وه ... بهزار او هکی هۆبسیاوم ناته‌وه خوازی ناده‌وله‌تین، ناتوان دهوله‌ت دروست بکمن، چونکه له بنچینه‌دا ناته‌وه خوازی کاری دروستکردنی دهوله‌ت نییه و کاری دروستکردنی ناته‌وه یه و جگه له مانش نه‌وه که ناته‌وه خوازی دروسته‌دهکات دهوله‌ت خویه‌تی، بؤیه ناکریت ناته‌وه خوازی خوی سه‌رقال بکات به بیرکردن‌نه‌وه لنه‌وه که دهوله‌ت دروست بکات" . ۳۶۰-۳۵۹

لیر دا باس له جیاوازی بنجی ئەم تیوره دهکات، که بریتیه لەم ھاوکتیشیه: تیوری عهقلی، ناته‌وه بعونیکی عهقلی ھەیه. هەر بؤیه بوتە پیشمرج بق بعونه دهوله‌ت. و اته ناته‌وه ھەیه، نه‌وجا دهوله‌ت دهیت. بهلام بەرامبەر بەمە، تیوره دروسته‌ییه کە، پیی وايە دهوله‌ت دهیت دروستکریت و له ریگەی ناته‌وه خوازی دهوله‌تیبه‌وه، نه‌وجا دەرتانی دروستکردنی ناته‌وه دەسازى. گهر لمبەر روشنايی ئەم تیورهدا، نموونه وەرگرین، وا کورد چونکه دهوله‌ت نییه، و بزووتنه‌وه کانی له هەناوی دهوله‌تدا بەرپا نه‌بۇون، لمبەرئمه‌وه بزووتنه‌وه ناته‌وه خوازییه کانی ساخته و نەزۆک و نابەکامن، ناگەنە ئامانچى دروستکردنی ناته‌وه.

"گهر بزووتنه‌وه کوردییه کانیش و هک نه‌وه بزووتنه‌وانه‌ی کە ئامانچیان دروستکردنی ناته‌وه یه له پیناو دروستکردنی ناته‌وه دا سەریان ھەلدارین، نه‌وه تیوره عهقلیه کە ھیچ لیکدانه‌وه یه کی بؤیان نییه، بهلام گەر ئەم بزووتنه‌وانه و هک نه‌وه بزووتنه‌وه ناته‌وه خوازانه ئامانچیان دروستکردنی ناته‌وه نه‌بیت و له ناوا خویاندا ھەلگری ئامانچییکی عهقلی بین، دەتوانن له ریگەی تیوره عهقلیه کەوه لەتیان بکولئېنەوە" . ۳۶۰

بەم دەقە د. عرفان، مەسەلەکەمان باشتر بق والا دهکات و پیی وايە، ھەموو نه‌وه لیکولئینه‌وانه‌ی لمبەر روشنايی تیوری دروسته‌یی و پیوستانگی مۆدیرنیزم دا، لەسەر بزاوی کوردى ئەنچام دراون، ناتھواون و ئامانچ پیک نیین. ئاخى سەرەمختى كەسى پیی وا بیت، مۆدیرنیزم دايىکى ھەموو شەكانه و له پیش و پاشى ئەم بچۈچۈن نه‌وه دهوله‌ت و نه‌وه بابەنگەله، چى دىكە نەبوبو و نابىت، ئىدى ئەممە دهکاتە ئەوهی ھەم تاک رەھەندانه له جىهان ڕوانىن و ھەميش تىگەيشتە له ژيان. بؤیەکا لیکولئینه‌وه و کاره ئەنچام دراومەکان نابەکامن و هەر خەرىکى كوتانه‌وه و جوینه‌وه چەند و شە و بىستەیکى پووجى بى ناوارقى دوور له باسەکەن.

نووسەر بە لایه‌وه گرنگە، بەرلمووه گرنگە، بەرلمووه نه‌وه خوازه کوردیيائەمان پى ئاشنا بکات، پیویستە گفتۇگۇ لەسەر بچۈچۈنەکە بکرى. گەر بیت و گەيشتىنە نه‌وه ئاكامەی کە بزاوی کوردییەکان ھاوئامانچى بزووتنه‌وه ناده‌وله‌تیبه‌کانی ناته‌وه خوازانى تیوریي دروسته‌کەیه، نه‌وسا دەتوانىن قىسە و لیکولئینه‌وه لەسەر

ئەو بىكەين، وەلامى ئەو پرسىارە بىدەپىنەوە كە چما ئەو بىفانە نەيانتوانىوە نەتموە دروست بىكەن؟ كاتېكىش بىم دەرئەنjam ناگەين، دەبىت ئىستىك بىكەين و بىم بىزافە كوردىيىانە بچىنەوە و پىناسىكى تىرى بىمەخشىن. نۇرسەر پىيى وايە، گەيشتن، گەيشتن بىم چار سەرە، ئەوا دەكرى لە رىيگاى تىيۈرە عەقلەيەكەوە، تىشكى رووناڭ كەرەوە بىخەينە سەر باسمەكە.

"ھەممۇ ئەو لىكۆلەنەوانەي كە لە بارەي ئەم بىزوتتەوانەوە ھەن لە چوارچىبۇھى ئەو بۆچۈونانە دەرنەچۈون كە سەر بە تىيۈرە دروستەيىيەكەن، ئەو لىكۆلەنەوانەش كە دەكەونە دەرەوەي تىيۈرە دروستەيىيەكەوە يان لىكۆلەنەوەي مىژروپىن و حكايىتەكانى ئەم بىزوتتەوانە دەكتىرەنەوە يان لىكۆلەنەوەي ئايىقۇلۇجىن و ئامانجىان دروستكىرىنى ئايىقۇلۇجىياكى نەتەوە خوازانەيە" ٣٦ ٢"

گەر ئەممە حالى لىكۆلەنەوەكان بىت لەسەر بىزافى كوردى، وا ھەر لەدەورى تىيۈرەيە دروستەيىيەكە و بۆچۈونەكەي گىلنەردا كورد لە ناوەوە خىلە و لە دەرەوە نەتموەيە، گىرمان پى دەخۇن. ھەر ئەممەشە واي كردووە، كورد لە كۆنتىكىسى گىپانەوەي مىژروو و كايىي ئايىقۇلۇزىدا، ناوى بە نەتموە خىل دەركات. بىزافە كوردىيەكان بە درىزايى سالانىكە، بۆيە شىكستىان ھىنناوە، چونكە شىتىكىان ھىنناوەتە گۈرى، نە خىلە و نە نەتموەيە، كەچى لە ھەمان كاتدا ھەر دووكىيانىشە. ئەم خالەش جارىكى تىرى ئەو تايىەتمەندىتىيەي ھەملەكتى كورد دەنوىنى.

د. عرفان بە تىير و تەسلى و لۇزىكئامىزانە، ئەم پرسە شەمن و كەو دەكەت و ژىرانە بۆچۈونەكانى پىشىكەش دەكەت.

کوردبون و ناسیونالیزم، بهشی ۲۳

"نهتهوهیه کی لهم جوره لهناو خویدا پهیره وی له سیستهمهیک دهکات که له سنوری دهلهتهکهیدا داوای هاوشنوناسی لیدهکات و نهتهوهخوازیش بهرد هرام کار بق نهوده دهکات خملکی ناو سنوری دهلهلاتی سیاسی نهه کومهملگایه بهره و نهوده بهریت فیری یهک کولنور و یهک زمان بین و لهناو کومهملگا نهتهوهیه کاندا بهه زمانه گفتوجو بکهن و له هامسوکهوتیشیاندا پهیره وی له یاساکانی نهه کولنوره بکهن ، تا بینه کامسانیکی هاوشنوناس... نهمهش نهوده دهگهینتی نهتهوهش و هک خیل لهناو کومهملگا پیشهسازییه کاهی خویدا لهناو خویدا پهیره وی له هاوشنوناسی دهکات و لهدرهوهی خویشی پهیره وی له جیاشوناسی دهکات" ۳۷۳.

ئهم نهتهوهیه کاتنی لهناو کومهملگای پیشهسازیدا دهکهوندی لهگهمل نهتهوهکانی تردا، پهیره وی له سیستهمه ناوهکیه کاهی خوی شوناسی داوای پاراستن و دهستگرن به هاوشنوناسی ناوهکی لی دهکات، به پیچهوانهوه داوای جیا شوناسی لی دهکات. ئا بهم شیوهه نهتهوه لهگهمل نهتهوهکانی تردا پاریزگاری له خوی دهکات. رهوتی میژووش تا هننوکه، پتر لهه ئاقاردا، ئاراستهی و هرگرتوروه و نهخساوه، که هم نهتهوهیه ک پاریزگاری له بنهمماکانی خوی دهکات و دولهت و ئایدۇلۇزیا ناتوانن له بونهی خویاندا بیتوبىننوه بە واتایه کی دېکه، نه شعورهوبى و یوکسلاقیا نهتهوهکانی تیو سنوری دهلهته سیاسییه کەمیان بتوپىننوه و بفهوتىن، چونکە ئابدۇلۇزى مارکسایمەتى، بدهست نهتهوهی زالمه کاریکى كرد، هیچ نهتهوهیه ک ئاماده نهیت، دهستبەردارى تاکه خەسلەتی خوی بیت و ئاماده بیت لهناو نهتهوهیه کی تردا، خوی بیتوبىننوه.

"ھویەکاهی ئهمهش دهگەنریتەوه بق نهوده گىلنەر نامیتوانیوه جیاوازى بکات له نیوان نهه سیستهمه ناوهکیه که نهتهوه و خیل لهناو خویاندا پهیره وی دهکەن لهگهمل نهتهوه سیستهمه دەرەکیه کی که لهگهمل هاوچورەکانی خویاندا لهناو کومهملگاکاهی خویاندا پهیره وی دهکەن" ۳۷۴.

ھەر نهوده وای کردووه، نهه سیستهمه خیل لەدرەوه پهیره وی لیدهکات، و داوای لی دهکات، لهگهمل خیلەکانی تردا، جیاشوناس بیت، بەراورد بکات لهگهمل سیستهمى نهتهوه، لهناو خویدا پهیره وی له هاوشنوناسی بکات، نەک جیاشوناسی.

نۇوسەر پاشتر باس له دروستەی کولنورى و سیستەمى گوستننوه کولنور له تیورەکە گىلنەردا دهکات و به کومەلنى نموونه له خەلافەت و دەولەتى عوسمانى نهه میراتەی له باوكەن بق نهودەکان بەجى دەمەنلىنى، بابەتكە دەولەمەندىن دهکات.

- دروستەی کەلتۈرى و کومەلەپەتى خیلەکان و نهتهوه دروستکراوهکان

"خیل کومەملگایه کی ناوچەسى ناو کومەملگای کشتوكالىيە و نهتهوه کومەملگایه کی ناوچەسى ناو کومەملگای پیشهسازیبیه" ۳۸۳.

بەم واتایه جیاوازیبیه ک له رووی کار و شوناسى ئەم دوو پىكەتەمەدا، له دىدى مۆدېرنىز مەھ نىبىه.

"بق نهوده جیاوازى له نیوان کومەملگای کشتوكالى و کومەملگای پیشهسازیدا بکەين دەبىت جیاوازى له نیوان يەکه پىكەتەنەرەکانىاندا بکەين، بق نهوده باس له گورانى کومەملگای کشتوكالى بق کومەملگای پیشهسازیش بکەين، دەبىت باس له گورانى خیل بکەين بق نهتهوه" ۳۸۴.

ئەمەش پىناسەمەیه کە رەنگبى لە ئىستاي بارودۇخى كوردىستاندا، به زەقى بەرچاۋ بکەوي. گرنگى جیاوازیبیه کە دەگەریتەوه بق نهه ھىز و وزەيەي بەردهوامىتى به بۇونى ئەم پىكەتە و دىياردەيە دەدات.

دوازه‌ریش دهلی: "هقوی مانه‌وهی خیل خوین و کولتوری میلاییه، به‌لام هقوی مانه‌وهی نهنه‌وه کله‌لتوریکی دروستکراوه(..) کومه‌لگای کشتوكالی پهیره‌وهی فرهکله‌لتوری و فره زمانی دهکات و نهنه‌وه به پنچه‌وانه‌وه پهیره‌وهی له یه‌کله‌لتوری و یه‌کزمانی دهکات. نام جیاوازیبیهش جیاوازی نیوان کومه‌لگای کشتوكالی و نهنه‌وه دهیه نهک خیل و نهنه‌وه. به‌لام کاتیک بهراورده‌که دهکمه‌ونته نیوان خیل و نهنه‌وه، نام جیاوازیبیه دروستکیانه نامتنین، چونکه خیل له‌کمله نهوه‌شدا کله‌لتوریکی میلاییه و له ریگه‌ی خویندنوه ناگوازیتنه‌وه، به‌لام کله‌لتوریکه به‌همان شیوه‌ی کله‌لتوری نهنه‌وه پهیره‌وهی له یه‌کبوون دهکات و پهیره‌وهی له فرمیی و جیاوازی ناکات" ۳۸۴

گرنگترین خسله‌ت و بنه‌ما له تیوره‌که‌ی گلینه‌دا، کاریگه‌ریتی هه‌بیت و رؤلی سه‌ره‌کی بگیری، کولتور و رؤل‌له‌که‌یه‌تی، واته کولتوره پیشه‌بیه‌که‌ی رؤل بو یه‌کخستنی کولتوره جیاواز‌مکان ده‌گیری، نهک فرمخوازی

"گرنگترین جیاوازی نیوان خیل و نهنه‌وه به مانا دروسته‌یه‌که‌ی نهوه‌یه خیل بو بونی پشت به خوین و کله‌لتوریک ده‌به‌ستنی که به‌ره‌همی سروشت و خوینی خویه‌تی، به‌لام نهنه‌وه پشت به کله‌لتوریک ده‌به‌ستنی که کله‌لتوریکه نامویه به سروشت و خوینی نهوه، واته کله‌لتوریکی بین خوین و بین سروشته، نهمه‌ش نهوه ده‌گه‌یینی نهنه‌وه خیلیکی بین خوین و بین سروشته" ۳۸۵

خوین فاکتمریکی گرنگی کاریگه‌ریتی نیو پانتایی عمق‌لیتی خیل. نهمه‌ش به‌ره‌همی پهیوندی تووندوتویی کسمکان و خیله‌کانه به یه‌کمه. هممو خزمی نزیکی یه‌کترن و تمواو لیک نزیکن و به رووی ده‌موهدا به زوری داخراون. خیل راکیشانی سنووریکی توخ له نیوان خویی و نهوانی دیکه‌دا به گرنگ و پیویست ده‌زانی و به‌لایه‌وه چهشنسی په‌رژینی خوپاریزی دیته هه‌ژمارکردن. هاوکات خیل، تیکه‌لاوی له‌کمله برات و نهفه‌وتی. خیل به گشتی پهیره‌وهی لام شیوازه‌ی بیرکردنوه دهکات.

"خیل بونی به شتیک راگیراوه که له‌ناو خویدایه و له ده‌ره‌وهی خویه‌وه بوی نه‌هاتووه، به‌لام نهنه‌وه بونی له شتیکدایه که له‌ناو خویدا نییه و له ده‌ره‌وه بوی هاتووه" ۳۸۵

واته خیل بهو سیسته‌مه پهیره‌وهی دهکات، که له ههناوی خویدا، دریزه به ته‌مه‌نی خوی ده‌داد. نهنه‌وه له ده‌موه فاکتی یاریده‌دهری، بو پهیدا ده‌بیت. فاکتی نهمان نهوه‌ش دهکمه‌ونته مه‌ترسیبیه‌وه.

کوردبون و ناسیونالیزم بهشی ۲۴

" خیل و هک زمانه سروشتبیه‌کان و کالتوره سروشتبیه‌کان له بعون و پهره‌سنه‌نئی خویدا پهیره‌وی له سیسته‌میکی سروشتبی دهکات. چون زمانیکی سروشتبی که پهره‌دهستینی دهبت به چهند زمانیکی جیاواز، خیلیش که پهره دهستینی دهبت به چهند خیلیکی جیاواز، به همان شیوه کلتور و زمانی خیلیش له پهره‌سنه‌نئی پهیره‌وی له همان سیسته‌می سروشتبی پهره‌سنه‌نئی دهکان. خیل و زمانی سروشتبی و کلتوری میللی و هک مرؤف که پهره‌دهستین نهودی لیان دهکه‌ویته‌و له روروی جوره‌و همروه کخوانه، به‌لام له روروی ژماره‌و جیاوازه" ۳۸۶.

کاتی کار لصمر سرینه‌وی کلتوره میلیمکان دهکرت، داوای کلتوریکی سراپاگیری فرمی دهکمن. نئی هممو دیارده کلتوری و زمانیکان لمناو دهباو و دیانخستینی، لمپنناوی کلتوری همه‌هه بالادا، که دولمته دروسته‌بیکمه‌و پهیره‌و دهکرت.

" زمانیک که دهکرت به زمانیکی ستاندارد تنهها بهوه ناکریت به زمانیکی ستاندارد که کومله ریزمانووسنیک ریزمانه‌که‌ی بنوونه‌و و قوتاخانه بق فیربونی دروست بکهن، به‌لکو نام زمانه دهبت به‌ردوم چاولدیری بکریت و ریگه بگیریت له‌وهی که جاریکی تر سروشتبی بچیته‌و ناوی و روحی به بهدا بکاته‌و و بیکاته‌و به زمانیکی سروشتبی" ۳۸۹.

خیل و زمانی سروشتبی و کلتوری میللی، و هک مرؤف، که پهره‌دهستین، نهودی لیان دهکه‌ویته‌و له روروی جوره‌و همروه کخوانه، به‌لام له روروی ژماره‌و جیاوازن. مرؤف، مرؤف دهخاته‌و بالانده، بالانده هم‌لذینی. نهودشی خیل له یهکتر جیا دهکاته‌و، و هک مرؤفه‌کمیه، نهک شتگله‌نیکی دیکه.

خیل و نهده‌و له‌وهدا جیاوازن که خیل سروشتبی مرؤف دایه‌نیاوه، به‌لام نهده‌و ویستی مرؤف دروستیکردووه. خیل به‌ین سروشتبی مرؤفی بیونی نایبیت و ناشتوانیت بمنیته‌و، نهده‌و ویستی دروستکردنی مرؤفی نه دهتوانیت ببیت و نهده‌توانیت بمنیته‌و. خیل و نهده‌و همه‌یه‌که‌یان یه‌که‌ی پیکه‌نیه‌ری دوو کومله‌لگای سه‌رووناچه‌یی جیاوازن و به‌وهش که یه‌که‌ی ناو پیکه‌هاته‌ی نهه کومله‌لگاین لمناو خویاندا پهیره‌وی له یه‌کبوون دهکمن و له دهره‌وی خویاندا پهیره‌وی له جیاوازی دهکمن" ۱۰۱.

پرسه‌ی گورینی خسل‌متیکی سروشتبی و میزووی، به شمه‌کیکی دهستکرد، چهند زهق و نال‌باره، هاوسته هینده سه‌خته، نهود دروستکراوه مه‌حاله بتوانی بق هم‌تا هفتایه خوی راگریت و بمرده‌وام بیت. و هک نهودی دهولمته عیراق نهیتوانیوه نهده‌وی عیراق دروست بکات و تورکیا و ئیران و زور دهولمته تریش، و هک نهودی دهولمته عیراق نهوده‌هه تامانجه بهینه‌دی. همروهی د. عرفان وتهنی:

مودیرنیزم له را وکردنی سروشتنا نهیتوانیوه سه‌رکه‌توو بیت و لمه شوینه‌دا که ویستوویه‌تی را اوی سروشت بکات له شوینیکی تره‌و سروشت را اوی نهودی کردووه.

"گهر نهده‌و له مادده‌ی یه‌ک خیل دروست بکرایه نهک له مادده‌ی چهند خیلیک، نهود ناسته‌نگ له‌به‌ردم دروستکردن‌هه‌که‌یدا دروست نهده‌بیوو، به‌لام له‌به‌نه‌وهی بق دروستکردنی نهده‌و مادده‌یه‌کی خاو پیویسته که زیانده له‌و مادده خاوه‌ی که سروشتب خیلی لئی دروست کردووه، نهده‌هه نهده‌و خوازی ناچار دهکات بق دروستکردنی نهده‌و، مادده‌ی نهده‌و له چهند خیلیکی کلتور جیاواز و زمان جیاواز و مرگریت، نهده‌ش و ادهکات لمناو مادده خاوه‌که‌ی نهده‌و دهکات ناسه‌هواری نهه جیاواز بیانه پمین که سروشتب خیله‌کانی پن مؤرك کردووه و بیبیه ناسته‌نگ له به‌ردم نهه و یه‌که‌کلتوری و یه‌کزمانیه‌هدا که نهده‌و خوازی له‌و مادده‌هدا شیوه‌گیری دهکات.

کاتیک نهده‌و خوازی دهیه‌ویت بیونی نهده‌و له ریگه‌ی تاکه کلتوریک و تاکه زمانیکه‌و له‌مناو مادده‌یه‌کدا شیوه‌گیر بکات، رووبه‌هرووی چهند هنریکی به‌گریکه‌ری جیاواز دهبت‌هه، نهه هنریه جیاواز انهش پاشماوه‌ی همه‌یه‌ک له‌و خیلانه‌ن که به‌و کلتور و زمانه دهکرین به نهده‌و" ۱۰۴

نووسه‌ر لیزه‌دا پرسیاری دورو ورژنی لسمر نامه‌وه، که نامه‌وه خوازه‌کان له چوار چیوه‌ی دولتیکدا، نامه‌وه دروست کرد ووه له یهک هیولا، یهک خیل. له دیدی نامه‌وه خوازه‌انه‌وه، هیزی عمه‌لی که فرم‌مانی و فره کولتوریبه، نائسته‌نگه له بردهم پرسه‌ی نامه‌وه‌دا. هر لم روموه‌یه بیرمه‌ندی نامه‌وه خوازه قسه لسمر کومه‌لگای کشتوكالی دهکات و به دوو جزر دایه‌شیان دهکات. کومه‌لگای سروشتبه و هستاوه‌کان و پرسه‌ندووه‌کان. نووسه‌ر، لسمر ئەم بابته نموونه‌ی لورزیکار دهخاته بهچاو و باس له دیاردهی "غفریزه‌ی زالبون" دهکات. تا دهکاته لای چەمکی ئىبن خەلدون خەمارگیری/ عەسەبیهت.

- عەسەبیه له نیوان خیلە پەرسەندووه‌کان و خیلە و هستاوه‌کان

"ھیچ عەسەبیه‌یهک بەمین چالاکبۇونى ئەم غەریزه‌ی زالبونه دروست نایبیت، دروسته‌ی عەسەبیه لهكەل دروسته‌ی خیلی بەرايدا بەوه جیاوازه کە زالبون مەرچى پەسەندييە دروسته‌یهکانى ناو عەسەبیه‌یه، بەلام زالبون مەرچى پەسەندييە دروسته‌یهکانى ناو خیلی بەرايى نیبیه" ٤٠٥

زالبون به ناوەرۆک، واته بۇونە خاونى دەسەلات و فەرمانزەرەتى بەسمر خەلکى دېکەدا. دواى كارابۇونى فاكى زالبون، قەوارەتى عەسەبە گەورەتى دەبیت له خیل. چونكە پىكەتەتى بەخۆيە دەنۋەتەتەو يان بەخۆيە دەلگىنى.

"كەواتە هیولاى دروستبۇونى عەسەبە گەورەتە لهو هیولاىەی سروشت خیلەكانى لیزروست دهکات، ئەمەمش وادهکات بەمین بۇونى چەند خەلکى عەسەبە بۇونى نامبیت. كاتىك هیزى زالبۇونى ناو خەلکى خۆى له هیولاى چەند خەلکى جیاوازدا بەرجەستە دهکات، بە بۇونە خەلکىيەكەی خۆى تەنھا نەفى بۇونە خەلکىيەكەی نەوان ناکات، لەھەمان كاتدا بە بۇونە زمانى و كەلتۈرۈيەكەی خۆيشى نەفى كەلتۈر و زمانە جیاوازەكانىيان دهکات و لەناو زمان و كەلتۈرەكەی خۆيدا دەيانكەتەوه بەيەك" ٤٠٥

خیلە بەرايەمکان بۇ دايىنكردنى زياترى پىداويسىتىيەكانى ژيان و تىر و تەسىلكردنى ئەندامەكانى خۆى، حەزى بە هىزو هەزمۇون و بە بە دەسەلەندارتر بۇونى تىدا دروست بۇوه. لە غەریزه‌ی زالبونه، زەمینەی بۇ ھیوا و ئاواتەكانى خۆى خوش كردووه. ئىبن خەلدون دەلىت.

"خیلە بەزىيەكەن دەبیت زمان و كەلتۈری نايىنى خیلە زالەكانى ناو عەسەبە ھەڭىرن. پرسه‌ی دروستكىرنى عەسەبە لە خیلە سروشتىيەكان ھەمان پرسه‌ی دروستكىرنى نامه‌وه‌كانە، چونكە نامه‌وه خوازېش لە پرسه‌ی دروستكىرنى نامه‌وه‌دا كەلتۈر و زمانىكە لە كەلتۈر و زمانى كۆمەلگا ناوچەيەكان پەستاندار بۇوندا دەبات و زالى دهکات بەسمر ھەممو ئەم كۆمەلگا ناوچەيەناندا كە نامه‌وه كەيان لیزروست دهکات" ٤٠٥

ئەمەمش دېمەنلىكى شەر و مەللانىي نیوان بە هىز و بى هىز. ھەلبەت لەم ميانشدا ھەميشە هىزى براوه، مەرچ و داواكارىيەكانى خۆى دادەسەپىنى، بەسمر دۇراودا.

"كاتىك عەسەبیه‌یهک زال دەبیت بەسمر خەلکىدا و خەلکە دەھىنیتە ناو خۆيەوه، دروسته‌ی كۆمەلايەتى ئەم خەلە تىدەشكەنلىقى و ھەمان دروسته‌ی كۆمەلايەتى پىدەبەخشىت كە خۆى ھەيەتى و بەمەمش يەكىبۇونى ناوەكى خۆى دەپارىزىت. واته عەسەبە بۇ پاراستى يەكىبۇونى ناوەكى خۆى ھەر خەلکىي نۇرى بىتە ناوېيەوه دەبىت تىكى بشىكەنلىقى و لەناو خۆيدا وەك بەشىك لە خۆى دروستى بىكتەمە و ئەم جیاوازىيەنى تىيا نەھىتىت كە لە خۆى جىايى دەكەنمە. ئەم پرسه‌ی تىكشىكان و دروستكىرنەوه يەھەمان ئەم پرسه‌يە كە نامه‌وه خوازى لەسمر ئەنتىكە جیاوازەكانى ناو سەنۋورى دەولەتكەي ئەنجامى دەدات و بەھۆيەوه دەيانكەت بە بەشىك لە جەستە ئەنتەوه" ٤١١.

ئەم ھاوکىشىيە ياساي سەركەوتن نەخشى كردووه و ئامانجىش لىنى گىرتەدەستى دەسەلات، لە لايەن هىزى براوهى زالەوه لە پىنلەوي سەرينەوه بەرەت بەرامبەرى لاوازدا. بمواتىيەكى تر زىادەرەنە ھۆكارييەكە، وەك هىز و توانايەكى زياتر بۇ سەر ئەم هىزە خۆى ھېيەتى. لىزهشدا هىزە تازە دەست بەسەرداگىر اوەكە، دەبى لە خودى خۆيدا بتوتىمە. دەنا سەركەوتى بە تەواوى ئەنجام نەداوه.

- نهتموه و پیکهاته خیله کیه کان

"نهتموه کان له خیله سروشته کان ناکهونهوه، (...) بهلام ناکری سه رهه لدانی نهتموه کان له پیکهاته خیله کیه کان دور بخربته و، واته ناکریت بلین پیکهاته خیله کیه کان هیچ رؤلیکیان له بیون و په رسنه نهتموه کاندا نیبه، بیوه بو تیگاهیشن له پهیوندی نیوان خیله و نهتموه دهیت باس له پهیوندی نهتموه و پیکهاته خیله کیه کان بکریت نه که پهیوندی نیوان خیله و نهتموه" ۱۲

نهتموه له خیله دروست نابی، خیله کانیش له ریگهی غیریزه زالمهه یهک دهگرن یاخود له پرسهیمکی دیکهدا، به هوی هوشیاری بیمکی عهقیمه و. نووسه دواتر دهیت سمر باسی پیکهاته و جوره کانی خیله.

- عمسه به و پیکهاته خیله کیه کان

"عمسه به خیله کیه کیه، ههر چنده و دک خیله لهناو خویدا پهبره وی له یه کشوناسی دهکات، بهلام شوناسه که هی شوناسی کی سروشته نیبه و شوناسی کی دروستکراو و سه پنیر او و په سه رهه کومله خیله کیه که دهکریت له رووی ره چله که و خوینهوه هیچ پهیوندیه کیان یه کهوه نه بیت، یان گهر پهیوندیشیان هه بیت پهیوندیه کی زور دور بیت و هیچ رؤلیکی له دروستکردنی پهیوندی نیوان خیله په رایه کاندا نه بیوو بیت" ۱۳، ۴ ۱۴

لهم روانگهیمه، ده زانین ئه کومه لگهیمه لمسایهی غمزیزه زالبوونه دروست دهیت، ناوی عمسه بیه و کومه لگایه کی دروستکراو و سروشته نیبه و له خوین و نیسکی ئه کومله خیله پیکهاتووه، که خیله کی زالبوونهوه، له خویدا تو اندوونیه تموه.

- پیکهاته خیله کی و دک کومه لگایه کی خیله کی

لهم حوزه له کومه لگا، ساتی دیته نار او، که کولتوریکی بالا و ستانداردی هه بیت و دهولعتیکی دروستکراویش لمسه رئم بنهمایه دروستکراو بیت. بز رونکردنوهی مibusت و ده رخستنی دوور بیه کانی ئه دیار دیه، نووسه دهنووسی:

"له سه رهه می خه لافه نیسلام بیه کاندا دهولعتیکی مازه هی بی بالاوه و هر ده گرت که جیواز پووه کولتوری میالی خیله په رایه کان و عمسه به کان ده سه لاتی نه که خه لافه ته لهناو نه که ناوچه هی کومله خیله کی په رایه کولتور جیواز و لیکا دپراو بیون و کمسانیک نوینه رایه تیان ده کرد که هملگری کولتوری بالای خه لافه و زمانه ستاندار دکه بیون. نه ماش وای کردووه بیوو نه که روپه خوی جیا بکاتمه له خیله کان و شوناسه که هی شوناسی خیله کی نه بیت له په رامپه خیله کانی دهور و په ریدا، به لکو شوناسی که روپیکی ناخیله کی بیت له په رامپه کومله شوناسی کی خیله کی جیوازدا. نه که روپه شوناس جیوازه به وی که شوناسه که هی خوی په رامپه ده کرد و ده لگه ل شوناسی خیله کی هممو خیله کانی ناوچه که داد، شوناسه جیواز دکانی نهوانی وا لینه کرد لهناو یهک شوناسدا له گه ل شوناسی خویدا په رامپه بینه و ده په رامپه بیونه و ده په رامپه بیونه و ده شوناسی خیله کی له په رامپه شوناسی ناخیله کی خویدا" ۱۴، ۴ ۱۵

لهم شیوه خیله لمبرئه و دک عمسه بی پیویستی به دروستکردنی شوناس نیبه و که س لمحویدا ناتوینیتیوه. لهم خیله به هیزه به زوره ملینیکی رهوا بیه که ده سه لاتی خوی داو، کیشی له گه ل خیله کاندا لمسه ده سه لاته، نه ک شوناس و تنهها مهربیشی داس پیاندنی باج و سرانه دانه، لمسه ئهوانه ملکه ج و ژیر چپوکی خوین ، و هیچ گرنگیمه نادات به جیوازی نیوان زمان و کولتور و شوناس.

- پیکهاته خیله کی و دک کومه لگایه کی عهقی

"لهم پیکهاته خیله کیه به وی خوی له خیله جیا دهکاتمه که تو خمه جیواز دکانی ناو خوی ناکاته ده رهه خوی و و دک خوی له ده رهه خوی ده رهه خوی نابن یه خیله کی سه رهه خو، بهلام له هه مان کاتیشا ناییته رینگر له په ردم نهودا لهناو خویدا و دک بیونه و ده رهه خو بمینیتیوه و نه ماش نه که خیله په رهه دهبات له ناو پیکهاته خیله کیه که داد و دک نه

خیلانه‌ی لئی کمتوونه‌تلهو و لهناویدا به سهربه‌خو مانه‌تلهو ببیت به یهکه‌یه کی پیکه‌نیاری کومملگا خیلانه‌یه کیه که " ۲۰-۴-۲۱

لهم کومملگایدا عهقل رابه‌ی پیکه‌نیانی کومملگایه، با کومملگا له چند خیلیکیش پیکه‌هاتین. لئی گرنگ ئهودیه، عهقل بزوینه‌ری ئهو سیستم و پروگرامه، که کاری پن دهکمن. لهم کومملگایدا خیل‌مکان له‌کمبل یهکه‌لهاو پیووندیدا نین و چینی فهرمانزه‌واکه بو همه‌ویان بینگانه و وکه یهکه بمرتوبه‌یان دبات. ئهودیه لئی نیوانیان هاو بهش نازادیه، نهک کوپلایه‌تی. ناخه هر خیلیک له ریگای عهقل‌لهمه چوتنه ناو ئهم پیکه‌هاتیه‌یه و به خواستی خویی و نازادانه، بریاری له‌سهر ئهم هنگاوانه بھرمه پیکه‌هوبون و یهکگرتن ناوه.

نوسه‌ر، بق تاوتونی کردنی مه‌بستیش باس له خیل میدیه‌کان دهکات، نمودنی ئهم جزره خیل‌ن و کومملگاکه‌شیان باشترين کومملگایه، خیل دهتوانی ده‌سلاطه ناوکیه‌که‌ی و شوناسه‌که‌ی بپاریزی و له‌کمبل ئهوانی دیکه‌دا، بی ترس و لهرز له بزرکردنی شوناس و ده‌سلاط ده‌ستی و دواتریش کومملگای نمودنی له میزروی باسکه‌ی دهخانه‌روو.

" ئهم هنیزه عهقلیه کاتیک ده‌توانیت نهه خیلانه‌لهاو یهک پیکه‌هاته‌ی کومملگایه‌تیدا کوبکاتاهو که له‌لهاو ویستی ئهواندا یهکبونن له‌لهاو جیاوازیه سروشته‌کاندا شیوه‌گیر بکات و کارکردنه‌که‌ی له‌لهاو ئهواندا له کارکردنه‌کی نانگاکیانه و بی ویسته‌وه بگوریت بق کارکردنه‌کی نانگاکیانه و په‌هوسیت باته بق ئهودیه عهقل له‌لهاو ویستی ئهواندا شیوه‌گیر ببیت، ده‌بیت ئهوان بی‌بین به‌کاره‌نیانی هنیز بچنه ناو دروسته‌ی کومملگایه‌کی په‌رساندووتر له خیل و لھو کومملگایه‌شدا هیچیان نهکه‌ویتله ژیر رکیقی ویستی ئهودیه تریان" ۲۵

ئەلمان بھر له دروستکردنی دولته‌کمیان، بريتی بولو له سه‌دان ئەمیر و سەرۆک خیل و گروپی جیاواز. دواى سەركەوتنه‌کانی هەریمی پروسیا به سەرۆکایه‌تی بسمارک. سەرجەمی میر و نوینه‌ری ناوچەکان، ورده ورده وازیان له خوپرستی و ناوچەگەریتی هینا و به سەركەردايەتی بسمارک رازی بولون، چونکه هم بنەمای دولته‌بۇون له پروسیا بەهیزدا ھبوبو، ھەمیش سەركەوتنه‌کانی بسمارک له شەری دژ بە فەرەنسییه‌کاندا، ببۇوه دیفاكتویهک و نكؤلی لئی نەدەکرا. دواى کوتایی شەری جیهانی یەکم، ئەلمانیا دابەش بولو بھر دوو دولەت و بلوکدا.

له‌کمبل کوتایی شەری سارد و رووخانی دیواره بەناو بانگه‌که‌ی بھرلین دا، لە ۱۹۸۹/۱۱/۹، دا هەردوو دولەتی ئەلمان، لە ۱۹۹۰/۱۰/۳ دا یەکیان گرتەوه و ئەو رۆزه کرا بە جەنگنیکی نەتەھویه، بی ئەھوی خوین له لۇوتى تاکه ھاوولاًتیه‌کیان بیت، بە ئەنچام گەیشەت. ناخه دیسان هنیز و كولتۇرە ئەنچالییه‌کە ھاوشاپانی ئەم پرۆسە گرنگانه له ئارادا بولو. دەنا بە بھراورد بە زوربەی و لاتانی دیکەی بھرەمی رۆزه‌لائی ئەھروپادا، بەخوینىشتن و كوشتن، رېزىمە توتالیتارییه‌کانیان سەرەنگووم بولون. لە ئىستاش دا ئەلمان بە سیستەمیکی فيدرالى. تارادیمەک زۆر سەركەوتتو و كاراوه، دولەتكەی بھریو دمات و لە ھەممو مەيدانیک، لە مەيدانه‌کاندا یەکیکە له دولەتكە ھەرە پېشکەوتتو و بە ده‌سلاطه‌کانی ئەھروپا و جیهان.

" لەلهاو ئەم خیلانه‌دا بەھقی چالاکبۇونى عهقل و پەرسانەنگەکەی بھرلەن دا، لە ۱۹۸۹/۱۱/۹، دا هەردوو دولەتی ئەلمان، لە سروشتبیه‌کەی پەرسانەنگەکەی بھرلەن لەلهاو ئەم خیلانه‌دا بەھەمی ھەنیاوه له ریگەی یەکبۇونتىکی عهقلییه‌وه دەگوریت بق پەھیوندەنییه‌کی عهقلی و ھوشیارانه. لەمەشلەوه ئەو پرۆسە دابرانه بەرداوامەی کە له نیوان ئەو خیل بەراپیانه‌دا ھەمیه، کوتایی پەنیت و بەھقی ئەمەشلەوه کومملگایه‌کی نوئى دنیتە ناراوه کە پیکه‌هاتەیه کە له کومملگا خیلیکی بھراپى نازاد و سەرەبەخو" ۲۶

چالاکبۇونى عهقلی و بھرزبۇونه‌وه ئاستى ھوشیارى لەلهاو ئەم خیلاندا، دیاردهکە له ریگای یەکبۇونتىکی عهقلییه‌وه دەگورىن بە پەھیوندەنیی عهقلی نازاد و جىي غەریزە زال لاي عەسەبەکان دەگریتەوه. سروشت داواى یەکبۇون له خیل بھراپیانه‌کان دهکات. عهقلیش داواى فەرەبی دهکات. کومملگای عهقلیش پېرەوی له فەرەبی دهکات، كەچى عەسەبە بە پېچمەوانە ئەم ھاوکىشەیه‌وه کار دهکات.

" ده‌توانین کومملگای کوردى له‌کمبل کومملگای يۇنانى پېش سەرەدمى ھەلینبىيەت و نەمانى دولەتەشارەکانى، بە دوو نمودنی باشى کومملگای عهقلی خىلی بھراپیانه‌کان بزازىن، بەلگەش بق ئەمە ئەھویه کە قبۇولى فەرەزمانى و فەرەكولتۇورى و پەرسانەنگە زمان و كولتۇورى سروشى خیلەکانیان بق زمان و كەلتۇورىتى ناسروشىتى كەلدووه و

بەمەش چەند دیالنیکتیک و چەند نەددەبیاتیکى بالا ھاتۇونەتە ناراوه و كۆملەلگاکەش بەمە يەكبوونى خۇرى لەدەست نەداوه بەرمەلگای كوردى تا ئەم سەردەمەش پەپەرەوی لەو سىستەمە كۆملەلاتىيە دەكتە كە دروستەكەي دروستەكى عەقلىيە و پەپەرەوی لە ياسايى فەركەلتۈورى و فەرەدەسەلاتى دەكتە و ھەر ئەمەش وايىرىدووه وەك ئەمۇونەيەكى لە ياسابەلەدرى ئاو جىجان سەھىر بېرىت". ٤٣٠

ئەمەش بەراور دىكەنلىكى ژيرانەي جوانە. دەشتىت لە كايەي خۆبىدا بىيىتە كەرسەمىيەكى باشى لىكزۇلۇنەوە و توپۇزىنەوە و ئىمە ئەم ئەركە بەجىي دىلىن بۆ پىپۇرانى ئەم مەيدانە، تا لىكزۇلۇنەوە زىتىر و قولۇرى لەسەر ئەنjam بەن.

کوردبون و ناسیونالیزم بهشی ۲۶

ناتهوه و پیکهاته خیلهکیه جیاوازه کان

دیسان قسه لمصر جوری خیلهکان و پیکهاته کانیانه و لمناو ئهو جوړه له پیکهاته کاندا، ئهو لاینه میان که هیزیکی ناخیلهکی له خیلهکان پیکدی، نایتیه زه مینه بؤ ناتهوه، چونکه ئهم خیلانه لمناو خویاندا ناکهونه پهیوندیبیه کی راسته قینه. ئهم هیزه انه لمبرئه و هیزیکی دهرهکی لمناو پیکهاته نوییه کهدا، کوزیکردندهوه، به نه مانی ئهم هیزه نه مانیش نامیشند. بهواتایه کی دیکه یا جیاده بنوه. همراهک سره بخو. یاخود ده کهونه ململاتی پهکتروه. گهر یمکی لممانه زال بی به سهر ئهوانی دیکهدا پیکهاته کهیان ده گوری بؤ عه سبه. لیروهه هلهلم هرجی دروست بونی ناتهوه دیته کایمه. ئهم ناتهوه و ریگای عه سبه جیاوازه له هی ئهوهی عه قل بنه ماپهتی. ئهو ناتهوهانهی ناتهوه مخوازی لمناو دولتی خویاندا دروستیان کردوون. له ریگای گوری بني زمانیکی سروشتنی بؤ زمانیکی ستاندارد. یاخود له ریگای گوری بني که لتوهیکی نامو دیرنهوه بؤ که لتوهی مژدیرن. لم پر قسمیدا پیروی له هه مان یاسای عه سبه ده کات، له دروستکردنی ناتهوهدا.

"ئهو ناتهوهانهی که ناتهوه مخوازیه کانی جیهان لمناو دولتکه کانی خویاندا دروستیان کردوون، لم ریگه کی گوری بني زمانیکی سروشتنی بؤ زمانیکی ستاندارد و گوری بني که لتوهیکی نامو دیرنهوه بؤ که لتوهیکی مژدیرن دروستیان کردوون، له پر قسمه دروستکردنکه شدا پهیرویان له هه مان پر قسمه دروستبوونی عه سبه کان کردووه و ئهو پیکهاته خیلهکیه که توانيویه تی لمناو دولتکه که دهدا به سهر پیکهاته خیلهکیه کانی تردا زال بیت و بیانخاته ناو دوختی په زینهوه، زمانیکی سروشتنی گوریوه بؤ زمانیکی ستاندارد و کولتوری یه کیک له عه سبه کان که زوره جار کولتوری عه سبه زاله که خوی بوه، گوریوه په کولتوریکی مژدیرن دواتر هه ممو عه سبه په زیوه کانی ناو دولتکه که ناچار کردووه که به زمان و که لتوهی خویانی بزانن و دهستبه داری زمان و که لتوهی خویان بین" ۳۱؛

شایانی ئاماژه پیدانه نووسهر سیسته مانیکانه دوای ئهم بهار دکاریه که تووه. پله به پله به سهر ههورا زی سه ختی باسنه کانی دروستکردنی ناتهوهدا هله ده گهړی و باسنه که شی هیندې رون و ئاسان کردووه، ریگه کی له هه لیدوانتیک بریوه و دهنووسنی:

"ئه ماهش ده مانګه بینی بمهوهی بلین گهر عه سبه به به هفوي ده مارگیری بهرام به نهريت و که لتوهی خیلهکی بنه ماله کی زاله وه بیت نار او، ئهو ناتهوه به هفوي ده مارگیری بهوه بهرام به نهريت و که لتوهی که ناتهوه مخوازی وه که هیزی زالی ناو دولت دهیسه پینی دیته نار او، پهیوه هه دهست تیوه ردانیک له زمان و که لتوهی ئهو ناتهوهی به ده ستلیان له موقده دهی ناتهوه ده زانیت" ۳۲؛

کهواته حالمتی ده مارگیری گهر لمناو عه سبهدا بیت، بؤ قازانجی بنه ماله زاله و لمناو ناتهوهی دروستکراودا بیت، بؤ ناتهوه مخوازی زال و زمان و کولتوره مژدیرنه کهیه. وه ک نمونه کانی ناتهوه مخوازی تورک و عربه و فارس... هند.

"جوریکی تر له ناتهوه همه په رسنلنی ئهو پیکهاته خیلهکیه که بنه مای دروستبوونه که هی عه قله و ئهو خیلانه کی پیکیان هیناوه ئهو جوره له خیلی په رسنه دنوه که دوخره سروشته کی خویان تیپه راندلووه و له ګهمل یه کدا لمناو پیکهاته که ده که توونه که ناو پهیوندیبیه ووه که هیچ یه کیکیانی زاله کردووه به سهر ئهوانی تریاندا و له دوختی نازادیدا هیشتونه کیه و ریگره لم بهر دهه ئهودا که هه یه ک له هه خیلانه لهو دوخره ده چنیت و پکه ویته دوختی زالیه کیه یان دوختی په زینهوه. ئهوهی زامنی مانوهی بونی ئهم جوره له پیکهاته خیلهکی ده کات، مانوهی خیلهکانه لمناو دوختی نازادانهی خویاندا" ۳۳؛

لیرها که عه قل فاکتھری سهره کی دروست بونی ناتهوهی، لهو خیله کی به تیگه بشتن و مامهله یان هاوکاریان له ګهمل پهکتر و له بازنه کی پهیوندیبیه کان فراوان و ده کمن و قهواره بونیان گهوره تر ده کمن.

"کنیشه‌ی پیکهاته خیله‌کیه کانی کورد لەناو ئەم چوار دەولەتەدا کە کورد بەسەریاندا دابەشکراوە، ئەم دەیه کە لەم جورە لە پیکهاته خیله‌کین کە بنەمايى دروستبۇونەكەيان ئازادىيە و لەپەرامبەر ئەوانىشدا لەناو ئەم چوار دەولەتە پیکهاته يەكى خیله‌کى زالە كە لە بىنچىنەدا لەسەر بنەمايى زالىيەتى دامەزراوە نەك بنەمايى ئازادى كىشەكەش لەم دايرە كە پیکهاته خیله‌کیيە كوردىيەكەنان دەيانەويت لە رىگەي پەرسەندىنى سىستەمەكەي خۇيانەوه پەرە بىتىن و بىن بە نەتمەوه، واتە دەيانەويت نەتمەوش لەسەر بنەمايى ئازادى بىتىن ئاراوه نەك لەسەر بنەمايى زالىيەتىمۇ دروست بىرىت بەلام ئەم پەتكەنە پەتكەنە خیله‌كىيانەي كە لە بەرامبەریاندا ھەمن، لەپەرئەوه لەم جورە لە پیکهاتەن كە لەسەر بنەمايى زالىيەتى دروستكراون و لەسەر بنەمايى ئازادى دروست نەبۈون، دەيانەويت بەپېي ھەمان بەنەمايى عەسىبەكەنان پەرە بىتىن و بىن بە نەتمەوه. پیکهاته خیله‌کیيە كوردىيەكەنان ناو ئەم چوار دەولەتە بەھۆى ئەم سىستەمەوه كە شىيانى لەسەرى ھەيە، دەيانەويت دەولەت بەرەو ئەم بەرن بىتى بە دەولەتى ئەم پەتكەنە خیله‌كىيانەي كە شىيانى ئەم دەيان تىايە بىن بە نەتمەوه و دەولەتەكەش بىتى بە زەمينەيەكى ئازاد بۇ سەرەلەدانى كۆملەنە نەتمەوه يەك كە پەيوەندى نىوانىان لەسەر بنەمايى ئازادى بىت نەك لەسەر بنەمايى زالىيەتى". ٤٣٢ - ٤٣٤

زالبۇنى تورك و عمرەب و فارس بەسەر كورددا، لە بەنەچەدا كىشىمەكى گەورەيە و لە ھەنۇوكەدا، بە مانايىك ھەر ناكاتە ژىرچىپۇكى نىزىكى ٦٠ مىليون مەۋھى كورد، تراڙىديكاھ بەوشەوه نەھستاوه، ئەوان زال و كورد بىنەستە، بەلکو رەھەندى نەرتىنى و مەترسى داريان، لە رووى سىياسى و كۆمەلايمەتى و فەرەنگى و سەربازىيەوە لەسەر ژيان و بۇنى كورد دروست كردووە. مامۇستا مەسعود لەم روووه دەلى:

"گەللى كورد، وەك لە لاي كەمىتىكى شارەزاي وەك ئىيە ئاشكرايە، بە بارودۇخىكى مىزۇوېي وەها دەورە دراوه، مىزۇوېي مەرقايدىتى ناتوانى يەك نموونەي ترى لى بەھىنېتەوە، چونكە كورد كراوەتە چوار پارچە يازىاتەوە و لەتائى دنيا و لەتائى ناوچە دابەشىرىنەكەش بە گەلەكۆمەكى كاريان بۇ بەرەدەوامى ئەم دابەشىبۇونە كردووە و ياسايان بۇ ھەمېشەيى و شەر عىيەت پىدانى داناوه و ھاواكاري و ھاۋىپەيمانيان لەسەرى كردووە و ئەگەر لە تواناي ئەم دەولەتانە بەدەر بۇوبى، گەللى كورد كۆت و زنجىر بىمەن و مەدۋاي بىرن بۇ ئەوهى ھەممۇ بىزاوتىكى رەت بىمەنەوە، لە مەموداى قەمومىيەتى بەرتەسکدا، بۇي ھەيە ئەم بىزارىيە ئەم گەلەي تىي ئاخنراوه لەگەل ھەر خۇبزواندىكى بىزارىدا، دەمى تىغ و نۇوكى تىڭى سوپاى ئامادەكراو بۇ ھېشتەوهى ئەم دابەشىبۇونە بە گۆشتىدا بچى جا نرخەكەي ھەرچەند خوين و بەرىستەركەن ئازادىي كورد و قورباتىدانى بى".

ھاوكات ئەمە بۇچۇنېكى جىي سەرنجىدانە لە پىكەتەنە خىله‌كە كوردىيەكەنان ناو ئەم دەولەتانە خەمون بە نەتمەوه دەبىنن. كەواتە ئەھىدم نامىنن و بۇنى خۇيان بۇوچەل دەكەنەوه. ئەوان لەسەر سىستەمى عەسىبە و زالبۇنى خىل دامەزراون. زالىتى و دەسەلات لە دەست دەدەن و قەوارە دروستكراوەكەيان ھەلەدەوشىتەموه.

کوردبون و ناسیونالیزم بهشی ۲۷

- شوینی کورد له نهخشهی نهتموه خوازیدا

مۆدیرن ئهو دیاردهییه، كه قۇناخى كشتوكالى دەگوازىتەوە بۇ قۇناخى پېشەسازى و پىيى وايە و دواتر لېيھوە نەتموە دەكمەنەتەوە. بەلام ئەم كۆملەگا باسکراوانە ھەممۇيان لە خىلە بەرايىمەكان كەوتۈنەتەوە و بەگشىتى ۳ جۆر كۆملەگان. كىلىنر دوو جۆر بەربەست باس دەكەت، كە دىتە بەردم تىۋىرىيە دروستەيىكەي نەتموە. كۆسپى زمان و ئاستەنگى كوللتور.

- بەربەستى زمانى لەبەردم دروستكىرنى نەتموەدا

بە ستاندار دىرىنى زمانىك بۇ بلاوکىر دىنمەھى كوللتورە پېشىيەكە، گەمورەتلىكىن كۆسپى بەردم نەتموە مخوازەكان، لە دروستكىرنى نەتموەدا. بەلای كىلىنمرە دووجۆرە و بە درېئى خراوەتە ېروو.

د. عرفان پېپۈرانە بە پېكەرى ئەم باساندا، لەبەر رۆشنايى تىۋىرىيەكى كىلىنەدا دىتە خوارەوە، نموونە گەلەيىك لەسەر رويتانىيەكانى ئىمپراتورىيەتى مىغالۇمانيا دەخاتە بەرچاوى خوینەر.

"ئەمە نەتموە مخوازەكان ئەنجامى دەمن گۇرېنى كۆملەگايەكى كشتوكالى نىيە بۇ كۆملەگايەكى پېشەسازى، بەلکو گۇرېنى ئەم كۆملەگايەخىلە بەرايىمەكانە كە دەسەلاتىكى بىيگانەنى ناخىلەكى لە كۆملە خىلەكى بەرايى دروستىكىر دووھ بۇ عەسەبەيەك كە خاۋەنى كەلتۈرۈيەكى بالا و زمانىكى بالا وەك ئەم كوللتور و زمانىيە كە دەسەلاتە ناخىلە كېيەكەي پېشىوھەيەتى". ٤٤٤٥

د. عرفان كۆملەن نموونە باش دەخاتە بەرچاوى خوینەر و شىتەلەكارىيەكى چرى تىۋىرىيەكە كىلىنە دەكەت. چەند نموونەيەك لەسەر رۆتانييەكانى ناو مىغالۇنیا و يۇنان و چەركەسى ناو دەولەتى عوسمانى دېنىتىتەوە. باس لە ئازەر ئىران و حالى كورد دەكەت، كە تەواو جىباوازە. چەركەس و ئازەر دەستبەردارى دامەزراندى دەولەتى خۇيان بۇون و لەگەنلەنەتە مخوازى تورك و فارس دا، ئاوىتە و ھاوجووت/ تەماھى بۇونەتەوە. بەلام كورد بەرگىرى لە ناسنامى خۆرى كردووھ و تەماھى نەبۇتەوە لەگەنلەنەتە مخوازى داگىر كەنائىدا.

"نەتموە مخوازى توركى و فارسى بە ھۆى ئەمە كە فەرمانىر موایەتى ھەر دوو دەولەتى مۆدیرن ئىران و توركىا دەكەن، لە سنورى سىياسى خۇياندا رەوايەتى ئەمەيان ھەيە كەلتۈرۈرە مۆدیرنەكە بەم زمانە ستانداردە توركى و فارسىيە سەرپاڭىر بەكەن كە خۇيان لە بنچىنەي زمانە ناستاندار دەكەي عەسەبە زالەكانى خۇيان دروستيان كردووھ، لە لايەكى تىرىشەوە ئەمەيان رەوايەتى ئەمەيان ھەيە كە لە سنورى دەولەتە كەنائىدا ھەممۇ ئەم ھەمۇلەنە سەركوت بەكەن كە لە پېنائۇ ئەمەدا دەدرىن زمانىكى ترى جىگە لەم زمانە ستانداردە فەرمىيە دەولەت لە ناوجەھىك لە ناوجەھەكانى ناو سنورى دەولەتە كەنائىدا بە پېرىسىيە ستاندار دەكرىندا بېرىت. ئەمە ئەم بىز ووتەنەنە لەم دوو دەولەتە داواى دەكەن بە پىيى ئەم سىيىتەمەي كە نەتموە مخوازىيەكانى جىيەن نەتموە كانيان پىي دروستكىر دووھ داوايىكى نارەوايە و نايىت لە سنورى سىياسى دەولەتىكى مۆدیرندا بە دوو زمانى جىباواز كەلتۈرۈرە مۆدیرنەكە بلاوبەر ئەتەوە و كەلتۈرۈكە دابەش بېت بۇ دوو كەلتۈرۈ جىباواز و نەتموە مخوازىيەكانش كە نەتموە كە دروست دەكەت بېت بە دوو نەتموە مخوازىي جىباواز" ٤٤٨

نەتموە مخوازى تورك ھەر زمانى ستانداردى كوردى رېيەند نەكىر دووھ، بەلکو زمانە مىللىيەكەمش قەدەغە دەكەت. ئاخىر تورك لە ھەممۇ لايەك زىاتر لە ھەبۇون و بۇونى دروستكراوى خۆى دەترسى. ھەروەك كوردىش دەلىنى "كىراسى دىزاو دەبىي بەشمۇ لەبەر بىرىت" تورك بە خۆى و دەولەتە دروستكراوە كەيە، بەگز ھەر شتىكى نا توركىدا دەچنەوە. دىارە قەبارە تىرسەكەيان زۆر گەمورەيە، بۇيە كەر ئەمە نەكەن، بەرگەي ئەم گۇوشارانە ناگىن، كە لە لايەن نا توركەكانە دەكەنەتە سەريان. ھەر زوو ئەمە بۇنىياتيان ناوه، گورج ھەرس دېنى و تەفروتونا دەبن. بەلام فارس لە ئىران دا تەننیا زمانە ستاندار دەكەي قەدەغە دەكەت.

لهم قوناخهدا، نیران زمانه میلاییهکهی کورد، به ههرشه لهسهر خوی نازانی. به نمونه، پارتی کۆمهنیستی نیران، تورده له پرۆگرامهکمیدا، دەنووسی: دەبیت زانکویهک له شاری سنه دابمەزربین بە زمانی فارسی تىیدا بخویندرا. تیوری رۆژی تورکەكان، زەریاپەکه له شۆفینیزم و نەزانی، زمانی تورکی تىبەملکیشراوه. عەرمیش، وا پېرۇز کراوه، تابووه، گەر زمانیکی ترى بەرامبەر رابگیرى.

- کەلتوری خەلکی وەک بەرپەست لەبەردمەم دروستکردنی نەتمەدە

نووسەر، بەدریزى لەسەر ئەم خالە دەروات و شەنۈكەمۈيکى بېرۇچۇونەكانى گەلەنەری تىدا دەگات، تا دەگاتە ئەم بۇچۇونە:

"بەلام له کۆمەلگای پېشەسازىدا چۈن زمان و کەلتورى ناوچەيى نامىنى و خەلکى ناوچە جىاجياكانى ناو سنورى سیاسى دەولەتىکى مۆدىرن يەک زمان و يەک کەلتوريان دەبیت و هەریەکە دەست لە کەلتور و زمانه ناوچەيەکەی خوی ھەلگەرت و دەچىتە ناو ئەو گروپە نۇيىھە نەتمەخوازى دروستى دەگات و ناوی دەنیت نەتمەدە بەھەمان شىئوە لەناو ئەم کۆمەلگایدا گروپە ناوچەيەكان دەبیت دەستبەردارى پېشە تايپەتكانى خۆيان بىن و ھەممۇيان بۇيان ھەبىت بىنە خاونى ھەر پېشەيەک لەو پېشانەى كە لەو کۆمەلگا پېشەيەدا ھەيە". ٤٥٢

کۆمەلگای پېشەسازى و دەولەتكەمشى بەدەست ھەر كەس و تاقمىكەمە بىت، ئامانجى بەرپاكردنى يەكتەنگ كردن و له قالب دانى، ھەممۇ خەلکانى کۆمەلگا جىاوازەكانە بە زم، ان و كولتورەكىيەنەوە له بچم و قەبارە و رەنگىكى ھاوبەشدا. گروپە ناوچەيەكانىش دەبىت واز لەو پېشە و كارانەى خۆيان بەيىن و سەرگەرمى فيربوونى پېشەيەكى تر بىللەو پېشانەى کۆمەلگا/سىستەمى پېشەسازىيەكە دايەنلەوە، ھەلبەت ناشىبىت، ھىچ كام لەو پېشانە، لە لايمەن گروپىكەمە قۆرخ بىرى.

"لەو ناوچەيەدا كە بە جىهانى ئىسلامى ناو دەبىت، ئەو نەتمەخوازانەى كە بە كولتورە پېشەيەكە ناتوانى لە سنورى سیاسى دەولەتكەكانى خۆياندا يەكبۇونى زمانى و كولتورى دروست بىكەن و زالىن بەسەر كولتورە نزەتكانى وەک كولتورى تەرىقەتدا، بەناچارى دەكەنەوە ناو پېيەنەوە لەگەل كولتورە مەزھەبىيە بالاکەي ئىسلامدا و له رىيگەي ئەم پېيەنەوە دەتوانى كولتورە ئىسلامييە نزەتكان لە كولتورىكى مەزھەبىدا بىكەنەوە بەيەك و ئەو بەرپەستە لەبەردمە يەكبۇونى كولتوريدا نەھىن و بەمەش نەتمەخوازى بتوانىت كولتورە پېشەيەكەي خوی بە زمانە ستاندار دکراوهەكە بە يەكسانى بەسەر ھەممۇ ناوچە كولتورىيە جىاجياكانى ناو سنورى دەولەتكەمى بىسەپىنى". ٤٥٣ - ٤٥٤

بەيىنی ھەلسەنگاندى د. عرفان، لەم شوتىندا كە نەتمەخوازى بۇ راماڭىنى مەترسى كولتورى، لەسەر مەترسىيە بەرپەستکەر و ھیوا رېخۋىشكەرەكان دروستبۇونىكى پېشەسازى نەتمەوە دروستکراو باس دەگات كە كولتورى ئاست نزەم(كولتورى تەرىقەتى پىاوە رۆحانىيەكانە) دروستىكەردوون، كولتورى بالاى ئىسلامى(ئايىنى مەلاكان) دەگات بە گۈزىدا.

"نەتمەخوازى دەيەۋىت لە سنورى سیاسى دەولەتكە مۆدىرنەكەدا يەک كولتورى پېشەيى بە يەک زمان سەرپاڭىر بىرىت و لەبەرامبەر ئەو كولتورەدا كولتورە پېشەيەكە بە زمانىكى تر بۇونى نەبىت، ئىسلامى مەزھەبىش دەيەۋىت لە چوارچىوهى ھەمان دەولەتكەدا يەک كولتورى مەزھەبى بىت بە كولتورى ئاكارى و ئايىنى ناو سنورى سیاسى ئەم دەولەتكە و له ھەمان كاتدا رىيگەش نەدات بەوهى كولتورىكى ترى مەزھەبى يان چەند كولتورىكى نامەزھەبى وەک كولتورىي رۆحى تەرىقەتكەكان لەناو سنورى ئەم دەولەتكەدا بىن بە كولتورى ئاكارى و ئايىنى ناو دەولەتكە مۆدىرنەكە". ٤٥٧ - ٤٥٨

چەند نموونەيەك لە نەتمەخوازى جىهانى ئىسلامى دىننەمە، وەک جەزائير و ئیران و سۆمال. دۇوبارەكىردنەوەيان بە پېۋىست نازانىن.

"لای ئەو نەتەمۇخوازى عەرەبى بە ھۇرى ئەحوموھ كە زمانەكەمى ھەمەن زمانى ئىسلامى مەزھەبىيە دەتوانىت كولۇرە مەزھەبىيە بالاکەمى ئىسلام بخاتە ناو پېكھاتەنى نەتەمۇھ و لەگەل كولۇرە پېشەبىيەكەدا بەبىيە كىشە نەتەمۇھ دروست بىكەت". ٤٥٩-٤٥٨

شوناسى نەتەمەيى لە ھى ئايىنى جىاناكىرىتەمۇھ. مىغالۇمانى بە نمۇونە روتىيانى تىيدا. توركىيا، نمۇونەمى چەركەس و ئىران، نمۇونەنى ئازىزى، ئەم نەتەوانە وەك خىلۇ تواوهى ناو ەسەبىيان لى ھاتووه. خۆيان كردووه بە بشىڭ لە شوناسى نەتەمۇھ دروستەبىيەكى نەتەمۇخوازى. پېش چەند سالى وەك بەرتەك بۇ تۈمىت و سوكايمەتىكىرىدىنىكى دوھەتى ئىرانى فارسى بە ئازىزى، خۆپىشاندىنىك لە شارى ئورمەيى، لەلايەن ئازىزىيەكانمۇھ بەرامبەر بە سىاستى دوھەتى ئىران رېك خرا. عەلى خامەنمىي، رابەرى كۆمارى ئىسلامى ئىران، كە بۇ خۆى ئازىزىيە، پەيامىتىكى ئاپاستە ئازىزىيەكەن كرد و ووتى: گەملۇ ئىۋە بەس دەسەلاتىكى ئۆتۈنۈمىتان دەۋى لە شارى ورمىيەدا، ياخود تەواوى ئىران. بەم شىۋەيە ئازىزىيەكەن، كە ئىستا بېربرە ئابۇرۇ ئىرانىان وابەدھەستەمۇھ و بشىنگى زۆرى پۇستە گەنگەكانى دوھەت بەرپۇھ دەبەن، خاونى پەرسىكى نەتەمەيى نىن، هىندە لە چاوجىنەتىكى خۆيانەمە، ھىوابىيان لەسەر روتاندەنەمۇھ ئابۇرۇ ئىران ھەلچىنیوھ.

- کورد له نیوان رویانییهکان و سومالییهکاندا

"ئەوچش لە حالتى سومالىيەكانەوە تىورىزىھى كىرىدووه ئەوھىيە كە نەتەمەخوازىي سومالىيەكەندا كوردى ئەوھى دروستى دەكتات جۇرتىكى تايىختە لە نەتەمەوە كە خىل ئاۋىتى دەكتات بە نەتەمەوە و ئەمماش دەبىتىھە ئەوھى، ئەوھى دروستى دەكتات لەناوەمە خىل بىت و پېيرەمۇي لە ياساكانى خىل بىكت و لە دەرمە نەتەمەوە بىت و پېيرەمۇي لە ياساكانى نەتەمەوە دروستى كراومەكان بىكت" ۷۹.

د. عرفان لمبىر رۆشنىيە تىورىكەي گىلنەردا، بە فراوانى باس لە حالتى سومالىيە و رۆتان دەكتات لمگەن كورددا دەكتات. بەتايىمت كاتى نەتەمەخوازى سومالىيە، زمان و كولتورىكى يەكگەرنوو، لەو فره خىلانەيە دەرسەت بىكت. ھەممو ئەم ھەول و تەقەلانەي د. عرفان، لە بەراوركىرىنى دۆخى كورد، بەو نەمۇنەنەدا، دەگەرېتىمۇ بۇ لىزانى و پېرۇشە، گەمورەكەي نووسەر بۇ پېرسى كوردبوون و لە رەگ و رىشەوە تىيگەيشت لە پاشخان و پىشخانەكانى.

"كوردەكان باشتىرين نەمۇنەن لە مىزۇودا نەچۈونەتە ناو ئەم پەيمانەوە كە لە نیوان سەردار و كەپەيدە دەبىستىرىت (...). ئەم سىيىتەمەش كە كورد لە مىزۇودا پېيرەمۇي كىرىدووه ئەم سىيىتەمەيە كە بەرھەممەنەرى جياوازىيە زمانى و كولتورىيەكانە لەم يەكىبۇنە عەقلەيە كە لەناو جياوازىيە زمانى و كولتورىيەكاندا بە شىيەمەيەكى پەتىھەيە، ئەم سىيىتەمەش ياساكانى تەمەواو پېچەوانەي ئەم سىيىتەمەن كە عەسەبە و نەتەمەوە خوازىي پېيرەمۇي لىيەكەن و بەرھەممەنەرى يەكىبۇنەنىكى سەرۋەتلىيە لەم جياوازىيە كولتورى و زمانىيەنەي كە بەشىيەمەيەكى واقعى ھەن" ۷۴ - ۷۵.

بە پىتى ئەم تىروانىنە، ئەم پلورالىزمەي لە پىكەتەتەي كورد دا ھەمە، گەرەنلىقى مانەوە و ئامازەتى خەسلەتى جياوازى كوردە، لمگەن ئەم نەمۇنە گەلمەن باسكراون. لەكتىكىدا ئەم دىياردەي فەرەبىيە، لە لای زۆر نووسەر و لىكۆلەر، نىشانەي مالۇرەنەي كورد و نانامادەگىيەتى لە مىزۇودا بېمۇايە بە گەنگ و مرگەتنى ئەم خالە لە لايىن توپۇزەرەنەوە و كار لەسەركرىدى بۇ زىاتر رۇونكەنەوە مىزۇوى ئەم پېرسە بېۋىستە.

"ئەوھى ئايىتىلى ئەتەمەخوازى داوايى دەكتات ئەوھىيە كە لە سنورى سىياسى دەولەتكەمەيدا دەبىت چىنى خوینەوار بە كولتورە پېشەمەيەكەي خۆى و ئەم زمانەي كە كىرىدووېتى بە زمانى ئەم كولتورە، جەستەي كولتورى و زمانى خىل و ئەتىكە جياوازەكان ھەملەشىنەتىمۇ و لمگەن جەستەي كولتورى و زمانىيەكەي خۇيدا تەماھى پېپىكەت و عەسەبە كولتورىيەكەي خۆى دروست بىكت ئەمەش ھېچ جياوازىيەكى ئەنتۇرلۇجى و دروستىمىي لمگەن ئەم خىلدا نىيە كە دەبىت بە عەسەبە و لە سنورى ئەم دەسەلاتە سىياسىيەدا كە ھېزى زالىيەتىيەكى بۇي دىيارىكىرىدووه جەستەي خىلە جياوازەكان لمگەن جەستەي خىلەكەي خۇيدا تەماھى پېپىكەت و عەسەبەكەي دروست دەكتات" ۷۷.

لىرىشدا، شەر ھەر لە دېرى كولتورى پىكەتەنە خىلەكان و خىلەكان و ئەم سىما فەرەبىيە، ھەمە. چۈن ھەول بىرى لە ڕىگاى دەستەي خوینەوارە، بە دەربىنەكەي ئەندەرسۇن، بەم پېشەمەيە ھەيانە كولتورىكى يەكشوناس بەھىنە ئاراوه. ئاخىر وەك ئامازەمان پىداوه، نەتەمەخوازى بۇ گەيشتن بە ئامانجى خۆى بەرەنگارى شوناسە جياوازەكان دەبىتىمۇ.

"ئهودی بزوتنمeh کوردیهکان له نهتهو مخوازیه شکستخوار دو و مکه‌ی سومال و هممو نهتهو مخوازیه کانی جیهان جیاده کاتمهه ئهودیه به پیچهوانه‌ی ئهوده کار دهکن که نهتهو مخوازی داوای دهکات (...). بزوتنمeh کوردیهکان نهک بزوتنمeh نهتهو مخوازین بملکو تاکه بمربستیکی گهوره‌ن لهبردم ئهوده‌دا که نهتهو مخوازی بمناوی نهتهو مهه لهناو خویان و له دهرمه‌ی خویاندا دروستی دهکات" ۱۷۸.

نووسه‌ر لهم مبانه‌دا بچوونیکی تری جیی سه‌رنج و لمسه‌ر راوه‌ستان دهخاته بمر دهستان. خالیکی بنچینیی جیاوازی نیوان بزوتنمeh کوردیهکان و ئهوانی دیکه، ئاماژه پی دههات. ئهم بزوتنمeh کوردیهکانه لهبری ئهودی وهک، ئهودی بملکه‌نحویست و چاوه‌روانکراوه له نهتهو مخوازی له نیوان خویاندا یهکبوونی زمانی و کولتوری جیاواز بهره‌م بینن. دین و به دروش و داوای پراکتیکیه‌وه پهیره‌و له یهکبوونی یهک شوناسی کولتوری و زمانی ناکه‌ن. ماھیه‌تی بزوتنمeh نهتهو مخوازیه کان یهکبوونه، هی کورد جیاوازی فرهیه.

"بزوتنمeh کوردیهکان به ئاراسته‌ی هملو شاندنه‌وه ئهوده کار دهکن، که نهتهو مخوازی و مک عمه‌سیه‌کی مودیرن دروستی دهکات ... بزوتنمeh کوردیهکان نهک بزوتنمeh نهتهو مخوازین بملکو تاکه بمربستیکی گهوره‌ن لهبردم ئهوده‌دا که نهتهو مخوازی بمناوی نهتهو مهه لهناو خویان و له دهرمه‌ی خویاندا دروستی دهکن" ۱۷۹.

ئاخر له کاتیکدا وا چاوه‌روان له بزوتنمeh کوردی دهکری، نهتهو مخواز بیت و پرسی نهتهو، له گوتاریکی یهکگرتودا فورمه‌له بکات، نووسه‌ر دیت و دهمانخاته بهردم ئهم باسه قورس و پیکه‌ل پیکه‌وه. رهندگی ئهمه جیاواز ترین بیرون‌بچوون بیت، لمسه‌ر بزوتنمeh نهتهو مخوازی کورد، که لیره‌دا د. عرفان به پیچه‌وانه‌ی هممو ئهوانی دیکه‌وه پیشکه‌شمان دهکات. ئهم خاله شایانی لمسه‌ر راوه‌ستانه و کمه و مژاریکه، گهره‌که پسپوران و خهخوران باشتئ ائوری لئ بدهنه‌وه.

باشی پینجه‌م. بیونی نهتهو مهی کورد له نیوان کوردبوون و نهتهو مخوازیدا

- بزوتنمeh کوردیهکان و نهتهو مخوازی

بزوتنمeh کوردیهکان لهبری ئهودی وهک بزوتنمeh نهتهو مخوازه‌که، له نیوان خویاندا یهکبوونی زمانی و کولتوری بھینه ئاراوه، جیاوازی بهره‌م دینن. بهم‌هش پیروی له یهکبوون و یهک شوناسی کولتوری و زمان ناکه‌ن. ماھیه‌تی بزوتنمeh نهتهو مخوازیه کان، یهکبوونه، هی کورد جیاوازی و فرهیه. کوملی پرسیاری جددی لمسه‌ر نهتهو مخوازی کوردی قووت دهکاتمهه، گهه‌هری هممو بیان پرسه لمسه‌ر ئهودی "کیشهی کورد چیه؟". یاخود کوردبوون چ مانایه‌کی ههیه؟! لهم رهه‌نددا که نووسه‌ر قورساییه‌کی زؤری بھشیوه به بیرون‌باوه‌هکانی.

نووسه‌ر دهیوه‌ی به قوولی لمسه‌ر دهست نیشانکردنی بیر و ئامانجی بزوتنمeh کوردیهکان بوهستی و گهره‌کیتی بمراهمه‌ی نهتهو مخوازیه‌که بکاتمهه. کیشهی قوولی بزوتنمeh کوردی ئهودیه نهیتوانیوه، نهتهو دروست بکات. له دیدی نووسه‌ره هممو نووسه‌ره کورد و بیگانه‌کان له کارهکانیان لهبر کورده‌وه، که توونه‌ته همله‌یه‌کی زمه‌وه. هۆکه‌یشی ئهودیه که سه‌رله‌بری ئهمانه نهیانتوانیوه، له کرۇکی کیشهی کورد تیگمن و تیکرایان هەولیان داوه، به پیوغانگه‌که نهتهو مخوازی هەلسمنگاندن، بۆ بزوتنمeh کوردیهکان بکه‌ن، بئ ئهودی دهست نیشانی ئهوده بکه‌ن یان ئهود جیاوازیه بخنه‌ررو، که

بزووتنوه کوردییهکان له گەوھەردا ھەبانە، و راستەخۆ ناکەونە بەر حۆكمى تیۆرە نەتەمەخوازییەکە، چونکە بزووتنوهکە خاوەنی بیر و ئامانجى خۆیەتى و کاراكتەرى تايیەت بە خۆی ھەمە.

نووسەر، خالىيکى سەپىر دەورۇۋېنى و بەلايەوە، ئەو كۆمەلە ھۆكاري بۇونەتە ھۆى شىكستى بزووتنوه کوردییەکان و زۆرنەھى مېڭۈنۈس و ئەوانەھى سەرقالى لېكۆلىنەوەن و نووسەرانى دىكەمە جەختى لەسەر دەكەنەوە، بەلاي ئەمەوە، ئەم خالە ماناي سەركەوتىن و نەپىنی مانەوە كورد دەبەخشى. دىارە ئەمە لەتەك ئەو بۆچۈونەدا راستە، بزووتنوه کوردییەکان، خاوەنی تايىەتمەندىتى شۇناسى سەربەخۇ و جياوازن لە بزووتنوه نەتەمەخوازىيەکە، نەك بە پىچەوانەوە. ھەبۇونى فەزمانى و فەرە كولتورى لەناو كورد دا، وەك دىاردە، شىتىكى حاشاھەلنىگەرە، جا كەواتە بە پىي تیۆرە عەقلىيەکە، ئەمانە نىشانە سەركەوتى بزووتنوه کوردییەکانە تا دەگاتە بەر جەستبۇونى رۆحى نەتەوە. بەلام لە راستى دا بزووتنوه نەتەمەخوازىيە شىكتىخواردووە، چونکە نەيتۋانىيە، زمانى ستاندارد و كولتورى وەك يەك بەھىنەتە بۇونەوە.

نووسمر لەم بەشمدا پینچ پرسیاری گەورە قوقوت دەکاتموه. وەک کىشەی بزووتنەوە مۆدینیز مەكان، وە نالى نەتەمەخوازىيەكان، چونكە پىٰ وايە بە هەلە ناونراون نەتەمەخواز. گەرەكتى بىانى بىرى ئەم بزووتنەوانە چۈن لە كۆملەگادا فۇرمەلە/ شىۋىمەلە دەبىت. بەرامبەر بەھە نەتەمەخوازى بۇ خۆي ئامانجىتى و دەھىۋى پىٰ بىگات. لىكۆلەرانى كورد و بىگانە لە چوارچىوهى تىورى نەتەمەخوازىيەكەدا كاريان لەسەر بزووتنەوە مۆدېرنەكانى كورد كردووه بۆيە د، عرفان ناچارانە شەن و كەوبىكى ئەم پەسگەلە لە دىدى نەتەمەخوازىيەوە دەكات و لە كلاورۆژنەيەكى دىكەمە پەسگەلى دەورووژىيەن و چېپكى سەرنجى نۇئى توamar دەكات و دەلى:

"تىروانى بزووتنەوە كوردىيەكان بۇ نەتەمە نەمە خەپەلەنەندا ناوابان ناواه، بەلام بەلاى نەتەمەخوازىيەوە، نەتەمە كۆملەگايەكى پېشەسازىيەكى زمان و يەككولتورە ئەندامانى ئەم نەتەمەيەش تەنھا ئەم كەسانە دەگەرتىمەوە كە بەم زمان و شىۋازە كولتۇرە كە قوتاپخانە كانى ئەم دەولەتەدا پەزىزەتكاراون و بىنەتەمە ئەم كۆملەگا خۇيندەوارە كە ئەم قوتاپخانە بەرھەمى دەھىنەن." ۱۵

مېبىست ئەمەيە هەر كەسىك بەم سېاستە فەرمىيە، كە دەولەت لەرىي دامودەزگاكانى خويىندى ناو قوتاپخانەكانەمە وە گۈرى خستۇرە و قىرى كولتۇرە پېشەسازىيەكە نەبىت، ياخود پېرەوى لى نەكات، بە ئەندامى ئەم كۆملەگايە قبۇلل ناكىرى. وەك نەمۇنە سەبارەت بە كورد، لە تۈركىيا دا گەر بەم ئەركە ھەلنىستى تۈرك بە ھاولاتى تۈركىيە دانانى و فارس ناسنامە ئىرانى ناداتى و عەرەبىش بە بىگانە و گىرەشىۋىن و كوتەكى دەستى بىگانە دەداتە قەلەم.

"لەراستىدا ئەمە خەپەلەنەندا دروستى دەكات نەتەمە نېيە، بەلكو كۆملەگايەكى پېشەسازى يەكزمان و يەككولتورە و نەتەمەخوازى ناواي دەنلىت نەتەمە، نەتەمەخوازى دەتوانىت بەبىن ناولىنىنى ئەم كۆملەگايە بە نەتەمە كۆملەگا پېشەسازىيەكە خۆي دروست بىكەت" ۱۶

ناونانى ئەم كۆملەگايە بە نەتەمە، هەر لەپەرئەمەيە، يەك زمان و يەك كولتۇرە دروستكرار، دەبىتتە شوناسى كۆملەگاكە. نەتەمە لە بىرى نەتەمەخوازىدا زىاتر وىناكىرىنى كۆملەگايەكى كشتوكالىيە تا وىناكىرىنى كۆملەگايەكى پېشەسازى. ئەم جا نووسمر دەگەرتىمە بۇ ناو مىزۇرى سەرەتمەي ھەلۋەشاندىمە خەلافەتى مەزھەبى عوسمانى و نەمۇنە لى ھەلدەگۈزى و لە بەرامبەر كورد تۈرك و ئەوانى دىكەي ناو ئىمپراتورەكە. دەبىنن ئەوانى دىكە، ھەممۇيان پېرەويان لە يەك زمان و يەك كولتۇر كردووه، بە تەننیا كورد نېبى، بە پەرسىيە "فرەيىي" بزووتنەوەكە بەرپۇرە بىرەنەيەن بەرپۇرە بىرەنە خاونى بزووتنەوە نەتەمەخوازى، نەتەمەيان دروست كرد و كورد لە شوينى خۆي مایمۇ.

كەواتە كورد بەم ياساى نەتەمەخوازىيە كارى نەكىردووه. جا ئەم پەرسىارە لىرەدا و لەم رەھەندەدا خۆي دەسمەپىنلى: ئايا كار نەكىردن و مانەمە كورد بە پاراستى فەرمىيە، بەسۇود بۇوه ياخود زيانى ھەبۈوه؟.

با بىانىن د. عرفان دواتر چىمان بۇ باس دەكات.

"ئەم بزووتنەوە مۆدېرنە كوردىيە كە لەناو جەركەي خەلافەتە مەزھەبىيەكەي عوسمانىيەكاندا لە رىيگەيە چىنە خۇيندەوارەكەي ناوجە جىاجىاكانى كورستانەوە وەك بزووتنەوە كە مۆدېرن سەرەلەددەت، هەر لەسەرەتاوه پەپەرەوى لەم ياساىيە ناكات كە بە پەپەرەوەكەن دەتوانىت بېتت بە بزووتنەوە كە ئەنەندا خەپەلەنەندا ناوابان" ۱۷.

کاتی رۆژنامه‌ی کوردستان، له ۱۸۹۸/۴/۲۲ دا له قاهیره، وەک زمانحالی ئەم بزووتنەموهیه، لەلایەن کوردى ھەمموو بەشەکانی کوردستانەوە، بە شیوه زاراوه جیاکانی زمانی کوردى کرمانچى سەرروو و خواروو دەرکراوه. ئایا ئەم پرووداوه، دەبىتە ئارگومىت و پالپىشت و بەلگەمەکى ترى بۆچۈونەکانى د. عرفان، لەسەر ئەوهى کورد بەرددوام کارى بە ياساي فەرييى كردووه؟. ھاوکات ئایا ئەم راستىبىه كىنومت دەكانە، ۋەنگادانەوە ھەلکەمۇتە تايىەتىيەكەن نەتەوە و زمانی کوردى و کوردبۇون؟ ئەمانە مىشنى لەو بۆچۈونە مشتومەر ھەلگىرىسىنەرن، كە د. عرفان ھىنناۋىنېتە كايىي رۆشنېرىبى کوردىيەوە و لەم پېگایەمە گومىكى مەنگى پەنگخواردووی پى شەلقاندۇوە.

"پەيرەوکەنلىنى فەرەزمانى و فەرىشىوازى لەلایەن ئەم چىنە خۇينىدەوارە مۆدىرنەيى كە نوتىنەرايەتى لایەنى كەلتۈرى ئەم بزووتنەوە کوردىيە دەكەت، لە لایەكەمە ئامازە بەمە دەدات كە ئەم بزووتنەموهیه وەك ھەمموو بزووتنەوە مۆدىرنەكەنى تىرى ناوجەكە كار بۆ ئەم دەكەت بە كەلتۈرە پېشەمىي مۆدىرنەكە كۆمەلگا كشتوكاللىيە کوردىيە پەرمۆدىرنەكەن خۆى بىگۇرۇت بۇ كۆمەلگا كايىي پېشەسازى ناوجەيى مۆدىرن. بەلام لە لایەكى تەرەوە ئامازە بەمە دەدات كە ئەم بزووتنەموهیه ھەر لە سەرتاواه دىرى ئەم بەنمایەن نەتەوە مخوازى كار دەكەت كە داوا دەكەت ئەم بزووتنەموهیه يەك زمان و يەك شىۋازا لە كەلتۈرە پېشەمىي مۆدىرنەكەدا بەكارىيەتى و بە هۇرى بەكارەتىنى فەرەزمانى و فەرىشىوازىيەوە كەلتۈرە مۆدىرنەكە لەناو خۇيدا نەكەت بە چەند كەلتۈرۈيى پېشەمىي جىاواز". ۴۸۸

ئەم بزووتنەمە مۆدىرنە کوردىيە لەكانتىكدا دەيھىي لەبرى پېرىمە ئەم بزووتنەمە شوناس، يەك زمان و يەك كولتۇر بکات، دى و بە ياساي جىاوازى و فەرشۇناسىيەمە تىدەكۆشى و ئامانجىشى دروستكەنلى كۆمەلگا كايىي پېشەسازىيە. بۆيە بزووتنەموهیه كى مۆدىرنە، بەلام نەتەوە مخوازى نىيە و گەرمى كى نىيە نەتەوە دروست بکات. ھەنگاۋىك لەم زياتر، ئەم بزووتنەموهیه ھەر لە سەرتاواه دىز بە شۇقىيەت و توتالىتارىتى كەلتۈرە چونكە مۆركى کوردبۇون پانتايىيەكى فراوانى بە خۆشەمۆيىتى و بەخىندەيى نەخش بۇوە.

ئەم بزووتنەمە، نەتەوە مخوازىيە دەيھىي، لەسەر ئەم مۆدىلە بىرات ھەممۇ جىاوازىيە كولتۇرى و زمانەكەن، لە قالب بەدات و لە رېگاى دەسەلەتىكى سەركوت كەرەمە بە سەر ھەممۇ پېكەتە جىاواز مەكەندا بىسەپىنى. بەمەش خەسلەتىكى شۇقىيەتىنە و عەقلەتى توتالىتارىي كولتۇرى پېرىمە دەكەت. كاتى جىاوازىيەكەن نەمان و كۈزان، يەك كۆمەلگا يەك زمانى و يەك شوناسى هاتە كۆرۈ، گۈرۈزىكى جەرگەر لە سروشت و رەھوتى ئاسايىي هاتە بۇمۇ مرۆڤ و كۆمەلگا و نەتەوەكەن لە ژياندا دەدرى.

ئەممەش نىشانەي ناشىرین كردن و شىۋاندىنى ژيانە، كۆمەلگا يەك زال و دەسەلەتە بەھىزە تەماحكارەكەن دەخاتە ناوجەلکاوى تاوانى بىشومارى و لەم سۆنگەيەمە ناثارامى بائى بەسەر جىهاندا كىشاوه. خەسلەتى بزووتنەمە كوردىيەكە، واتە جىاشوناسى واي كردووه، نەزانان و نەياران نازناۋى بەھىزىرىن بزووتنەمە خىلەكى بە بالا دا بېرن. بەلام ئەم تۆمەت دانە پال كورده، جەڭ لە كاۋىزىكەنەمە ئاشىانەي ရىستى قىسە و ရىستەي بى سەر و بەر، ھىچى تر نىيە.

د. عرفان، بە ھەناسەمىيەكى تەرەوە ئەم بابەنانە و پىرسى نەتەوە لەنئۇ كۆمەلگا يەك پېشەسازى ناوجەمەي و سەرۇنەواچەمەي و جىهانىدا، شى دەكەتەوە و دەلى.

" نەتەوە مخوازى بۇ ئەوهى نەتەوە دروست بکات لە رېگەيە ھەنئەرە بەن لە رېگەيە زەبرۈزەنگى رەمزىيەمە ھەولەدەت بە ويسىتى خۆى لە سەنورى سىياسى دەولەتە مۆدىرنەكەن خۇيدا ياساي شوناس لە كولتۇر و زمانەكەندا جىيەجى بکات و ھەر ئەتتىكىكى لەناو سەنورى سىياسى ئەم دەولەتەدا بېت بە ھەر رېگەيەك بېت، دەبىت ئەم ياسايىي جىيەجى بکات و بە ويسىتى خۆى دەستبەردارى زمان و شىۋازا كولتۇر ئەمە كەن خۆى بېت و ئەم زمان و شىۋازا كولتۇر ئەمە كەن نەتەوە مخوازى نەتەوە كەن خۆى پى دروست دەكەت". ۴۹۳

نەتمەخوازى لەناو كۆمەلگا پىشەسازىيەكان، ياساي شوناسى لە عەسمەبە وەرگەرتۇوە، كە ئەمۇش لەسەر غەریزە زالىتى دروست بۇو. پېرىسىە زالىتى كولتۇرە مۇدىئىنەكە، بەسەر كولتۇرە جياوازەكان دا دەپىشىنى، كۆمەلگا كە لە كۆمەلگا پىشەسازىيە مۇدىئىنەكە دەگۈرى بۆ عەسمەبەكى پىشەسازى مۇدىئىن پاشان ئەمە عەسمەبەيەش دادەنە بە نەتەھوە. واتە كارى نەتمەخوازى لەناو كۆمەلگا كە پىشەسازى دەمان رۆلى عەسمەبە لەناو خىلەكاندا دەپىنەت و بە هەمان مىكانىزم، زالىتى و نەھىشتى جياوازىيەكان، كار دەكتە.

وەك دەپىنەن نەتمەخوازى توركى - لمبەرئەمە نەتەھوە شۆقىنىتىيە، نموونەكى زۆر گونجاوە، بۆ ھەممۇ نموونە مىۋۇوبىيەكان دەشى و لەم نۇوسيىنەدا بەردىمەن دىتەھو بەردىمەن - . دياردەي ناوبراو ھەممۇ نا توركەكانى توركىيە لە خۇيدا تواندۇتەھو يان ھەولى توانھو و سرىنەمەيان دەدات، ياخود نكۆلى بۇونىان دەكتە. وەك ئەم سىاستەھى دەرھەق بە كورد بە درىزايى دولەتى دروستكراوى توركىيە مۇدىئىن پېرىھە لى دەكتە. ھېچ گومانى تىدا نىيە، كوردى ناتوانى بلۇ تورك نىم، و گەر خۆى لە كۆمەلگا كولتۇرە توركىدا نەدۇزىتەھو و خۆى بە تورك لە قەلمەن نەدات. كىشەكە ھەر بەمەندە تەھاوا نایتىت، دەبى نكۆلى لە بۇونى خۆى بکات و ناسنامەكەي بشارتەھو. بىنۇرن، لەبەر دەركاى ھەر قوتباخانە و لە ھەر پۇليكى قوتباخانەدا و لەسەر شەقام و لوتكەي بەرزاى گەرد و چىايەك دا، لاقيتىيەك ھەملۇاسرى و لەسەرى نۇوسرا بىت "چەند بەختەھەرم كە توركىم". رۆزانە لۇوتى تاكى كورد بەم دروشىمەدا بەتەقىتەھو، چ كارھاساتىكى مرؤپىيە. ئەم زولەمە لە ھەست و نەستى تاكى كورد و چەمكى كوردبوون بە گشتى دەكىرىت، چەند گەورەيە!؟. دە بىزانە، تورك بە چ مىتۇد و شىوارزىك شەرە چەپەلەكەي دەرھەق بە كوردبوون بەرپاكردۇوه.

جۆرييکى تريش لە نەتمەخوازى ئەمەيە، كە رېيگەي بە كولتۇر و زمانى ئەتنىكە جياوازەكان دەدات، وەك نىيمچە ئۆتونۇمى لە بۇنە تايىبەتىيەكان بەكارى بەپىن، بەلام رېيگە نادات بېتىتە زمان و كولتۇرى نەتمەخوازىي. وەك نموونە سكۆتىيەكانى ناو بەرىتانيا. حالەتى سكۆتىي و وېلىزىيەكانى ناو كۆمەلگا كە پىشەسازى بەرىتانيا لە ڕەروى زمان و كولتۇرە، ھەمان حالەتى ئەم خىلە زمان و كولتۇر جياواز انبەيە، كە ھېزىيکى ناخىلەكى لە يەك كۆمەلگادا كۆيىردوونەتەھو، رېيگەيان پى دەدات زمانە كولتۇرە مىللىيەكمەيان بەكاربەپىن. بەلام ناتوانى بۆ كولتۇرە بالاڭە بەكارى بەپىن، ئاخىر سەبارەت بە سكۆتى و وېلىزى و ئىرى لەم قۇناغە بەدوادە، ھەنگاونان بەرھە نەتەھو و دولەت دروستكىدىتە پېشەھو، كە ھاۋاسات دەكتە، كەرتىبوونى بەرىتانيايى مەزن، ياخود، - لە دىدى ئىنگلىزە - دروست بۇونى ھەرەشە لەسەر يەكىتى تەھاواي خاڭەكەي. كە ھېزى خىلەكى خۆى پى لەوانى دىكە جىاڭىر دۆتەھو.

كەواتە ھەردوو دياردەكە عەسمەبە و كۆمەلگا كە پىشەسازى، پەيرھە لەياساي شوناس دەكتەن، نەك ياساي جياوازى. شاياني ئاماڭەپىدانە، ھەر وەك نۇسەرىش پەنچەي بۆ راکىشاوه، حالەتى كورد، لە پېرىھە كەنلى ياساي جياوازى و فەرىپىدا، ھېننە تاقانەيە، لە ھېچ دولەتىك دا، تا ئىستا پېرىھە نەكراوه، تەنانەت لە سوپىرسايش دا بەرچاوا ناكەنۋىت.

لەبەرئەمە ئەلمانەكانى سوپىرسا، خۆيان لەسەر نەتەھوە ئەلمان ھەزىمەر دەكتەن، چونكە ھاۋىزمان و ھاۋى كولتۇرن، وەك عەرەبى عىراقى، كە درىزكراوهى عەرەبى بىست و ئەمەندە ولاٽى تەرن. ھاۋىكەن باس لە مىللەتانا ناو ئىسلام و خەلاقەتەكەي دەكتە. ھەننە لەمانە زمان و كولتۇر خۆيان لەدەست دەدەن و زمانى عەرەبى وەك جىيگەرە، بەكاردىن.

کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی سییم / ۳۰

کهچی فارس و تورک، تهواو به پیچهوانهوه، شتهکانی خویان دهپاریزنه و شیوه زاریک له زمانهکمی خویان هملدهبزیرن و دهکمن به زمانی نهدهبات و کولتوری ناوچهی بالای پی تومار دهکمن. بهمینهش بهرامبر به زمانی عهرهی خوراگری دهکمن. زمانی عهرهی لای فارس و تورک، وک زمانه مهزههبيمه دهمیتنهوه، بهلام کولتوری خویان له ریگای زمانه بالاکمی خویانهوه، بۆ جیاکردنوهی شوناسی ماژههبييان قووت دهکنهوه.

" بیوونی سەفهوبیه کان به شیعه و گورینی مهزههبيه کان به مهزههبيه شیعه لەسەر بىھماي ئەھو کولتوره فارسییه نامهزههبيه کە عەسەبەه فارسییه کە جیادەکاتنهو لە عەسەبەه تورکییەکە و کولتوره نامهزههبيه کەی واتە بەر لە دروستبۇونى دەسەلاتى سەفهوبیه کان خەلکى ناوچەکە لە رووی مهزههبهو هەلگری ھەمان ئەھو مهزههبه بیوون کە دەسەلاتى عوسمانى پەميرهوي دەکرد، بەلام ھەلگری ھەمان زمان و ھەمان کولتوری نامهزههبيه کان نەبۇون " ٩٩.

د. عرفان، دواتر دېتە سەر دوو جۆر لە دەسەلات، لای عەسەبەکان، دەسەلاتى مهزههبي و دنیايى. واتە لەناو چىنى فەرمانزەرواي خەلافەتدا دوو جۆر دەسەلات ھەبۇوه، سەلتەنەت و خەلافەت. خەلافەت بە شیوهییەکى ميرات و ترادسيون ھەميشه بۆ عەرەب بۇوه، فارس و تورک نەيانتوانيو جىيى بىگرنەوه. بەلام لەو چىنه فەرمانزەروايە، كە سولتان گوزارشى لىدەكتا، توانيييانه بىنە خاونە پلەي سولتان.

سەلتەنەت بەھو جیادەکارايەو لە خەلافەت، كە دەسەلاتى دنیايى و رەوايەتى لە دەسەلاتە ئايىيەكە وەردهگرى. ئايىن لېرەدا مامېست دىنى ئىسلامە و كە راستەخۆ دەكتە عەرەب. دىارە لېرەدا دەسەلاتى خەليفە گەورەترە لەھى سولتان، كەواتە سولتان و پلە و پايەكەن نەيان دەتوانى بىنە مەرجەع. وک ئەھى هەر قورئان بە سەرچاوهى شەريعەت مایەوە. تا سەردهمانى زمانى عەرەبى ھەر زمانى مهزههبي بۇو. پاشان فارس و تورک بەرامبەر بەھە دەستتەوە و خویان هەلەدەستن بە دروستتەن ئەددەيەن ئەلەي بەرامبەر و خویان لە زمان و كەلتۈرە عەرەبىيەكە جیادەکەنەوه. فارس و تورک كاتى پەميرهوي لە ياساى يەك شوناسى دەکمن و ھەۋلى دەسەلات گەرتە دەست دەمن، دواتر ھەر زۇو بە مەرامەکانى دىكەيان شاد دەبن.

"نەتەوە خوازى عەرەبى و توركى و فارسى ئەتەوە كانى خویان لەسەر دروستە كۆمەلایەتى ھەمان ئەھو عەسەبانە و ئەھو زمان و كەلتۈرانە كە زمان و كولتورى ئەھو عەسەبانەيە دروستتەر دووھە و تاكە جىاوازىيەك كە لە نېيون اسەبەكانى ئەم سىن مىللەتە و نەتەنەوە دروستتەر كەنائىدا ھەيە، ئەھەيە لە عەسەبەكاندا خەلئىك لە خەلئەكانى ئاو اسەبەكه دەبىت بەھو نەمۇونە كولتورى و زمانىيەي كە لەناو كۆرى عەسەبەكەدا سەرپاڭىر دەكتىت، بەلام لە نەتەوە كەنائىدا زمان و كولتورى ئەھو چىنه خۇيىدەوارە دەبىت بە نەمۇونەيەك بۆ سەرپاڭىر كەن كە سەر بە كولتوره مۇدىزىنەكە و كۆمەلگا مۇدىزىنەكەن " ٤٠.

نووسەر ئەجا باس لە خەلئە مىدىيەكانى كورد دەكتا، كە ھەرگىز بە ياساى عەسەبە، لەنېو خوياندا كاريان نەکردوھ و ھېچ لە ھۆزە مىدىيەكان، ئارمزۇوی ئەھەيى نەكردووه، ئەوانى دېكە لە خۆيدا بتوينىتەوە. بە تايىمەت لە رېگەمىيەت، زالبۇونە، تا عەسەبە دروست بکەن. كورد بەم رېگا و پرۇسىمدا، دەرۋىشتە، بۆيە نەگەمىشە ئەھو ئامانچ و شوينە ئەوانى تر، لە تورک و فارس پىيى گەمىشتوون، كە دەولەتە. ئەم دۆخەش، گرئ كۆپەيەكى ئالۇز و پرسىيارى ھەر زۇو سەرەكى ئېمەرۆي ناوهندى سىياسەت و رۇشنىرىي كوردىيە.

"گەر كوردبوون كۆكەرەوە خەلئە كوردىيەكان بىت و خەلئە كوردىيەكان لەھەدا ھاوشۇناسىن كە كوردىن، ئەھو كوردبوون ھاوخۇنىي و ھاواوچەلەكى و ھاوازمانى ھاوكولتورى ئاگەبىنى، چوونكە خەلئە كوردىيەكان ھەر لەسەر دەمىمىيەكانهەو ھاواوچەلەك و ھاوخۇنىن و ھاواكولتور و ھاوازمان نەبۇون و لە زمان و كولتوردا وەك عەسەبەكان پەميرهوييان لە ھاوازمانى و ھاواكولتورى نەکردووه و پەميرهوييان لە جيازمانى و جياكولتورى كردووه.

کوردیوون و هک میلیبیوون نهود دهگهینی که له کوبونهوهی کومله ختایکدا لەناو يەك پىكھاتدا پەيرهوي لە ياسای جیاوازی بکریت و پىكھاتمیهک بىتە ئاراوه که فرهکولتوری و فرهزماتی بىت و وەک عەسەبەكان پىكھاتمیهک نەبىت کە بە پەيرهوي كردن لە ياسای شوناس ھاتىتە ئاراوه و قبۇلى فرهزماتی و فرهکولتوری نەكات". ٥٠٦ - ٥٠٧

نۇوسمەر بە قۇولى لمىھن ئەم باسگەلە لە مىزۋودا کار دەكات و نموونەی بەرجەستەبوو دەھىنەتەمۇھ، تاومىك خۇينەر لە راستىيەكان دۈور نەكمەيتەمۇھ. لىرىشدا ئامازمېكى خىرا بە دەولەتكەمی سەلاھدىن دەكات، كە پېرھوھى لە ياسای جیاوازى كردووه. ھەر ئەم سپاسەتمەش جيای دەكتەمۇھ، لە دەولەتى خەلافەت و دەولەتى عەسەبە ناعەربىبىيەكان، ئەمانھى دوايى ياسای شوناسىيان پېرھو كردووه. ھەر بۆيە لاي ئىبين خەلدۇنىش، پىناسەي "حالەتىكى ناوازەي دەولەت"، وەردەگرى.

چونكە گەر سەلاھدىن نەبوايە، وەك كوردىك، ھەر كەمىيەتى ترى ئىسلامى، قۇرسى رىزگار كردىبايە، وا مەزھەبى ئىسلامى بە زەبرى شمشىر و خوين، دەسپاند و مەسيحى و جولەكمە دەكوشت و دەرى پەراند ياخود لە خۇيدا دەيتىواندىنەمۇھ، بەلام خەسلەتى كوردېبۇون، لاي سەلاھدىن رىيگە نادات، پېرھوھى لە ياسای شوناس لەناو كۆملەڭا جیاوازەكەندا بىكەت. بەلكو بە ياسای جیاوازى رەفتار دەكات و زەمينەيەك دەرمەسىنى، مەسيح و جولەكمە و موسىلمان پىكەمۇھ لە قوتسدا بېزىن. مىزۋوش بە گەورەيىمۇھ باس لەم بەخىندەمەي و ھەلسۈكەمەتى سەلاھدىن دەكتەن. ئەم كار و ھەلوىستە، تاكو ئىمپۇرۇ رووداۋىكى بىۋىنەمەي لە سەرتاسەری ئەو دەفەرە و مىزۋوھ تىزى لە ھەلچۇون و داچۇونەكمە شەرى مەزھەبى و بە تابىيەت لە نىوان ئىسلام و نەوانى دىكە دا! كەواتە كوردى لە ھەر پلە و پىنگەيەكدا بىت، بە خەسلەتە سروشتىيەكمە خۆى، كە زادەي جىهانبىنەيەكى عەقلىيە، بەو پىوھر و نۆرمانە كار دەكتەن، كە بىرىتىيە لە ياسای پەسەندىكىنەن جیاوازى زمان و كولتورەكان بە بەخىندەمەي، كە بۇ خۆى لەگەمەھەردا، پېرەوكىنەن تىۋىرىيە عەقلىيەكمە دەگەيىن.

کوردبون و ناسیونالیزم بهشی سی و یه کم/ ۳۱

" خیله کوردیبیکان لەسەر دەمی خەلافەتە مەزھبییە عەرمبیبیکاندا بەھۆی پەیرەبیبییە عەرمبیبیکاندا بە یاسای جیاوازى، هەرگیز وەک خیله فارسى و تورکى و عەرمبیبیکانى ناو سنورى ئەم خەلافەتە نابن بە عەسەبە و نابن بە بەشیک لە دەسەلاتى خەلافەت و سەربەخوپی خۆيان لە رىگەمی شەر يان ئاشتىپپەمە دەپارىزىن و لەگەل ئەمەشدا توانيایان ھەمیه لەناو پېكھاتەمى دەسەلاتى خەلافەتدا وەک عەسەبە فارسى و تورکیبیکان بىنە خاونى دەسەلاتى دنیايى و سەلتەنەتى ناو ئەم خەلافەتەنە پېكھەنین و سەرۆکەکانىان بىن بە سۇلتان، بەلام لەناو مىزۇرى ئەم خەلافەتە مەزھبیبییە عەرمبیانەدا خیله کوردیبیکان ھەرگیز نەچۈونەتە ناو پېكھاتە دەسەلاتى خەلافەتە و نەبۇونەتە خاونى سەلتەنەت" ۵۰۸-۵۰۷

پۇختىي قىسى د. عرفان بىرىتىيە لەھە: کورد لە بەرامبەر شىعە و سۇوننەتە خەلافەتە ئىسلامبىيەكمەدا دوو ئابىن دىنېتىتە ئاراوه "يارسان و يېزىدى" كە هەردووكىان وەک ئامازەمان پىداوە دەركەوتەي يەك ئابىن كە ئابىنى حەقىقتە". ئەم دوو ئابىنە رەوبەر ووئى ئىسلامەكمە سەر دەمی موھەمەد نابنەوە، بەلکو بەرامبەر بە شىعە و سۇوننەتە خەلافەتە عەرمبىبىکان دەوستىنەوە. عەباسىيە سۇننەكان و فاتمەمە شىعەكان. ئەم فاكەتە نوپەيە كورد بۇ پارىزگارى لە خۆى بەرامبەر بە هەژمۇونى بالا ئىسلام، بە گشتى و هەردوو ئەھمەمەمى سۇونەتە شىعە بە تايىەتى، بەكارى دىنى. كارىگەرنىتىيەكى گەورە لەسەر سۇنوركىشان لە نىوان كورد و ئەواندا دەنەخشىنى. خىلە كوردى هەر دەم لەسەر زەمینە سەربەخۇ و پۇچى ئازادى، جەموجۇلى كردۇوھ و بىرى لە دەسەلات نەكىر دۇتەوە، لە رىيگا باوەكمى زالبۇونەوە.

" ئەم پېكھاتە خىلەكىيە کوردیانە كە لەسەر دەمی خەلافەتە مەزھبیبییە عەرمبىبىکاندا ھەبۇون، وەک عەسەبە كان لە بەرامبەر كولتۇرە نامەزھبىيە عەرمبىبىکاندا توانيييانە كولتۇرە ئەمەزھبىي بالا و زمانىتىكى بالا لە زمان و كولتۇرە مىللىيەكانى خۆيان بەھىنە ئاراوه، جىڭە لەمەش ئەم پېكھاتە خىلەكىيە کوردیانە كە بە پەيرەبىكىردن لە ياسايىي جیاوازى لە سەر دەمدا پېكھاتۇن، بەرلمۇھى كولتۇرە ئامەزھبىي و زمانىتىكى بالا بۇ خۆيان بەھىنە ئاراوه، توانيييانە كولتۇرە ئائىنى بالا لە بەرامبەر كولتۇرە مەزھبىيە عەرمبىبىکان بەھىنە ئاراوه" ۵۰

وھ نەبىت، كورد ھەر لەبوارى زمان و كولتۇردا، پېرەوە لە پلورالىزم كرد بىت، بەلکو كەتىپىكى وەک "سەرئەنجام"، كە كەتىپىكى ئائىنى يارسانە، تىيىدا پېرەوە لە چەند شىوھ زمانىتىكى جیاواز كراوه. لەمەش زياتر لای پېكھاتە خىلە كوردیبىيكان، ھوشيارى ئائىنى زياتر پەرەدەسىنە و دەقه ئائىنەكان بەھە شىوھ زمانە جیاوازانە ئاوجەكان دەنۋەرسىتەوە، كە ئائىنى حەقىقتە بە چوار شىوھ زمان نووسراوەتەوە. ئايا ئەم خال و بۇچۇنە بۇ بنەما فەرىيەكمە كوردبۇون، ياخود ھەلکەمەتى جىوسياسى كوردىستان دەگەرەتەوە؟ د. عرفان تاوتۇرى ئەم پەسمەمان بۇ دەكەت و دەلى:

"ئائىنە كوردیبىكە لەپەرئەوە لە زمانى دەقه پېرۇزەكاندا پەيرەبى لە جیاوازى زمانى دەكەن و لەسەر جیاوازى زمانى و كولتۇردى دادەمەززىن، نابن بە كولتۇرە يېر دەولەتدارى. (...) كوردبۇون پەيرەبىكىردنە لە ياسايى جیاوازى لە پېكھەنەنە دەولەت و كولتۇرە مەزھبىدا". ۵۱۰

نووسەر باس لە فارس و مەزھبى شىعەگەرەتى دەكەت. راستە سالانىتكە لە ھەنۋەكەدا و شىعە بۇوە بە ناسىنامە فارس، بەلام لە بنەرتەدا، فارس شىعەگەرەتى دروست نەكىر دووھ و خاونى راستەقىنە ئىيە، بەلکو فارس مەزھبى شىعەگەرەتى ھەلبىزارد، تا لەم رىيگا يەو بۇ دۆزىنەوە ئىشانەيەك خۆى پى لەوانى دىكە جىاڭدەوە. بىنۇرە، فارس خاونى ھىچ شىتىكى خۆيان نېبۇون، بۇ خۆجىا كەنەوە، لەوانى دىكە، لە رىيگە بەخشىنى جىاڭارىبىكە بە خۆى و دواحالار چۈن رەفتار دەكەت و كامە بېيار دەدات و بۆيە بە ناچارى دەست بەم ئايىزا / مەزھبەبەوە دەگەن. كە لە ئىمپرۇدا سەر و سىمايەكى تەھاوا فارسانەيان پى بەخشىوھ.

ئاچىر دەولەتىكى وەک ئىران، ئەمە سالانىتكى زۆرە، بەھىز و سەرمایە خۆيەوە، پالپىشت و ھاوكار، پېرەوكەرە مەزھبى شىعەگەرەبىيە. كورد چونكە بەدرىزىايى بۇونى خۆى لە ئائىن و سىياسەتىشدا پېرەوە لە

یاسای جیاوازی کردودوه، نهیتوانیوه ئاینیش بۆ گرتته دستی دسه‌لات بهکار بھینیت. دهنا ئهوه ئەزمۇونى سەلاحدىن و ئهو دەرفەته مىژووییه رەخساوه، رەنگە باشترين نموونەئى بىت. بە واتاي ئهوه سەلاحدىن، دەيتوانى هەرچى بوئىت بىكأت.

د. عرفان باس لە شا ئىسماعيل سەفوي دەكات، كە نەوهى شىخ سەفييە و خاوهنى ئايىنيكى كوردىيە، نەوش ناتوانى ئەم ئايىنه كوردىيە بكتاه زەمينەئى دروستكردنى دەولەتىكى كوردى، كەچى بە پەرۋىشەمەر بۆ فارسەكان دەولەت پېتكىنەتى. كەواتە ئايىن لاي كورد بە ئەقلىتى جىاشونناسخوازەكە، پېرەوى لىكراوه و بۆ دەولەتدارى نابىتە كوللتور و ھۆكار و مىكانىزىمى. بۆ نموونە هەروەك ئايىن لاي جولەكە، بۇوە مايەي يەكتىتى ھەموو جولەكەكان و، تا رادەي دروستكردنى دەولەتى ئىسرائىلش، كارىگەرەتى ھەبۇو و ئىستاش ھەۋىنەتى كەپەزى بە يەكمۇھ بەستى جولەكەمە.

"بزووتنەھە كوردىيە مۇدىرنەكان لەكەل ئەمەشدا وەك بزووتنەھە مۇدىرنەكە وەردىگەن و پەرە بە كۆملەلگاي پېشەسازى دەمن، بەلام ناتوانى وەك ئەھە بزووتنەھە مۇدىرنەن بىن بە بزووتنەھەكى نەتمەخواز، چونكە بۇونيان بە بزووتنەھەكى نەتمەخواز لەوان دەخوازىت دەستبەردارى ئەھە سىستەمە بىن كە كار بە ياسايى جیاوازى دەكات و كوردىيەن ئەوانى بە درېزابىي ھەزار سال لەسەر دامەزراوه". ٤١

ج گومان لە جیاوازى رېشەيى نىوان پېكھاتەيى كورد و تورك و فارس و عمرەب نېيە. كاتى ئەوان بە زمانى بالا دادەمەززىن و بە يەك شىۋە، كوللتورە نامەزھەببىيەكە خۆيانى پى تومار دەكەن، كورد دىت و بە پېچەوانەھە بە چوار شىۋەزار، ئەم كارە ئەنجام دەدات. بروانە ئەمدبىياتى بابه تاھيرى عۆريان و فەقى تەيران و مەلاي جەزىرىي، لە ج بلندابىيەكى ئەمەيدان؟!، نالى و شىخ رەزا و وەفايى و مەمولوی و مەھۇو و پېرەمېر، لەسەر كام ئاستى بەرزا، بەرەمەيان تومار كردۇوه؟! هەروەك زانيمان، بزووتنەھە عەرەبى و فارسى و توركىيەكان، بە سانايى دەتوانى، لە بزووتنەھەكى مۇدىرنەھە، بىنە بزووتنەھەكى نەتمەخواز، چونكە هەر دەم پېرەوى لە يەك شونناسى و توتالىتارىتى كوللتور و زمان دەكەن، هەروەك چۈن لە رابردوو، پېش سەدان سالماھە پېرەۋيان لى كردۇوه.

ئەم بزووتنەھە مۇدىرنەن و ئەوانەيى جىهانىش، بۆ ئەوهى بىن بە بزووتنەھەكى نەتمەخواز، ئەھە سىستەمە لە رېي عەسەبەي زەلكانەھە، كاريان پى كردۇوه، لېرىشدا بەرەۋام دەبن لەسەر. كورد بەو حال و بارەي ھەيەتى و ھەمە، ناتوانى پېرەوى لە ھاوكىشەيى يەك شونناس و توتالىتارىتى كوللتور و زمان بکات. ئىدى بەم پېۋدانگە بزووتنەھەكى ناتوانى بېتە نەتمەخواز و نەتمەھە دەولەتىشى پى دروست ناكىتى.

"ئەوهى كۆملەلگا پېشەسازىيەكە ناو دەولەتىش دەكات بە نەتمەھە، ئەھە زمان و شىۋازە كەلتۈرۈيە كە ئەھە نەتمەخوازىيە وەك زمان و شىۋازى كەلتۈرۈي تايىھت بە خۆى بە پېرەو كەن لە توتالىتارىتى كەلتۈرۈ و زمانىيى لەناو كۆملەلگا پېشەسازىيەكەدا سەراپاڭگىرى دەكات. گەر نەتمەخوازىيەك زمانىكى تايىھت بە خۆى و شىۋازىيىكى تايىھت بە خۆى بۇ دارشتنى كەلتۈرە مۇدىرنەكە نەھىتى، ناتوانىتى كۆملەلگا پېشەسازىيەكە ناو دەولەتەكە خۆى بکات بە نەتمەھە" (٥١٦).

كەواتە بۇونى شىۋازىيىكى زمانى و كوللتورى تايىھت مەرج و بەسە، بۆ ئەوهى بزووتنەھەكى مۇدىرن بېتە بزووتنەھەكى نەتمەخواز. لە دەولەتە دەستكىردىغانى عىراق و سورىيادا، ھەم زمانى عەرەبى و ھەم كوللتورى ئىسلامى عەرەبى، بە زۇر بەسەر كورد دا سەپىندرارو. توركى لە توركىا، بەھەما پېۋەر و سەختىر پېرەوى كراوه، ئىرانىش بە زەبر و زەنگىكى زۇرمۇوه، فارسى كردىتە زمانى فەرمى فيرپۇون و خوېندىن.

بە كورتى دەتوانىن ھاوكىشەكە بەم جۇرە بنووسىن: بزووتنەھە مۇدىرن، لە رېگەمى پېرەو كەن لە ياسا و سىستەمە يەك شونناسى و توتالىتارىتى لە فەرەنگدا، دەبىتە بزووتنەھەكى نەتمەخواز. كەواتە نەتمەخوازى بکۈزى زمان و كوللتور جىاجىاكانە.

"مهرجی بعونی بزرو و تنه‌هودیه کی مۆدیرن تانها ئەمەدیه کە کولتوره مۆدیرنە پېشەبىيەكى
کۆمەلگا پېشەسازىيەکە پەرە پېيدات" (۵۱۷)

د. عرفان، بۇ رۇونكىردنەمەدی زىياتى مەبىست، جارىيکى دىكە دەمان باتمۇه بۇ لای نموونەگەملەنگى، وەك ئەمەدی لە سويسرا و بەریتانيادا ھەمەدەن بەلاى زۆر كەسمۇه وابەديار خراوه، گوايىھە لەم دەولەتانا، پەميرەوی لە سياسەتى توتالىتارىتى فەرەنگى نەكراوه و ھەر پىكەتەيەك رىيگە پىدراروه، بە زمانى خۆى بدوى و كولتورەكەمە گەشە پېيدات . بۇ وەرامانەمە و تىيگەيىشتن و ۋامالىنى تەممۇزى ئەم گومان و پرسىارە، رەنگە لای خوینەر و لىكۈلەرمۇان سەرەمەلبات، يان ھەلەداوه !، چەند نموونەمەك لەسەر نەتمەخوازى لە دنیاي ئىمەرۇدا دەخاتە بەرچاوا، كە پېرەوی لە توتالىتارىتى شىوازى زمان و كولتور و مەزھەبى دەكەن.

۱) ئەمۇ نەتمەخوازىيەنەي کە توتالىتارىتى كەلتۈرى لە شىئەمە شەققىنېتى كەلتۈردا پەميرەو دەكەن، وەك نەتمەخوازى توركى و فەرەنسى.

نووسەر، بە درېزى لەسەر ئەم نموونە دەدۋى و باس لە سياسەتى توتالىتارىتى ئىنگلەزى، دەرھەق بە نەتمەكەنلىقى ترى وەك سكۆتى و ئىرېيەكان و وىلزەكان دەكەت و، لە كۆمەلگىنەن دەسەنگىنېت و پەنچە دەخاتە سەر كەممۆكۈرى و لاينەنە نەرەننېيەكانى. چونكە ئەمۇ نەتمەخوازى ئىنگلەزى كەردوویەتى و بە خۆى رەموا بىينىھە بىكەت و هەنۇو كەمش لەسەرى بەرەمە، تا ئەم شۇينەي بە دەسەلات و شەققى خۆى گەيشتۇوه، چ جارى رىيگە نادات، ھېچ كام لەم نەتمەوانەي لە سۇورى جوڭارافيايى و سياسى، سۇورى شاشىنى يەكگەر تۈرۈدا دەزىن، ھەمان رىيچە بەرگەنەمەر. بە ھەمان پەرسىيىدا تىپەرنەوە و بە دەلنيايشەوە، لە دەرەمە ئەم دەولەتەشدا، ھەر رازى نابىت، تەنانەت ئەم دەولەتەنەشى دروستى كەردوون و پالپىشىان لى دەكەت، نەتمەكەنلىقى ناوى ھەمان رېباز بەرگەنەمەر. رەنگە داكۆكى و پېشىوانى و پارىزگارى لە دەولەتىكى وەك عىراق، كە دەستتى خۆيانە، بە درېزىايى قۇوتكردنەمە لە دواى جەنگى جىهانى يەكمەمۇھە هەتا ئىمەرۇ، بەلگەيەكى حاشاھەنەگەرى ئەم ရاستىيە بىت

شاياني ئامازە پېدانە، نموونەمان لەسەر سكۆتلەندىيەكان و ھەمەلى رېفەرەندۇمى سەربەخۆبى و دژايەتى لەندەن، بەرامبىر بەم ھەنگاوه ھەنگاوه، لىزەدا دووبارەكىردىنەمەيان بە پېيوىست نازانرى. كاتى تەننیا ۱۵، لە ۸۳، بەرەننېيەتى Departments، فەرەنسىيەكان دەتوانى بە فەرەنسى قىسە بکەن. فەرەنسىيەكان زۆر نىڭەران دەبن. ھەر بۇيە لە ۱۷۹۳/۱۰/۱۲، دا بېيار دەرچوو، ھەممۇ مەندالىكى فەرەنسى، دەبىت زمانى فەرەنسى بە خوینىن و نووسىن فير بىت. ئەم بېيارە تاسەدەي بىستىم، لە كاردا بۇو و ھەتا بە تەواوى چەمسىپا.

كەواتە فەرەنسا بە سۇورى سەرزەمینەكەمەوە، لە چوارچىوھە دەولەتدا بە دامودەزگاڭا كەنەنەكەمەوە، ئىنچا لە رووى سياسىيەمە بۇوە بە نەتمەوە. واتە دەولەت كەردى بە نەتمەوە. سالى ۱۸۶۱، كاتى يەكمەن پەرلەمانى ئىتالى لە Turin، كۆبۈنەمە، بە زمانى فەرەنسى قىسەيان تىدا كەردى. ئەم كاتە لە ھەممۇ مەندالىكى فەرەنسى، كەس توانيييانە بە زمانى ئىتالى قىسە بکەن، كە دەكەتە ۵، ۲% دەنیشتوانى ئىتاليا. چونكە ئەم رۇزگارە، فەرەنسا بەشىكى ئىتالىيادا داگىر كەدبۇو، زمانى زال فەرەنسى بۇو. تۈركىش لە چوارچىوھە دەولەتە مۆدیرنەكەمە پاش دارمانى خەلاقىت، لاسايى ئەم مۆدېلىمەيان كەردىمە.

۲) ئەمۇ نەتمەخوازىيەنەي کە پەميرەوی لە توتالىتارىتى شىوازى زمانى و كولتورى و مەزھەبى لە ئاستە سياسىيەكە و شوناسى نەتمەوەبى دەولەتدا دەكەن. وەك نەتمەخوازى لە بەریتانيا و نەتمەخوازى عەرەبى لە عىرآفادا.

ئىنگلەز تا نەمەدەكانى سەدەي بىست، لەسەر ھەمان رىچەكە سياسەتى نەتمەخوازى فەرەنسى و توركى كاريان كەدەن، لى بە ھۆى ئەمەدە، كە سكۆتى و وىلزەكان، زوو خۆيان بەدەستەوە دا و لەوازبۇون و چ بەرگەيەكى بەرچاوابىان نىشان نەدا، ياخود لە عۆدەي نەتمەخوازى ئىنگلەزى نەھاتن، بزوتنەمە

نەتەمەخوازى ئىنگلەيزى، ئىدى لەمەھە گوشارى سیاسەتى ئىنگلەيزى بەرامبەريان سووكتىر و خاوتر بۇوه، بۆيەكا ناكرى سيفەتى شوقىنىتى بەسەر سیاسەتى ئىنگلەيزدا بچىسىپى.

" ئەوان لە ئاستى خوارنەتەمودا كە ئاسته مىللىيەكەى زمان و كەلتۈرە، دەتوانن شىۋازە زمانى و كەلتۈرېيەكەى خۇيان بەكار بەئىن و لە ئاسته سیاسى و نەتمەمەيەكەدا، ھەر دەبىت پەيرەوى لە شىۋازە زمانى و كەلتۈرۈپەيەكەى نەتمەخوازى ئىنگلەزى بەكەن و ئەماش ئەم دەگەيىنى نەتمەخوازى ئىنگلەزى تەنھا لە ئاسته مىللىيەكەدا دەستبەردارى توتالىتارىيەتى كەلتۈرە و زمانى بۇوه نەك لە ئاسته نەتمەمەيەكەدا" (۵۲۰)

لە ولايەتكى وەك بەريتانياي مەزنداد، كە بە دايىكى دىمۇكراسى لە جىهاندا دادەنرىت، تا ئەم ئاسته، ماف بە نەتمەخوازى ژىر چەپۆكى خۆى دەدات، لە سنورىيەكى تىسک و مەودايەكى دىاريکراودا، سەر بەرزاڭ بەنەمۇھ و بۇنى خۇيان نىماشت بەكەن. ھەر چەركەساتى بىزاوتى ئەم نەتمەوانە سكوتى و ويلزى و ئىرېي، سەر مچوققەيك بىكەت، ھولىك بۇ دەستگىرەرن لە ئامانجە نەتمەمەيەكەنى بىدات، دەستبەجى لە لايمەن ئىنگلەزەوە، بە شىۋاز و مىتودە جىاكان دوڙ منايەتىيان دەكرىت.

د. عرفان دواتر پەنچە بىر ئەلمانەكان لە ناو دەولەتى سويسرا دا رادەكتىشى و وەك نموونەيەك جىاواز لە دۆخى شاشىنى يەكگەرتوو، باسى دەكەت. وەك نەتمەخوازى ئەلمانى و فەرەنسى و ئىتالى، كە لە سنورى دەولەتەكانى ئىستاياندا پەرىۋەتەمۇھ و سنورى بەزاندووه، و چۆتە ناو دەولەتكى وەك سويسرا دا، كە لەو ۳ پىكەتايە دروست بۇوه، رەنگىدەدانمۇھ.

ئەلمانەكانى ئەلمانيا و سويسرا، ھەردوو مەحکومن بە توtalitariyete فەرەنگىيەي نەتمەخوازى ئەلمان. كەواتە، نەتمەخوازى ئىنگلەزى و ئەلمانى ھەردوو دەستبەردارى توtalitariyeti زمان و كولتۇرى نەتمەخوازى خۇيان نابىن، يەكمەن: بۇ ئەمە دەولەتە شاشىنى يەكگەرتووەكەى بەريتانياي مەزن ھەنەمەشىتەمۇھ و دوومىش: بۇ ئەمە ئەلمانەكانى سويسرا، ھەستى ئەھىيان لا دروست نەبى، كە نەتمەمەيەكى سەربەخۇن و خۇيان لە ئەلمان جىاواز بېبىن و جىابكەنمۇھ.

" ئەلمانەكانى سويسرا لەپەرى ئەمە بە شىۋازە زمانى و كەلتۈرۈپەيەكەى خۇيان بەمن پەرە بە ھەمان ئەم شىۋازە زمانى و كەلتۈرېيە دەمن كە نەتمەخوازى ئەلمانى لە ئەلمانىدا پەرەپى دەدات و دەمى پارلىزىت، بۇيە ئاكىرىت نەتمەخوازى ئەلمانى لە ئەلمانيا و سويسرا لە يەكتىر جىا بىكەنەمۇھ" (۵۲۲)

دىيارە لىردا گەرەكە جىاوازى لە نىوان نەتمەخوازى ئەلمانەكانى سويسرا دا، بەكەن كە لە دەرەمە سويسرا، دەولەتكى دروستكەردووه. خاونى، واتە دەولەتى ئەلمانىيە. لى سكۆتىيەكان و بزوتنەمۇھ نەتمەخوازەكەيان چ دەولەتكىيەن لەدەرەمە بەريتانييا دا نىيە. كەواتە جىاوازىيەكە گەورە و زەقە.

۳) ئەم نەتمەخوازىيە كە لەناو دەولەتكىدا لە ناوجە سیاسىيەكانى خۇياندا پەيرەوى لە توtalitariyete شىۋازى زمانى و كەلتۈرى دەكەن، وەك نەتمەخوازى ئەلمانى و فەرەنسى و ئىتالى، لە دەولەتى سويسريدا (۵۲۳).

نەتمەخوازىيە كە سويسرا، بە شىۋەيەكە، كە ھەر يەك لە پىكەتەكانى دەولەتى سويسرا، لە دەرەمە ئەم ولاتە، خاونى بىراشىيەكى نەتمەخوازى سەربەخۇي خۇيانن. ئەلمانەكان، لە ئەلمانيا و فەرەنسىيەكان لە فەرەنسا و ئىتالىيەكان لە ئىتاليا دا. ھۆكەيشى ئەمە دەولەتى سويسرا، دەولەتكى سەرونەتەمەبىيە. واتە ئىنتىما بۇ نەتمەخوازە، لە ئىنتىما بۇ دەولەت دوا سنورى ئىنتىما بۇ دەولەت ئەم شوينىيە، كە ئەم دەولەتە سەرونەتەمەبىي بىت و هىچ كام لەم نەتمەوانە تىيدا دەزىن، زال نەبن، بەسەر ئەمانى دىكەدا.

خۇ گەر بىت و لە بارىيەكى وادا گەرىمانەمان كرد، دەولەتى سويسرا، ھەلدەمەشىتەمۇھ و ھەر يەك لە پىكەتەكانى دەولەتكى سەربەخۇ دروست دەكەن، بەلام بەم ھەنگاوه نەتمەمەي ئەلمان و فەرەنسى و

ئیتالی، هەلناوەشینەوە، چونکە هەر يەك لەمانە، ھاوشوناسن لەتكە دەولەتكانى ئەلمانيا و فەرەنسا و ئیتاليا دا. ياخود خاوهنى دەولەتكى دايىكن.

کەچى لەسەر دەھى ھاوجەر خدا، پىش چەند دەيپەيەك دىمان، چۇن شورھۇى و بىوگسلاقىيا ھەلۇشانھۇ، نەتكەنلىكى ناو سەنۇرە سىاسييەكەشيان، پېۋەي رامالدران و سەرمۇنگۇوم بۇون، لە جىيىان ھەر نەتكەنە و پىكەھاتىيەك، دەولەتكى سەرەتەخۆيى خۆيى دامەزراند، ئەوه بۇ زىاتر لە ۱۵ دەولەتكى نۇئەتەنە كايمەوە.

- كوردىبۇون و بىزۇتنەوە كوردىيە مۇدىرىنەكان

د. عرفان دەمانخاتە بەردمە ئەھىتەنى، كورد كە تىيدا خاوهنى دەولەتكە و بەم ئەڭەر و پرسىيارھو دەچىتە نىئى باسەكەيەوە. پىتى وايە جىاوازى زمان و كولتور ھۆكار نىيە بۇ دروستكردنى دەولەت..

"لەم كۆملەتكايىدا پىرسەمى گۈرپىنى كەلتۈرى خىلەكى و ئەتتىكى بە كولتورى مۇدىرىن شىكتى ھىنلاوە، بۇيە گەرەندىنەوە شىكتى بىزۇتنەوە كوردىيەكان لە دروستكردنى نەتكەنە بۇ ئەھىتەنى كە كۆملەتكايى كوردىي نايەت كولتورە خىلەكىيەكەي بىكۈرىپەت بە كولتورە مۇدىرىنەكە و دەيپەيەكەدا بىزىتەتە، ھەلەھە و ئەم ھەلەھەش لەھەوە سەرچاوهى گرتۇۋە كە ماھىيەتى كولتورى مۇدىرىن كە پىشەبىيونى ئەم كولتورە لەو لەتكۈلەرانە بۇوه بە چۈونىيەكىرىنى كولتورى (...) كۆملەتكايى كوردى كۆملەتكايى كە مۇدىرىنە و كۆملەتكايى كە خىلەكى ئىيە، بەلام لەگەل ئەھەشدا كۆملەتكايى كە مۇدىرىنە كەيى كولتورىيى كى فەرەنگ و فەزمانە ئەھە كولتورە يەكەنگ و يەك زمانە ئىيە كە نەتكەنەخوازى نەتكەنە بىيى دەكەت كۆملەتكايى كوردى دېرى كولتورە مۇدىرىنەكە ئىيە، بەلكو دېرى ھەممۇ ھۆرە ھەمۇنىكە بۇ كوشتنى فەرەنگى و فەزمانى كۆولتۇرىيى ئىتىر بە ھەن ناوېكەمە بىت". ٥٣٠

جىاوازى زمان و كولتور ھۆكار نىيە بۇ دروستكردنى دەولەت. د. عرفان مستەفا، لەم រەوەمە ھەندى بۇچۇنى مارتىن ۋان بروسنەن بە نموونە دىننەتەوە.

كۆملەتكايى كوردى لە ھەممۇ قۇناغەكانى بۇونى خۆيدا لە كۆن و ئىستادا، پىرەوە لە فەزمان و فەتكولتورى جىاواز كەردووە. كەوانە وەك ئامازەمان پىدا، كوردىبۇون جىاوازى كولتورەكانە. ئەممە دەستوورى ژيان و ياساى كاركىردىن و سىستەمى خوبىرىيەبرىن و جموجولەكانىتى. بەردىبۇون دروشمەكەي پىرەوە كەنلىكى ياساى جىاوازىيە. لە ھەممۇ بوارەكەندا بەو و اتايىھى پاراستى فەزمان و فەتكولتور، كىزىكى جىهاننىننى كوردى پىك دىننەت. دىارە ئايىن و سىاست، ئەو دوو بوارەن، كە ھەمېشە لە تەۋەز و لایەن و ھېزى جىاواز پىك دىن، ياخود لەخۆ دەگەن. ھەر يەكىكىش لەمانە فەرەنگ و فەرە مانان.

"ئەم بىزۇتنەوانە گەر پەيرەوى لەو سىستەمە توتالىتارە بىكەن كە نەتكەنەخوازى دەيخوازىت و بىن بە بىزۇتنەوەيەكى نەتكەنەخواز، كوردىبۇونى خۆيان لەدەست دەدەن. لەلایەكى ترىشەوە گەر پەيرەوى لەو سىستەمە جىاواخوازە بىكەن كە كوردىبۇونىيائىن ئەلەن دەخوازىت بىن بە بىزۇتنەوەيەكى كوردى، ئەھە دەدەست دەدەن بىزۇتنەوەيەكى نەتكەنەخوازىن. ئەھە حەلەتكە لەتكۈزۈپەت كۆردىيەكان لە نېيىان كوردىبۇون و نەتكەنەخواز بۇوندا ئەتكەن، بىزۇتنەوە نەتكەنەخواز مەكانى فارس و عەرەن و تۈرك و ھەممۇ بىزۇتنەوە مۇدىرىنەكانى ترى جىهان ئايىن، ھەم ئەممەش دەگەرپىتەوە بۇ ئەھىتەنە بۇنىيان لە عەسەبەكانى بەر لەسەرەتەنە و نەتكەنەخوازى سەرچاومىان گرتۇۋە" ٥٣١-٥٣٢.

لە ھەنلەنە و مىانە ئەم بارودۇخەدا، كە بىزۇتنەوە نەتكەنەخوازى بەگشىتى نەخشى بۇ كىشاوه، ئەو پىيۇدانگەي بىزۇتنەوە كوردى مەرجە بىكاتە دروشمى خۆيى، ناجۇرېيەك سەرەتەددەتات. لېكىز بىيە لە نېيىان كوردىبۇون و نەتكەنەخوازى و ئەم دوو ھېلە ھەرگىز لە خالىكدا يەكەنگىر ئەنلىكەنە. بۇ ئەھىتەنە ئەم تەلىسەمە، كىزىك و مانا و ئامازەكانى ھېزى و كارىگەرپىتى كوردىبۇون تىيىگەين و بىزائىن، ورده ورده لەگەل بۇچۇنەكانى نووسەردا ھەنگاۋ دەننەتىن. بە واتايىھى تر، كە د. عرفان بەم شىۋىيە گۇزارىشتى لى دەكەت:

"ئەو بزووتنەوە مۇدىيىنەنى كە لەناو كۆملەڭگا كوردىيە نامۇدىيىنەكىدا سەرەمەدەن، لەيەك كاتدا ناتوانى بزووتنەوەيەكى كوردىيىش بىن، چونكە بە بۇنىيان بە بزووتنەوەيەكى نەتەمەخواز لە كوردىبۇون دەكەمون و ناکرېت ناويان بىرىت بزووتنەوەيەكى كوردى، بە بۇنىشىيان بە بزووتنەوەيەكى كوردى لەمە دەكەمون بزووتنەوەيەكى نەتەمەخوازىن". ٥٣٢

چونكە بزووتنەوە كوردىيەكان پلورالىستىن و فەرييى دەخوازان ئاخىر گەر بىت و بزووتنەوەيەكى كوردىيىش يەك شوناس بىت و يەك كۆملەڭگاش دروست بىكەت، لى بە ھۆى فاكىتى كولتۇرلارىمە، بۇنى خۆى بە دوو شىيە لە دىاليكتى زمانى كوردى و دوو جۇر كولتۇر نمايش بىكەت، وا دىسان دەكەۋىتە دۆخى جياوازى و فەرييەمەش كاراكتەرى بزووتنەوەكە دەكەۋىتە ژىر پرسىارە.

"ئەو رۇشىنېرە كوردانەى كە دەيانەويت بزووتنەوە مۇدىيىنەكانى ناو ئەم كۆملەڭگايە بىكەن بە بزووتنەوەيەكى نەتەمەخواز، بە شىيەكەن دەكەمونە دەكەمونە كۆملەڭگايە كوردىيى و شوناسە كوردىيەكەيان لە دەست دەدەن، جارى و اھەيە ئەم رۇشىنېرەنە ناچار دەبن لە كۆملەڭگا كوردىيەكە بچەنە دەرمە و بەرمە ناو بزووتنەوە نەتەمەخوازەكانى ناو كۆملەڭگايەنى تىرىپەن (...). كۆملەڭگايە كوردىيە پېكھاتەيەكە لە كۆملەڭگايەكى زمانى و كەلتۈرىيە كەنەنە كەنەنە كۆملەڭگايەكى زمانى و كەلتۈرىيە جياواز، ئەمە كۆملەڭگا زمانى و كەلتۈرىيەنە كەنەنە بۇ پېكھاتەيەكە لە پېكھاتەكانى كۆملەڭگايە كوردىيى بىنەمايى كوردىبۇونە، ئەم بىنەمايەش زەمینە خۇشىدەكەت بۇ ئەمە كۆملەڭگا كوردىيەكە لەناو خۆيدا بىت بە زىاتىر لە كۆملەڭگايەكى زمانى و كەلتۈرىي كاتتىك بزووتنەوەيەكى مۇدىيىن بە پەميرەوە كەنەنە لە بىنەمايى نەتەمەخوازى دەھەويت بە ناوى دروستىرىنى كۆملەڭگايەكى نەتەمەيەكى دەھەويت لە رېيگەيى هېزىھە كۆملەڭگا زمانى و كەلتۈرىيە جياوازەكانى ناو كۆملەڭگايە كوردىي بىگۈرۈت بۇ يەك كۆملەڭگايە زمانى و كەلتۈرىي، بەمە كۆملەڭگايەكى نەتەمەيە بۇ كورد دروست ناکات، بىلەك ئەو كۆملەڭگا كوردىيە ھەلەمەشىنېتەوە كە لەسەر بىنەمايى كوردىبۇون دامەزراوه". ٥٣٤

كۆملەڭگايە كوردى بەھو كوردىيە، كە لەسەر بىنەمايى كوردىبۇون ھەلسابى و كۆكەرەوە ھەممۇ دىاردە و توخمەكانى ناو مەرقە كوردەكان بىت، لە قالىبىكى ھاوبەشى گشتىدا دىيارە وەك ئامازەمان پىدا، كۆملەنلى پېكھاتەيى جياواز، ئازادانە، لە ژىنگەمەكدا يەكىيان گىرتۇو و كۆملەڭگايە كوردىيان دروست كەردووە. هەر بزووتنەوەيەك بېھەيى پېرەوى ئەم ياسا چەسپا و بەرچەستىبۇوە نەكەت، خۆى تووشى كىشە دەكەت و دەكەۋىتە خانەي ھەۋل و بەشدارىي ھەلۇشاندىنەوە كۆملەڭگايە كوردى.

"لەناو كۆملەڭگايە كوردىدا بۇ ھەر بزووتنەوەيەكى مۇدىيىن ئەمە گەرنگە پەميرەوى لە بىنەمايى كوردىبۇون بىكەت، واتە بېرواي بەھو ھەبىت كە كۆملەڭگايە كوردى دەبىت پېكھاتەيەك بىت لە كۆملەنلى كۆملەنلى فەرمۇن و فەركولتۇر، بىنە باومەبۇون بەم بىنەمايە و كاركىردن بەم بىنەمايە ھېچ بزووتنەوەيەك تووانىي مانەمەيە لەناو ئەم كۆملەڭگايەدا نابىت، گەرچى خاونى ھېزىيەكى جەماوەرى و مادىيى گەورەش بىت". ٥٣٥

کوردبوون و ناسیونالیزم بهشی سی و سی ۳

هممو بزووتنمهه کوردییهکان لەسەر زەمینەی ئەم بنەمای فەرمانی و کولتوريه شىن بۇون و هەر لېرەوە نىلەهاميان وەرگرتۇوە. ياساى جياوازى راستە شەقامى بۇ بزووتنمهه کوردییهکان نەخش و دىارى كردووە. هەر خۇلى لادانىك لىي، تۇوشى ھەلدىر و كارەسات بۇونە، چونكە گۆمەلگای كوردى بە دەربىرينىكى تر، يەك سىستەمى دىكتاتورى قبۇلل ناكات و پى ناچىت بەرپۇوە.

نووسەر لېرەدا ئامازە بە پارتىكى سىاسىي وەك پ کە دەدات. چۈن لە ھەولدايە بە تاكە کولتوريكى سىاسىي گۆمەلگا سىاسىيەكەي کوردىستان كە جياواز و فەرە پىكەتەمە بگۈرىت بۇ يەك گۆمەلگاي سىاسىي. ئەم حىزبە ئەو توتالىتارىيەتە کولتوري و زمانىيەي کە بزووتنمهه نەتمەخوازەكان پەپەرەوی دەكەن، دەيانەوئى گۆمەلگا زمانى و کولتوري جياوازەكانى ناو گۆمەلگاي كوردى، بىكەنەوە بە يەك زمان و کولتوري، دەگۈزىتەوە بۇ گۆمەلگا سىاسىيەكەي ناو گۆمەلگاي كوردى. واتە ئەم حىزبە لە بىرى لە گۆمەلگا فەرمەن و فەرە کولتورييەكى گۆمەلگاي كوردى، يەك زمان و يەك کولتوري دروست بىكەت، دەپەۋى ئۆمەلگا كوردىيە سىاسىيەكە، كە پىكەتەمە كە لە گۆمەلگايەكى سىاسىي جياواز و هەر يەكەيان خاۋەنى کولتوريكى سىاسىي تايىت بە خۇيەتى، بگۈرىت بۇ يەك گۆمەلگاي سىاسىي سەرتاسەرى و توتالىتار. ئەم حىزبە لەمەدا لاساىي ئەو جۇرە لە توتالىتارىيەتى سىاسىي دەكەنەوە، كە ماركسىزم و ئىسلامى سىاسىي پەپەرەوی دەكەن. ئەم توتالىتارىيەتە سىاسىيە لە لايمەن گۆمەلگاي كوردىيەوە قبۇلل نەكرا. هەر ئەم شتە ناوەكىيە بۇوە، مایەي ئەھوە، پارتى ناوبىراو دروشەمەكەي، لە داواى سەرەخۋىيەوە بۇ کوردىستان بىكەتە داواى فيدرالىيەت لە چوارچىۋە دەولەتى تۈركىيادا. لەم بادانەوەيدا ھۆكارى دەرەكى لاوهكى و ناوەكى سەرەكى بۇوە. بە كورتى بە سىاستە توتالىتارىيە، ناتوانى فەرىيە، ناتوانى گۆمەلگاي زمانى و کولتوري، ھەروا بە سانايى بگۈرىت، ئەم كارە بە فلتەرى بەنەمای كوردبوونەكەشدا بە پەلە تىنپاپەرىت. لەپەرەدم ئەم كارەدا، رېڭرىيە و ئاستەنگ زۆرن و گەرەكە بە ھەند وەر بىگىرىن .

بە كورتى و كرمانجى كاتى پ کە لە بلاوكىردنەوەي کولتوري سىاسىيەكەي خۇيدا، پېرەوى لە بەنەمای كوردبوون دەكەت، كەچى ھەول دەدات کولتوري سىاسىيەكەي خۇى وەك تاكە ئەلتەرناتىيەت بىبىنى و ھى پارتەكانى تر بە ناكوردى تەماشا دەكەت. پ کە لە باشۇورى كوردىستان دا، بە ھۇى ئەو تاكە کولتوري سىاسىيە، كە خۇى پى وېنا دەكەد، وەك پارتىكى ماركسىستى دەناسرا نەك كوردى. ھۇى ئەمەش دەگەرەتەوە بۇ ئەم بزووتنەوەيە لە بلاوكىردنەوەي کولتوري سىاسىيەكەي خۇيدا، پەپەرەوى لە بەنەمای كوردبوون نەدەكەد، بەلکو پېرەوى ئەو پېرسىپەي دەكەد، كە بزووتنەوە ماركسىستەكان پېرەويان لى دەكەد، دەرئەنچام شىكست دېنى.

د. عرفان زۆر ژيرانە، لەسەر سىما دىارەكانى سىاستى پ کە لە نىوان بەنەمای كوردبوون و ناكوردبووندا، درېزە بە باسەكەي دەدات.

"لەناو گۆمەلگاي كوردىدا ھەر کولتوريكى سىاسىي ئائىنى بىت يان لېپەرآل يان ماركسى بەھوە دەبىت بە كولتوريكى سىاسىي كوردى و كوردىيەتكەي خۇى دەپارەزىت كە وەك کولتوريكى سىاسىي ناوچەيى بېتىتەوە و ھەولى ئەھوە نەدات بىت بە كولتوريكى سەرەپاڭىر و بە پەپەرەوە كەن لە ياساى شۇناس نەفى كوردىيەتى كولتوري سىاسىيەكانى تر بىكەت" ۵۳۹.

دوا بەدوات ئەم باسە، ئامازە بە خالىكى دىكەي ھەستىار، دەدات، ئەمۇش قەسەكىردنە لەسەر دىالىتكەكانى زمانى كوردى و ھەولەكانى يەكخىستى ئەم دىالىتكانە، بەرەو زمانىكى ستانداردى يەكگرتۇوى كوردى.

"دىالىتكى سورانى يان كرمانجى تا ئەو شۇينە كوردىيەتى خۇيان دەپارەزىن كە لەپەل دىالىتكە پەرسەندۇوەكانى تردا دىالىتكەكىن لە دىالىتكەكانى زمانى كوردى، كاتىك دەسەلاتىكى سىاسىي بېھوەت يەكىكى لەو دىالىتكانە بەرەز بەنەمە و بېكۈرىت بە زمانى كوردى و رېڭە بېگىت لە پەرسەندۇنى دىالىتكەكانى تر، ئەو دەسەلاتە سىاسىيە بەنەمە نەك ھەر زمانى كوردى لەو دىالىتكە دروست ناكات

پهلوکو کوردا یه‌تی لەناو ئەو دیالنیکتەدا نەفی دەکات بىلەنگىچە کان بەھوھ زمانى کوردى دەنۋىئىن كە نەبن بە تاکە نۇينەری زمانى کوردى و ھەرىيەكەيان لەپاڭ نەھەرە تىرياندا وەك دەركەوتەيەك لە دەركەوتەكاني زمانى کوردى بىنېنىتەوە". ٥٣٩.

ئەمە بۆچونىيىكى زمانھوانى ھەستىارە و پرسى زمانىش ھەرددەم لە رەروى نەتەھەبىشەوە سەنگ و گەنگى خۆى ھەبىھ. بۆيە لىرەدا ئەم ئەركەن بۇ شارەزاياني ئەم بوارەي بەجىدىيەن و ھەول دەدەن لە دەروازەمەكى تزەھە، ئەم خالە لەتەك د. عرفان دا بخەينە بەر باس و رەرونى بىكمەنەوە.

- بىزوتەھە کوردا یەكەن لە نىيوان نەتەھەخوازى و ئۆتونۇمىخوازىدا

لە لايەرەكانى پېشۈرۈدا، کوردبۇونمان ساخىرىدەوە. پىيم وايە چ تەممۇمىزىك لەسەر ناو و ناوهرۆك و ماناي ئەم چەمكە نەماواه. چ لە بوارى فەزمانى و فەركەلتۈرى و چ لە فەرە دەسەلاتىشدا. ھەر بىزوتەھەبىھىكى مۇدىزىن لەناو کورد دا، خۆى بىكانە ئاستەنگ لەبەرددەم ئەم ڕەموتە سەروشىتىيەدا، دەبىتە تەنەنلىكى نامۇى ناو جەستەمى كۆمەلگەي كوردى و زوو دەكەوتە، دەرمۇھى بازنهى ئامانجەكانى کوردبۇونەوە. نۇوسەر دەلى:

"کوردبۇون ئەو بىنەما يەھى كە ھەممو بىزوتەھەبىھىكى ناو كۆمەلگەي كوردى ناچار دەکات لەناو ئەو كۆمەلگەيەدا بىزوتەھەبىھىكى ئۆتونۇمىخواز بېت و وەك بىزوتەھە نەتەھەخوازەكان تۆتالىتار نەبېت" ١٤٥.

د. عرفان ئەم خالە گىرى دەدات بە ھەستىارترىن چەمكەوە، لە دىنیا ئىمەرۇدا، ھىچ سىستەمەيىك بى بۇونى، ناچىتە خانەي پېشىكەمۇتن و مەرقۇقۇستى و رەزامەندىي گشتىيەوە. ئەو سىستەمەش - دىمۆكراسييەت - ٥.

نۇوسەر پى وايە ئەھەنەوە لەناو کورد دا رېڭەر لەسەر ھەلدانى تۆتالىتارىتى، حىزبى تاقانە و سەركەردەيەكى تاقانە ھەلکەوۇن و سەرپا ژيانى سىياسى كوردىستان قۇرخ بىكت و بىستە زەمینىكى بۇ ھەناسەدان بۇ حىزبى دېكە فەراھەم نەکات. بۇونى كۆلتۈرى دىمۆكراسى نىبىھ، بەلکو رەھەنەكەنەكانى ھەمان چەمكى کوردبۇونە، كە رېڭەرپىش دەکات لە تۆتالىتارىتى زمان و كۆلتۈرەكەش. كەۋانە لە كۆمەلگەي كوردەواريدا ھەرسى دىارادەي سىياسى، دىمۆكراسى زمان و دىمۆكراسى كۆلتۈرى، لە بىنەماي كوردبۇونەوە سەرچاۋەيان گەرتۈوه. لىزەشەوە شەقاو لە مەيدانى پەراكىتىكى ژياندا ھەلەنەتتى.

"ئۆتونۇمى لەناو دەولەتە مۇدىزىنەكاندا دەركەوتەي بىنەماي نەتەھەخوازىيە و نابىتە ھۆى ئەھەنەوە لەناو دەولەتە نەتەھەبىھىكەدا دابېش بىكت بۇ دوو نەتەھە سەرەبەخۇ، بەلام ئۆتونۇمى لە خەمەلى بىزوتەھە كوردا یەكەن دەركەوتەيەكە لە دەركەوتەكانى بىنەماي كوردبۇون. جىبەجىنەرنى بىنەماي كوردبۇون دەبىتە ھۆى ئەھەنەوە بىنەماي دەولەتەكەدا بەپىي بىنەماي نەتەھەخوازى دامەزراوه ھەلۇوشىتىيەوە بۇ چەند نەتەھەبىھىكى جىاواز، ئەمەمەش ئەھەنەوە دەگەيىنەن ئۆتونۇمى بەپىي بىنەماي كوردبۇون شەتىكە و بە پىي ئەو بىنەما سىياسىيە كە لەناو دەولەتە مۇدىزىنەكەدا پەپىرە دەكرىت شەتىكى تەرە" ٢٤٦.

نەتەھەبىھى كوردى، سەربارى دېندا یەتىن سىياسەتى چوار دەولەتى داگىرەكەر، كەچى وەك پەرچووا مو عجىزە هەتا ئىستا ھەر ماوه و وەك چىاكانى و لانتەكە خۆرائىر و سەركەشە. جا بۆيە تىكراى داگىرەكەرانى كوردىستان بە ھەممو شىۋەبىھىك، دىز بە ھەر داخوازىيەكى كوردى وەستاونەتەھە و بەردمۇامىش دەھەستەھە. تەنائىت ئەو ئۆتونۇمىيە لە خەمەلى ئىمەدای، ناگاتە دامىنى ھەرە خوارەوە پەرسە نەتەھەبىھىكەي، كەچى داگىرەكەران ئەوان ئەھەشىيان قبۇل نىبىھ.

بەلام دەبىنەن ئۆنۈنۈمىي راستەقىنە، بە شىۋەبىھىكى ناپاستەھەخۇ و دىنامىكى ھاوكات دەکات دەركەوتە ھەلۇوشانەوە، ئەھەنەوە ئەوان، لە دەولەت و نەتەھە، لە رېي نەتەھەخوازىيەوە بۇنىياتيان ناوە. ئەوان بە سىيغەتى زالىتى دەتوانى

هەمین و دەسەلەتدار بن، نەك بەھۆى كوردىش لەتەك ئەواندا پراكىزىھى هەمان دەسەلات بکات، بە بۇنىكى يەكسان و ھاوتاوه.

"ئۆتۈنۈمى بەپىي بنەماي كوردىبۇون ئەھۆيە كە دەسەلاتى سیاسى و ئىدارى و كولتورى لەناو دەولەتى مۇدىرنالە دەسەلاتىكى ناوەندىيەو بگۈرىت بۇ چەند دەسەلاتىكى ئۆتۈنۈمى و ناوجەسىي بەلام ئۆتۈنۈمى بەھۆ مانايەي كە لە دەولەتىكى مۇدىرنى وەك بەریتانيا ھەيە، ئەھۆيە كە دەولەت ماف بادات بە ناوجەيەك لە ناوجەكانى سىورى خۇرى لە رۇۋى ئىدارىيەو سەربەخۇرىت، واتە ئۆتۈنۈمى لەناو ئەم دەولەتاندا ئۆتۈنۈمى ئىدارىيە ئەك ئۆتۈنۈمى سیاسى و كولتورى. سوکوتلەندىيەكان گەر وەك كورد لەپائ ئۆتۈنۈمى ئىدارىدا داواي ئۆتۈنۈمى كولتورى و سیاسى لە دەولەتى بەریتانيى بەكەن، بەمە دەبنە ماھىرسى لەسەر ئەم يەكبوونە نەتەھۆيەي كە نەتەھۆخوازى ئېنگلىزى لەناو دەولەتى بەریتانيدا دروستى كەردىووه، ئەمماش ماھىرسى لەسەر دەولەتى بەریتاني دروست دەكات، چۈونكە كەرتىبۈنى نەتەھۆ بۇ دوو نەتەھۆي جىاواز لە هەمان كاتدا كەرتىبۈنى دەولەتە بۇ دوو دەولەتى جىاواز". ٢٤٥ ٥٤ ٥٣

شایانى باسە، ئەمماش دىيارى دەخات، لە ناو دەولەتە نەتەھۆيە ديموكراسىيەكانى، وەك بەریتانيادا، ئەم ديموكراسىيە سىاسىيە ھەيە، توتالىتارىتىكى كولتورى لە يېتىھۆ ھەيە. بى دەربرىنى رەزامەندى بەرامبەر بەم توتالىتارىتىيە، كەس بۇي نېيە شىتىكى پىچەوانە بکات و لە راستىشدا هىچ ناكىرى. هىچ گومانى تىدا نېيە، ئەم ولاتانە تا ئەم شوينە ديموكراسى پىرەو دەكەن، بەرژموندى و ئاسايشى نەتەھۆي خۇيان نەكمۇيىتە، ماھىرسىيەو.

ئەھۆي ئەوان بۇ خۇيان لە دەستكەوتانەي مۇدىرنىزم شانازى پىوه دەكات ، بە دەستىيان هېنناوه و پىيى گەيشتۈون و لە رېييەو بۇونەتە ئاغايى سەرزەمەن، رېيگە نادەن و رەزامەند نىن، هىچ لاين و يەكتىكى تر، بەھۆ ئاستە بگات.

رەنگە جارىيەتىش بۇ وەبىر ھېنانەمە، ئامازە دانەمە بە پرسى سەربەخۇرى سكۆتىيەكان لە ٢٠١٥ دا و كاتالانىيەكان بەردهام و باسکەكان بە خەباتەتكەميان باشتىرين نمۇونە بن.

كاتى تانك و تۆپ و ژۇورە تارىكەكانى زىنداھەكانى تۈركىيا، ئىران، عىراق و سورىيا، هەرەشە لە كورد بەرامبەر ھەر داوايەكى دەكەن. ئەوا لە بەرەنگاربۇونەمە دۆزى سەربەخۇرى سكۆتىيەكاندا، فشارى ئابۇرۇ و وەرنەگىتن بە ئەندام لە كۆملەلگاي بازارى ھاوبەشى ئەوروپا، رېكەنەدان بە بەكار ھېنانى دراوى يۇرۇ... هەند بۇوه چەكى دەستى بەریتانيا و گەللى لە ولاتانى ئەوروپا و لە دىرى پرسى سەربەخۇبىيان بلند كرایەو. بە هەمان مىتودىش ھەرەشە لە كاتالانىيەكان كرا و دەكىيت.

لەناو كۆملەلگاي كوردىدا، ھەر بزوتنەھۆيەك دابى، بۇ ئەھۆي بېتىھە جىي پەسەندبۇون و شوينى خۇى بکاتەمە، دەبى لەناوخۇيدا ئۆتۈنۈمىخواز بىت. رەنگە سىستەمەتىكى فيدرالى، وەك ئىستىتاي ئەلمانيا باشتىرين نمۇونە بىت، بۇ ئايىدەي كوردىتەنەكى سەربەخۇ و يەكگەرتوو.

کوردبون و ناسیونالیزم بهشی ۳۴

"ئۆتونۇمى ئىدارى لاي كورد بىضى ئۆتونۇمى سىياسى و كولتۇرى ئۆتونۇمېيەكى ساختەيە و راستەقىنە نىيە(...). ئۆتونۇمى بىضى بىنەماى كوردبون بە ئۆتونۇمېكىردىنى فەزايى سىياسى و ئىدارى و كولتۇري و هەلۇوشاندىنەوەي ئەو نەتكەمەيە كە نەتكەمەخوازى لەناو ئەو دەولەتكە بىضى بىنەماى نەتكەمەخوازى دروست كردووه. واتە گۈرىنى حکومەتى ناوەندى ناو دەولەته بۇ چەند حکومەتىكى سەربەخۇ لە سىاست و كولتۇر و بەرئىوەبرىنىدا بىبى دابەشبوونى دەولەتكە بۇ چەند دەولەتكە سەربەخۇ". ۵۴

ھەموو لە مانا و ناوەرۇكى ئۆتونۇمى تىكەيشتۈرۈن و لە سايىھى ئەو بارودۇخە كوردى تىدایە ھەندى ئىز مۇومان لەتكە ئەم ساتۇرۇدا ھەمەيە. ئۆتونۇمى بىرە ماۋىكى ئىدارى و ناوجەھى و رۆشنىرىيە، لەگەل ئەوەشدا دوژمنان رېڭىرىيان لمە ماۋەش كردووه و ھېچ كات دەسەلەتى ناوەندى دەولەتمە داگىركەن، رېڭە بە گەشەكەردىنەكى لەسەر ئاستى نەتكەمەيە و كولتۇرى كورد نادات، نەكا بىتە ھۆى لاواز كەن ياخود ھەر شە بۇ سەر دەسەلەت ناوەندىيەكە. ناوەند دەسەلات، لە ناوچە ئۆتونۇمېدارەكەن، ھەمېشە ھەزىمۇنى بەسەر ھەر جموجولىك دا ھەمەيە و ړەشمەي كاروبار مەكان لە دەستى خۆيدا دەھىلىتىمۇ. جەڭە لەمەش دەسەلەتى ئۆتونۇمەخواز نە لە بوارى سىاستى دەرھە و نە لەشكىرى دا، ھېچ سەربەخۇيەكى نىيە. دەزگاكانى ئاسايىش و ناوخۇ بە دەست ناوەندە دەبىت و سىاستى دارايىش ھەر ناوەند، نەخشەي بۇ دەكىشى و بېرىارى لەسەر دەدات.

بەم پېۋدانگە ھېچ دەسەلەتىكى ناوەندى رازى نىيە، ماڭەلەنەكى لەم چەشىنە بە كورد بەدات، - لە راستىدا ئەوان، ئەم ماۋەيان زەوت كردووه و گەرەكە بىدەنەوە و كورد ھەولى بەدەستەتىنەنەوەي دەدات - چونكە لە روانگەي ناوەندەوە، ئەمە ھەر شە لەسەر يەكىتى خاكى تۈركىا، ئېران، عىراق و سوريا دروست دەكتەن. حکومەتە ناوەندىيەكەن، لەزىز گوشارى خەباتى نەتكەمەيى كورد دا، وېست يان داۋاي ئۆتونۇمى كوردىان، لەدوو خالى ئىدارى و بېرەك رۆشنىرىدا قەتىس كردووه. ھەرگىز رازى نېبۈن ئۆتونۇمى րەھەندىيەكى سىياسى ھەبىت و بۇنى كورد وەك نەتكەمەيەكى جىاواز و سەربەخۇ و خاوهەن تايىەتمەندى، بىتە قبۇل كردن. ھاوكات ھەلبىزاردىن، بېرىاردا، سىاستى ئابۇورى و دەرەكى، ھېز و لەشكىر، دامەزراندىن پېۋزە پېشىمىزلىرى و سىستەمەي دەسەلەتى ئۆتونۇمى پېك بەھىتى و بەرئىوە بەرىت. ھەروەك د. عرفان باش بۇي چووه و دەلى:

"دۇو حکومەتى سەربەخۇ لەناو يەك دەولەتكە" بەرئىوە بچىت بىاخىر تىكەيشتن و روانگەي كورد بۇ مافى ئۆتونۇمى لەم دىيدەمەيە: "ئۆتونۇمى بىضى بىنەماى كوردبون بە ئۆتونۇمېكىردىنى فەزايى سىياسى و ئىدارى و كەلتۈرىيە و هەلۇوشاندىنەوەي ئەو نەتكەمەيە كە نەتكەمەخوازى لەناو ئەو دەولەتكە بىضى بىنەماى نەتكەمەخوازى دروستكەردووه. واتە گۈرىنى حکومەتى ناوەندى ناو دەولەته بۇ چەند حکومەتىكى سەربەخۇ لە سىاست و كولتۇر و بەرئىوەبرىنىدا، بىبى دابەشبوونى دەولەتكە بۇ چەند دەولەتكە سەربەخۇ". ۵۴

داگىركەن، ياخود ئەوانەي لە رېڭەي نەتكەمەخوازىيەوە نەتكەمەيەن بۇ خۇيان داتاشىوە، ئەم جۆرە داواكارىيەكە، بە مەترىي و بىقە و تەلە، دەزانن بۇ سەر بۇون و چارەنۇوسى خۇيان و قەوارەكەي دروستىان كردووه / بۇيان قۇوتكراؤتەتەوه!! . ھەر بۆيەكە كىشەي كورد لەم رېڭايەشەوە، لەگەل داگىركەنەكائىدا، تا ئىستا بە چارەسەر نەگەيشتۇرۇ و لە ئايىندەشدا چانسى چارەسەر كەننى كەممە. كاتىك دۆزى كورد چارەسەر دەبى، كە دواى ئەمەي ياسا و چەمكى نەتكەمە سەردىست و بىندەست، نەتكەمە و كەممەنەتكە، برا گەمورە و برا بچووك، لە نېوان كورد و ئەواندا نامىنى. ھەموو ئەمانەش بەدى دەھىنرېت، لە رېڭەي هەلۇوشاندىنەوەي بىنەماى نەتكەمەخوازى، كە نەتكەمە سەردىستكە، دەولەتكەي، پى دروست كردووه و بۇيان دروست كراوه. نۇوسەر دەلى:

"هەلۇشاندەھوھى ئەم بىنەماپىش، هەلۇشاندەھوھى تەماھىكىردى شۇناسى نەتەھوھى لەگەل شۇناسى دەولەتدا و جياكىرىنەھوھى نەتەھوھى لە دەولەت، واتە ئەم بزووتنەوانە بىر لەھوھى داواي ئۆتونۇمى بىكىن داواي جياكىرىنەھوھى نەتەھوھى لە دەولەت دەكەن، ئەوان ئۆتونۇمى لەم جىابۇونەھىدا دەبىن، ئەم جىابۇونەھىش دەولەتى نەتەھوھى دەگۈرېت بۇ دەولەتى نىوان نەتەھوھىي". ٥٤٥

بەم داوا و سىاستە، داواي جياكىرىنەھوھى نەتەھوھى لە دەولەت، ئەم سا دەولەتەكە نابىتە مولكى تاكە نەتەھوھىك، بەلکو ھى ھەمەۋىان. كورد خۇي لەبرەدەم ھەزەمونى سىاستى پاوانخوازى و مەترسىيەكانى نەتەھوھىخوازى خاون دەولەت، دەپارىزى و دەتوانى درىزە بە بۇونى خۇي بادات.

"بزووتنەھوھى كوردىيەكان نە ئۆتونۇمىيەكىيان قبۇلە كە نەتەھوھى ناو دەولەت نەتەھوھىكە لەبرامېر بۇونى نەتەھوھىي كورد دا بگۈرېت بۇ ئەنتىك، نە ئۆتونۇمىيەكىشيان قبۇلە كە تىايىدا كوردبۇونى نەتەھوھى خۇي لەدەست بادات و بگۈرېت بۇ ئەنتىكىكىك لە ئەنتىكەكاني ناو ئەم دەولەتە نەتەھوھىي بىسیتەملى دەولەتى نەتەھوھىي تانها رىيگە بە ئۆتونۇمىيەك دەدات كە ئۆتونۇمىيە بۇ ئەنتىكەكان نەك بۇ نەتەھوھىكان. چۈنكە ئۆتونۇمى بۇ نەتەھوھىكان پىويىتى بەھوھىي لە بىنچىنەھوھى لە دەولەتىكى نەتەھوھىي بە بگۈرېت بۇ دەولەتىكى نىوان نەتەھوھىي". ٥٤٦-٥٤٥

نووسەر بە هوشىيارىيەھوھى، ئەم تىزە روون دەكتەھوھى، ئاڭايشى لەھوھى، گەر بىت و بزووتنەھوھى كوردىيەكان لەبرى دروشمى نەتەھوھىخوازى ئۆتونۇمىخوازى بلند بىكەنەھوھى، وا گەھەريان لە نەتەھوھىيەھوھى ناگۇرى بۇ بزووتنەھوھىكى ئەنتىكى و خىلەكى. چونكە لىردا قىسە لەسەر نەتەھوھىي نەك ئەنتىك و خىلە دەولەتىك لە چوارچىوهى سنورەكەيدا چەند نەتەھوھىكى لەخۇ گرتىي، دەبىت دەولەتەكە بەھاۋىكىيەھوھى ھەمەۋىان بىت، ئۆتونۇمىش بۇ ھەر يەك لە نەتەھوھىكانە.

"ئەم بزووتنەوانە داواي ئۆتونۇمى بۇ نەتەھوھى دەكەن، نەك ئۆتونۇمى بۇ ئەنتىك، ھەر لەمەشەھەر بە كىشىنە لە نىوان بزووتنەھوھى كوردىيەكان و دەسەلەتى نەتەھوھىي دەولەتە نەتەھوھىيەكاندا سەرەمەلدەدات". ٥٤٦

لە رۆژگارى ئىمەرۇدا لە جىهاندا، كۆمەللى گروپى ئەنتىكى ھەن و داواي مافى ئۆتونۇمى دەكەن. لەبر نەتەھوھى داواكەيان چ مەترسىيەك لەسەر حكومەتى ناوندى دەولەتە نەتەھوھىخوازەكە دروست ناكات، رىيگە پىدرابون.

نمۇونە گەلەنەكى زۆر لەسەر گۇي زەۋى ھەيە. بەلام داگىركەرانى كوردىستان، داواي ئۆتونۇمىخوازى بۇ نەتەھوھى كورد، بە مەترسى و بىقى سەر خۇيان دەزانىن و لە ئاست كوردبۇوندا، فۆبىيان لىنىشتووە. ئاخىر كورد، گەر ئۆتونۇمىشى گەرەك بىت، دەيمەن دەولەتە نەتەھوھىيەكە بگۈرېت بۇ دەولەتى نىوان نەتەھوھىي. شۇناسى نەتەھوھى و دەولەت لە يەكتىر جىابىنەھوھى و تاكە نەتەھوھىك بالا دەست و ھەلسۈرەنەرى ئەجىنداي ناو دەولەتەكە نەبىت.

بۇ نەمۇونە عىراق دەولەتى كورد و عەرەب بىت، نەك تەنبا ھى عەرەب، توركىا و سورىيا و ئىران، ھى تورك و فارس و كورد و ئازەرى و بەلوج بن. پرسىار ئەھىيە، ئايى عەقلەت و كولتوري ئەم داگىركەرانە، ئەممە پەسەند دەكتا؟ ئەم دەولەتەنە، ئەن ناسنامە و بەھايى ئىستا لەم رىيگاھەو بەدەستىيان ھېنناوه، دەستبەردارى بن و دەولەتەكە بىكەن بە مولكى خۇيان و كورد. مېزۇوۇ خۇينىاۋى چەندىن سەدە و ھەتا ھەنۇوكەش گەۋايى ئەمە دەدات، ئەوان لە زمانى ئاڭر و ئاسن، بەولالوھ چى دىكە نازانن و بەكار ناھىنن. ھەرگىز ئامادەي ھەلبىز اردى ئەم ڕېتگاچارە نىن، بۇ چار سەرەكىرىنى كىشىي كورد.

"بزووتنەھوھى كوردىيەكانى ناو كۆمەلگائى كوردى گەر لەناو دەولەتىكى سەربەخۇي كوردىشدا سەريان ھەلبىدایە ھەر بە ھەمان شىيە بىنەماى كوردبۇون بەرەمە ئەھىي دەبرىن بىن بە بزووتنەھوھىكى ئۆتونۇمىخواز". ٥٤٧

ئەم بۇچۇونە مەگىر وەك گەرمىنەمەك و مرگىرىن، دەنا كاتى دەولەتتىكى كوردى سەربەخۇ پىك دى، رەنگە چىدى پېویست بەسەر ھەلدانى بزووتنەمەھەكى كوردى نەكات، چونكە بزووتنەمەھەكى كوردى ھەر لەسەرتاواھ، بناخەي مافەكانى فەزمانى و فەكولتوري لە ھەنارى خۆيدا ھەلگەرتۇوھ و پېرھۆى لە ياساي جياوازى كردووھ، بەس دىسان بایخى بنەماي كوردبوونەكە لاي نووسەر ھىنندە بەنرخ و گەرەبەر، لەو قۇناغەشدا، رۆلى سەرەكى دەگىرى لە چارەنۋىسى بزووتنەمەھەكى كوردىيەكاندا.

ئەم پىنسىپ و بنەمايە، داوا دەكات لەناو دەولەتكەشدا، كورد خۆى لە شىيە نەتمەخوازى بەدور بىگرى. كە بە پىي ياساي ھاوجۇون، رەفتار بکات لە يەكىرىدى شۇناسى زمانى و كولتورييەكان. ئاخىر كوردىستانىكى مۆزايىكى دەولەممەند و ھەممەچەشىن و فە پېكەتە، بە شىۋەزار و كولتوري ناوچەيى و ھەرىمەي جۆراوجۆر، ناكىرى ھەمموى لە بۇتەي نەتمەخوازىدا بتۈيىندرىتىمە. لەناو دەولەتتىكى ئاوهادا، تەنبا "بنەماي كوردبوون" دەبىتە قەلغان و شوراي پاراستى ئەم خەسلەت و سىما تايىمەت و ھېچ ھەشمەكى ناوەكى بۇ دروست نابىت و ھېزى بىنگانه و دەركىش، لە عۆدەي نايىت.

"بنەماي كوردبوون لەناو دەولەتتىكى كوردېشدا داوا لە بزووتنەمەھەكى سىاسييەكان دەكات ئۆتونۇمىخوازىن نەك نەتمەخواز، لەناو دەولەتتى كوردېشدا كۆمەلگەي كوردى رىيگە نادات ھېچ بزووتنەمەھەكى مۆدىرن بەناو نەتمەخواز تاكە كەلتۈرىك و تاكە زمانىك لەناو سنورى سىاسى ئەم دەولەتەدا سەرآپاڭىز بکات، بۇ نەمۇونە رىيگە نادا بە بزووتنەمەھەكى مۆدىرن دىالىتكى سۆرانى يان دىالىتكى كەمانچى بکات بە زمانى كەلتۈرە مۆدىرنەكە و يەكەمى كەلتۈرى بېتى هەمئاھەنگ بکاتەوە لەگەل يەكەمى سىاسىدا و بەمە لە زمان و كەلتۈرىكى ناوچەيەمە بەرزى بکاتەوە بۇ تاكە زمان و كەلتۈرىكى نەتمەھەيى و بېكاتە رىيگە لە بەردىم ئەمۇدا دىالىتكە كوردىيەكانى تىرى ناو سنورى سىاسى ئەم دەولەت بىن بە زمانى كەلتۈرە مۆدىرنەكە و وەك ئەم زمانە گۈزارشت لە زمانى كوردى بکە". ٥٤٧.

كمواتە بۇ پاراستى ئەم ھەممە جۆرى و فەلايەننېيە. زمان و كولتوري كوردى و ھاوكات بنەماي كوردبوون، بەرژەنلى باڭى ئەتمەۋايەتى كورد وە دەخوازى، ئۆتونۇمىخواز بىت و ھەر دەقەر و ناوچەيەك ناسنامەي پارىزراو بىت، لە چوارچىوھى دەولەتتىكى سەربەخۇدا. لە راستىدا گەر تەماشىي و لەتىكى وەك ئەلمانىا بىكەين، دەولەتتىكى مۆدىرن و خاونى كەلتۈرەي بالاشە و سىستەمەكەمى فيدرالىيە. كەچى دەولەت ھەر بە يەك شىيە زمان بە فەرمى رىيگەمى كاركىرىنى داوه، لى لە مافە ناوچەيەكاندا ھەر ھەرىمېك، بە پىي بەرژەنلى و بارودۇخى ناوچەكەمى سەربەخۇيانە، كاروبارەكانى خۆى بەرپىوه دەبات. كەمواتە سىياسەتى زمان و خویندن، ناوەندىيە.

کوردبیون و ناسیونالیزم بهشی ۳۵

پاشان نووسهر دهمان بات بُو لای باسیکی تری جیاوازی نیوان بزووتنهوه مُدیرنه کوردبیهکان و عهرهکان و دهلهی:

"ئهوهی بزووتنهوه مُدیرنه کوردبیهکان له بزووتنهوه مُدیرنه عهرهبیهکان جیادهکاتهوه، بنهمای نهتموخوازی و بنهمای کوردبیونه بزووتنهوه مُدیرنه عهرهبیهکانی دواي هملو شاندانهوهی ئیمپراتوریهتی عوسمانی دهبن به بزووتنهوهیکی نهتموخواز و بهوه بیونی نهتمویی عهره بلهناو سنوری سیاسی ئهوه هممو دهلهته عهرهبیهدا دهپاریزون و لەناو چند دهلهتیکی سرهبیه خودا له ریگهی سمراباگیرکردنی کللتوره مُدیرنه کمهوه بھو زمانه عهرهبیه که پیشتر زمانی کللتوره مازهه بی و نامازه بیهکی خەلاقته عهرهبیهکان بھو، نهتموییک بھو زاوی نهتمویی عهره بھو دروست دهکان. ئهوان بھو پیغمبرهوبیکردن له بنهمای نهتموخوازی نهتموکهیان دروسته کهیان، بیویه ناتوانین له باسکردنی نهتموخوازی عهره بیدا باس له چند نهتموخوازیهکی جیاواز بکمین.

ههمو بزووتنهوه مُدیرنه عهرهبیهکان بھوهی که بھو زمانه عهرهبیه کللتوره مُدیرنه که له سنوری دهلهته کانی خویاندا سمراباگیر دهکان و همراهیان زارهکهی خۆی ناکات به زمانی کللتوره مُدیرنه که و همراهیان واز له زمانه ناوچههیکهی خۆی دینی و ئهوه زمانه دهکات به زمانی کللتوره مُدیرنه که که هزار و چوارسد ساله بھبی گوران وەک خۆی ماووهتهوه، ئههمش والھو بزووتنهوه مُدیرنامه دهکات له چوارچیوهی يك بزووتنهوهدا کۆبىنەوه که نهتموخوازی عهرهبیه". ٥٤٨ - ٥٤٩

هاوکات له ریگهی ئەم دراوهوه، دهتوانین بلیین که بزووتنهوهی مُدیرنى کوردى همیه، بەلام ناتوانین بلیین نهتموخوازیهکی يان چند نهتموخوازیهکی جیاوازی کوردى همیه. ھۆکمیشی ئهوهی، سەرلەبەرى ئهوه بزووتنهوانه، له گھوھردا نهتموخواز نەبیون و لەسەر بنهمای کوردبیون ھەلساؤن. پوختەی بۇچونى نووسهر بریتىيە له:

"بۇ ئهوهی بزووتنهوه کوردبیهکان لەناو دهلهته ناکوردبیهکاندا يان لەناو دهلهتیکی کوردى گریمانەکراودا بزووتنهوهیکی نهتمویی بن، دهبىت بزووتنهوهیکی ئوتۇنۇميخوازىن، بەلام بۇ ئهوهی بزووتنهوهیک لەناو دهلهته مُدیرنەکەدا بزووتنهوهیکی نهتمویی بىت، دهبىت بزووتنهوهیکی نهتموخواز بىت نەك بزووتنهوهیکی ئوتۇنۇميخواز، ھەر بزووتنهوهیکی نهتموخواز، لەناو ئەم دهلهتائىدا داواي ئوتۇنۇمى بکات، لەو دەکەۋىت بزووتنهوهیکی نهتمویی بىت و بەمە دەگۈرېت بۇ بزووتنهوهیکی خىلەکى و ئەنتىكى. لەھر ئەم ھۆکارەي، كە دهتوانين بلیین شتى بەناوی نهتموخوازى لەناو كۆملەگى کورديدا بەرچاو ناكەۋى و نېيە و ئەڭمەرى سەوزبۇونىشى مەحالە.

نووسهر شىتەل کارىيەكى ورد و بابەتىيانەي ئەم پرسە و رەھەندەكانى دهکات، چەقى باسەكە به لای نووسەرەوە لەھدايە، بزووتنهوه کوردبیهکان دهتوانن رەوايەتى له کوردبیونى خویان و مرگرن، گەر بزووتنهوهیکی نهتمویی بن. بەلام ئەم رەوايەتىيە لەدەست دەدەن، گەر بىتۇو، خویان بگۇرن بۇ بزووتنهوهیکی نهتموخواز، نهتموخواز بھو تىگمەشىتىي، كە ئەم فەرمىيە مەيدانى زمان و كولتوري کوردى، تىكرايان بىت به ژىر قورسايى ئامانجىيکى نهتموخوازى يەكىرىنگ و يەك ماناوه، و بېلىشىنەمە.

"كىشىسى بزووتنهوه کوردبیهکان بھر له دروستبۇونى دهلهته نهتمویيەکان و دواي دروستبۇونىان و دابەشكەرنى كورد بەسەر چوار دهلهته نهتمویيەکەدا، لەھەدا بۇوه، ئەم بزووتنهوانەي كە دهلهته نهتمویيەکانى خویان دروست كەردووه، بنهمای بیونە نهتمویيەکەيان لەگەل بەنەمايى نهتموخوازىدا يەك بۇوه و لېكىذىز نېبۈوە. فارسېبىيون يان عهرهبىبىيون يان توركىبىيون يان فەرسايىبىيون، بنەمايەكە لەگەل ئەم بنەمايەي نهتموخوازىدا يەكە كە داواي ئەم دەكتات لەناو سنورى سیاسى دهلهتىكىدا دەبىت يەكمى کولتوري لەگەل يەكمى سیاسىدا ھەمناھەنگ بىت. بەلام بنەمايى کوردبیون لەگەل ئەم بنەمايەدا لېكىذىز دەبىتەمە". ٥٥١

یهکی لهو راستییه حاشا هملنگرانه بهردوام پیویسته، لای دوست و دوزمن، جهختی لهسمر بکمینهوه، هملکهوتی تایبەت و ئالۆز و کیشەی بیوینه پرسى كورده، لە ناوچەکە و جىھانىشدا. هەر بؤيە هەر قسە و خوېندنەمەكى لهسمر پرسى كورد بىرى، دەبىت كىتمت بىنما رەسەنەكانى خۆى و واقىعە تالەكەى تىيى كەوتۇو و بۇرى نەخش كىشراوه، لمەرچاوه بىگىرى. دەنا كارەكە، نابەپتىيانە و نيومناچىل و كرچوكال، خۆى دەدات بە دەستەوه. لەم روووه بىشىچى دەلى:

< نەتمەوهى كورد خرايە دۆخىيكموھ كە تىايادا مەبىست ئەمە بۇ ۋىزىدەستىيەكەمى ھەتا ھەتايى بىت. وا مەبىست بۇ نەتمەوهى كورد تاھەتايە بەشكراو و لەتكراو و پىچراوه و دوور لەيمەك و لەيمەك ترازاو و بى پىناسنامە بىنىتىمۇ >.

- كىشىسى بزووتنەمەوه كوردىيەكان لەناو دەولەته ناكوردىيەكاندا

لەم بەشەدا، د. عرفان، بىرورايەكى د. عباس وەلى، لمىرىيەنخەنەكى بابەتىيانەوه رەتىدەكەتەوه. نووسەر سورە لهسمر ئەمە بزووتنەمەوه كوردىيەكان لەبەردمەم يەك جۆر لە نەتمەوخوازىدابن. جياوازى كولتورىي چ كارىيەتتىيە بەسەر ئەمە نېيە چەند بزووتنەمەوه كە بخۇلقىن. كارايى و يەكبۇون و پەرچەكىدار گوایە فەرييى و جياوازى لە بزووتنەمەدا نىشانەي كارايى و سەربەخۆيى بزووتنەمەوه بەدىار ناخات. ئەم بزووتنەمەوه وەك پەرچەكىدارىيى بزووتنەمەوهى نەتمەوخوازى تورك و فارس و عمرەبە، بۇيە نەيتوانىيە بە كارايى خۆى يەكبۇون پىك بەھىنى". دروستكىرنى پەيۈندىيەكى لۇجىكى لە نىوان يەكبۇونى كەلتۈرى و كارايى بەرھەمەنەمەركەمى و جياوازى كەلتۈرى و ناكارايى بەرھەمەنەكەمى، سەرچاوه لە بنەمايى نەتمەوخوازىيىمە دەگۈرىت". ٥٥٧

نووسەر، لايەنەكانى دىكەى بىروراكانى عباس وەلى ھەلدەسەنگىزى. ع. وەلى، پىي وايە بزووتنەمەوهى كوردى كە لەناو ئەمە چوار دەولەته بىتە دەرى و دەولەتى خۆيشى دروست بىكەت، هەر دەبىتەوه بە چواربەش. ئەمەش سىمای سروشىتىكى سەرونەتەمەبىيەك بە كۆمەلگائى كوردى دەبەخشى. لەمەش زىاتر پىدادەگىرى و پىي وايە كە دەكىرى سروشىتىكى خوارنەتەمەبىيەپى بىت بادات. پىي وايە كورد لە هەر يەكى لەو پارچانەدا بە كۆمەلەتى بەرژەوندى كرچوكال لەزېر ناوى نۆتونۇمیدا رازى بىت، كىشەكەى چار سەر دەبىت. د. عرفان لەويۆه بەرھەنەتىكى دىيارى ترى كوردىمان دەبات و دەنۋوسى:

"(ئەم و زىين) دىكەى ئەحمدى خانى و ئەمە هوشىيارىيە نەتمەمەبىيە كە گوزارشتى لىكراوه بەلگەيەكى يەكلاڭەرمەھە كە لەناو كۆمەلگائى كوردىيەكاندا هوشىيارى بە نەتمەوه زىاترە لەو كۆمەلگاييانە كە عەسەبىيەت جەوھەرەكەيانە. نەتمەوه لەناو ئەمە هوشىيارىيە نەتمەمەبىيەدا كە خانى گوزارشتى لىكراوه بەرھەمە نەبۇونى كۆمەلگائى كەنانە بەعەسەبە و ھەولە بۇ ئەمە بەرھەمە كۆمەلگائى كوردى لە بەرامبەر عەسەبەكاندا باس لە كۆمەلگائىكە بىكەت كە جەوھەرەكەى دەمارگىرى و عەسەبىيەت نەبىت. كورد كە دىتە ناو سەردەمە مۇدىزىنەكەو بەمەمۇ ترازىيەتى كە بە ھۇنى نەبۇونى عەسەبە و نىكۆلىكىرىن لە بۇونى لە لايەن عەسەبە فارسى و توركى و عمرەبىيەكانەوه تووشى بۇوه، ئەمەش وادەكەت بېركرىنەمە ئەم بزووتنەوانە لە نەتمەوه جياواز بىت لە بېركرىنەمە ئەم بزووتنەمەوه نەتمەوخوازانە لە نەتمەوه ٥٦٣-٥٦٢.

ئەم نەتمەوانە بەرھەمى نەتمەوخازىن، گەرمكىيانە تەماھىيى (جووتبۇونى ياخود ئاوېتەبۇونى ماھىيەتى دووشت لە يەك شىتدا)، لە نىوان بېرۋەكەى نەتمەوخوازى و عەسەبە، لە يەك كار و ئەرك دا بىمەن وەك يەك بەرپۇھەرن.

بەم پىيە لە ھەولى ئەمەدان لهسمر مىزۇوى عەسەبە بەردوام بن. كۆمەلگا مۇدىزىنەكان بە ئاراستەي عەسەبەي مۇدىزىندا بەرن. زالىتى و ئاغايەتى خۆيان بىمەنە تاكە ئامانچ. بەلام رەھو تى مىزۇو لای بزووتنەمە كوردىيەكان، بە ئاراستەيەكى دىكەدا، دەروات بەرنىو، لمەرئەمەوه بزووتنەمەوه كوردىي گىرۇدەي ماھىيەتى كوردىبۇونى خۆيەتى.

"دیموکراسیت لەناو ئەم دەولەتىنەدا كاتىك دەبىت بە دیموکراسىيەت بۇ بىز ووتتەمۇھە كوردىيەكان كە بىنیت بە زەمینىيەك بۇ سەرەھەلانەمۇھى ئەم كۆمەلگا مۆدىرەنەمى كە لەناو ئەم كۆمەلگا مۆدىرەنەدا بىز رەكراون كە بىز ووتتەمۇھە نەتەمۇھەنەخوازە باالادىستەكە پەرمىپەداوە بىمۇ شۇنىنەدا كە بىز ووتتەمۇھە كوردىيەكان لەناو ئەم دەولەتىنەدا پېرىيەستىيان بە دیموکراسىيەتە، نەتەمۇھەنەخوازە باالادىستەكانى ئەم دەولەتىنە پەسپەر مۇى لە تۈتالىتارىيەت دەكەن". ٥٦٥

بىز ووتتەمۇھە كوردىيەكان لەگەلھى تۈرك و فارس و عمرەبىيەكاندا، لە ھەولى بۇ بەرھەو پىشچۈون و پەرە پىدانى كۆمەلگا دا بۇون. بەلام كاتى، بىز ووتتەمۇھەنەخوازى ، تۈرك و فارس و عمرەب دەيمۇرى نەتەمۇھەنەخوازى خۆى لە بەرژەوندى كۆمەلگا مۆدىرەنەكە خۆى، كە بە دەولەت گەيشتۇوه، كە لە كەۋەكدا ئەم دەولەتە خۆيان بۇونە خاونى پەرمىپەدات، ئەمكەت لەگەل بىز ووتتەمۇھە كوردىيەكاندا دەكمۇيىتە كىشىمۇھە.

کوردبون و ناسیونالیزم بهشی ۳۶

ئهوان بهرژمهندی بالای نامه‌هی خویان، تیدخوینهوه و هاوکات کردته ئامانجی سهرمکی، کار بۆ گەشەکردنی زمان و کولتور و ئابووری و کۆمەلایتى و سەربازى خویان دەکمن و رۆزانه ھەولى بە دەستەپەنائى دەستکەوتى زیاتر دەمدەن. ئهوان بەردوام بانگاشە بموه دەکمن، كە ئەم دەولەتەنائى هەی خویانە و بەرى خەباتى خویانە، بۆيە جىي شانازبىيانە و پیویستە يەكىتىبىكەي بپارېزىن. ئەم دەستکەوتانە ھەممۇ لەسەر ھەزىمارى جەستەي كورد و نىشتەمانەكەيەتى، تىكىراي ئەم كار و جموجۇلانەي سەرى، لە كورد قەدەغە دەکمن. ئالىرەوه ھەمرا و كىشە دروست دەبى، لەگەل مەرامى گلاؤى نامەنەخوازى و دەولەتكەمە ئەواندا. لە راستىدا لەتكە گشت رەفتار و بانگاشەياندا.

بە واتايەكى تر ھەممۇ شت بۆ ئەوان رەوايە، ھەولى بۆ بەن و پیویست و ئاساپىيە، لى بۆ كورد دەچىتىه خانەي تاوان و ھەولى جىاخوازى و پارچەکردنى سەرزەمەنى ئەوان و تىكدانى دەولەتكەيانە؟! بزووتنەمە كوردىيەكان ھەر لە بنەرتدا تەبا و ھاوكار و رەزامەندىن، بەم سىاستى يەك شوناسى بزووتنەمە نامەنەخوازى دەولەتە مۇدىرنەكان، چونكە ئەم سىاستە لەسەر بىچىنەي نكۆلى لە نامەنەھەي كورد، دەروات بەريوھ شەھرى كورد لە پىناۋى دەسەلات و گىرتە دەستى دەسەلات لە ئەنقرە و تاران و بەغدا و شامدا ئىيە. ھەر بۆيە ديموکراسىيەت ھەبى لەم دەولەتەنادا، ياخود نەبى، چ سوودىكى بۆ كورد تىدا نىيە، ياخود گەر ھەشى، دىسان بۆ كورد چ سوودىكى نىيە. ھەر بۆيە داوا و دروشمى ديموکراسى بۆ تۈركىا و ئىران و عىراق و سورىا و ئۆتونومى بۆ كورستان. كە لە لاپەن بەشى زورى حىزبە كوردىيەكانەوه بلند دەكرايەوه، ھەمەن و چەوتىيەكى زەق و نىشاندانى خويىندەنەھەيەكى نا لۇزىكانە و تىگەيشىتىكى سەقەتە، لە ھەمبەر پرسى نامەنەھەي كوردىدا.

ھەزاران سال بەم پىوادانگە خەبات بىكەيت، ھەر كورى خوت خوت دەكەيت بە قوربانى كچى خەلکى و خويىت بە هەدر دەرىزى و وەك دەزانىن دارى زېرىش ھەرگىز نايەتە بەر. بە نەمونە ئاماشە بە دەولەتى تۈركىا دەكەين، كە بېك ديموکراسىتە لەوانى دىكە، كەچى بە دەرنەتەرين شىۋە رەفتار لەگەل كورد دەكەت. ئاخىر ئەوان ھەر لە بنەرتەنەھەو بە پىي سىاستى نامەنەخوازى خویان لە لايەك نكۆلى لە بۇونى كورد دەکمن و گەر بىيانەوى، بەچنگى فەۋە مافى ئىدارىي و رۇشىنېرىي دەي�ەپىنن، لە لايەكى دىكەشەمە سات بە سات ماھىرسى گەمورە و ھەرەشەي جىدى لەسەر چارەنۇسى كورد دروست دەكمن.

بزووتنەمە كوردىيەكان ئامانجيان ئازادى ھەر كۆملەگىيەكى ناو ئەم دەولەتەنەھەي، لە رووى زمان و کولتورەوه. ئەمەش تەواو پىچەوانەي سىاستى نامەنەخوازى نامەنەھەي بالا دەستەكانە. كورد ناتوانى لە ھېچ مەيدانىكدا پەرە بە بوارىكى ژيانى خۆى بىدات. ھەر جولە و چالاكىيەكى دەكەۋەتە ھەپەر پىسيارى ياساپىي و سىاستىيەوه و ئەوان، بەردوام كورد، بە ھەرەشە بۆسەر بۇونى خویان لە قەلمەن دەمدەن. كەۋاتە ئامانجەكانى كورد لەگەل ئەمە ئەواندا، وەك دوو ئىلى تەرىپ بە دوو ئاپاستەي جىاوازدا رەوت دەكمن.

تا ئەوان بەو لۇزىكە سەقەتە بىر بىكەنەوه و ھەلسوكەوت بىكەن و دەستبەردارى ھەممۇ ئەم ھۆكار و فاكتە دەركى و ناوهكىيانەي كە كردوونى بە خاوهنى دەولەت و کولتورى بالا سەرإپاڭىر نەبىن، ئەم خەمنە نايەتە دى. ئىتر كورد بچىتە مەيدانى ھەر جۆرە شەرىيەكەو سەربازى، خەبات بۆ ديموکراسى و... ھەندى، دەرفەتى سەركەوتى نەك ھەر كزە، بىگە نىيە. چونكە ھەممۇ جومگەكانى دەسەلات و دەستگا، داپلۇسېنەرەكانى دەولەت، وان بەدەست ئەوانەوه.

جا گەر بىت و ئەوان بانگاشە ديموکراسىش بىكەن، بانگاشەكەيان پووج و بى بەنەمايە و زۆر لە راستىيەمە دوورە، چونكە ديموکراسى ئەوان، ماناي نەبۇونى كورد و نەخويىندەنەھەي بەرژەنەندىيەكانىتى. بزووتنەمە كوردى، ھېچ دەرتانىكى پراكىزەكەدنى ديموکراسىي لەم دەولەتەنادا نىيە. "لە ھەنۇو كەدا، بىنۇرە بارودۇخى كورد لە باکوردا" باشتىرىن بەلگەي ئەم راستىيەمە. ئەوان توتالىتارىكى دەمارگىرانەيلىوان لىيۇ لە

شوقینیستیان کردته، کولهکه و ئامیری راگرتى بەناو دیموکراسیەکمیان و به گەزومقەستى بەرژەندى خۆيان، گەشە بەم دیاردەيە، دەدەن و دەبىەن بەریوھ.

لە دەولەتكى وەك توركىادا، ھەلبىزاردەن وەك دیارتىرين نىشانى دیموکراسى، چ بها و نرخىكى نىيە، پارتىكى كورد، چەند بچىتە پرۆسەتى ھەلبىزاردەنەوە و دەنگ بىنى و بشگاتە ناو پەرلەمانى ئەم دەولەتىنە، گەر گەركى بىت پەرلەمان بکاتە سەكتۇ و مەيدانى خەباتى شارستانى، دەولەتى نەتمەوهى بالا دەست، دەسمەجى گەمەتى دزىيى ئاشكرا و نەپنەتى خۆى وەگەر دەخات و ئەم پارتە كوردىيە بە تۈمىتى جۇراوجۇرى داتاشراو، هەتا بەند و پەرەگرافى دەستورەكەميان، قەدەغە دەكات و سەركەر و بەرپرسەكانى، بە تۈمىتى ناپاكى نىشىتمانى راپىچى بەردمەن دادگا قەرقۇشىيەکمیان دەكات.

سزايى توند، تا ھەرەشمە لە سىدارەدان، رووبەرروو بەرپرسانى پارتە كوردىيەكە دەكەنەوە.(دىسان بارودۇخى ئىستاي باكورى كوردىستان ۲۰۱۶، بەرپرسانى پارتى دیموکراتى گەلان - ھەدەپ - لەبەردمەم ئەم سينايپەدان). ياساي گەممەكە بەھو جۇرەيە، براوه مافى ھەممۇ بېرىار و نەخشەكىشانىكى پى رەوا دەبىنرى. دۇراو و بەزىيەكەن، جىڭە لە گۇنپاراھلى و براچۇوكىتى، چ ماقىكى تريان بۇ نامىنىتەوە.

نووسەر لەسەر ئەم تەمەنە دەروات و بۆچۈنەكانى سۆسۇر، وەك زانايەكى زمانەوانى، لەسەر لايمى زمانىش وەك نەمونە دېنىتە، ناو باسەكەمەوە.

" لە پېت ئەم دیموکراسىتەوە كە لەناو دەولەتە مۇدىرنەكاندا پەميرە دەكەنەت، پەميرەويىكەن لە توتالىتارىيەتىكى دەمارگىرانە ھەمە...ھېچ پارتىكى سىياسى لەناو ئەم دەولەت مۇدىرنەدا رەوايەتىيەكى سىياسى پى ئابىەخىشىرىت كەر سەر بە كۆملەلگا زالەكەى ناو دەولەت نەبىت و سەر بە كۆملەلگا كایكە لەمۇ كۆملەلگايانە بىت كە ئەم كۆملەلگا كایه بەسەرەيدا زالبۇوه. بىزۇوتەوە كوردىيەكان پارتىكى سىياسى ناو كۆملەلگا زالەكان نىن و گۇزارشتىكى سىياسى لە كۆملەلگا زالەكانى ناو ئەم چوار دەولەتە ناكەن، ئەوان لە پېناو ئەمەدا ھەن گۇزارشتىكى سىياسى لەم كۆملەلگا كوردىيەتى خۆيان بىكەن كە كۆملەلگا زالەكە ھەمۇ دەدات زال بىت بەسەرەيدا و لەناو خۆيدا بېتۇتىتەوە". ٥٦٦-٥٦٧

باسى سىياسەتى توتالىتارىتى بەریتانيامان لەسەر پرسە نەتمەۋەكەنە ئەتمەنەكەن ئەم و لاتەدا كرد، كە چۈن ئىنگلىز، زۇردارانە رېيگە بە هيچيان نادات، لە ڕۇوى سىياسىيەوە، چ نمايشتىكى خۆيان بىكەن. ھاوكات ئەم تەلە و تەپكەنەمان باس كرد، چۈن بۇ نەتمەخوازى نادەولەتى ھەمە و ھەركىز لە دەرەوە پېشىوانى لى ئاكرىت.

ئىنجا سىياسەتە نادادپەرەمەكە سىياسەتى جىھانى، بەرامبەر بە دۇزى ئازادىخوازانە ئەلەنى بىندەست لەگەردايە. سالانى سالە كورد لە ھەممۇ بەشەكەنەن و لاتەكەيدا دەكۈزۈرە و ئەنفال دەكەن، دەستكەنەكە كاول دەكەن، كەچى بە ناوى پاراستنى سەرەورى دەولەتەكەنەمە، كە بە مانايەكى دىكە، دروستكراوى دەستى خۆيانە و بۇ بەرقەرەكى دەندييەكەنە ئەمەدا شۇناسى كەنەتەمەتەوە. كۆملەلگا ئىونەتەمەيى نەقەيەكى لىيەن نايەت، ھەرۋەها بۇ دەولەتتەكەمەكى وەك كۆيت، سالى ۱۹۹۱ بە دەيان دەولەت، بە بېرىارى ئەنچۈرمەن ئاسايشى ئىودەولەتى كۆدبىنەوە و پېشىوانى سەربازىي و ئابورى و سىياسى لى دەكەن.

" ئەم مەلەنەيە كە پېش دىارييەنلىنى شوناسى دەولەت لەناو دەولەتىكى مۇدىرنەدا لە ئىيوان بىزۇوتەمەكەندا رۇودەدات، مەلەنلىنى ئەم بىزۇوتەمە مۇدىرنەتەيە لە پېناو ئەمەدا شۇناسى كۆملەلگا كەنەن بەرز بەكەنەوە بۇ شوناسى ئەم نەتمەيە كە بە شوناسەكە ئەم شۇناسى دەولەتە كە دىارى دەكەن". ٥٦٨

با ھەر دەولەت بەناو مۇدىرن بىت، لى ئەمەيە نەخش لەم كایەدا دەگىرە، ئەم ھەمە و تەقەلايمەيە، كە نەتمەوە براوه، لە ھەلچىننى كوشكى دەولەتەكەدا بۇ خۆى دەگىرەك و ناواھرۆك و مانا و ناسنامەيەكى خۆى دەيمەيە

بەو دەولەتى دەبەخشى. وەك ئەمە فارس بەرامبەر بە كورد و ئەوانى دىكە لە ئىراندا ئەنjamى داوه و بەردوام دەيدات. ياخود ئەمە تورك لە تۈركىا و ئىنگلەز لە بەرتانىدا بەرىۋە دەبەن.

"واتە نەتمەخوازى و عەسەبىيەت لە دروستكىرىنى كۆملەنگاكانىيادا پەميرەوی لە يەك بىنەما دەكەن و بىنەماكەش ئەمە يە هىزى زال بۇ دروستكىرىنى عەسەبە يان نەتمە دەبىت كۆملەنگا بەزىوەكان لەناو يەك كۆملەنگادا بىكانەموه بە يەك و ئەمە كۆملەنگايەش دەبىت بە ئارەزووی ئەمە هىزىز زالە هەلبىزىرىدىت و هىزىز بەزىوەكان ھىچ مافىكىيان لەم ھەلبىزاردىدا نەبىت". ٦١

جەھەرى مەلانىي نىوان بىزۇوتتەمەكان لەسەر سېستەمى سىاسى و كولتور و دەولەت. ھەر كام لەو بىزۇوتتەمەنى دەچنە كەممەي مەلانىيکەمە، ئامانجىان نەتمە دەبىت بۇ پەرەسەندىنى كۆملەنگاكان بخاتەكار، بىلەكى لە رىگەي زالىتى بىزۇوتتەمەكەمە، گەرەكتىتى، وەك دەولەت، هىزىز لای ئەمە بىت و خۆى نەخشە و پلانى داربىزىت لەبرى دەزگائى دەولەت.

نووسەر بە تىروتەسەلى لەسەر بابەتكە دەروات، تاوهەكى وىنەي ئەمە باسەي دەيخاتە بەرچاو، روون و بى تەممۇڭ بىت.

کوردبون و ناسیونالیزم بهشی ۳۷

"دولتی مودیرن بەرلەھوی بیت به دولتی نەھوھی بزووتنەھو مۆدیرنەكانی ناو سنوره سیاسیەکەمی دەکەنە ناو مەلانئیەکی توندەھو و زۆر جاریش ئەم مەلانئیە به جەنگ كوتایی پى دەھنیریت، مەلانئی ئەم ھنیرانە لەسەر بەدەستەنیانی ئەھو ھنیز نبیيە كە دولت ھەیتى، بەلكو لەسەر دیار يىكىرىنى سیستەمە كولتورى و سیاسیەکەمی ئەھو دولتی". ۵۷۲

عرفان، لیرەدا كلاھە باسەكان هەلدەكتەمە و بەدوای وەرامى ئەھو پرسیارە سەریدا دەچى، ئەمە پۇختەمە باسەکەمەتى:

سەرەتا دەبى ئەھو پرسەمە تېگەمەن كە ئەھو جۆرە لە دولت دروستىرىدووە. بە بى تېگەيشتن لەم بنەما، ناتوانى كېشى كورد، لەگەل نەھەخوازىيەکەمی دولتىنى توركىا، ئیران، ئىراق و سورىا دىارى بىكەمەن. لەپەرئەھە ئەم دولتىنانە لەسەر بنەماي نەھەخوازى دامەزراون. لیرەدا دولت خۆي ھيولا يەكى/ كەرسە و ماددەيەكى دیارى نەکراوه. دەبى بزووتنەھە كە ئەھەخواز ئايديالى دروستبۇونى دولتى نەھەھە لەناو ئەھو دولتەدا شىۋەگىر بىكەت و بىكەتە دولتى نەھەھە.

دواڭزى دەبى ئەھو گۈرانى كۆملەگەي كشتوكالى بۇ پىشەسازى، ئەھو دولتە ناكات بەھو جۆرە دولتەمە كە بنەما جىھانىيەكەمی دولتى موديرن داواي دەكتات و لەسەر پىكەھاتووە. مۆدیرنەنى كەنەنە بوارى نەھەخوازى و دولتى نەھەھە، پىيان وايھە مەرجى بۇونە دولتى مۆدیرنە ئەھەھە، كە لەناو دولتەكەدا، كۆملەگەي كشتوكالى بۇ گۈرانى بەسەردا بىت و بۇ ئەھەھە بەھۆي كولتورە پىشەبەيە مۆدیرنەكەمە بىت، بە كۆملەگەيەكى پىشەسازى. واتە كۆملەگەي پىشەسازى، ئايديالى دولتى مۆدیرنە، بە بۇونى كۆملەگەيەكى پىشەسازى، شىتكەمان بە ناوى دولتى مۆدیرنە نبىيە.

كمواتە دولتى مۆدیرن لیرەدا ھەم دىسان پرسە كولتورىيەكە، لە بەخشىنى ناسنامە بە دولتەكە رۆل دەكىرى. ھەربۇيە دولتە داگىر كەنەنە كوردىستان، بەھەچى ھىز و توانايەكى ماكى و مينۇكى خويانەھە، پىداگىرى لەسەر داسەپاندىنى كولتورە پىشەبەيە بالاکەي دولتەكەمە خويان، بەسەر سەرایاپى دانىشتوانى دولتەكەدا، كە لە چەندىن كۆملەگە و نەھەخواز پىكەھاتووە، دەسەپېنن. ھاۋاتىش بەھو ئەندازەيە و زىتىش دژايەتى كولتورى رەسىنى كوردى دەكەن و كار بۇ سەرينەھە و شىۋاندى ئەنجام دەدەن.

"لەناو دولتى باوکدا كە دولتى نەھەھە، بزووتنەھو مۆدیرنەكان دەتوانى وەك براڭانى ناو حكايەتەكەمە فرۇيد شۇرۇش بىكەن و تەنانەت باوکىش بکۈزىن و بەسەریدا زال بىن، بەلام ئەھو بزووتنەھە كە شۇرۇش دەكتات و باوک دەكۈزۈت، نابىت لە پىناوى ئەھەدا بېكۈزۈت خۆلى لە جىڭىزدا بىت بە باوک، بەلكو دەبىت باوک لە پىناوى ئەھەدا بېكۈزۈت كە بىكەت بە باوکىكى نەمر، ئەمەش بەھو دەبىت كە ئەھو سیستەمە باوک لە سیاست و كولتوردا پەيرمۇي كردووە لە سیستەمەكى ئاسابىي و كاتىيەھە بېگۈزۈت بۇ سیستەمەكى موقەدەس و نەمر و وايلى بىكەت كە ھەر دەست لېدان بىت لە موقەدەسى دولتى نەھەھە و سزاڭەشى سزاىيەتىكى دەستت لېدان بىت لە موقەدەسى دولتى نەھەھە و سزاڭەشى سزاىيەتىكى دەستت لېدان بىت لە موقەدەسى دولتى مۆدیرن لە رېگەمى بەنمەماي نەھەخواز بىمۇ لە دولتەتىكى ئەنەنەي و ئاسابىيە بەكەر ھەنەنە ئەھەھە، مەلانئى بزووتنەھە كەنەنە ئەھەھە بەكار ھەنەنە ئەھەھە بەكار ھەنەنە ئەھەھە بەكار ھەنەنە سیستەم دەكۈزۈت بۇ مەلانئى بەكار ھەنەنە سیستەم بۇ بەدەستەنە ئەھەھە". ۵۷۴

لەم حىكايەتەدا، باوک دەكۈزۈت و زىندۇ دەكەرىتەھە، لە رېگەي نەگۈرپىنى سیستەمەكەمە. ياساى مەلانئى كە لە بەكار ھەنەنە ئەھەھە بۇ دانانى سیستەم دەكۈرپەن بۇ بەكار ھەنەنە سیستەمى باوک بۇ بەدەستەنە ئەھەھە باوک. لەم رېگەيە بەكار ھەنەنە ئەھەھە باوک، باوکىش لە رېگەي سیستەمەكەمە دەبىتە خاۋەنى نەمرىيەكى ئەفسانەيە.

د. عرفان همان چیروک له دولتی ناتهیه بیشدا بهم جوره ئامازه پندهات: له دولتی ناتهیه بیشدا، باوک کوشتن ریگه پندراده، بهلام ریگه هیچ بزونته ومهیه ک نادری له دوای کوشتنی باوکمه، بیت به باوک و سیستمی سیاسی و کولتوری دولت سرهنگی دابنی. هر نمهیه ک باوکی بکوژی، پیویسته له سهی ئه سیستمی باوکی، که به هیز و دیکاتوری دایمزراندوه، بیکاته سیستمیکی نهم.

دولت ناتهیه کانی ئیرقی جیهانیش ړموایتی له سهدهمه مودیرنه که وردگری. ئه دولتمانی کوردیش به سهیاندا دابهشکاروه، رهواهیتی له سیستمیه نیودولتیکه وردگرن. بو تیگه شتن له دخی کورد، گهره که له مودیله جیهانیه که دولت حالی بین.

نووسه، پشوو دریزانه شهنوکمه کی بوجونه کانی خوی دهکات، له سهه بامه که دهروات و دهلى:

"ئه بنهما جیهانیه که ئه جوره له دولت له سهه داده مه زریت بنهما ناتهیه خوازی به پیی ئه بنهما دهولت خوی هیولا یه کی دیاری نه کراوه و دهیت بزونته ومهیه کی ناتهیه خواز ئاییلی دروستبوونی دولتی ناتهیه لهناو ئه دهولتدا شیوه گیر بکات و بیکات به دولتی ناتهیه" ۵۷۵

ئه بوجونه لیزهدا زهلاه و ناتهیه خوازی دهتوانی سهروسیما و ماھیتی دولت دیاری بکات. هر بوجه پیویستی به قسهی زور له سهه کردن نیمه و د. عرفان رونتر خال دخاته سه پیتکان.

"پهیوندی دولت و ناتهیه لهناو دهولتی ناتهیه نیوان شیوه دهندگی وشه و ماناكهی وايی، دولت وک ماناكه وايی و ناتهیه وک شیوه دهندگی که وايی و به یه کیکیان دولتی ناتهیه دروست ناکریت و بو دروستکردنی دولتیکی لهو جوره دهیت شیوه کولتوریکه کی ناتهیه و دولتیکی نادیاری کراوه به ناتهیه مان هبیت تا له ریگه ئه شیوه کولتوریکه که دهیت به کولتوره مودیرنه که له دولتیکی پهتیمه بیت به دولتیکی ناتهیه. دولتی ناتهیه وک ئه ئامازه زمانیه وايی که پیکهاته که له شیوه کی دهندگی و ماناكهی؟" ۵۷۷

له سهه ئه خالهش به دریزی دهروات و براوردي دولت له جیهاندا به ئامازه کی زمانهوانی دهکات، که به رونی خراوهه به رچاوی خوینه. دواجار بوجونه کانی بهم شیوه دایدې ریزیت:

"ئه هیزهی دولتیکی ناتهیه دروست دهکات بو دروستکردنکه کی پیویستی بهوه دهیت، کولتوریکی پیشنهی مودیرنی هبیت و شیوه کی کولتوریشی هبیت بو ئه شیوه کولتوره پیشنهی کولتوریکی ناتهیه دروست بکات" ۵۷۸-۵۷۹

لیزهدا بایه خی بونی کولتوری پیشنهی دهین، که دهیته پیشخانی دروستکردنی کولتوری کولتوره ناتهیه بیش دهتوانی ماھیتی دولتی پی دیاری بکری. نووسه چمکی تیشكی روناکه هوهی به هیز دخاته سهه لاینه و ئه جا له کونتیسیکی تردا، به بوجونیکی رونتر دهلى:

"له پیی بنهما ناتهیه خوازی که بنهما دروستکردنی ناتهیه، واي فرز کردووه، ئه هیزهی دروست دهکات، دهی کولتوره مودیرنه که به شیوه کی کولتوری بکات، به کولتوری ناتهیه، که بشیوه کی هرمه کی له شیوه کولتوریکی کانی کومه لگا کانی هماییده بیزین. " دولتی ناتهیه له شیوه کی کولتوری و دولتیکی نادیار کراوه به کولتور پیک دیت جیاکردنمهی ئه شیوه کولتوریکه له دولت، وک جیاکردنمهی شیوه دهندگی وشهی له ماناكهی" ۵۷۹

عیراق دولتیکه، عرب، له ریگه دامودزگاکانیوه، کولتوری فرمی بخوی دروست کردوه. کوردیش کولتوریکی دولمندی همیه حکومتی ناوندی که بددهست نتموهی زالموهی، نتموهی کوردی بندهست، له کاتیکدا خاونی کولتوری رهنهی خویه‌تی، کهچی دولت دی و بونهیکی نتموهی کوردی، وهک نهروز دهگوری بوجه‌نی دار و درخت. تورکیاش به همان شیوه. روزی له سیداره‌دانی پیشموا و هاوریکانی، که له رهوی بیره‌ری نتموهی و کولتوریمه، بتوکرد رژیکی خهناکه، تیران/ ناوند دی و ریگری لمه دهکات. ههموو ئامانچیش لهم دولتی تیران، بتأل کردنوهی مانا و ناووه‌رکه نتموهیکه تایبەتمەندیکانی نتموهی کورد.

گورانیبیزیکی کورد، له بھیتیکی قولکلوردا تیزی: من کرمانشانی فارسی نهزانم، وہ زبان کوردی قهزات وہ گیانم، بھرپرسی بالای دولتی تیران راست دھینته و دھلی زمانی کوردی نیبه. عربی سوری پیان وايه کورستان لهو بھشدا نیبه و عرب له میهر و خوشبویستی و مرؤفت‌ستیانوه، باوشیان بتوکرد کردنوه، تا له زولمی تورک بیانپاریزن.

ئەمەش بھیکه له سیاسته کولتوری مۆدیرنی ئەو ولادانه، که گوریویانه به کولتوری نتموهی. ئەمە پرنسيپی کاری بھشی هەر زوری کولتوری داگیرکهانه، دھنەنجامی بھربرهکانی و شیواندن و دزینی، کولتوری کوردیبیه. موزیک و تیکستی کوردی، به دهنگی گورانیبیزیکی کورده‌کان، کراوه به تورکی و ئیمرو تورک بوتە خاونی ئەو کولتوره. له ئیستا قورسایی موزیکی تیرانی‌ها به دهست کورده، کهچی له دنیادا به ھی فارس قبلىندر او. ئاخر ئەوان خاون دولتەکەن و قازانچ و به‌ھاکان دھرژىنە ئەستیلکی ئەوانھو.

"ئەو هنیزه‌ی دولتی نتموهی دروست دهکات بتوکردنەکەی پیویستی پەوه دھبیت کولتوریکی پیشەبیی مۆدیرنی هەبیت و شیوه‌یەکی کولتوریشی هەبیت بتوکرده لەو کولتوره پیشەبیی کولتوریکی نتموهی دروست بکات ۵۷۱-۵۷۹.

نووسمر زۆر لەسەر ئەم پرسانە دموستى و تا دوا همانسە، خوینەر لەگەل خویدا دەگىزى، تاوهکو بتوکردا ئاشنابون ببچوونەکان، نموونە لەسەر تورکیا دینىتىمە دەلئى:

"ئەم دولتە نتموهی شیوه‌ی تورکیا دروست دهکات، بھرلەوەی دولتیک همیه لەگەل کولتوریکی مۆدیرندا، عوسمانی نتموهەخوازیکی تورکیش همیه بھانوی نتموهەخوازی تورکی، که دواتر شیوه‌یەکی کولتوری دەدات بکولتوره مۆدیرنەکە و پەمە شیوه‌ی نتموهی دولتە نتموهیکە ئامادە دەکاتو، ببچوونەکە لەناؤ ئەم شیوه نتموهی دەولتیکی نتموهی نۇئەنەو جىھاندا دروست دهکات و ناوی دەنیت تورکیا" ۵۱۱.

نتموهەخوازی تورکی بتوکرە شیوه‌ی نتموهیکە دروست بکات، پیویستی بکولتوره مۆدیرنەکە و شیوه‌یەکی کھلتووریبیه. کھلتووری مۆدیرنەکە لە نموونە ئەوروپاوه وەردەگریت. شیوه نتموهیکەمەش لە يەکن لە کۆملەگانە وەربگری، کە لە سنورى سیاسى دولتەکەدا ھەن. بەم پرۆسنسە، نتموهەخوازی تورک دولتەکە دەکات بە دولتیکی نتموهی. بە پىيى بنەماي دروست بۇونى دولتى نتموهی، نتموهەخوازی تورکی کاتیک زمانی تورکی و شیوازی کولتوری کۆملەگائی تورکی بتوکردا شیوه‌ی نتموهی دولتی تورکی هەلبىزداردووه، ھىچ مەبەستىكى نېبۇو و هەلبىزدارنىكى ھەرمەكىيانه بوبه. ئەمە واتاي ئەمە ناگەيەنی کە زمان و کولتوری تورکی لە کوردى پى باشتى بوبه. ھەر وهک چۈن لە سەرتادا بتوکردا دەنگىزدار، بە رېکمەت هەلبىزىردار، ئەمە نتموهەخوازی تورکیش بە رېکمەت زمان و کولتوری تورکی هەلبىزداردووه.

لېردا د. عرفان خەستىر قىشكانى لەسەر کولتور و رۆلى له دروستبۇونى دولتى نتموهدا دەکات و دەلئى:

"له راستیدا نهودی دولت دهکات به دولتمتی نهتموهدی کولتوره مودیرنه که نییه، چونکه کلتوره مودیرنه که کلتوریکی گشتیه و وا ناسراوه که بصره‌هه‌می عهقانیکی سهرونه‌هه‌هودیه و تایبیت نییه به کومه‌لگایه که له کومه‌لگاکان" ۵۱۲.

که اوه له شوینه که باسمان له گرنگی کولتور بقو پرسه‌هی نهتموهدی بون کرد، لیره‌دا هۆکاره سمره‌کیه که / یاخود میکانیزمه کاراکه، بریتیه له‌هیه له‌هیه کومه‌لگایانه له ریگه‌ی زمان و شیوازه کلتوریه که خویانه‌هی، کولتوره مودیرنه که دمگورن، یاخود زال دهبن بسمریدا، بقو کولتوریکی نهتموهدی.

ئا لم همنگاو و پرسه‌یدا، کومه‌لگا نهود کولتوره مودیرنه، دهکاته مولکی خوی و شهقق و سیمای نهتموهدی خوی پی دبه‌خشی و موری *Mady in....* لی دههات. ئه‌ههش دهمانبات بصره پیناسه و ژرقی نهتموهدی خوازی و کاریگه‌ریتی له‌سهر رووبه‌ری ئامازه پیدراو.

"نهتموهدخوازی بپروباوه‌ریکه، ئه‌م بپروباوه‌ره دهیه‌ویت نهود باوه‌ره لای کومه‌لگا جیاوازه‌هانی ناو دولتمتیکی دیارینه کراو به نهتموهدیه که دروست بکات که نهتموهدخوازی به ورگرتی زمان و شیوه‌زاری کولتوری کومه‌لگه‌یه کی میلیی نهود کولتوره نهتموهدیه ناکات به مولکی نهود کومه‌لگا میلییه، نهتموهدخوازی به‌هیه که نهود زمان و شیوازه و دک خوی ناکات به شیوه کولتوره مودیرنه که و دک که‌هسته‌یه که بقو دروستکردنی شیوه کولتوریه که به‌کاری ده‌هینی، له پرسه‌ی دروستکردنه که دا نهود شیوه کولتوریه له روحی نهود کومه‌لگا میلییه به تال دهکاته‌هه و کولتوریکی نهتموهدی لی دروست دهکات که مولکی هیچ کومه‌لگایه کی نه‌تیکی و میلیی ناو سنوری سیاسی نهود دولته نییه و مولکی هه‌ممو کومه‌لگا میلییه کانه و کومه‌لگا میلییه کانه و کومه‌لگا میلییه که کولتوری نهتموهدی هاویه‌ش" ۵۱۳.

جا بقو نهودی وینه‌ی پرون و بی گریوگولی ئه‌م باسه بیته بصرچاوی خوینه، تابتوانی تیگه‌یشتی لهم چرى و خهستی باسه‌ی کولتور و کولتوری مودیرن و نهتموهدیا قولتر بیته‌هه، به کورتی نوسمر دهلى :

"نهتموهدخوازی تورک له دولتمتی عوسمانیدا، داوای نهودی دهکرد، دولت له چنگی بنهماله‌ی عوسمانی ده‌بھینی و بیکات به مولکی هه‌ممو پیکه‌هانه کانی دولتمتکه، له‌لای کورد و لاس و چهرکه‌س و ئه‌رمانی... هند، ئه‌م بانگاشمیه وای کرد، هه‌ممو نهود نهتمواده سه‌ری، پشتگیری له دروشمه‌کانی نهتموهدخوازی تورک بکمن. تاوه‌کو دولتمتی عوسمانی به کولتوری نهتموهدی بگات، دولتمتی نهتموهدی، رازی بن بعده که شیوه کولتوریه که نهود نهتموهدیش له زمان و شیوازی کولتوری کومه‌لگا نه‌تیکیه که تورکی و هربگری.

ئاخر نهودی دهی نامازه‌ی پی بدھین، تەنیا نهتموهدخوازی تورک هەلساده بەم چالاکیه که، بقویه مافی به خوی داوه، زمان و شیوازه کولتوریه که خوی بسهر ئهوانی دیکمدا زال بکات. ئهوانی دیکه دهستبه‌داری ئه‌م ماف و حمزه بون و پاسیف بون و نهیانتوانی يان نهیان ویست هیچ بقو خویان دهستبه‌بر بکمن. هۆکاری رازبیوونی ئهوانی دیکه، بەم همنگاوه و پلانه‌ی تورک، له سونگه‌کی نهود بوبو، باوه‌ریان وابوو، دیاریکردنی دولتمتکه، واته کیشانی هیله گشتیکیه کانی سیستم و دامهزراندنی جومگه گرنگه‌کانی دامهزراوه‌ی دولتمتی، بھو شیوه زمانه کولتوره تورکیه، دولتمتکه ناکاته، مولکی کومه‌لگا نه‌تیکه تورکیه که. چونکه تورکیش خاوه‌نی زمان و شیوازه کولتوریه کهن، که کولتوره مودیرنه که کرد به کولتوری نهتموهدی.

دھیت ئهوانیش، واته تورک و دک هەر کومه‌لگایه کی جیاوازی ناو سنوری دولتمتکه، کولتوره مودیرنه که و هرگرن و واز له کولتوره ئه‌تیکیه که خویان بھینن. به ده‌پرینیکی تر، واته شوین و پیگه‌ی دولت له‌گمل کومه‌لگاکانی دیکمدا دابهش بکمن و هەریکه له نهتموانه بینه خاوه‌نی حکومتی خویان له‌ناو دولتمت تازه دروست بوجو، مودیرنه کمدا.

و دک دهزانین تورک نهک ئه‌می نهکرد، سمره‌تا به هاوه‌کاری و پشتیوانی کورد، یونانییه کانی ده‌پراند و دواتر خوی تهرخانی سه‌رکوتکردنی نهتموهدکانی ناو سنوری دولتمتکه که کرد و به کوشتن و راوه‌دونان

و زیندانی و کاولکردنیش واژی نه‌هیناو، به یاسای قهره‌قوشی، ناوی کوردی قمده‌غه کرد و نکولی له بونی کرد و همولی دا، دروشمی یهک نه‌تموه، یهک زمان و یهک دولت، بهکردهوه بمرجسته بکات. به‌لام سمرباری ئهو ههممو زولم و ستمهی تورک، ئهو سمه‌دی بیست و یهکه و هم کورد ملاوه و ههمبیش دستبرداری ویست و داوای ئازادی و سربهخزی نه‌بووه و تورکیاش خونه‌کانی بۆ نه‌هاتوتە دی و ئارام و ئوقرهی لى هملگیراوه و ئارام و ئوقرهی لى هملگیراوه.

د. عرفان، لمسه‌ر ئەم تیزش بدریزی دهروات و به لقپوپه‌کانیدا شۆر دهیتەموه و پیی وايه :

"ئهودی خەلکى ناو سنورى سیاسى دەولەتىكى مۇنیزەن دەكتە ئەندامى ناو كۆملەلگا مۇنیزەنە نەتمەوەيەكەي ناو دەولەت، شىيە كەلتۈرۈيەكەي، كەلتۈرە مۇنیزەنەكە نېيە، بەلکو خودى كەلتۈرە مۇنیزەنەكە خويەتى". ٥١٤.

نووسەر لېردا هەروەها ئاماژە به دوو توخم: يەكمم: شىيە ئهو كولتورىيە و مولکى يەكىكە له كۆملەلگاكان و دووم: كەلتۈرە مۇنیزەنەكەي، كە مولکى كەسیان نېيە، بىيتىن له گەوھرى ئهو كولتورە نەتمەوەيە كە نەتمەوەخوازى له كۆملەلگايكە لە كۆملەلگاكانى ناو سنورى سیاسى و كولتورى مۇنیزەنەكە دروستى دەكتە و دەولەتەكەي پى دەكتە، به دەولەتىكى نەتمەوەي.

"ئهودی مۇنیزەنیزم و نەتمەوەخوازى لەناو كۆملەلگاكاندا وەك باورىك دروستىيان كىردووه لەگەل ئهودى كە لەواقعى ئەم كۆملەلگاياندا ھەمە جىاوازە، واقعى كۆملەلگاكانى ناو دەولەتى نەتمەوە ئەتمەن دەدات كە نەتمەوەخوازى بە دروستىكىنى دەولەتە نەتمەوەيەكە ھەر كەلتۈرە مۇنیزەنەكە ئەكردووه به مولکى ئهو كۆملەلگا ئەتتىكىيە كە خاوهنى شىيە ئهو كولتورىيە دەولەتەكەي پىكراوه به دەولەتى نەتمەوەي، بەلکوو دەولەتەكەشى كىردووه به دەولەتى ئهو كۆملەلگايكە". ٥١٥

راستىيەكان ئەوندە بەرچاون، ئهو دەبىنин ئهو كۆملەلگايكەي تواني له رېگەي زمان و شىيە كولتورەكەيەو، بەسەر كەلتۈرە نەتمەوەيەكەي دەولەتى نەتمەوەي دازال بۇو، سیاسەتى نەخشىركە، ئهو دەولەتە هي ئهو گروپە يان ئەتتىكىيە و ئهو لايمەنە دەبىتە خاوهنى و رۆلى له چار منوسى ئوانى دىكەدا دەگىرى.

به‌لام مۇنیزەنیزم و نەتمەوەخوازى دەيانھوئى پىمان بلىن، كە ھەم دولەت و ھەم نەتمەوە دروست بۇو، مولکى هەممۇ لايمەنەكانى ناو سنورى سیاسى دەولەتەكەي. واتە دولەت و نەتمەوەكە له كىرى پارچەكانى هەممۇ لايمەنەكان دروست بۇو و سەرجمەيان يەكسانن تىيىدا و بەشدارى و توانا و دەرفتى وەك يەكىان بۇ زيان به روودا كراومەتەوە. به‌لام گەر بىت و لە نەخشەي جىهان بىرانىن و سەرنجى و لاتگەلەنەكى وەك بەریتانىيە مەزن و ئىسپانيا و توركىا و ئىرلان و عىراق و سووريا... ھند بەدين، ھەر زوو بە زوو دەكەوبىن بەسەر ئهو راستىيەدا، ئهو دەولەتانە كەموزۇر، مۇرى ئىنگلەز و ئىسپانى و تورك و فارس و عەرەبىيان پىۋىيە و ھى ئەوانە. وەك دەزانىن، سكوتى و وېلىزى و كاتالانى و باسکى و كورد و بەلوج و ئارەزى له پىلە دوو و ھەر دامىنى دەولەتەكەدا جىييان بەركەمەتووه/نەكەمەتووه.

خۇ گەر وانىيە، ئهو بۆچى ئەم نەتمەوانە ھەول و خەباتيان بۆ بۇونى نەتمەوەي خۆيان دەكەد. تەماشاي نموونەي بارودۇخى كورد بکەين، وا لە پەراوېزىشدا، نابىنرىتەوە. بەم پېيە زمان و كولتورى ئەوانەي خاوهن دەولەتەكە نىن، سىست و لاؤاز و كەم بېشته، لەچاۋ ئەوانەي خاوهنى دەولەتەكەمن، كە دەولەتىك بە ھەممۇ ئىمكەنلىتىيەوە خراوەتە خزمەتىيانەوە. لە قوتاپخانەي سەرتاپىيەوە تازانقۇ و سەدان پەيمانگا و دەزگاى تر، لە رادىق و رۇڭنامە و تىقىيەوە، تاوهكۇ چەندان دەستتاۋىز و مېكائىزمى تر... تاد.

کوردبون و ناسیونالیزم بهشی ۳۹

نووسمر له لاپرەکانی دوایی ئەم باسەدا، نموونەیەکی بەھیز لەسەر پەرده لادان لەسەر ئەم بۆچوون و راستییدا دەخاتە بەرچاو و دەنۇوسى:

"بۇ نموونە كەسىك دەيەۋى لە زېر پەيكەرى سوکرات دروست بىكەت، دەبىت شىيەكەرى سوکرات لە سوکرات وەرگىرىت و مادەكەش لەو زېرە وەرگىرىت كە خاۋەنى شىيەيەكى دىارىكراو نىيە و شىيەكەرى سوکرات بىدات بە زېرە بىن شىيەكە و بەمە زېرەكە لە زېرەيىكى شىيە نادىيارەو بىكەت بە زېرەيىكى شىيە دىيار ئەم پەيكەرسازەرى بەم كارە شىيەكە نەكەردووھ بە مولكى زېرەكە، بەلکو زېرەكە نەكەردووھ بە مولكى شىيەكە، ئەم دروستكراوە نۇيىيەكى دەيەۋى پەيكەرسازە دروستكىركەردووھ زېرەيىكى پەيكەرىن ئىيە و پەيكەرنىكى زېرەنە زېرەكە بەھەوە چوودەتە پەيكەتە ئەم سوکراتلۇو، شۇناسى خۆى بىز كەردووھ بەلام شىيەكەنى سوکرات بەھەوە كە چوودەتە ئەم پەيكەرەوە شۇناسەكە ئەم خۆى و هەر خۇيەتتىيەكەنى پاراستۇوھ و نەبۈوه بە شىيەيەكى تر يان كەسىكى تر، بەلام زېرەكە بەھەوە چوودەتە ئەم پەيكەتە ئەم دروستكراوەوە لەمەو كەھوتۇوھ پىسى بۇوتىرىت زېرە، زېرەكە لەنەو پەيكەرەكەدا تەنەها خاسىيەتتىكە لە كەھوتۇوھ پەيكەرە نەك زېرە" ۵۱۸ - ۵۱۹.

ئايا بەم شىيە دەرفان دەچىتە بىج و بناؤانى مەسەلەكە و بە دېرىكى تىزى لە مانا، ھەممۇ ئەم بۆچوونە روالىتى و ساكار و بىن بىنچىنانە دەدانە دواوە، كە پىيان وايە، مۆدىرنىزم، دوا وىستىگە و تاكە ڕوانگەمى تەماشاكرىنى جىهانە و دەلى:

"ويناكىرىنى كەلتۈرى مۆدىرن بە كولتورىكى تەھواو، جىڭە لە وەھەمىك ھىچى تر ئىيە" ۵۹۰.

كولتورى مۆدىرنە دەبوايە شىوازىكى سەربەخۆى ھەبوايە، نەك لە ئەتنىكەكانەوە، زمان و كولتور وەرگىرىت. ھەلبەت مۆدىرنە سورە لەسەر ئەمەن، ئەم شەتە خۆى دايەنلەنە و ھىنلەنەتە كايەمە لە زمان و كەلتۈر، دىاردە و شتىكى نۇيى ھاۋىچەرخە و پىشۇخت نەبۈوه. بەلام ئەم بانگاشەيە بەتالە، چونكە ھەردوو كەرسەي زمان و كولتورەكە، مۆدىرنە لە بىنچىنەدا، لە زمان و كولتورى ئەتنىكەوە وەرگىراوە، بە پرۆسەسى جىاوازدا براوە، تا كراوەتە ئەم قالبە ئەم خاۋەن مۆدىرنىزم مەرامى بۇوه و مەرامىتى.

"بە پىسى ئەم بىرۋىاھە راستە كۆمپىيەتەر لەمادە سەروشىيانە دروست دەكىرىت كە پېشىتىرىش لەنەو سەروشىدا ھەبۈون، بەلام ئەم مادانە جارىكى تر دەبىت بە دروستكىردندا بىرىن، تا بىن بەمادە شىياوانەنى كە كۆمپىيەتەرەكە لەنەو مادە شىياوانەنى كە كۆمپىيەتەرەكەيان لەنەو مادە دروست دەكىرىت كە لەنەو ئەم مادە دروستكراوانەدا شىيە دەگىرىت، پېشىتىرى بۇونى نەبۈوه بەرھەمى مۆدىرنە" ۵۹۲.

ھەرچۈنىك بىت، گۆمانىم نەماوە لەمەي راستى و دروستى مەسەلەكان، لە خوینەر شاراواه نىيە، و باش لەم ئامانجە سىياسىيە، حاڭى دەبىت، كە لە پىشت مۆدىرنىزمەمەيە. بانگاشەيە مۆدىرنىزم كە ھەممۇ دىاردە نۇيىكەنلى سەر گۇي زەوى، دەگىرنەوە بۇ ئەم چىركەساتە، مۆدىرنە تىيدا ھاتوتە كايەمە و مۆدىرنىزم بە دايىكى ھەممۇ شەت و داهىنائەكان و تەنائەت مەرقەكەنلىش دادەنلىت. بەللى دەولەتە زەھىزەكەنلىجىهان، كە لە ڕىيگائى نەتمەخوازىيە، دەولەتىيان بۇ خۇيان دروست كەردووھ، گەشە بە زمان و كولتورى خۇيان دەدەن، چەھەرەشمەيەكى توانەھەيان لەسەر نىيە و لەزىر سېيھەرى مۆدىرنەدا بە ئارامى دەزىن، ھەر دەبىت داڭۆكى لەم دىاردەيە بىكەن. چونكە ھەر لادان و دووركەمۇتەوە و پەراۋىز خەستىيەكى ئەم پەرسىيە، بەزبانى كوشىندە خۇيان تەھواو دەبىت، تا رادەي ھەلۇشانەوە ئەمە پەتكەن ئەنەنەوە و كورد و تەنلى "رېسەكەميان لەنەو دەبىتەوە بە خورى".

"لەراستىدا مۆدىرنىزم جىڭە لە باوھىرىكى ھەلە بەم دەنیا يەكى كە مەرقۇ ئىستا تىايىدا دەزى ھىچيان لەپارەمى ئەم دەنیا نۇيىيەوە پىسى ئالنىت مۆدىرنىزم دەيەۋىت كۆئىرانە بىرۋا بەمە بەھىنەن كە ھەرچى لەنەو ئەم دەنیا يەدا

ههیه تهناخت به مرقد کانیشهو بیونه و هری نوین و خواهیکی تر درست کرد و که نهود خواهی نبیه بیونه و هر کانی نیای به رله مودیرنه درست کرد و نهودن". ۵۹۳

نهو چرکساتمه مودیرنه دهکریت، کلور و زنه و تماسای دنیای لیوه دهکری و دهکریت خاون و درستکهی ههمو دیارده کان، نهود همه که لیرمه دهست پیده کات. جا بنوره نینگلیز به نمونه هم سود له سروت و سامانی سکوتلندی و سامانی مرؤی ناگری، به لکو زمان و کولتور که شیان، و هک ماده هیولا یه کی همیشنه ئاماذه به دهست، به سانایی خسته خزمتی خویه و.

"کیشهی کورد و بزوونتهو کور بیه کان له گهمل مودیرنیزم و نهتمو خوازیدا کیشهی کی ناید لفجیه و کیشهی کی پراکنیکی نبیه. و اته کیشه که نهود نبیه که بچی مودیرنه له درستکردنی بیونی نهتمو همی کورد دا شکستی هنیاوه و نهیوانیوه و هک تورک و فارس و عمره بیکات به بیونه و هریکی درستکراوی ناو جیهانه کهی خوی، به لکو کیشه کهی له ودا یه که ویناکردنی بق بیونی خوی له ناو جیهانه مودیرنه کهدا ویناکردنیه تی بق بیونه و هریک که ههیه و دهیه ویت له ناو نهود دنیا مودیرنه شدا پهره به بیونی خوی بات به بیه نهود هیچ بیونه و هریکی تر به هوی بیونی نهوده بگفریت بق ماده هیکی خاو و بیونی خوی و هک بیونه و هریک تر کورد خوی له ناو جیهانه مودیرنه کهدا دهینیتیه و هک بیونه و هریک که دهیت و په دهست بات. به مانایه کی تر کورد خوی له ناو جیهانه مودیرنه کهدا دهینیتیه و هک دهدریت". ۵۹۶ - ۵۹۵

ئاخر کورد چون، برو ابهو بانگاشه مودیرنه بکات!، کموا تورک و فارس و عمره، و هک بیونه و هریکی نوئ نیشان بات و گواهی له سمر دهستی مودیرنه دهستکراون به کولتوری مودیرنه به خیوکراون و چهکدار بیون. نه خیر ئهمانه همان نهود بیونه و هریکی پیشترن، له روزگاری ته تهر و مه غولی جانگیزخان و هولاؤ و کورش و قاجار و پهلهوی و همچنانی ساقمی و خالیدی کوردی و ملیده و له سمردهمانی خلافتمو هملکری ههمان عقليت و کولتور و کاراکتمن. چون باور بیوه بهینی دولتی تورکیا و ئیران و عیراق و سوریا، نهود به هشتہ بیرون و فراوانیه، که له ساییدا به ختمه و ئاسووده ژیان بگوزه رینی؟! اداخو چون له همواری ئهواندا، هست به حمسانه و دهرتانی ژیانی کورد باشتر دهیت. بهم دروش و بانگاشانه هزاران روله کورد به کوشت دراون و کورستان کاول بیوه، کهی تیریزیکی دیموکراسی همله هات.

د. عرفانیش دهنووسی، کیشهی کورد له بیچندها له گهمل نهود نهتمو خوازیه که بهدوام عهمسای مودیرنیزم و نهتمو خوازی کورد سمرکوت دهکمن نبیه، به لکو له گهمل خودی مودیرنیزم و نهتمو خوازیداه.

"بؤیه هله کهی گهر پیمان وابیت نهود چوار دولته له رووی سیستامی سیاسیه و گهر و هک دولته ئهور و پاییه کانیان لئیت ئیتر کیشهی کورد چاره سمر دهیت". ۵۹۶

خمونیکی زر همیه، پیی و ایه گهر بیت و دولته داگیر که مکان، دیموکراتیزه بکرین و و هک نهور و پا، سویسرا و به لژیکایان لئی بیت، نهود بار و دو خی کورد باشتر دهیت. ئاخر نازانن له نهور و پاش لهم روزگاردا، هیشتا و لاتی داگیر کهی به مانای نهتموی زال و ژیر دهسته به رچاو دهکمن، تماسای رووسیا بکه، چی به کریم و ئۆکر انییه کان دهکات. نهود ئینگلیزه، ئیرلندی و ویلزی و سکوتی خسته خوار خویه و. ئیسپانی کاتالانی و باسکی گالیزی، کردووه به ژیر گالیسکه کهی خویه و. ههمو نهمانه به لکه کهی نهودیه که هیشتا لهم کیشوره همراه پیشکمتووه جیهانیشدا، کیشه نهتمویه کان به تم اوی چاره سمر نهکراون، نههم همسارهیش نهود به هشتہ نبیه، که مودیرنیزم بهدوام بانگاشه بوده کات و بی وچان خهیکه مکیاجی رهو خساری دهکات و دهیموی بیکاته نمونه همراه بیرون. هله کهی و لاتانی نهور و پا به ههمو که ماسی و کیشه کانیانه و هیشتا پیشکمتووه زهون.

"له راستیا گهر کورد له ناو جه رکه کهی نهور و پاش بواهی هم رهمان چاره نووسی ئیستای دهبوو و کیشه کهی ههروه که خوی ده ما یه و. دهیت کیشه کهی کورد له همیوه سهیر بکریت که کیشه کهی له گهمل نهود خودایه دا که بیونه و هر کانی ئهلم جیهانه کی درست کردووه. (...) کیشه کهی ئهلم خودایه له گهمل کور دا ئهودیه و که نه

دەتوانیت دروستی بکات و نه دەتوانیت بیکات‌موده به خۆل ئەم خودایە دەتوانیت لە بەرامبەر کورد دا بیکات، تەنھا ئەمە کە لە بەھەشتەکەمی خۆی وەک شەیتان مەحرومی بکات و بە یەکجاری نەفرینى لى بکات". ٥٩٧-٥٩٦

د. عرفان باس لە تاکە ریگمیک دەکات لە نیوان کورد و خواوهندی مۆدیرنیزەدا بۇ چارەسەری کىشەی کورد، ئەمېش مۆدیرنیزەم لەگەل کورد دا بکەمیتە ناو پەيمانیکەمە، وەک ئەمە کە شەیتان، دواى دەرکردنى لە بەھەشت لەگەل خودا بەستى. ئاخىر داوا و داخوازى سەرەتا و كۆتايى كورد، لەوانى دىكە، پەيرەوکىرىنى ديموکراسى و هەرييەک لە كورد و ئەوانى دىكە سەربەخۇ بېزىن و بە يەكسانى خاوهنى قەوارە و دەسەلاتى خويان بن، و دەستەملەگرن لە كوشتن و بىرىنى كورد و لە كورد بىگەرىن لەم جىهانە دەستكەرى خواوهندە، بە ئازادى وەک ھەممۇ بۇونەورەكانى دىكە، سەرفرازانە مومارەسى بۇون و ژيانى خۆی بکات.

كوردبوون و ناسیونالیزم بەشى ٤٠

"کورد وەک شەیتاني ناو بەھەشتە دروستكراوەكەمی مۆدیرنیزەم تەنھا يەك داواى لەم خواوهندە و دەست و بېۋەندەكەنلىكىيە، ئەمېش ئەمە لە بەرامبەردا پەيرەوی ھەمان ئەم ديموکراسىيەت و ئازادىيە بىمن کە خوا لە نیوان خۆی و شەیتانا پەيرەوی دەکات و رازى دەبىت بەمە تا رۆزى رەستاخىز ئازاد بىت لەمە کە خۆى دەيھۈزۈت بیکات گەرچى ئەمە کە دەيكەت گومراڭىنى ئەم دروستكراوە نۇييانەش بىت کە خوا بۇ جىئىشىنەكەنلىخى خۆى لە سەر زەمىن دەرسى كەردوون". ٥٩٧

ئاخىر قەبارەي زولەمەكەمی مۆدیرنخواز مەكان لە سەر کورد، ھىنەدە كوشندەيە، نۇو سەر بە بەخشنەدەيە و شەيتانى نەفرەت لېپەن دەچۈنلىكىيە. كورد ئامادەيە، خۆى بە شەيتان بىدانە قەلەم، داواكارە لە دەسەلاتە داگىر كەن، كە خويان بە نۇينەرە سەر زەمىن خواوهند دادەتىن، بەمۇ ھەممۇ دەسەلاتەيە ھەيانە، دەست لە چەساندەنەمە كورد ھەلەگەن و لېگەرىن كوردىش رۆلە خۆى سەربەخۇ بىگىرى و لە سەر خاكى خۆى، ھەناسە بىدان و سەرقالى گوزەراندى ژيانى خۆى بىت.

خوا چەند بە بازەبىي و بەخشنەدە و مېھەبانە، تەنائەت بە بۇونەورىيە وەک شەيتانى لادەر و نەفرەت لېپەن، با ئەم دەسەلاتە داگىر كەن و دۇزمانەي كوردىش، پەرۋىيەك لەم نموونەيە دادىن و، دەرتانى

هناسان‌دانیک به شیوه‌یه کی دیموکراسی یاخود به هم‌شیوازیکی تر ساز بدن و گفتگوی اشتیانه، مرؤفانه، برایانه، لەگمل کورد دا ساز بدن، چیدی ئاگر و ئاسن نهارین بەسەریدا و نکولی بونی نەکەن.

ئەم چوار دەسەلاتە داگیرکەر و دوزمنکارە. دەستبەداری سیاستی کوشتن و برين و لەسیدارەدان و سوتماکىرىنى كورد و كورستان بن. ئاخر نەھامەتىيەكە لەودايە دەيان نۇوسەر و لېكۈلەرمان ھەيە، جگە لە مۆدىرنىزىمە و بنەماكانى، چاويان ھىچ شىتكى تر نابىنى و ئەقلىان دەرك بە ھىچى تر ناكات و دەست ھەلناڭرن لە لاسايى كردنەوە و جوونىھە ناشىيانە و نەزانانە چەمك و زاراوهكانى ئۇوروپا و جىهان.

كورد خۆى دەتوانى سەربەخويانە، باي بالى خۆى لە ئاسمانى بەرىنيدا بادات و كوردىش وەك ئەوانى دىكە، تووانى فەرىنى ھەيە و حەز دەكات بە ناسنامە و تايىەتمەندىيەكانى خۆيەوە، ئامادەكى لە ھەممو كار و پىشكمۇتنەكاندا ھەبىت.

- بۇونى نەھامەيى كورد لە نىيەن تىۋىرى عەقلى و تىۋىرى دروستەيىدا

"تىۋىرى دروستەيى لەسەر بىنەمايەك دامەزراوه كە بىنەمايى دروستكىردنە، بېپى ئەم تىۋىرە هەر شىتكى لەسەر دەممە مۆدىرنەكەدا لەلايمەن ويسىتى خواوەندانى مەرقۇھوە دروست نەكرا بىت، ناتوانىن وەك بۇونەھەرنيك باس لە بۇونى بىكەين.(...) هەر لەم روانگەيەوە زمان و كولتور و نەتەوە بەمە بۇون پەيدا دەكەن كە ئەم ويسىتە خواوەندانى مەرقۇھوە زمانە سروشىتىيەكان و ئەنتىكە سروشىتىيەكانەوە دروستى كردىن" ۵۹۱.

ئىمە لە باسەكانى پىشىوودا، جەختمان لەسەر تىۋىرييە دروستىيەكە كە كەدەوە، كە بىي وايە لەسەر دەممە مۆدىرنەتىدا، بە بىي ياسا و رىسىي ئەم دىاردەيە، هەر شىتى دەستكىردى مەرقۇھى سەردمەن نەبىت، وا بۇونى نېيە. ئەم نکولى ڕاستى و واقعىيە، لە راستىدا پىشىيلەردىن و سەربرىنى ھەقىقەتىكە، كە سروست و مىزۇوى بۇونى دىاردەكانە.

ھەروەھا خواوەندى مۆدىرنە بىي وايە، هەر شىتى تا ئىستا دروست نەكراپى، وا وەك هەر كەرسە و ماددىيەكى دروستكىردىن وايە. پاش ئەمە ئەم كەرسانە، بە پرۆسەيى دروستكىردىدا تىدەپەرن، ئەمەسا دەبنە بۇونەھەر و ناسنامە وەردەگەن. دىاردە سروشىتىيەكانى وەك بۇونى زمان و كولتور و نەتەوە، بەر لە هەر شىتكى دىكە، دەبنە قوربانى دەستى ئەم تىۋىرييە دروستەيى. چونكە ئەمانە سەكالوپىكى سروشىتىن و لە ئاكامى پىكەل پىك بۇونى ھەزاران سالى گۈرانكارى ھاتۇونەتە بۇونەھە. تىۋىرىيە دروستەيى و دىاردەي مۆدىرن، نکولى لەم راستىيە دەكات و دەھەۋى خۆى بکاتە جىڭرى ھىز و سروشت.

ئەمانە زادەي سروشىتىن و مەرقۇھوە مۆدىرنە، ھىچ រۆلىك نابىنن و و ھۆكارىك نىن لە دروستبۇونىيان.

د. عرفان لەسەر ئەم خالە درېزە بە باسەكە دەدات و دەچىتە سەر كەرۆك و چەقەكەي، لە سايە و سېيەرى مۆدىرنزىمەدا، كراوەتە تومەتىك و لە ملى كوردبوونىيان ئالاندۇوە. بە بىي ئەم تىۋىرييە، نە كورد نەتەوە و نە زمانى كوردى زمانە. چونكە ھىچيان بە پرۆسەيى دروستكىردىدا، لە لايمەن مەرقۇھوە، نەتەوەخوازىيەوە، بە ستانداردكىرىنى جىاوازىيەكانى زمانى كوردىدا تىنەپەرىيون و كەوتۇونەتە، دەرمەھى ياسا و رىسىي چەسپاۋى تىۋىرە باسکراوەكەوە.

بە واتايىكى دىكە، زمانەكە، ھېشتا هەر كەرسە و ماددىي دروستكىردىنە.

"لە روانگەيى مۆدىرنزىمەوە زمانە سروشىتىيەكان يان بە پرۆسەيى بە ستانداردكىردىدا براون و بۇون بە زمانىتىكى راستەقىنە، يان وەك ماددى خاوى زمانىتىكى راستەقىنە ماونەتەوە و بۇونتىكى راستەقىنەيان نېيە" (۵۹۹)

ئەمە حۆكمى گران و بى بەزمىيانه و دوژمنكارانەي مۆدىرنىزىمە، بەرامبەر بە زمانى كوردى، هەر لەپەرئەمە جياوازىيەكانى نېوانى ماون و لە رىگەي بىزاف و گۈرانى نەتەمەخوازىيەمە، بە ستاندارد نەكراوه. كەچى هەر وەك د. عرفان، لىيوەشاوانە روونى كردىتەوە، حال و بارى كورد، ئەمە نېشان دەدات، زمانى كوردى، نە دروستكراوه و هېشتا هەر ھەمە و ئىدى هەر كەرسى خاوه بۇ دروستكىرىن. هەروك چۈن ئامازەمان بە دۆخى زمانى كوردى، لە دەرمۇھى ياسا و تىۋىرييە دروستەيەكەدا، بە ھەمان شىۋە، كەنۋەت ئەم حالتە لە كۆملەگاي كوردىدا لەسەر كولتۇرەكەي پېرە دەكىرى. كۆملەگاي كوردى، ئەم مادە و كەرسە سەرتايى و خاوه نېيە، بۇ دروستكىرىنى نەتەمە بخىرىتە كارەمە. بەلکو كورد، بۇ خۇي نەتەمە، بى ئەمە بە پرۆسەي دروستكىرىدا لە رىگەي نەھېشتى جياوازىيەكان و زالبۇونى بەشىكى بەسەر ھەممۇ بەشەكانى دىكەيدا بىتتە، نەتەمە.

"ئەمە حالتە ئەنتولۇجىيەي كە كورد لە سەردىمە مۆدىرنەكەدا تىيى كەوتۇرۇ، تىۋىرە دروستەيەكە ناتوانىت لىكى بەتەمە، چۈونكە تىۋىرە دروستەيەكە تەنھا دەتوانىت حالتى ئەم كۆملەگاي لىيداتەمە كە خۆيان و زمانەكەيان بۇونەتە مادەيەكى خاوه بۇ نەتەمەيەكى دروستكراو لەگەل ئەم كۆملەگايەدا كە خۆيان و زمانەكەيان دروستكراون. مۆدىرنىزىم لە دەرمۇھى ئەم دوو حالتىدا توانى ئەمە ئەمە ئەمە لە حالتى سېيىم تى بىگات و لىلى بەكۈلىتەمە" ٥٩٩

وەك لەسەرەمە باسکرا، كورد حالتىكى ناوازە و رىزپەر و تايىھەت بە خۇي ھەمە و بۇ دروست بۇوه. بە هيچ جۆرى ئاكەمۇيەتە بەر حۆكمى بى روحەكەنەي مۆدىرنىزىمە، ئەوانەي لە پىشت ئەم دىياردىمە، كۆپەرانە، كەوتۇرۇنەتە، وىزەي كورد. كە بەداخەمە ئەم حالتە، بەشى ھەرە زۆرى لىكۆلەرانى كورد و بىڭانە دەگریتەمە. هەر لەم روانگەيەمە، سالانىكە ئەوانەي دەركىيان بەم راستىيە كردووه، ھاوار و بانگەمواز دەكەن و تىكاكارن، كەس بە قىسى ناو كەتىيە دەق ئەستورەكان و باقۇرىقى فەلسەفە چەمۇرۇنەرمەكان و گەز و مەقسەتى مۆدىرنىزىمە، مامەلە لەتەك پېرى كورد و ရەھەند كۆمەلايەتى و مىزۇوبىي و سىاسييەكەيدا نەكەن و ناكىرى. بەلام مخابن رۇشىبىر انىك، كە خالىن لە زانىن و شارەزايى و پىشخانى ئاكادارىن، لەمەر ھەلکەموتى كورد و تايىھەتەندىيە ناوازەكانى، كورد و كوردبۇونەمە، ئەوانەي تەننیا لەيەك كلاورۇزىنەمە، كە فيرى بۇون، نەك لىلى حالى بۇون، دەرۋانە پېرى كورد.

كوردبوون و ناسىيونالىزم بەشى ٤

نوو سەر وەك جەنگاھەر يېكى بەجەرگى مەيدانى زۆرانبازى، بە لەخۇر ازىيۇنەمە لەگەل پەرسەكاندا، درېزە دەدات بە باسەكانى بەرە شارپىي و دەلى.

"دۇو جۇر لە نەتەمە ھەمە: يەكەميان نەمە نەتەمەيە كە نەتەمەخوازىيەك وەك دروستكەرىيەكى دەرەكى بەرۇنامە بۇ دروستكىرىنى دادەرىئىرەت و وەك ئامىرىيەك لە ئامىرىەكان دروستى دەكتات.

دۇوەميان ئەمە جۇرەيە لە نەتەمە كە بېسى ئەمە ئەمە نەتەمەخوازىيەك بەرۇنامە بۇ دروستكىرىنى دەرىشىتىت و كارى لەسەر دروستكىرىنى كرد بىت، دروست بۇوه و وەك ھەر نەتەمەيەكى دروستكراو بۇونى ھەمە" (٦٠٠)

ئالىرەدا بۇ بېرىنى ھەر بىانوويمەكى بەرەي مۆدىرنخوازەكان و روونكىرىنەمە باشتىرى باسەكە. د. عرفان نمۇونە لەسەر زمان دېنىتەمە. زمانىكى كە لە رىگەي نەھېشتى جياوازىيەكانەمە، بە ستانداردكراوه و زمانىكى وەك زمانى كوردى، هېشتا بە چەند شىۋەزارىيەك خۇي دەنۋىتى، دروست بۇوه، پرۆسەيەكى

سروشتنی و نهتمو مخوازی له قالبی نهداوه. نووسمر، باسیکی چر و بری ئەم دیاردهیه به چەندین نموونه دەکات و به سەلیقەوە بە شیکردنەوەيانەوە سەرقاڭ دەبىت. هەر ھەموو خۇ تەرخانکردنەكەش، لە پېناوى ئەھەدایە، بىسەلمىنى، زمانىکى سروشتنى، وەک زمانى كوردى، بە بۇنى ئەم جياواز بىانەي ھەپتى، ھېشتا كار و ئەركەكانى خۇي وەک زمانىکى ستاندارد بۇو، دەکات و رەنگە ھەراشتىرىش چووبىتى پېشەوە و گەر دەرفەتى لمبارى بۇ بىر مخسايە، بەر ھەمى زىترى بەدەستەوە بىدایە. كەواتە وەک نووسەرىش ئامازەزى پېداوه و سەرسەختانە داڭوكى لى دەکات، تو ناتوانى شتى سروشتنى بەھىنى و ھەول بەدەيت لە رىيگەي ويستىكى خۇتموھ دەستکارى بىكمىت و گۈرانكارى تىدا بىكمىت، لەتەك ئەمەشدا بىتمۇئى، ھەمان رۇل بىگىرى و ھاومانا بىت.

لە راستىدا ھەر دەستکارى و دەستىۋەردىنيك، لەم دیاردانە، لە ماوەيەكى دوور ياخود نىزىكدا، پىچەوانە دەبىتىوھ، دەبىتە مايەي نابەكام بۇونى ھەولەكان. ھەر دیاردە و بۇونەوەر و راستىيەكى دىكە، گەر دەستکارى كراو، ھەول درا، خەسلەتە سروشتنى و ئاسايىھەكى خۇي لەدەست بىدات، والە ئاكىمدا بە زيان دەشكىتىوھ. ئايا تو دەتوانى مەنڈالىك، پىرسەمى گەشەسەندىنى ٣ سالى، بە سالىك تەھاو بىكمىت؟ چاوىك كورتىبىن بىت، تو ناتوانى ئەم دەرددە، دەستکارى بىكمىت، مەگەر تەنبىا لە رىيگەي چاپىلەمەوە. ئوسا چاوىكى بەھىزى چاپىكىدار، باشتىر دەتوانى كارى خۇي ئەنچام بىدات، چاپىلەكەكە لابە، رۇللى چاپەكە پاسىق دەبىتىوھ.

"حالەتى سېيھەميش حالەتى ئەم كۆمەلگا يە كە خۇي و زمانەكەي بە پىرسەمى دروستىرىن و ستاندارىندا نەبراون و بەلام ھەموو ئەركاناش جىيەجى دەكەن كە كۆمەلگا دروستىرىۋەكان و زمانەكانيان لە ئەستۇيانە" ٦٩٩-٥٠٠.

د. عرفان باش بۇ پىرسەكە چووه، ھەر شىتكى دروستىرى، گەر خاوهەكەي، دروستىكەرەكەي لى بىسەندرىتىوھ، نامىنى. وەک نموونەي چاو و چاپىلەكە، گەر چاپىلەكە دەستكىرەكەمان لابرد، وا چاوهكە، ناتوانى ئەركى پىويستى خۇي لە بىينىندا ئەنچام بىدات. لە ئىستادا ٢٠١٧ دەولەتتەن عىراق و سورىا، دەسەلاتى ناوهندى خۇيان لە دەست داوه و ناتوانى رۇللى دەولەتتىكى ناوهند بەھىز، بە دامودەزگا كانيانەوە بىگىرن. دەيىنن شتى نەماوه بەناوى گەللى عىراق، ياخود سورى.. سېيھى چارەنۇوسى توركىا و ئىرانيش، ھەمان شت دەبىت. بەس كورد لە دوای دەسەلاتى مادە دەكۈزۈرى و راودەنرى و دەربەدەر دەكىرى و ژىنۇساید دەكىرى و ولاقى خاپۇر و سوتىماك دەكىرى، دەولەت و دەسەلاتىشى نىيە. لى چونكە رەسەنە و وەك شەقلى، لەسەر رەمگى خۇي ھەلساوه، بە زۇردارەكى خۇرسكى دروست بۇوه، ماوە و سەرسەختانە بەرگرى لە ناسنامە و بۇون و ھەببۇونى خۇي دەكات.

"نەتەھوھى دروستىرى او وەك ھەر ئامىرىك بېنەماي بۇون و پەرسەنەنى لەناو دروستىكەرەكەيدا يە و پەبىن بۇونى دروستىكەرەكەي توانىي مانەھوھى تاپىت و تىيادەچىت ئەم نەتەھوھانەي كە دروستىرىاون بە نەمانى دەولەتەكانيان نەوانىش بۇونيان دەپووكىتىوھ و ناتوانى بە خۇيان پەرە بە بۇونى خۇيان بەدەن. بەلام كاتىك نەتەھوھى يەك بېنەماي بۇون و پەرسەنەنى دەكەي لەناو كۆمەلگا يە، بېن بۇونى دەولەتتىش دەتوانىت پەرە بە بۇونى خۇي بىدات، ئەم جۇرە لە نەتەھوھى بە نەمانى دەولەت تىياناچىت، كاتىك تىيادەچىت كە كۆمەلگا كەي بۇونى نەمنىنى" ٦٢٠.

كورد نەتەھوھى مىللىيە، نەك سىياسى. د. عرفان، بۇ ئەھوھى لە رىيگەي رۇونكىردنەوە لۇجيكييە، بىسەلمىنى، كورد نەتەھوھى مىللىيەكى مىللىيە و پىويستى بە دروستىبۇونى دەولەت نىيە. سەرنج لە زمان و كولتورى كوردى دەكىرى و پىيى وايە، مادامىكى زمان و كولتورى كوردى لەناو خۇيدا و لەناو ئەم دامودەزگا يە، ئەم دەسەلاتەدا نىيە، كە بۇ چاودىرى كولتور و زمانەكەي دروستىرىۋە. كەواتە كورد نەتەھوھى مىللىيە، نەك سىياسى.

دواتر قىسە لەسەر دەسەلاتىكى كوردى، وەک ئەھوھى ئىستا لە باشۇورى كورستاندا، بەناوى حکومەتى هەربىمى كورستانەوە ھەمە دەکات و بەراوردى دەکات، بەو باسەي لەسەر ھوھ، ئامازەمان پى دا و نووسمر،

ژیرانه، بهداشچوونی بۆ دهکات. دواجار نووسەر بیرو راکیش دەردەبری، کە شایانی ئەوهیه، ئیستیکی لەسەر بکەمین و لە کۆمەلی گۆشەنیگاوه ھەلسەنگاندەنی بۆ بکری و دەلی:

"ئەوەی ریگره لەبەردەم ئەوەدا زمانی ستانداری کوردى دروست بکریت، کۆمەلگای کوردىيە، کۆمەلگای کوردى، زمانی کوردى لەناو خویدا دەھیلیتەوە رازى نابىت هىچ دەسەلاتىك بەناوى پاراستى ئەو زمانەوە زمانەكە بخاتە ژیردەسەلاتى خوى و بىكاش بەزمانىكى دروستکراو و کۆمەلگا زمانىيەكان ناچار بکات بەو شىۋىيە بدوين كە دەسەلات دەيمۇيت" (٦١٠)

بەر لە هەر شتى دەربېرىنى ئەم بۆچۈونە، لە ئازايەتتىيەوە. ھاوکات دەبىت پشت بە زەمینە مىژۇويى و فەرھەنگى و سیاسى و نەتەموەيەكە، شرۆفەكارى بۆ بکری، چونكە بايەتىكە شایانى كار لەسەر كردنە.

نووسەر بە تىروانىنیكى گەمشەوە سەيرى دىاردە زمانی کوردى و ئەو دۆخەي ھەيە و تىيدا، دەكەت و قەسە لەسەر ئەو ھۆكارە سروشتىيە دەكەت، كە لە پشت زمانی کوردىيە، كە سروشتى تايىەتى زمانی کوردى و کۆمەلگا كەمە. ئالىرەدا بەراورد لە نىوان زمانی کوردى و عمر بىدا، دەكەت و ئامازە بۆ ھۆكارى دەسەلاتە مەز ھەببىيەكە(ئىسلام)، دەكەت كە توانييەتى بىتىه زمانىكى ستاندار.

"گەر لە زمانى کوردى و کولتورەكەي ورد بىنەوە بۆمان دەردەكەمۇيت كورد نەتەمەدەيەكى مىللەيە و نەتەمەدەيەكى سیاسى ئىيە، بىرچىلەپ بۇونى پىيوىستى بە دەولەت ئىيە. كورد وەك نەتەمەدە بەنەماي بۇون و پەرسەنەنەكەي لەناو ئەو کۆمەلگا مىللەيەدا يە كە لە شىۋىيە نەتەمەدە خۇى شىۋىيە كەردىوە، ئەمەش ئەو دەگەيىتى بەنەماي بۇون و پەرسەنەنەكەي لەناو خویدا يە و بەپىسى ئەو سەردەمە كە تىايادا بۇون پەيدا دەكەت، ھەممۇ ئەو خاسىيەتى كە نەتەمەدە خەيانە دەركەمۇتىان دەكەت بۆ نەمۇونە خاومۇنى زمانىكە كە پىسى دەنۇو سەرتىت و پىسى دەخوئىندرىتەوە، خاومۇنى ھونەر تىكى سەردەمەيانە و کولتورىكى مىللەي سەردەمەيانەيە" (٤٤) ٦٠

كمواتە زمانى کوردى زمانى کۆمەلگای کوردىيە، بەبى دەسەلاتى كاتى يان درېزخايىنى کوردى و دەتوانى لەسەر پەرسەنەنلى خوى، هەر بەردەوام بىت. گەر بىتۇو تەنانەت دەسەلاتەكەي ئىستاش لە باشۇورى نىشتماندا نەمینى، زمانى کوردى لە گەشەندەن و بەرھەپىشچۇون ناكەمۇيت. دىارە ئەم تىبىننەيە ھەستىارە، گفتۇرى زۆر ھەلدەگەر و پىيوىستە ناوهندەكانى رۇشنبىرىي و كەسە خەمخۇرەكان بە پەرۋىشەوە وەرىگەن و دانوساندى لەسەر بکەن.

د. عرفان، دواي ئەو ھەممۇ باس و نەمۇونەمى لەسەر زمان خستوويەتە بەردەستمان، پىسى وايە، ھەمان دەستور، بۆ پرسى کولتورىش، شياوه و بەسەريدا جىيەجى دەبىت.

"كورد وەك نەتەمەدە، نەتەمەدە دەرسەنەتىكى ناو دەولەتىكى نىيە و بۇون و نەبۇونى نەبەستراوە بە بۇون و نەبۇونى دەولەتىكى مۆدېرەتەوە، ئەمەش ھۆكەي ناگەرېتىمۇ بۆ ئەمەش كە كورد لەسەردەمە مۆدېرەتەكەدا نەبۇوه بە خاومۇنى دەولەت، بەپىچەوانەوە كورد بۆ ئەمەش لە نەتەمەدەيەكى مىللەيە و نەتەتىت بە نەتەمەدەيەكى دروستکراوى دەستى نەتەمەدەخوازىيەك قبۇولى ئەمەش ھەر دەولەتى ئەم كۆمەلگایە قبۇولى ئەمەش جۇره لە دەولەت دەكەت كە پىيوىستى بەمۇ نەبىت دەست بەسەر زمان و کولتورەكەيدا بېگرىت و لە زمان و کولتورى كۆمەلگاوه بىكاش بە زمان و کولتورىكى پەدەست ئەم دەسەلاتە سیاسىيەنەوە كە بەردەوام لەناو دەولەتدا دەگۈرۈرنىن و زمانەكە بەو ئاراستىيە پەرمىددەن كە دەسەلاتە كەميان دەيخوازىت" (٦١٢)

ھۆگەرى كورد بۆ زمان و کولتورى و داڭىكى و پارېزگارى لە مانا و بۇونەكمىان، ھىند بەرزا و نرخدارە، چ جارى ئامادە نىيە، سەرەپبىيان بېۋە بکات و بۆ ھىچ مەبەست و ئامانچى دەستبەرداريان بىت. دەولەتى بۆ كورد شياوه، كە بۇونە مىللەيەكەي لە زمان و کولتوردا بپارېزى، نەك دەولەتى لە رىگەى دروستکردنى

زمان و کورلتوری فهرمیه‌وه قووت بکریتنه و سیمایمکی سیاسی پی ببهخشنی!! . چونکه زمان و کولتوری دروستکراو، هر دم شیاوه و شکبون و هلهو مرینه .

که اوه دهی لهو سیستمه تیگه‌ین، که لعنوا هنناوه کومملگای کوردیدا، چالاک و بزوینه و حوكم دهدا.

"و اته ئیمه بق تیگه‌یشن له بعونی ناته‌وهی کورد پیویستمان به تیوریزه‌کرانی تیوریکه بق ناته‌وه و پیویستمان بـوه نـیـه کـه بـهـ تـیـورـ وـ مـیـقـدـیـ لـیـکـدـانـهـوـهـیـ بـعـونـهـ درـوـسـتـکـرـاـوـهـکـهـیـ نـاتـهـوهـکـانـیـ جـیـهـانـ بـعـونـیـ نـاتـهـوهـهـیـ کـورـدـ لـیـکـدـهـنـهـوـهـ وـ لـیـ تـیـگـهـیـنـهـوـهـ،ـ ئـامـهـشـ لـهـبـهـرـ هـوـیـهـکـیـ سـادـهـیـهـ،ـ ئـهـوـیـشـ ئـهـوـهـیـ کـورـدـ ۶۱۳ـ نـاتـهـوهـهـیـهـکـیـ مـیـلـلـیـهـ وـ نـاتـهـوهـهـیـهـکـیـ سـیـاسـیـ نـیـیـهـ"

بـهمـ شـیـوـهـیـ،ـ وـهـ کـوـرـوـسـهـ دـهـلـیـ:ـ گـرـنـگـ ئـهـوـهـ نـیـیـهـ،ـ ئـیـمـهـ لـهـوـهـ حـالـیـ دـهـبـیـ،ـ تـیـورـیـ نـاتـهـوهـخـواـزـیـ وـ مـوـدـیـرـنـ،ـ چـیـ دـهـلـیـ وـ دـاخـواـزـیـ چـیـهـ،ـ بـهـلـکـوـ گـرـنـگـ ئـهـوـهـهـ تـیـگـهـیـنـ،ـ کـهـ ئـهـوـهـهـ کـورـدـیـیـهـ لـهـ پـهـرـسـهـنـدـنـیـ خـوـیدـاـ بـقـوـیـ درـوـسـتـ بـوـهـ وـ پـیـیـ رـهـسـیـوـهـ،ـ لـهـ رـیـگـاـیـهـوـهـ دـهـگـهـیـهـ،ـ ئـهـوـهـ وـیـسـتـگـهـیـهـ،ـ کـهـ کـورـدـ بـوـونـیـکـیـ مـیـلـلـیـهـیـهـ،ـ نـهـکـ سـیـاسـیـ.ـ هـمـلـکـهـوتـ وـ پـیـکـهـاتـهـیـهـکـیـ سـرـوـشـتـیـ هـهـیـهـ،ـ نـهـکـ درـوـسـتـکـراـوـ وـ دـهـسـتـکـرـدـ.

د. عرفان، بهم پیامه جوانه کوتایی به خویندن‌ههه که بق بعونی ناته‌وهی کورد دینی.

ئـهـوـهـیـ وـایـ کـرـدـوـوـهـ،ـ تـاـ ئـیـسـتـاـ ئـاسـوـیـ تـیـگـهـیـشـ وـ تـیـرـوـانـمـانـ بـقـ چـهـمـکـیـ کـورـدـبـوـونـ،ـ تـهـسـکـ وـ لـیـلـ وـ نـارـوـشـنـ بـیـتـ،ـ نـهـبـوـنـیـ سـهـرـچـاـوـهـگـهـلـیـکـهـ،ـ لـهـسـهـ ئـهـمـ پـرـسـهـ هـهـسـتـیـارـ وـ چـارـهـنـوـوـسـازـهـکـهـ.

رـهـنـگـهـ ئـهـمـ کـارـهـ شـاـکـارـ وـ بـیـهـاـوتـیـهـیـ دـ.ـ عـرـفـانـ،ـ کـهـ پـیـشـینـهـیـ هـمـتاـ هـمـنـوـوـکـهـ،ـ لـهـ کـتـیـخـانـهـیـ کـورـدـیدـاـ بـهـرـچـاوـ نـاـکـمـوـیـ،ـ دـیـسـانـ نـهـیـتوـانـیـ بـیـتـ دـهـرـگـاـ بـهـرـوـوـیـ ئـهـمـ مـژـارـهـ قـوـوـلـ وـ هـهـسـتـیـارـهـداـ بـقـ هـمـتـاهـتـایـیـ دـهـخـاتـ وـ بـلـیـنـ تـهـواـوـ،ـ بـهـلـامـ بـهـوـپـهـرـیـ دـلـنـیـاـبـیـهـوـهـ گـهـمـوـرـهـتـرـینـ وـ هـرـچـهـرـخـانـیـ لـهـ بـوـارـهـداـ هـیـنـنـاـوـهـتـهـ گـوـرـیـ وـ دـهـبـیـتـ لـیـرـهـ بـهـدـوـاـهـ،ـ ئـهـمـ کـارـهـ بـکـرـیـتـهـ سـهـرـهـتـایـ دـهـسـتـ پـیـکـرـدـنـهـوـهـ وـ مـشـتـوـمـالـدـانـیـ ئـهـوـهـیـ تـاـ ئـیـسـتـاـ بـهـرـهـمـمـانـ هـیـنـنـاـوـهـ.ـ دـهـبـیـ ئـهـوـشـ بـلـیـمـ مـهـرـجـ نـیـیـهـ،ـ ئـیـمـهـشـ کـوـتـومـتـ لـهـکـمـلـ تـهـوـاـوـیـ بـوـچـوـنـهـکـانـیـداـ هـاـوـرـاـ بـیـنـ،ـ بـهـلـامـجـ گـوـمـانـیـکـیـ تـیـداـ نـیـیـهـ،ـ کـهـواـ بـهـرـهـمـمـهـکـانـیـ دـ.ـ عـرـفـانـ رـیـگـاـیـ هـمـزـارـانـ مـیـلـیـ بـقـ کـورـتـ کـرـدـوـوـنـهـهـتـهـوـهـ وـ زـورـ بـاـبـتـیـانـهـ وـ بـهـ قـوـلـیـ وـ شـارـهـزـایـانـهـ،ـ خـوـینـدـنـهـهـیـهـکـیـ قـوـلـیـ بـهـ هـمـنـاسـیـهـیـکـیـ فـهـلـسـهـفـیـ وـ سـؤـسـیـوـپـوـلـهـتـیـکـیـهـوـهـ خـسـتـوـتـهـ بـهـرـدـسـتـمـانـ.

ئـاخـرـ پـرـسـگـهـلـیـ نـاتـهـوهـ وـ نـاتـهـوهـهـ وـ لـهـ چـیـ پـیـکـدـیـ وـ لـهـ چـیـ پـیـکـدـیـ وـ قـوـتـابـخـانـهـ ھـزـرـیـ وـ فـھـلـسـهـفـکـانـ وـ کـارـکـرـدـنـیـانـ لـهـ کـایـدـاـ وـ بـایـهـخـ وـ رـوـلـیـ،ـ زـمـانـ وـ کـولـتـورـ،ـ لـهـ بـوـارـمـاـ وـ کـارـیـ نـاتـهـوهـخـواـزـیـ وـ هـبـوـنـیـ مـوـدـیـرـنـهـ وـ پـیـگـهـیـ دـوـزـیـ کـورـدـ،ـ لـهـ رـهـهـنـدـهـ ئـالـوـزـهـکـانـیـ ئـهـمـ هـاـوـکـیـشـیـهـ وـ مـهـیدـانـیـ کـوـمـهـلـایـتـیـ وـ سـیـاسـیـداـ،ـ چـیـهـ وـ چـوـنـهـ.ـ لـهـ بـهـرـهـمـمـداـ هـمـمـوـوـیـ خـراـوـهـتـهـ رـوـوـ.ـ هـاـوـکـاتـ لـهـ بـهـرـهـمـمـداـ،ـ دـ.ـ عـرـفـانـ،ـ کـوـمـلـیـ دـاـوـهـ تـیـشـکـیـ روـوـنـاـکـ کـمـرـهـوـیـ خـسـتـوـتـهـ سـمـ لـایـمـهـنـهـ تـارـیـکـ وـ شـارـاـوـهـکـانـیـ کـورـدـبـوـونـ.ـ تـهـقـهـلـایـیـکـیـ بـاشـیـ دـاـوـهـ،ـ وـیـسـتـگـهـ بـهـ وـیـسـتـگـهـ،ـ بـمـانـگـیرـیـ بـهـنـاـوـ دـنـیـاـیـ فـرـاـوـانـ وـ مـشـتـوـمـرـ هـمـلـگـرـیـ پـرـسـیـ کـورـدـبـوـونـ وـ نـاتـمـوـدـاـ،ـ بـهـ ئـامـانـجـیـ نـهـخـشـانـدـنـیـ چـوـارـچـیـوـهـیـکـیـ چـھـسـپـاـوـ لـهـسـرـ زـمـینـیـهـیـکـیـ ڕـهـسـنـ وـ وـاقـیـعـیـ،ـ بـقـ نـاسـنـامـهـ کـورـدـبـوـونـ.

د. عرفان مـسـتـهـفاـ،ـ بـهـ پـهـرـقـشـهـوـهـ،ـ سـهـرـاـسـوـیـ لـهـتـهـکـ ئـهـمـ بـاـبـهـتـهـداـ کـرـدـوـوـهـ وـ دـواـ تـنـقـوـکـیـ هـهـسـتـ وـ هـوـشـیـ خـوـیـ گـوـشـیـوـهـ،ـ لـهـ بـنـنـاـوـیـ ئـهـوـهـیـ هـمـمـوـوـ رـهـهـنـدـکـانـیـ،ـ ئـهـمـ پـرـسـهـ ئـالـوـزـ وـ فـرـهـ بـاـبـهـتـهـ،ـ روـونـ بـکـاتـهـوـهـ.

دـهـسـتـخـوـشـیـ لـهـ دـ.ـ عـرـفـانـ دـهـکـمـ وـ ئـوـمـیدـهـوـارـمـ،ـ هـهـوـلـ وـ تـهـقـهـلـایـ،ـ لـهـ رـیـگـایـ قـهـلـمـهـ بـهـ بـرـشـتـهـکـمـیـ وـ تـواـنـاـ گـهـمـهـیـ وـ کـارـهـ سـمـنـگـینـ وـ بـهـهـادـارـهـکـانـیـ بـیـرـهـ تـیـزـ وـ وـرـدـهـکـمـیـهـوـهـ،ـ بـهـرـدـهـوـامـ بـیـتـ،ـ لـهـسـرـ خـزـمـهـتـکـرـدـ وـ پـرـکـرـدـنـهـهـیـ کـهـلـیـنـهـکـانـیـ دـیـکـهـیـ ئـهـمـ چـمـکـ وـ پـرـسـهـ گـرـنـگـ وـ بـایـهـخـدارـانـهـ.ـ ئـاخـرـ،ـ کـورـ هـیـنـدـهـیـ نـانـ وـ ئـاوـ،ـ پـیـوـیـسـتـیـ بـهـ بـرـثـیـوـیـهـ مـیـنـوـکـیـیـانـهـهـیـهـ وـ کـتـیـخـانـهـیـ ژـیـکـمـلـهـیـ کـورـدـیـشـ،ـ زـورـ هـمـزـارـهـ لـهـ مـهـیدـانـداـ.

ئەم كتىبە سەرتاي ئاسۇيەكى نوئى ئەو پرسگەلمەي خستۇتە سەر گازەرای پشت و ھيوادارم بە بىدەنگى بەسەر رۇشنىبراندا تىنچپەرى و بايى بەھاى نرخ و كوردىبوون دانوساندىن بابەتى و زانستى لەسەر بىرىت.

ئەو سەرچاوانەي بۆ ئەم نووسىنە سوودىيان لى وەرگۈراوه:

۱- مەسعود محمدە مەرۇف و دەوروبەر

۲- مەسعود محمدە حاجى قادرى كۆيى

۳- مەسعود محمدە ژيان جىهانبىنی بەرلىن ۱۹۹۹

۴- فەرھاد حەبىلەمەيد پالەوان، زەردەشت و ئاقىستا و فەلسەفەي يەكتاپەرستى

۵- دەمەدۇوى ھزر

۶- د.ئىسماعىل بىشىكچى. كورد و مەسىلەي كورد.و، لاس

۷-Hagen Schulze, Staat und Nation in der europäischen Geschichte

۸- Otto Dann ,Nation und Nationalismus in Deutschland ۱۷۷۰-۱۹۹۰

۹-Dorothea Weidinger , Nation Nationalismus Nationale Identität

۱۰-Christian Jansen ,Henning Borggräfe, Nation Nationalität Nationalismus

۱۱-Rolf-Ulrich Kunze Nation und Nationalismus

بەشی دووهەم: کورد و مۆدیرنیتى

دیمانە لەگەل د. عرفان مستەفا دا (۲)

وەک پاشکو ياخود بەشی دووهەمی كتىبى : کوردبوون و ناسىيونالىزم

کورد و مۆدیرنیتى

دەولەتى مۆدیرن بە هەردوو تايپەكىمەوە واتە تايپە سۆشىيالىستىبە رۆژھەلاتىبەكمى و تايپە ناسىيونالىستىبە رۆژئاوابىيەكمى لەسەر ھەمان بنەماي زالىھەتى دادەمەززىن. تايپە رۆژھەلاتىبەكمى لە رىگە سۆشىالىزمەوە تاكە ئايديۋلوجيايەكمى سىاسى لە ناو دەولەتدا سەردىخات و زالى دەكەت بەسەر ھەر ئايديۋلوجيايەكمى ترداو تايپە رۆژئاوابىيەكمەش لە رىگە ناسىيونالىزمەوە كەلتۈرىكى پەروەردە پېشىشەمى بە تاكە زمانىك زال دەكەت بەسەر ھەر جۆرە كەلتۈرىكى پەروەردەيىدا كە لە سنورى سىاسىي ئەم دەولەتدا بە ھەر زمانىك تر خەلکى پى پەرەوەرددە بىرىت. واتە تايپە رۆژھەلاتىبەكمى پەيرھۇى لە زالبۇونى ئايديۋلوجى و تايپە رۆژئاوابىيەكمە پەيرھۇى لە زالبۇونى كەلتۈرى و زمانى دەكەت .

ئەمەش ئەم دەگىمەنى دەولەتى مۆدیرن نەيتوانىيۇوە لە بنەماي زالىھەتى خۆى دەرباز بکات، ئەمەي كردووېتى تەنها گواستتەمەي بنەماي زالىھەتىبە لە زالىھەتى ھىزى جەنگ و سوپاوه بۆ زالىھەتى كەلتۈرى و ئايديۋلوجيا .

خەلدون لە بارەي دەولەتى بەر لە مۆدیرنەمە لە شىكىردنەمەكمى خۆيدا دەكەت بەم دەرئەنجامەي: ئەمەي كە دەولەت دروستدەكەت دەمارگىرييە نەك ئاين، دەمارگىريش بە ھىزى زالبۇونىكى زىاتر پىناسە دەكەت. گەر ئىمە لە روالفەتكانى دەولەتى مۆدیرن دەرچىن دەتوانىن ھەمان زالىھەتى لە فورمىكى تردا لە دروستكىرنى دەولەتى مۆدیرندا بىيىن. كورد لەناو ئەم مىزروودا ھەميشە دەرخەرى ئەم راستىبە بۇوە كە دەولەتى مۆدیرن لەسەر زالىھەتى كولتۈرى و زمانى و ئايديۋلوجى دامەزراوە. مىزرووى مۆدیرنى كورد ھەمموسى بەرگىرييە لە بەرامبەر ئەم ھىزى زالىھەتىبە دەولەتى مۆدیرنداو ئەم دۆخە لە ناو ئەم مىزروودا ھەمەتى ئەم نىشاندەدات كە نە خۆى قبولى ئەم دەكەت زالىھەتى بکات بە بنەماي حوكىمانى نە قبولى ئەم دەكەت بچىتە ژىر رەكتى ئەم دەولەتانەوە كە لەسەر زالىھەتى كولتۈرى و ئايديۋلوجى دامەزراون. ئەمە گەر شتىكمان پى بلىت ئەمە كە كورد بە ھىچ شىوهەك قبولى ئەم ناکات زالىھەتى ئىتىر لە ھەر فورمىكدا بىت- بىت بە بنەماي دامەزراندى دەولەت.

لەسەر دەمى دەرسىتىپۇنى دەولەتى مۆدىرن لە رۆژھەلاتى ناواھە است كورد لە دۆخىكى زۆر تاييەتدا دەزى. سىستەمە نىيۇدەولەتىيەكە ئەمەن سەپاندووھ كە هيچ مىللەتىك يان گروپىك نابىت لە دەرھەن دەولەتىكى مۆدىرن بىزى چۈونكە پەيوندى ھەر مىللەتەكان لە رىيگەي دەولەتمۇھ گرىزىدەرىتىمۇھ بەھو سىستەمە نىيۇدەولەتىيەمە. لەبىر ئەمەن دەولەتى مۆدىرن لەسەر بنەماي زالىيەتى كەلتۈرى يان ئايىلۇجى يان زمانى دامەززىت، كوردىش لەناو خۇيدا پېكەتە جىاوازەكانى قبولى ئەم زالىيەتە ناكەن و ئەمەش وادەكەت نەتوانىت دەولەتى خۆى دامەززىتى. بەھەمان شىيە لەگەل مىللەتەكانى دەرھەن خۇيشدا قبولى ئەمەن ناكات دەولەت لەسەر بنەماي زالىيەتى دامەززىت، ئەمەش بۇوەتە هوى ئەمەن دۆخە ناوازەيە دروست بىيىت كە كورد لەم سەد سالەي دوايدا پېيىدا تىپەرىيە.

ھەر لەسەرتايى سەدەي بىيىتەمە شىيخ مەممۇد حکومەتىكى بى دەولەت لە سلیمانى دروست دەكەت. ئەمەش بە هيچ شىيەيەك لەگەل ئەمەن سىستەمە نىيۇدەولەتىيەدا نايەتمۇھ چۈونكە ئەمەن سىستەمە نىيۇدەولەتىيە دەخوازىت حکومەت لە ناو دەولەتىكدا بىيىت و رىيگە نادات حکومەتىك بەھى دەولەت بۇونى ھېبىت. بەھەمان شىيە قازى مۇھەممەد لە مەھاباد حکومەتىكى كۆمارى بەھى دەولەت دروست دەكەت. ئەمانە ھەمموسى نىشانەي ئەمەن كە كورد ئەمەن فورمەي دەولەتى مۆدىرنى بۇ حوكىمانى قبولى نىيە، چۈونكە دەركەوتەيەكە لە دەركەوتەكانى بنەماي زالىيەتى .

كورد ھەنە سەرتايىھە بە شوين فورمېكى حوكىمانىدا دەگەرەت كە لەسەر بنەماي زالىيەتى دانەمەزابىت. بەلام تا ئەم ساتەمەختەش كورد نەيتۈرانىيە بىگات بە دۆزىنەمە ئەم فورمە لە حوكىمانى كە لەھەمان كاتدا لەسەر بنەماي زالىيەتى دانەمەززابىت و سىستەمە نىيۇدەولەتىيەكەمش رىيگەي بەھو دابىت لە دەرھەن خۇيمۇھ بۇونى ھېبىت .

ئەمە ھەممو ئەمەن نىشانىدەت كە كورد دەھىۋىت دەولەت لەسەر بنەمايەكى جىاواز لە بنەماي زالىيەت دامەززىنە، واتە دەھىۋىت دەولەت ئەم ھېزە نەبىت كە لە ناو خۇيدا رەوايەتى بە زالىبونى پېكەتەيەك بەسەر پېكەتەكانى تردا بىدات. ئەم دەولەتىكى دەۋىت كە تىادا پېكەتەكان لەگەل يەكدا بىيىنەمە بەھى ئەمەن پەيوندىيەكەيان پەيوندى زال و بەزىيە بىيىت. ئەمەش وايىردووھ ئەم دۆخە بۇ كورد دروست بىيىت كە نە بتوانىت خۆى دەولەتى خۆى ھېبىت و نە بىشتوانىت وەك توخىمەك لە توخىمە بەزىيەكان بچىتە ناو دەولەتەكانى تزموھ كە توخىمە زالەكمە ئەمانى ترن .

كورد لە سنورى سىياسى دەولەتەكانى ئەمانى تردا بە بى رازىيۇون بە بەزىيەتى ماوەتەمە، ئەمەش وايىردووھ شىتىك بىت لەناو ئەم دەولەتەنەدا بەلام بەھى ئەمەن وەك توخىمەكى بەزىيە چۈوبىتە ناو پېكەتەكەمانمۇھ رەوايەتى بە بۇونى توخىمە زالەكمە ئەمانى تردا بە شوين ئەمەن دەگەرەت وەك سەرددەمى بەر لە مۆدىرن لەسەر بنەماي نازالىيەتى فورمېك بۇ حوكىمانى خۆى بەدۆزىتەمە .

لەسەر دەمەنی بەر لە مۆدیرندا کورد دەتوانیت لەسەر بنەمای نازالیەتی فۆرمیک بۆ حۆكمىانی بەزیتەوە کە فۆرمى میرنیشە، بەلام لەم سەر دەمەدا جارى نەگەشتنووە بە دۆزینەوە ئەمە فۆرمە کە سیستەمە نیودولەتیبەکە بەلايەنی كەمەمەوە گەر رەوايەتی بە دامەزراندىشى نەدات رىگەر نەبىت لەپەر دامەزراندىدا.

كوردبۇون لە پىكەاتە كوردىيە جىاوازەكان دەخوازىت كە لە نىوان خۇياندا لەسەر سیستەمیک لە حۆكمىانى رىكەون بنەمای رىكەمۇتتەكە نازالیەتى بىت. چۈن كوردبۇون ئەمە لە پىكەاتە جىاوازەكانى خۆى دەخوازىت بەھەمان شىيە ئەوش لە ھەر پىكەاتەيەك لە پىكەاتەكانى دەخوازىت كە - دەيمۇيت بە كوردىبۇنى خۇيەوە بىنۇتىتەوە - نەچىتە ناو رىكەمۇتتە لەگەل پىكەاتەيەكى غەيرە كوردى بۆ دامەزراندى فۆرمىكى حۆكمىانى گەر بنەماكە نازالیەتى نەبىت.

ھەر پىكەاتەيەك لە پىكەاتە كوردىيە جىاوازەكان قېوولى ئەو بەكت لەگەل ھەر پىكەاتەيەكى نەتەوەيى غەيرە كوردا بچىتە ناو رىكەمۇتتەكەمە بۆ دامەزراندى فۆرمىك لە فۆرمەكانى حۆكمىانى كە بنەماكە زالىەتى بىت، ئەمە لە كوردىبۇون دەكمۇيت با رىكەمۇتتەكەمش ئاوا بىت ئەمە پىكەاتە زالەكمە ناو سیستەمە حۆكمەنلىيەكە بىت. بۆيە كوردىبۇون وەك بنەمای نازالیەتى بۆ كۆبۈونەوە ئەمە پىكەاتە جىاوازانە كە خۇيان بە كوردى دەزانى كۆسپە راستەقىنەكە لە بەر دەم ئەمەدا كوردى لە پىكەاتەكانى خۆى دەولەتىكى مۆدیرن بۆ خۆى دروست بەكت يان لەگەل غەيرى خۆيدا بچىتە ناو پىكەاتە دەولەتىكى مۆدیرنەوە.

بۆ رۇونكىرىنى ئەمە دەتوانىن حالتى كوردى دەولەتى عىراقدا شى بىكەنەوە ئەمە بە رۇونى بىيىن كە بۆچى كوردى ناو سنورى سىاسى ئەمە دەولەتمەدا وەك توخمە پىكەئىنەرەكانى ترى ئەمە دەولەتە ناچىتە ناو ئەمە رىكەمۇتتەوە كە دەولەتەكە لەسەر دامەزراوه.

رىكەمۇتن لەسەر بنەمای زالىەتى بۆ دروستكىرىنى فۆرمىك لە فۆرمەكانى حۆكمىانى بە يەكتىك لە تايپەكانى دەولەتى مۆدیرن، ئەمە دەخوازىت كە ئەمە توخمە جىاوازانە دەكەونە ناو سنورى سىاسى ئەمە دەولەتەوە كە سیستەمە نیودولەتىبەكە رەوايەتى پىداوه، بچە ناو ناسنامەيەكى هاوبەشمەوە لە رىگە ئەمە ناسنامە هاوبەشمە قېولى ئەمە فۆرمە لە حۆكمىانى بەكت كە لەسەر بنەمای زالىەتى توخمىك لە توخمەكان و بەزىوېتى توخمەكانى تر لە بەرامبەر توخمە زالەكمەدا دامەزراوه. بەلام ئەمە ناسنامە هاوبەشمە كە بەرزىز كراوهە دەبىت تووانى ئەمە ئەمە زالى و بەزىوېتى كە پىمۇندى نىوان ئەمە توخمانە رىكەخستۇوە كە چۈنەتە ناو رىكەمۇتتەكەمە، داپۆشىت.

ھەر لەسەرتايى دروستبۇونى دەولەتى عىراقدا بەھۆى ئەمەوە كە ناسنامەيەكى هاوبەشمى لە جۆرە لە نىوان پىكەاتەكانى سنورى سىاسى ئەمە دەولەتمەدا نەبۇوه كە بتوانىت ئەمە زالى و بەزىووېتى نىوان توخمەكان بېۋشىت، ئەمە دەولەتە بە دانەمەزراويى تا ئىستاش ماۋەتتەوە.

لەناو ئەو سنورە سیاسىيەدا كە دەولەتى عىراقى لەسەر دامەزاروە، دوو ناسنامەي ھاوبەش بۇ سى توخمى جياواز ھەن. دوو ناسنامەكە يەكىان ناسنامەي نەتمەھىيى-زمانىيەو ئەمە تريان ناسنامەي مەزھەبىيە. سى پىكھاتە جياواز مەكتەش سوننەو شىعەو كوردن. سونەو شىعە لە ناسنامە مەزھەبىيەكەدا جيان و لە ناسنامە نەتمەھىيى-زمانىيەكەدا ھاوبەشن. سونەو كورد لە ناسنامە نەتمەھىيى-زمانىيەكەدا جيان و لە ناسنامە مەزھەبىيەكەدا ھاوبەشن. شىعەو كورد ھەم لە ناسنامە مەزھەبىيەكەو ھەم لە ناسنامە نەتمەھىيى-زمانىيەكەدا جيان و ھىچ ناسنامەيەكى ھاوبەش لە نىوانىاندا نىيە .

گەر ھەرىمەك لەو دوو ناسنامەيە كە ناسنامەي ھاوبەشن، رىكەمۇتنەكەيان لەسەر بىرىت، ئەمە يەكىك لە سى توخمەكە دەچىتە دەرمەھى رىكەمۇتنەكەمە. ئەمەش دەپىتە ھۆى ئەمەھى كە ناسنامەيەكى ھاوبەشمان نەبىت توخمە زال و بېزىووهكان بخاتە ناو رىكەمۇتنەمە. دەولەتىكىش كاتىك دەتوانىت دامەزرىت و جىڭىر بىت گەر ناسنامەيەكى ھاوبەشى بۇ كۆى توخمەكانى ھەبىت .

دیمانه له گەل د. عرفان مستەفا دا (۳)

وەک پاشکۆ ياخود بهشی دووهەمی کتىبى : كورىبۇون و ناسىيونالىزىم

كورىد و مۇلۇرىنىتىن

دەولەتى عىراقى بق ئەمە دامەزرىت پىويسىتى بە دوو ناسنامەي ھاوبەشە. بۇنى دوو ناسنامەي ھاوبەشىش بۇ سى توخمى جىاواز، پىكەتە سىاسىيەكە بە بەھىزى راناگرىت، چۈنكە يەكىك لەم سى توخمە كە ناسنامەي ھاوبەشى لە گەل دوانەكە تر ھېيە دەتوانىت لە پەيوەندى زالبۇوندا بىت له گەل دوو توخمە بەزىوەكەدا، بەلام دوو توخمە بەزىووەكە بەھۆى نەبۇنى ناسنامەي ھاوبەشە لە ھېچ پەيوەندىكەدا نابن. بەلام ئەمە تاكە رىگايەكىشە كە لەسەرتاي دروستبۇونى دەولەتى عىراقە دامەزراىدى ئەم دەولەتە ھېيەو ھەر ئەمەش عمرەبى سوننە بۇ دامەزراىدى فۇرمى حوكىمرانى دەولەتمەكە لەسەر بنەماي زالىيەتى دەكات بە توخمى زالى ناو ئەم رىكەمۇتنە كە توخمەكان دەيکەن.

عمرەبى سوننە ئەم سۇرە سىاسىيەدا له گەل كوردى سوننە لە ناسنامەي مەزھېبىدا ھاوبەشەن، بەلام لەم ھاوبەشىيەدا عمرەبى سوننە زالە بىسەر كوردى سوننەدا، چۈنكە مەزھېبەكە مەزھېبىكى عمرەبىيە نەك كوردى. عمرەبى سوننە له گەل عمرەبى شىعە لە ناسنامە نەتەمۇھىي-زمانىيەكەدا ھاوبەشەن، ھەر بەھەمان شىوە لەو ناسنامە نەتەمۇھىي-زمانىيەشدا عمرەبى سوننە زالە چۈنكە عمرەبى شىعە بەھۆى ناسنامە مەزھېبىيەكىمەۋە ناسنامە نەتەمۇھىي-زمانىيەكە لە لەواز ترە. ھۆكەملى ئەمە فارس توانىيەتى شىعە وەك ناسنامەيەكى مەزھېبى بۇ خۆى قۇرخ بکات و رابەرایەتى ئەم ناسنامە مەزھېبىيە لە ئاستىكى نىيونەتەمۇھىبىدا بکات .

بۇ ئەمە بنەماي زالىيەتى كارى خۆى بکات توخمى زال لە سۇرە سىاسىي دەولەتى عىراقدا پىويسىتى بە ناسنامەيەكى ھاوبەشى دووسەرەيە. ئەمەش كە شىانى ئەمە تىايە ھەلگىرى ئەم ناسنامە دووسەرە بىت عمرەبى سوننەيە. بەلام ئەمە پىكەتە حوكىمرانى عىراق بە شلۇقى و نەممىيۇ دەھىلىتەمە. چۈنكە دوو توخمى پىكەتە ئەمە پىكەتە ھېچ پەيوەندىكەيان بەمەكەمە نېيە، ھېچ ناسنامەيەكى ھاوبەشيان نېيە، ئەمە هەيە تەنها ئەمە ھەر دووكىيان لە پىكەتەكەدا توخمى بەزىووبىن، تەنانەت لەمەشدا توخمى بەزىوى ناو ھەمان ناسنامەي ھاوبەش نىن. كورد توخمى بەزىوى ناو ناسنامە مەزھېبىيەكەمە شىعە توخمى بەزىوى ناو ناسنامە

نەتەوەبى-زمانىيەكەبىه. ئەممەش پىكھاتەكە لە خۆيدا دوولەت دەكات و ئەو يەكىونەي كە بنەماي زالىيەتى دەيخوازىت نايىتە ئاراوه.

ئەمە حالەتى دوولەتى عىراقە كە پىكھاتەكانى ناو سنورە سىاسىيەكەى لمبەر ئەوەي هىچ حسابىيەكىان بۇ نەكاراوه دوولەتەكىيان كردووه بە دوولەتىكى شلۇق و نەممەيو. دەكريت ئەم جۆرە لە دوولەت كە پىكھاتەكانى يەك ناسنامەي ھابېش كويان ناكاتەمە بە دوولەتى شلۇق يان نەممەيو ناويان بەرين.

ئىستا بۇ زياتر رۆشنەرنەمەي بنەماي زالىيەتى و نازالىيەتى سنورى سىاسى دوولەتى عىراق بگۈرین بۇ سنورىتكى كە تەنھا دوو توخم لەو سى توخمە بگرىتەخۇ. ئایا دوولەتى عىراق ئەمكەنە دەبىت بە دوولەتىكى مەمەي؟ گەر سنورە سىاسىيەكەى دوولەتى عىراق تەنھا عەربى سوننەو عەربى شىعەي لەخۆ بگرتايەو كورد لە دەرەوەي ئەو سنورە بوايە، ئەو كاتە دوولەتەكە چۈن دەبۇو؟.

ئەو كاتە ئىمە لە بەردىم دوو توخمدا دەبۇوين كە ناسنامەيەكى ھاوبەشى نەتەوەبى-زمانىيەن ھەمە لەگەملەن ناسنامەيەكى مەزھەبى جىاواز. لەم حالەتەدا يەكىك لەو دوو توخمە دەيتowanى لە رىيگەي ناسنامە ھاوبەشەكموھ كە ناسنامە نەتەوەبى-زمانىيەكەبىه ناسنامە جىاوازەكەى خۆى كە ناسنامەيەكى شاراوىيە بە شىۋىيەكى شاراوه زالبکات بەسەر ناسنامەي مەزھەبى ئەھۋى ترىياداو بەھۆى ناسنامە نەتەوەبى-زمانىيەكەمە رەوايەتى بۇ ئەم زالبۇونە دروست بکات.

زالىكىدى ناسنامەي مەزھەبى لە ژىر پەردىي ناسنامەي ھاوبەشى نەتەوەبى-زمانى كە بەھۆى ھاوبەشەكمەمەيەوە زالىيەتى و بەزىيەتى تىيا دەرناكەمە دەكريت ھەرىيەك لەو دوو توخمە ئەنچام بەدن. بۇ نموونە گەر عەربى سوننە لەنداو سنورە سىاسىيەكەدا زالبۇونە بەسەر عەربى شىعەدا وەك ئەمەي كە لەسەرتايى دروستبۇونى دوولەتى عىراقى بۇ دروستكەردى دوولەتىكى كە ھەرسى توخمەكە بگرىتەمە پۇيىست بۇو، ئەمە ئەو كاتە سوننەو شىعەي عىراق لە ناسنامە عەربىيە ھاوبەشەكەدا دەبۇونەمە بەيمەك. بەلام سوننە ناسنامە مەزھەبىيەكەى خۆى بەسەر ناسنامەي مەزھەبىيەكەى شىعەدا زالدەكرد، بە رەوايەتى ئەمەي مەزھەبى سوننە گۈزراشتىكى راستەقىنە لە عەربىيەتى عەرەب دەكات تا مەزھەبى شىعە.

ئەو كاتە گەر شىعەكان بىيانویت كىشە بۇ ناسنامە نەتەوەبىيەكەيان دروست نەبىت و گومانى نەكمۇيەتسەر، دەبىت ئەو زالبۇونە مەزھەبىيە سوننە لەسەر خۆيان قبول بىكن. بىڭومان قبولىشيان دەكرد ئەگەرچى زۆرىيەشىن، چونكە ئەو كاتە بەھۆى ناسنامە عەربىيەكەيانەوە لە رووى سايکۆلۈچىيەمە ھەستيان بە بەزىيەتى نەدەكرد. يان ھەر ھەستيان پى بىكرايە خۆيان لە ناسنامە نەتەوەبىيەكەدا دەبىنېيەمە تا ئەو فشارى زالبۇونە لەسەر خۆيان نەھىلەن.

شیعه‌کان ئهو کاته له عیراقدا به ناسنامه نهتەوەبیه‌کەپانه‌و دەبانتوانى وەك سوننەکان بەشدارى له حۆكمەرانى ئهو و لاتەدا بکەن بەلام به مەرجىك بەزیویەتى ناسنامه مەزھبیه‌کەپان قبول بکەن. لېرەدا عێراق لەسەر بنەمای زالیەتى وەك دەولەت دادەمەزرا، ئىتر ئەو ناسنامه مەزھبیه‌زالمى كە لەزىز پەردى ناسنامه ھاوېشەکەمەو کارى خۆى دەكىد، ناسنامەي سووننى بوایه يان شیعى ئەو بەنمای زالیەتى کارى خۆى دەكىدوو دەولەتى عێراق دەبۇو بە دەولەتىكى دامەزراو و مەبیو.

بەلام گەر بەرژموندى ھىزە چارمنوسازەكانى ئەو کاته سنورى سیاسى عیراقیان وا دیارى بکردايە كە تەنها عمرەبى سوننەو كوردى سوننە بگۈرىتمەو، ئەو لەگەل بۇونى ناسنامەيەكى مەزھبى ھاوېشدا له نیوان ھەردوو توخمەكەدا دەولەتى عێراقى لەسەر بەنمای زالیەتى دادەمەزارو عێراق دەبۇو بە دەولەتىكى مەبیو يان ھەر بە شلۇقى دەمایمەو؟ گەر ببوايە بە دەولەتىكى مەبیو توخەمە زالمەكە عەرب دەبۇو يان كورد؟ گەر نەشبوايە بە دەولەتىكى مەبیو ھۆکارەكەي چى دەبۇو؟

باجارى بە شوپىن ئەمەدا بىرۇين لەسەر بەنمای زالیەتى كە دەولەتى مۇدىرنى لەسەر دادەمەززىت و ئىتايى عێراق بەو دوو توخەمەو بکەپەنەو كە ناسنامەيەكى ھاوېشى مەزھبىيان ھەمە لەگەل ناسنامەيەكى جىاوازى نەتەوەبىي-زمانى.

جارى باوا دابىتىن عەربى سوننە و كوردى سوننە لە ناو ئەو سنورە سیاسىيەدان كە رەوايەتى پىدر اووه بىتت بە دەولەت، ئايا دەبىت چىكەن تا بچە ناو پىكەتەي سىستەمى حۆكمەرانى ناو ئەو سنورە سیاسىيەو؟

دەبىت ھەردوو توخەمە ناسنامە ھاوېشەكەمە خۆيان بەرزاڭەنەو كە سوننى بۇونىانە، بەلام ئەوەي رەوايەتىكى زىاتى بۇ خاوهندارىكىن لەو ناسنامەيە ھەمە عەربى سوننەيە، چونكە ئەو ناسنامەيە لە بەرامبەر ناسنامەي شىعیدا رەنگىكى عەربى زىاتر وەرددەگەرتى تا رەنگىكى كوردى يان تا ھەر رەنگىكى تر تەنانەت گەر ئەو رەنگە توركىيىش بىت. كورد لە ناو ئەم پىكەتەي حۆكمەرانىيەدا ئەو ناسنامە ھاوېشە مەزھبىيە قبولە بەلام بە مەرجىك رەوايەتى لىيە و مەنەگەرەت بۇ سەركوتىرىنى ناسنامە نەتەوەبىي-زمانىيەكەي.

ئەوەي كە لەسەر دەملىكدا ناونراوه برايەتى كوردو عەرب لە راستىدا برايەتىيەكى مەزھبىيەو كورد قبولى كردووه بەلام بە مەرجى ئەوەي ناسنامە عەربىيەكەمە سوننەي عەرب لە رىگەي ناسنامە مەزھبىيەكەمە زالىنەكىت بەسەر ناسنامە كوردىيەكەدا. بە مانايەكى تر عێراق ناپىت عێراقىكى عەربى بىت و دەبىت ناسنامە دەولەتىكەمە جىاواز بىت لە دەولەتە عەربىيەكان. ئەمە جەنگە لەوش كە دەبىت ناسنامە عەربىيەكە بەھىچ شىۋەيەك بەشدارى لەودا نەكەت ناسنامە سوننەيەكە دابەش بکات بۇ ناسنامەيەكى لاوازو ناسنامەيەكى

به هیز. گمر ئەمەش رووبات ئەو کاته دولەتى عىراق دولەتى عمرىي نايىت و ناتوانىت خۆى وەك يەكىك لە دولەتە عەربىيەكان پىناسە بکاتەوە.

بىيگومان گمر ئەمە وابووايە سوننەي عەرب بەھىچ شىۋىھىك بەممە رازى نەدەبۈن چۈونكە ئەمان كاريان بە بنەماي زالىيەتى دەكردو ناسنامە ھاوبەشكەيان بۇ زالىردى ناسنامە جياوازەكمىان كە ناسنامە نەتمەھىيەكەمە بەكاردەھينا. بەلگەشمان بۇ ئەمە حوكىمىانى چەندىسالەي عەربى سوننەيە لە عىراقدا ئەو كىشەو مەملانىيائىمە كە بەھۆى قبولەكىرىنى زالىبۇنى ناسنامە جياوازەكمىان بە رەوايەتى و مرگرتن لە ناسنامە ھاوبەشكە دروستبۇن.

قبولەكىرىنى ئەو زالىيەتىمە كە كورد ئەو ئۆتونۇمېيە قبول نىيە كە ناسنامە جياوازەكەي عەرب لە ژىر پەردى ناسنامە مەزھەبىيە ھاوبەشكەدا دەشارىتەوە. ئەو ئۆتونۇمېيە كە لەسەر بنەماي زالىيەتى عەربى سوننە لە عىراقدا دەيدا بە كورد، كورد بە ئۆتونۇمۇ ساختەي دەزانى و داواي ئۆتونۇمېكى راستەقىنە دەكىرد. ئەو ئۆتونۇمېيە كە سىاسيەكانى كورد ناوابان نابو ئۆتونۇمۇ راستەقىنە ئەو مەرجانەي پىويىستبۇو كە باسکران. واتە ئۆتونۇمېيەكى دەخواست كە لەسەر بنەماي زالىيەتى و زالىبۇنى ناسنامەكان نېيىت. ئەمەش ئەوهى دەخواست دولەتى عىراق لمۇھ بكمۇيت دولەتىكى عەربى بىت و تەنها ئەوه قبولبەكت كە دولەتىكى سوننى بىت و ناسنامە نەتمەھىيەكەي ھەردو توخىمەك بەھىچ شىۋىھىك تىكەل بە ناسنامە ھاوبەشكە مەزھەبىيەكە نەكىرىت و تاي تەرازووی ھىچيان لە ناسنامە ھاوبەشكەدا لاسەنگ نەكەت.

بىيگومان ئەمە بۇ سوننەي عەرب جىڭگاي قبۇلەكىرىن نەبوو، چۈونكە ئەمان دولەتىيان لەسەر بنەماي زالىيەتى قبولە نەك نازالىيەتى. ھەر ئەمەشىو واي كردىبو سەدام بلىت: كوردهكان دولەتىيان لە ناو دولەتدا دەۋىت.

ئىستا با بەشۈن ئەگەرەدا بېرىن كە كورد لە ناو ئەو سنورە سىاسيەدا كە تەنها عەربى سوننەو كوردى سوننەي تىايىھ بىت بە توخىمە زالىمكە، بىزانىن ئەمەكە، بىزانىن ئەمەكە، چى روویدەدا؟. كورد لەناو پىكەتەمە ئەو حوكىمىيە لە ناو خۇيدا توشى لىكىزى دەبۈيە، چونكە خۆى قبۇلى ئەوهى نەدەكە كوردىتىيەكەي لەزىر پەردى سوننەتەمە حوكى عەربىتى عەرب بەكت. لەھەمان كاتىشدا نە دەبۈو رىيگە بەت ناسنامە نەتمەھىي زمانىيەكەي عەرب خۆى وەك زمانى ئەو مەزھەبە پىناسە بکاتەمە بەناوى ئەوهە كە زمانى مەزھەبەكەمە بىت بە زمانى پەروەر دەو فېركەرنى ناو ئەو دولەتە دەۋىت كە زمانى كوردى كە بۇ كوردهكان بىت بە زمانىكى فەرمى لە پەروەر دەو فېركەر دندا.

گمر ناسنامە سوننەيەكە لە ناسنامە نەتمەھىي-زمانىيەكە بە تالبىرىتەمە ئىتىر ئەو ھىزەي نامىنى گۇزارشتىكى سىاسي لە دولەتەكە بەكت. ئەو كاتە كورد بۇ ئەمەي نەكمۇيتە ژىر رەكتى بەنەماي زالىيەتى ناچار دەبۈو دولەتەكە بەكت بە دوو ئۆتونۇمۇ نامەركەزى. ئەو كاتە دولەتكەش بۇونى نەدەما تەنها دوو حوكىمەتمان

هەبۇ لە سنورىكى سىياسى ھاوبەشدا بېرى ئەوهى دەسەلەتتىكى سىياسى ھاوبەش بۇونى ھېنىت. ئەمەش لە راستىدا تىۋىرەكەى خەلدونن لەبارەى دەولەتمەوە پشتىراست دەكتاتەوە كە مەزھەب نابىت بە بنەماي دروستكىرنى دەولەت، مەزھەب تەنەها وسىلىمەكە بۆ بەھىزىكىرنى ئەو دىمارگىرى و زالىەتتىبە كە دەولەتمەكەى لەسەر دامەزراوە .

بهشی چوارم

کورد لەبەر ئەمە ناتوانىت ئەمە لە خۆى قبول بکات لە رىگەمى ناسنامە مەزھبىيە ھاوبەشمەكەى لەگەل سوننەي عىراقدا ناسنامە نەتمەھىي-زمانىيەكەى خۆى زالبکات بەسەر ناسنامە نەتمەھىي زمانىيەكەى عەربى سوننەداو ناچاريان بکات دەستبەردارى ناسنامەكەى خۆيان بىن و بە ناسنامە كوردىيەكمۇھ كارى خۆيان بکەن، بۆيە ناچىتە ناو ئەمە رىكمۇتنە ھاوبەشمەو كە ناسنامە مەزھبىيەكە دەيھىننە ئاراوه.

ئىمە ناتوانىن بىر لەمە بکەينمەو كوردى ناو دەولەتى عىراق لە ئەگەرىكى ئاوا بکات لە كاتىكدا دەبىن لە دواى راپېرىنەمەو كە لەمە پىكەتە دەولەتىيە عىراق ھاتووەتە دەرەوە، لە نىوان پىكەتە ناوجىيەكەنى خۆيشىدا نەيتوانىيەو ناسنامەيەكى زمانىي-ناوجىي زالبکات بەسەر ناسنامە زمانىيە ناوجىيەكەنى ترى خۆيداۋ بىكات بە ناسنامە ھاوبەش بۇ ھەمەويان، ئىتر چۆن دەتوانىت ناسنامە زمانىيە كوردىيەكە بەسەر نەتمەھىكى تردا بسەپىنى. بىڭومان بۇ ئەمە بکات دەبىت بە بنەماي زالىيەتى كار بکات. بۇ ئەمەش يەكمەجار دەبىت لەنەو پىكەتە جياوازەكەنى خۆيدا بەمەمايە كارى كردبىت جا دەتوانىت ناسنامە زالەكەى ناوخۇي بەسەر ناسنامەيەكى عەربىدا زالبکات.

لە دواى راپېرىن جەنگ لە نىوان پىكەتە كوردىيەكەندا بەرپابۇو ھىزە دەولەتىيەكەنى دەورو بەر كە بەرامبەر بۇن ھەرييەكەيان پشتگىرى يەكىن لە پىكەتەكەنلى دەكىر دې ئەمە زال بىبىت بەسەر ئەمە ترياندا، با بهلام ئەم زالبۇنە لە نىوان ھەردوو ھىزە سىاسىيەكەى ھەريمى كوردىستاندا سەرى نەگرت و رىكەمەوتىزاك هاتئاراوه كە رىكەمەوتى نىوان زال و بەزىو نەبۇو، بەلكو رىكەمەوتى نىوان دوو ھىزبۇو كە ھىچيان لەجەنگەكەدا نەيتوانى زال بىبىت بەسەر ئەمە ترياندا. ئەمەش وايىرد ھەريمى كوردىستان بەرەو دوو ئىيدارەي بروات و دوو حوكىمەت بىنەئاراوه. ئەمە كەدە بارودۇخەكە ئاوا بروات قبولنەكردنى بنەماي زالىيەتى كە حوكىمانىدا لە نىوان دوو پىكەتە كوردى جياوازدا.

ئەمە سەرەوە ھەمەو ئەمە رۆشن دەكتاتە كوردبۇون خۆى وەك ناسنامەيەكى ھاوبەشى كۆملە پىكەتەيەكى جياواز كە ھەرييەكەيان ھەلگەرى ناسنامەيەكى تايىت بە خۇشىتى لەسەر بنەماي نازالىيەتى دامەزراوه.

بەمانىيەكى تر دەتوانىن كوردبۇون بەمە پىناسە بکەين كە بنەماي نازالىيەتى. واتە ئەمە بەنەمايەمە ئەمە پىكەتە جياوازانە لە ژىير چەترى كوردبۇوندا كۆبۈونەتەمە لە پەيونى نىوان خۆياندا لە ھەمەو بارودۇخىكى مىزۋويدا پەيرەوبىيان كردووە. ھەركام لەمە پىكەتە جياوازانەش كە ھەلگەرى ناسنامە ھاوبەشى كوردبۇونە لە ھەر قۇناغىكى مىزۋويدا لەگەل پىكەتە كوردىيەكەنلى ترو تەنانەت لەگەل پىكەتە ناكوردىيەكەنلىشدا ويسىتىتى پەيرەو لە بنەماي زالىيەتى بکات ئەمە لە كوردبۇون كەتووە. بنەماي نازالىيەتى ئەمە دۆخە لە مىزۋوودا بۇ

سازکردووه که قبولی بنامای زالیمته نهکات و له گەمل غمیری خۆیدا نەچىتە ناو ئەھورىکەوتئەو کە رەوايەتى
بە زالبۇونى يان بە بەزىنى دەدات .

دواى ئەھەمان بۇ رۆشن بۇويەوە دەتوانىن وەلامى ئەو پرسىارە بەدېنەوە کە كورد بۆچى قبولى
ھىچ رىكەوتئىك ناكات کە تىايىدا بىبىت بە سەردا يان بىبىت بە كۆيلە؟ وەلامى ئەھەمى بۆچى كورد ئاوايە بىڭۈمان
دەبىت ئەھەبىت چونكە كوردىبوون لەسەر بنامى نازالىمەتى دامەزراوه . كاتىك ئەو پىكەاتە جياوازانەى کە
ناسنامەى كوردىبوون كۆى كردوونەتەوە تەنانەت گەر لە نىوان خۇشىاندا بىانەۋىت كوردىبوون وەك
ناسنامەيەكى ھاوبەش بەكاربەئىن بۇ ئەھەمى ناسنامە جياوازەكەمى خۆيان بەسەر ئەوانى تردا زالبىكەن ئەھەمە لە
كوردىبوون دەكەون .

بۇ نموونە كرمانجى بەناوى ئەھەمە کە زازاكيش وەك ئەوان كوردن و كوردىبوون ناسنامەى ھاوبەشىانە
بىھەۋىت بە ھەر بىانوئىك بىت ناسنامە كرمانجىيەكى خۆى بەسەر ناسنامە زازاكيكەمى ئەواندا زال بکات ئەھەمە
زازاكيكەن ناسنامە كوردىيەكەمى خۆيان بۇ پاراستى ناسنامە زازاكيكەمى خۆيان ھەلەدوشىنەمە، لە
بەرامبەر كرمانجەكاندا ناسنامەى زازاكييەت بەرزىدەكەنەمە . كە ئەھەشىان كرد كرمانجەكان بەتەنیا ناتوانن
كوردىن، ئەوان بەتەنیا كرمانجن، چونكە كوردىبوون ناسنامەى ھاوبەشى چەند پىكەاتەيەكى جياوازە
ناسنامەيەكى يەك پىكەاتە نىيە .

ھەر پىكەاتەيەك لە پىكەاتە كوردىيەكان كوردىبوونى وەك ناسنامەيەك قبول نىيە کە لەگەمل پىكەاتەكانى تردا
کە ھەمان ناسنامەيان ھەمە ناسنامە تايىەتىيەكەمى بىبىت بە ناسنامەيەكى بەزىوو يان ناسنامەيەكى زال،
كوردىبوون بۇ ھەرىيەكەيان ئەو ناسنامەيە کە ئەوان لەگەمل يەكتىريدا دەخاتە ناو پەيوەندىيەمە بەبى ئەھەمە ھىچ
يەكىك لەوان لەو پەيوەندىيەدا دۆخى زالىمەتى يان دۆخى بەزىوەتى وەرگرىت .

ئەوان تا ئەھەكانە يەكىن و يەك ناسنامەى ھاوبەشىان ھەمە کە خۆىتەكەيان پارىزراو بىت، كاتىك خۆىتەكەيان
لەلايمەن ھەر پىكەاتەيەكەمە کە لە ناسنامەى كوردىبووندا لەگەلماياندا ھاوبەشە دەكەوتىتە ژىر ھەرمشەمە، قبولى
ئەو ناسنامە ھاوبەشە ناكەن و ناسنامە تايىەتەكەمى خۆيان دەپارىزىن .

كوردىبوون بۇ ھەمەو پىكەاتەكان كاتىك قبولە کە ناسنامە تايىەتەكەيان بەھىچ ناسنامەيەك بە ناوى ناسنامەى
ھاوبەشەمە نەفيئەكەتەمە . كوردىبوون ھەر خۆى لەوانە دەخوارىت کە كوردن قبولى ھىچ رىكەوتئىك نەكەن
کە لەسەر بنامى زالىمەتى بىت . كوردىبوون خۆى رىكەمەتتە لەسەر بنامى نازالىمەتى . بۆيە ئەو دۆخەى
ھەرىيەك لە پىكەاتەكان لە مىزۇدا ھەيانە، دەرەوە پىى نەداون و ھىچ شىتىك ناچارى نەكەدون وابن جىگە لە
كوردىبوون خۆى نەبىت .

کاتیک ئېمە دەپرسین کورد بۇ وايە؟ ئەوھ پرسیارەكمان بەوردى نەكىرىدووھ، بۇ ئەوھى پرسیارەكە بە وردى بکەين دەبىت بلېين بۇ پىكەاته كوردىيەكان ئاوان؟ ئەو كاتە وەلامەكە ئەوھ دەبىت گەر ئاوا نەبن كورد نىين، چونكە كوردىبۇنى ئەوان ئەوھىيە كە ئاوابن و بەشىۋىدەكى تر نەبن. بەشى دووهمى وەلامى پرسیارەكە كە لە بارەي ئەوھىيە كورد چۈن لە دۆخە دەردەچىت؟ ئەم پرسیارەش گەر بە وردىر بىكەين ئەوھ دەبىت بلېين پىكەاته كوردىيەكان چۈن لە دۆخە دەردەچىن؟ ئەمەكە ئەوھىيە ئەو كاتە لە دۆخە دەردەچىن كە لە كوردىبۇن دەكەون. ئەو كاتەش لە كوردىبۇن دەكەون كە قبولى بنەماي زالىيەتى دەكەن.

كورد دەبىت چى بکات؟ لە راستىدا دەبىت فۆرمىكى حوكىمانى لە دەرەوەي دەولەتى مۆدىرن بۇ خۆى بەۋزىتەمە، ئەمەمش بەوە دەكىت كە لە دۆخە خۆى قولىتەمە و زىاتر هوشىارى پى پەيدا بکات تا دەگات بەو فۆرمەي حوكىمانى كە بنەماي نازالىيەتى لەفۆرمىكى سىاسىدا بەرجەستە دەگات، لە ھەمان كاتىشدا دەبىت بتوانىت ئەو دۆخە خۆى بە رۆشنى نىشانى جىهان بادات و بكمۇيىتە رېكەوتىن لەگەمل ئەو ھىزە چارنوسازاندا كە رۆليان ھەمە لە رەوايەتى دان بە هەر فۆرمىك لە فۆرمەكاني دەولەتى مۆدىرن كە لە جىهاندا ھەمە، تا رېگەي پېيدىرىت بەو فۆرمە تايىھەتى خۆى سىستەمى حوكىمانى خۆى دامەزىرىنى.

كورد لە سەردىمى دەولەتى خەلافەندا تواني ئەو فۆرمى حوكىمانىيە بۇ پىكەاتهكانى خۆى بەۋزىتەمە كە حوكىمانىيە لە فۆرمى مېرىنىشىنەكاندا، توانيشى ئەو ھىزە چارنوسازانەي ئەوکات رازى بکات بەوەي كە نەچىتە ناو سىستەمى خەلافەمە و لە دەرەوەي ئەو سىستەمە وەك كۆمەلە مېرىنىشىنى سەربەخۆى بەنەنەمە. من پىم وان نىيە ھىچ پىكەاتهەمەك لە پىكەاته كوردىيەكان شانسى دروستكىرىنى دەولەتى مۆدىرنىان ھەبىت تەنها لەو كاتەدا نەبىت كە ئەو دەولەتە دەولەتى پىكەاتهەمەكى كوردى بىت كەلە كوردىبۇن كەوتىت، لەو حالمەشدا ئەو دەولەتە ناسنامەي پىكەاتهەكە ھەلدەگەرىت نەك ناسنامەي كوردىبۇن، چونكە لەسەر بنەماي كوردىبۇن دانەمەزاروھ.

بهشی پینجهم، دیمانه لهگه‌ل د. عرفان مسته‌فada

وهک پاشکوی کتیبی: کوردیبوون و ناسیونالیزم

هەلخ بەرزنجی:

- ئایا مۆدئینیزرم، وهک سیستەم و دیارده، خۆی دزیو و زالمه، بھو یاسا و پرنسایانەی هەمیتى و پېپەھوی لى دەکات، بەرامبەر بە دۆخیکى وهک كورد بە نموونە؟ ياخود ئەھو نەزانى و لىنەھاتوویي ئەھو نووسەر و رۆشنیبرانەی كورده، كە ئیمانى تەواویان بە مۆدئینیزرمە ھەنیاوە و تەنیا لەم كلاورقۇزنىيەمە سەیرى دۆزە نەتەھەمیيەكەیان دەکەن و كۆپۈرانە و ناشیبیانە، لاسايى و گۆپۈرایەللى فەرمانەكانى مۆدئینە دەکەن؟ چونكە ئىيە دەنیئىن كورد كىشەمی لهگەل دەولەتكانى داگىركەراندا نىيە، ھەنیدە شەپریتى لهگەل سیستەمەكەمی كە مۆدئینە دایمەزراندووه.

د. عرفان مستهفا

+ بۇ وەلامى ئەم پرسیارە دەبىت ھەر لەسەرتاوه جیاكارىيەك بىرىت لە نیوان ئەھو چەمکانەدا كە لەو شەھى (مۆدئرن-modern) وە رۆنراون، واتە (مۆدئرنىتى-modernity) و (مۆدئینايىشىن-modernization) و (مۆدئینىزرم-modernism) دواي ئەھو دەتوانىن ئەھو روونبەكەينەمە مەبەستى ئەھو رۆشنیبرانە لە مۆدئىنە يان نويخوازى چىيە؟ ئایا مەبەستى ئەھوان لەم وشەيە مۆدئینىزرمە يان مۆدئینىتىيە يان مۆدئىر نابىزەيشىنە.

وشەي (مۆدئرن-modern) ئىنگلیزى لە وشەي (مۆدوس-modus) لە لاتىنەيەمە ھاتووه بە ماناي پىوهر يان نەرىت، وشەيەكە تەھاوا پىچەوانەي ئەھو دەگەيىنى لە سەردىمى نويدا وشەي مۆدئىنى بۇ بەكاردەھىنرېت كە ماناي دژىيون بە نەرىت و پىوهرە كۆنەكانەكان دەگەيىنى كە لە مىزۋوبيەكى دوورو درېڭىدا لە دوپابۇنەمە نەكمەوتۇون.

بەلام وشەي مۆدئىن لەلایەكمەوە ھەرماناي نەرىت و پىوھەر ئىك دەگەيىنى كە لە بەرامبەر ئەھو نەرىت و پىوھەدا وەستاوهتەوە كە خۆى دووپات دەکاتەوە، ئەھوەي جىاي دەکاتەوە لەو نەرىت و پىوھەرە كۆنە ئەھو بە رېگە بە بەسەرچۈونى خۆى و ھانتى نەرىت و پىوھەر ئىكى تر لە دواي خۆى دەدات.

واتە نوى بەم مانايە ئەھو نىيە كە جىيگەي كۆن بىگەتەمە دواي ئەھو كە كات بەسەریدا تىپەرى و كۆنبۇو رېگەي بەكت لەھەي نەرىت و پىوھەر ئىكى نوى ھەللى وشەيتەوە، بەلكو دەبىت شىانەي ئەھو لە خۆيدا

هملگر تبیت که نهریتیکی ترو پیوهریکی تر له دواى خۆی پەيدا ببیت و لەو دوپاتبۇونەمەپە رزگاری بکات
کە نهریتە کۆنەکەی پیش خۆی کۆنیەتی خۆی پى دەپاراست.

واتە ئەوهى مۆدیرنە هەر ئەوه نېيە كە بەپىي ئەو پیوهر و نهریتە نەھاتووته ئاراوه كە کۆنە و بەپىي نهریت
پیوهرىكى نوئى هاتووته ئاراوه، بەلکو ئەوهشە كە لە سەردىمىكدا دەردىكەۋىت و دواى ئەوه خۆی دوپات
ناكاتەوهى رىيگە دەدات نوييەكى تر بىتە ئاراوه بەكۆتايى هينان بەنوييەكى پیش خۆيشى رىيگە دەگرىت لەوهى
ئەوهى كە کۆنۈوه درىزە بە زيانى خۆى بادات و بىنېتىمە. كەوانە مۆدیرن ئەو نوييەكى كە كۆتايى بە كۆنەك
هيناوە بەر لەوهى خۆيشى كۆن ببىت لەلايمەن نوييەكى ترەوه كۆتايى پى دەھىنرېت.

ئەم بنەمايە كە بنەمايەكە مروقىيەمە لەگەل پەيدابۇونى مروقىدا بۇونى ھەيە، نەك هەر ئەوه ئەمە ئەو بنەمايەمە
كە مروق لە زىندومەركانى تر جىادەكتەمە. بنەماي گورىنى نهرىتە مروقىيەكان بنەمايەكە تۇنلىقچىيە
مروققىتى مروق لەو بنەمايەدا پەنھانە. ئەم بنەمايە ھەر لە مروقىدا كارى خۆى ناكات لە سروشتىشدا كارى
خۆى دەكتات. شىۋەمى مروقەكان شىۋەمىكى دوپاتنەبۇوهەمەپە ھەر مروققىك بەشىۋەمىك ھاتووته بۇون كە
شىۋەمىكى ناوازەمە جىاوازە لە شىۋەمى ھەممۇ ئەمە مرفانە كە لە سەردىمەكە خۆيدا ھەن و جىاوازە لە
شىۋەمى ھەممۇ ئەمە مروققانە كە لە پیش خۆيدا ھەن و لە دواى خۆيشەمە دىن. ھەر مروققىك بۆ خۆى
تابلوەكى سەربەخۆيە.

بۆيە گەر مۆدیرنەتى ئەو بنەمايە بىت لە بۇونى بايلۇجيانە مروقىدا رىيگە بىگرىت لەوهى لە پەيدابۇونى ھەر
مروققىدا شىۋەمى مروققىكى تر دوپات بېيتەمە و ابکات ئەو مروققە دىتەبۇون شىۋەكە دوپاتبۇونەمە
شىۋەمى ھىچ مروققىكى پیش خۆى و دواى خۆيشى نېبىت، ئەوه دەتوانىن بلىيەن مۆدیرنەتى بنەمايەكە كە لە
بۇونى سروشتىانە مروقىدا ھەمەپە رىيگە ھەمەپە شىۋەمى ھەمەپە رىيگە لە مروقەكان خۆى دوپاتبەكتەمە
ئەو مروقەش كە دىتەبۇون لەگەل ھاتنەبۇونى خۆيدا شىۋەمىكى نوبى لەگەل خۆيدا دەھىنە كە شىانى
دوپاتبۇونەمە لە پەيدابۇونى ھىچ مروققىكى تردا نېيە.

ئەو بنەمايە كە لە پەيدابۇونى سروشتىانە مروقىدا بھېن ويسىت و ئاڭايى مروق و بە شىۋەمىكى جەبرى
كارى خۆى دەكتات، بەھەمان شىۋە لە پەيدابۇونى ئەو نهرىتەنەشدا بە شىۋەمىكى ئىختىيارى كارى خۆى دەكتات
كە مروق لە ژيانى خۆيدا بۆ كردنى كارىك پەيرەوبىيان لىنىدەكتات. لەوانەمە زمانى مروقىي وەك نهرىتى
قسەكىرىنى مروق يەكىك بىت لە باشتىن نموونەكانى كاركىرىنى ئەو بنەمايە كە بنەماي داهىنائى شىۋەكان
و نهرىتەكانە.

لە سەرتاي پەيدابۇونى مروققایەتىدا دەتوانىن گۈرمىمانە يەك نهرىتى زمانى بكمىن كە مروققایەتى لە سەرتاي
پەيدابۇونى خۆيدا دايھىناؤھو قسەي پىكىر دووه. گەر ئەوهش لەبەر چاوبگەرین لە شوينە جىاجىاكانى گۆزە دەيدا

له سهرتادا چهند مرۆڤتىك پەيدابۇون، ئەوه دەتوانىن گۈریمانەي ئەوه بىكەين لە هەر شوئىنىڭ لەو شوئىنانەدا ئەوه مرۆڤانە نەرىتىكى زمانىيىان بۇ قىسەكىردى خۆيان داهىناوه. بەلام ھەرىيەك لەو گروپانە دواى تىپەرىيى كات و زۆربۇونىان ئەو نەرىتىه زمانىيىى كە بۇ قىسەكىردىن دايىن ھېنىاوه وەك خۆى نەمماوتەمەوە لە نەرىتىكى زمانىيەوە بۇوه بە چەند نەرىتىكى زمانى جىاواز، تا واى لىھاتووه ئەو ھەممۇ زمانە جىاوازە پەيدابىن كە مرۆڤايەتى لەم سەردىمەدا وەك نەرىتى قىسەكىردىن بەكارىان دەھىتى و ھەرىيەكەشىان نمۇوونەيەكە لە داهىنانى نەرىتىكى زمانى نوى .

بەلام گەر ئەو نەرىتىه دەنگىيە وەرگەرين كە لە زىندەمەرەكانى تردا ھەمە ئەوه دەبىنин وەك نەرىتى زمانىيى مرۆڤ ئەو بنەماي نەرىتىداھىنانە لە پېشىتىمەوە نىيە تا بە درىزايى ئەو مىزۇوهى كە ئەو جۇرە لە زىندەمەر تىادا ژياوه نەرىتى دەنگى جۇراجۇر دابھىتى. بۇ نمۇونە چۆلەكەكان لەھەتەھى ھەن ھەر بەھەمان نەرىت دەجريبوىن .

گەر لە دروستكىردى شوئىنى ژيانى مرۆڤ لە سەردىمە جىاجىاكاندا رامىنن، ئەوه دەبىنن مرۆڤايەتى نەرىتى جىاجىاي بۇ بىناسازى داهىناوه لە ھەر سەردىمەكىدا و لەناو ھەر مىللەتكەدا نەرىتىكى بىناسازى جىاواز دەبىنن بەلام چۆلەكەكان لەھەتەھى ھەن ھەر بەھەمان نەرىت ھىلانەكانيان دروست دەكەنەوە .

بنەماي داهىنانى نەرىت لە مرۆڤدا كارى خۆى دەكات و ھەر لەو بنەمايەوە ئەم ھەممۇ نەرىتە جۇراوجۇرانە لە ژيانى مرۆڤايەتىدا ھاتۇونەتە ئاراوه .

ئەم بنەمايە لە ناو مرۆڤايەتىدا تا ئىستاش ھەر كارى خۆى دەكات و نەرىتى نوى دادەھىتى، ئىتىر ئەو نەرىتىنە نەرىتى قىسەكىردىن بەن يان نەرىتى بىركرىدنەوە بەن يان نەرىتى خواناسى بەن يان نەرىتى كۆمەلایتى. بۇيە گەر ئەوهى ناونراوه مۆدىرنىتى ئەو بنەمايە بىت، ئەوه بنەمايەكە ھەر لەگەل پەيدابۇنى مرۆڤدا ھەمە و كارى خۆى دەكات و بنەمايەك نىيە كە پىشتر لەناو مرۆڤدا كارى نەكىرىدىت و مرۆڤى رۆژئاوابى ئەو بنەمايە لە مرۆڤدا دۆزبىيەتەمەوە چالاکى كردىت.

ئەو بنەمايە لە داهىنانى شىۋەھى نوى ئەو مرۆڤانەدا كە پەيدا دەبن بەبى ويسىتى مرۆڤ كارى خۆى دەكات و ھەميشە لە كاردايە. بەلام ئەو بنەمايە لە داهىنانى نەرىتىك لە نەرىتە مرۆييەكانى ناو مىللەتكە ئىتىر نەرىتەكە زمانى بىت يان ھونھەرى بىت يان ئائىنى .. ھەت خۆى بە شىۋەھەكى سروشتى كارا نىيەمە ھەميشە لە كاردا نىيە، كارابۇنى ئەو بنەمايە بۇ داهىنانى نەرىتىكى نوى وابەستىمە بە ھوشياربۇونەوە مرۆڤ بەخۆى و بىركرىدنەوە لە بۇونى خۆى ئەو نەرىتىنە كە بۇ ژيان لە دەرەوە خۆى وەرىگەرتوون .

مانەوە دۇوپاتبۇونەوە نەرىتىكى دىارييکراو بەھۆى كارانبۇونى ئەو بنەما نەرىتىداھىنەوە كە لەناو ئەو مىللەتكەدا ھەمە، ھۆكارى كارانبۇونەكەشى ئەوهى كە ئەو مىللەتكە يان ئەو خىلە ھوشياريان بە بۇونى خۆيان

نیبو نهکه توونمته ناو بیرکردنمه له ئوهى كه ئوهى له ژيانى خوياندا دەيکەن چىبەو بۇ دەيکەن. ئوان هەر خەيالىان لاي ئوهى چۈن بتوانن پىداويسىتىھەكانى مانەۋەيان دابىن بىمن .

ئەو مرۆڤانەى كە ژيان تەنها لە بەدەستەنەنەن پىداويسىتىھەكانى خوياندا دەبىنن ژيانىان لە ژيانى مرۆپى دوور دەكەۋىتىمەوە لەلايەكى ترىشەوە لە ژيانى زىندەمەركانى تر نزىك دەكەۋىتىمەوە كە سروشت ناچارى كردوون بەو نەرىتە بېزىن كە بۇي داناون .

ئەو مرۆڤانەى كە ژيانىان بەو شىوهى بەسەر دەبىن ئەو نەرىتەنەى لە باوانەكانىانەوە بۇيان ماوەتمەوە بە نەگۈرى دەمەننەوە هىچ گۈرانىك بە خويانەوە نابىنن. ئەو نەرىتەنە تەنها نەوە بە نەوە لەپرۇسەيمىكى كۆمەلەيتىدا وەك خويان دەگوازرىنەوە خاسىمەتى ئەو نەرىتە سروشتىھە وەردەگەن كە نەرىتى زىندەمەركانە .

ئەمە لە خىلە سەرتاييانەدا كە لە سەددەي بىستىدا دۆزراونەتىمەوە ئەنترۆپۇلوجىستەكان لىكۈلىنەمەيان لە بارەوكەردوون دەبىنرىت. ئەو خىلانە نەرىتەكەيان وەك نەرىتى سروشتى زىندەمەركان وەك خۆى بۇ سالانىكى زۆر ماوەتىمەوە هىچ گۈرانىكى ئەوتۇرى بە خۆيەوە نېبىنيووە. ئەمەش بەھۆى كارانەبۈونى ئەو بنەماپەويە كە لە مرۆڤدا نەرىتەكان دادەھېنى .

ئەو خىلانەى لەودۇخە دەردىچەن و هوشىيارى بە بۇونى خويان پەيدا دەكەن و دەكەونە بيركىردىمە، بنەماى نەرىتىداھېنەن لە ناوياندا كارا دەبىت و نەرىتى نوى لە ژيانى خوياندا دادەھېنن و نەرىتە كۆنەكان جى دەھېلىن. بەلام ئەو خلائىنە كە ناكەونە ناو هوشىيارى بە بۇونى خويان و بيركىردىمە لەوەى كە دەيکەن، ئەو بنەمايە لە ناوياندا كارا نابىت و بەھۆى ئەمەشەوە ئەو نەرىتە كە لە باوانە دېرىنەكانىانەوە بۇيان ماوەتىمەوە هەر وەك خۆى پەيرەوى دەكەن و هەتا مردىيان پېيىمەوە پابەند دەبن.

بهشی شهشهم کورد و مودیرنیتی

میلله‌ته زیندووهکانی ناو میژووی مرؤفایه‌تی ئهو میلله‌تائمن که به‌هۆی هوشیار بیوونه‌ویان به بیوونی خویان و بیرکردن‌ههیان لمه‌هی که ئهو ژیانه‌ی پیی ده‌زین ژیانی خویانه‌و تەعنها خویان لیئی بھرپرسیارن ئهو بنمایه‌ه لە ناویاندا کارابووه نمریتی نوییان بۆ ژیانی خویان داهیناوه جاری واش هەبتو ئهو نمریتائنه لەلایەن میلله‌تائنى دھوربەره وەرگیراون و پەپرەوکراون بەممەستى ئههی که خویان بەرزکەن‌هه بۆ ئاستى ئهو میلله‌تەی که نمریتەکەی داهیناوه. لە کاتیکدا وەرگرتنى ئهو نمریتە داهینراوانه بۆ ئهوان نەك هەر ئهو بنمما نمریتداهینە ناو خویان کاراناكات بەلکو واى لیدهکات که لە کارکردنی خویشی بکەویت.

رۆژئاواییه‌کان لە قۇناغیکى میژووی دیاریکراودا ئهو هوشیار بەبیوونی خویان لە ناویاندا سەرھەلدەرات و ئهو سەردەمەش که ئهو هوشیار بییه لېیمە دەستپىدەکات بە سەردەمی رىنساس ناویدبەن، ئەمەش بە‌هۆی دەرچۈننیان‌ههیه لە نمریتى رۆمانى و گەران‌ههیان بۆ نمریتە ناوجەمییه‌کانی خویان و گەشمەپىدانیان. سەردەمی مۆدیرن ھېچ نېيە جگە لە کارابوونی ئهو بنمایه‌ه لە ناو میلله‌ته ئەورپیه‌کاندا بە‌هۆی ئهو هوشیار بییمە کە لە سەردەمەدا بە خویان پەيدا دەکەن و لە نمریتە زمانیيە لاتىنييەکەمە نمریتەکانی ترى رۆمانیيەکان دەردهچن و بە شوين دۆزىن‌هه نمریتىکى تايىمت بە خویان دەگەرین.

گەر مۆدیرنیتى ئهو بنمما نمریتداهینەو کارابوونی ئهو بنمایه بىت لە ناو میلله‌تىکدا بۆ داهینانی نمریتەکانی خۆی و پەرەپىدانیان، ئهه سەردەمی مۆدیرن کە سەردەمیکى رۆژئاواییه کارابوونی ئهو بنمایمە لە ناو میلله‌تە رۆژئاواییه‌کانداو ئەمەش لە ناو میژووی مرؤفایه‌تی يەكمەجار نېيە ئهو بنمایه لە ناو میلله‌تىکدا يان چەند میلله‌تىکدا کارا بىت، بەلکو بەر لە سەردەمی مۆدیرن ئهو شارستانیتائەنی کە ھەبۇون بە شارستانیتە رۆمانیيىشەوە ھەمموۋيان بەرھەمی کارابوونی ئهو بنمایەن لە ناو ئهو میلله‌تمدا کە ئهو شارستانیتە بەمەوە ناسراوه.

بۆيە مۆدیرنیتى وەك بنمای داهینانی نمریتى نوئى تايىمت نېيە بە میلله‌تائنى رۆژئاوا بەلکو بنمایەکى مرؤفیيە و چۆن لە بیوونی مرؤفیيکى رۆژئاوایدا ھەمە ئاواش لە بیوونی مرؤفیيکى ناو ئهو خىلە سەرتايانەشدا بە چالاک نەکراوی ھەمە کە ژیانیان بەپىی کۆمەلە نمریتىک دەگۈززەرېن کە تەمەنیان ھەزار سال زىاترە. بە‌هۆی ئهو هوشیار بییمە کە لەسەدە شانزەو حەقىدە لەلای میلله‌تە رۆژئاواییه‌کان سەرھەلدەرات ئهو بنمای داهینانی نمریتە لەناویاندا کارا دەبىت و كۆمەلە نمریتىکى نوئى دادەھىنن کە بەر لە ھەمموۋيان نمریتى بیرکردن‌ههیه لە مرۆف و لە جىهان.

دیکارت و فرانسیس بیکون ئهو دوو بیرمەنده ئەورپییمن کە بەھۆی ھوشیاریان بە بۇونى خۆیان ھەریەکە لەلای خۆیەوە دەیەویت لە نەرتی گریکی بەلاتینی کراو سەدەکانی ناواراست دەرچیت و نەرتیکی نوئى بۆ بیرکردنەوە بەئىتتە ئاراوه .

كارابونى ئەم بنەمايە لەناو مىللەتە رۆژئاوایيەكەنداو داهىنانى نەرتیکى نوئى بۆ بیرکردنەوە لە دواى كارابونى ئەم بنەمايەوە دېت لە ناو مىللەتە گریکيەكەنداو داهىنانى فەلسەفە وەك نەرتیکى بیرکردنەوە كە بەر لە خۆیان بۇونى نەبۇوە .

بۆيە كارابونى ئەم بنەمايە بۆ داهىنانى نەرتیەكان و بەر لە ھەمووشيان نەرتی بیرکردنەوە، تەنھا پەيەندى بە مىللەتە رۆژئاوایيەكەنەوە نېيەو بەر لەوانىش لەناو مىللەتەكانى ترى جىهاندا بەھۆي ھوشیاربۇونەوە بە بۇونى خۆیان ئەم بنەمايە كارابۇوە نەرتیکى بۆ بیرکردنەوەيان داهىناوە دواى داهىنانى ئەم نەرتیەكانى تريش داهىنراون و بە ناو ئەم مىللەتەنەشدا بلاو بۇونەتەوە كە خۆیان داهىنەری ئەم نەرتیانە نەبۇون .

بۆ نموونە نەرتی بیرکردنەوە گریکى لە گەردوون و لە مرۆڤ و لە كۆملەگا نەرتیتىكە كە دواتر لەلایەن مىللەتە موسىمانەكان و مىللەتە مەسيحىيەكانى رۆژئاوەوە وەردەگىرېت، بەرھەمى كارابونى ئەم بنەمايە لەناو گریکەكاندا. ئەمە لە سەدەي شانزەدا لەناو مىللەتە رۆژئاوایيە ئەورپىيەكاندا روودەدات گۈرىنى نەرتی گریکيەكەي بیرکردنەوەيە بە نەرتیکى نوئى كە دواتر زانستە ئەورپىيەكانى سەرەدمى مۇدىرنى لىدەكمۇيتىمەوە .

دەتوانىن بلىيەن يەكەمجار لەلای رۆژئاوایيەكان ئەم بنەما نەرتداھىنە بۇونەتە جىيگەي بیرکردنەوەوە تىپامان. بەلام تا ئەم ساتە و مەختىش تىيگەيشتنىكى وەرد لە بارەي كارابونى ئەم بنەمايەو چۈنۈتى داهىنانى نەرتىەكانەوە لەلایان بۇونى نېيەو ھەتا ئەم بنەمايەش لىكۈلەنەوە وردى لە بارەوە نەكىرىت تىيگەيشتن لە مۇدىرنىتى و مۇدىنیزم و مۇدىنایزەيشن ھەر بە لىيلى دەمەننەتىمەوە .

لە كىتىبى (بۇونى نەتەوەيى كورد) و دواترىش لە وانەكانى (ئايدياي نەتەوە لە فەلسەفەي ئەلمانىدا) ئەمەم رۆشنىركدووەتەوە رۆژئاوایيەكان لەسى رەوانگەي جىاوازەوە لە نەتەوە دەروان، ھەر رانگەيمەك لەو روانگانە مەحكومە بە بنەمايەك. فەيلەسۋافانى ئەلمان لە عەقلىمە بىر لە نەتەوە دەكەنەوە و لە بیرکردنەوە ئەواندا نەتەوە بەرھەمى دىالىكتىكى نىوان عەقل و سروشتى ئەم خەلکەيمە كە دەبن بە نەتەوە. بەلام بىرمەنە فەرنىسيەكان لە سروشتەوە بىر لەنەتەوە دەكەنەوە نەتەوەش بە بەرھەمى دىالىكتىكى نىوان سروشت و مادە دەبىن. بەلام بيركىرىنەوە ئەنگلۆساكسۇنى لە مادەوە بىر لە نەتەوە دەكاتەوە و نەتەوە لەلای دروستەكىرىت و بەرھەمى دىالىكتىكى نىوان مادەو سروشتە. بەلام ھەریەك لە عەقل و سروشت و مادە لەلای ھېچىان بەجىاڭرىنەوەيەكى وردى جىانەكراونەتەوە .

لای هیگل عهقل و سروشت به تیکه‌لی باشدکرین و ئهوش که له دیالیکتیکه‌که دهکریته دمر هوه ماده‌یه . لای بیرمندیکی فرننسی واه گوستاف لوپونیش یان لای روسو ماده سروشت به تیکه‌لی باسکراون و جیاکردن‌نه‌وهیان له يەكترى ئاسان نىيە . لای هردووكىشيان عهقل دەخريته دمر هوه دیالیکتیکه‌که . بيركىردن‌نه‌وهى ئەنگلۆساكسۇنىش له نەتموھ که دواتر له تىورى ناسىيونالىزما بۇ نەتموھ دەردەكمەۋىت، که گوزارشته له زالبۇونى ئەھوھى کە مادى و تەكىنېكىيە بەسەر ئەھوھدا کە سروشتىي و ھونھىيە . لەم تىوردا ھەم ئەھوھى سروشتىيە دەردەكرىت ھەم ئەھوھى عەقلىيە دەردەكرىت . ئەم جياوازىيە رىشمەيانه کە له بيركىردن‌نه‌وهى رۆژئاوابىدا ھەن ھەر له بيركىردن‌نه‌وهى له نەتموھ دەرناكەمەۋىت بەڭكوله بيركىردن‌نه‌وهى له مۆدىر نىتىش دەردەكمەۋىت .

كاراکىردى ئەم بەنەما نەرىتىداھىنەنى ناو مىللەتكان پەمۇندى بەھو سى توخمەھو ھەمەھ و اتە عهقل و سروشت و مادە . عهقل سەچاوى ئەم فرمانانەمە کە بەھو نەرىتىه نوييە جىيەجى دەبن و سروشت سەرچاوهى ئەم چۈنۈيەتىانەمە کە بۇ جىيەجىبۇونى فرمانەكانى عهقل دايىنەھىنەن و مادەش ئەم فرمانەمە کە عهقل دەيدات و سروشت چۈنۈتى و دەيھاتەکەمە بۇ دادەھىنەن لە خۇيدا شىۋوھىگىرى دەكەت و لەواقعا بەھۆى ئەممەھ جىيەجى دەبىت .

كاتىك يەكىن لەم سى بەنەمايە لە پرۆسمە داھىنەنى نەرىتەكەدا ئامادەمە ئامادەبىيەکى تەھاوايى نىيە ئەم نەرىتەکە لەواقعى ئەم مىللەتمەدا پەيدا نايىت . بۇيە بۇ تىيگەيشتن لەم بەنەمايە بۇ تىيگەيشتن لە پرۆسمە پەيدابۇونى نەرىتە نوييەن دەبىت رەچاوى ھەرسى بەنەماكەمە پەيدابۇونى نەرىتەکە بىرىت .

هابرماس بە پشت بەستن بە هيگل مۆدىر نىتى و پىناسە دەكەت کە پرۆژەمە کە ھەمىشە تەھاونەکراوه، ئەممەش بۇ رەتكىردن‌نه‌وهى بۇچۇونى بىرمەندە فەرەنسىيەكەنبوو کە پېيىان وابۇو مۆدىر نىتى كۆتاپىي پېھاتووھو ئىستا لە سەرەدمىيەکى ترداين کە سەرەدمىي پۇست مۆدىر نىتىيە .

هابرماس بۇ ئەممەش پشت بە وانەكانى فەلسەفە مىزۇوی هيگل دەبەستىت کە باس لە گەشتى روھى جىهان دەكەت و پىيى وايە روھى جىهان لە ئىرانەھو ھەلھاتووھو لە سەرەدمى گەركىدا لەلای گەركىيەكان گەيشتووھتە ناوهراستى پەرسەندى خۆى و لە مەسيحەيەتى ئورپىشدا گەيشتووھتە كۆتاپىي گەشتەكەمە . بەلام هابرماس لە باسکردنى مۆدىر نىتى لای هيگل تەنھا باسى قۇناغى سېھەمى دەركەوتى روھ دەكەت كە دەركەوتىيە لە ناو جىهانى مەسيحى-چەرمەنيدا . ئەھوھى کە كىشەمە بۇ هابرماس دروستكىردووھ ئەھوھى بۇ باسکردنى مۆدىر نىتى گەروانەھو بۇ وانەكانى فەلسەفە مىزۇو لە كاتىكدا باسکردنى ئەم بەنەمايە لای هيگل لە راستىدا لە كىتىبى مىزۇوی فەلسەفەدا بە رۆشنى دەردەكمەۋىت . ئەھوھى لە شويندا کە هيگل باس لە فەلسەفە جياوازەكان و يەكبۇونى فەلسەفە دەكەت . ئەم لە كىتىبەدا ئەھوھى رۆشىن دەكەتەھو کە ھەر فەلسەفەمەك ھى سەرەدمەكەمە خۆيەتى و فەلسەفە جياوازەكانىش ھەر ھەمموۋيان يەك فەلسەفەن .

لېرەدا ھەولەدەم ئەو روون بىكمەھو كە لىكدانەھو ھىگل و بۇدىلىرى بۇ مۆدىرنىتى ھەر جياوازىيەكەمى لەمدا نىيە كە ھىگل وەك كاراکىردى ئەو بنەما نەرىتىداھىنە لە ناو مىزۋودا باس لە مۆدىرنىتى دەكات بەلام بۇدىلىرى باسى ھەمان بنەما دەكات لە ناو ھونھۇ شىعىدا، بىلکو لىكدانەھو ئەم دوانە بۇ ئەو بنەما يەو كاراکىردى جياوازىيەكى رىشەبىي ھەيمە ئەم جياوازىيە رىشەبىيەش ھەر لە لىكدانەھو ھىگل و بۇدىلىرىدا نىيە بۇ بابەتىك كە مۆدىرنىتىيە، بىلکو جياوازىيەكى رىشەبىي لە نىوان بىركرىدنەھو فەرنىسى و ئەلمانىداو ئەمەش لە بىركرىدنەھو ھەردوو لادا بۇ بابەتكانى تر دىيارە بۇ نموونە بۇ بابەتى نەتەھو باپتى زمان .

ھەندىم .

بهشی شهشم کورد و مودیرنیتی

میلله‌ته زیندوووهکانی ناو میزروی مرؤفایه‌تی ئهو میلله‌تاهنون که به‌هۆی هوشیار بیوونوهیان به بیونی خۆیان و بیرکردن‌موهیان لمه‌هی که ئهو ژیانه‌ی پیی دەزین ژیانی خۆیان‌مو تەنها خۆیان لیئی بمرپرسیارن ئهو بنهمایه له ناویاندا کارابووه نهریتی نوییان بۆ ژیانی خۆیان داھیناوه جاری واش هەبیو ئهو نهریتانه لەلاین میلله‌تائی دوربەرهو وەرگیراون و پەیرەوکراون بەمەبستى ئهومی که خۆیان بەرزکەن‌مو بۆ ئاستى ئهو میلله‌تەی که نهریتەکەمی داھیناوه. له کاتیکدا وەرگرتنى ئهو نهریتە داھینراوانه بۆ ئowan نەک هەر ئهو بنهمما نهریتداھینەی ناوخۆیان کاراناكات بەلکو واى لىدەكات که له کارکردنی خۆیشی بکەویت.

رۆژئاواییه‌کان له قۇناغىکى میزروی دیارىکراودا ئهو هوشیاره بەبیونی خۆیان له ناویاندا سەرەمەددات و ئهو سەردەمەش که ئهو هوشیاریبیه لىيەمە دەستپېدەكەت بە سەردەمی رېنساس ناویدەبەن، ئەمەش بە‌هۆی دەرچۈنیان‌موهی له نهریتی رۆمانی و گەران‌موهیان بۆ نهریتە ناوچەبیه‌کانی خۆیان و گەشەپېدانیان. سەردەمی مۆدېرن ھىچ نېيە جگە له کارابوونی ئهو بنهمایه له ناو میلله‌تە ئەورپیه‌کاندا بە‌هۆی ئهو هوشیاریبیمە کە لە سەردەمەدا بە خۆیان پەيداى دەکەن و له نهریتە زمانبیه لاتینیه‌کەم نهریتەکانی ترى رۆمانیه‌کان دەرمەچن و بە شوين دۆزىن‌موهی نهریتیکى تايیەت بە خۆیان دەگەرێن.

گەر مۆدیرنیتی ئهو بنهمما نهریتداھینەو کارابوونی ئهو بنهمایه بىت له ناو میلله‌تىکدا بۆ داھینانی نهریتەکانی خۆی و پەرەپېدانیان، ئەمە سەردەمی مۆدېرن کە سەردەمەنگى رۆژئاواییه کارابوونی ئهو بنهمایمی له ناو میلله‌تە رۆژئاواییه‌کانداو ئەمەش لە ناو میزروی مرؤفایه‌تی يەكمەجار نېيە ئهو بنهمایه له ناو میلله‌تىکدا يان چەند میلله‌تىکدا کارا بىت، بەلکو بەر لە سەردەمی مۆدېرن ئهو شارستانیتەنەی کە ھەبیون بە شارستانیتە رۆمانبیشەوە ھەممۇيان بەرەمە کارابوونی ئهو بنهمایەن له ناو ئهو میلله‌تەدا کە ئهو شارستانیتە بەمەوە ناسراوه.

بۆیە مۆدیرنیتی وەک بنهمای داھینانی نهریتى نوئى تايیەت نېيە بە میلله‌تائى رۆژئاوا بەلکو بنهمایمە کى مرؤبیه و چۆن لە بیونی مرؤفیکى رۆژئاوایدا ھەمیه ئاواش لە بیونی مرؤفیکى ناو ئهو خیلە سەرتايان‌شدا بە چالاک نەکراوی ھەمیه کە ژیانیان بەپىی كۆملە نهریتیک دەگۆزەرەن کە تەممەنیان ھەزار سال زیاترە. بە‌هۆی ئهو هوشیاریبیمە کە لەسەدە شانزەو حەفەدە لەلای میلله‌تە رۆژئاواییه‌کان سەرەمەددات ئهو بنهمای داھینانی نهریتە لەناویاندا کارا دەبىت و كۆملە نهریتیکى نوئى دادەھىن کە بەر لە ھەممۇيان نهریتى بیرکردن‌موهیه و له مرۆڤ و له جىهان.

دیکارت و فرانسیس بیکون ئهو دوو بیرمەنده ئەورپییمن کە بەھۆی ھوشیاریان بە بۇونى خۆیان ھەریەکە لەلای خۆیەوە دەیەویت لە نەرتی گریکی بەلاتینی کراو سەدەکانی ناواراست دەرچیت و نەرتیکی نوئى بۆ بیرکردنەوە بەئىتتە ئاراوه .

كارابونى ئەم بنەمايە لەناو مىللەتە رۆژئاوایيەكەنداو داهىنانى نەرتیکى نوئى بۆ بیرکردنەوە لە دواى كارابونى ئەم بنەمايەوە دېت لە ناو مىللەتە گریکيەكەنداو داهىنانى فەلسەفە وەك نەرتیکى بیرکردنەوە كە بەر لە خۆیان بۇونى نەبۇوە .

بۆيە كارابونى ئەم بنەمايە بۆ داهىنانى نەرتیەكان و بەر لە ھەمووشيان نەرتی بیرکردنەوە، تەنھا پەيەندى بە مىللەتە رۆژئاوایيەكەنەوە نېيەو بەر لەوانىش لەناو مىللەتەكانى ترى جىهاندا بەھۆي ھوشیاربۇونەوە بە بۇونى خۆیان ئەم بنەمايە كارابۇوە نەرتیکى بۆ بیرکردنەوەيان داهىناوە دواى داهىنانى ئەم نەرتیەكانى تريش داهىنراون و بە ناو ئەم مىللەتەنەشدا بلاو بۇونەتەوە كە خۆیان داهىنەری ئەم نەرتیانە نەبۇون .

بۆ نموونە نەرتی بیرکردنەوە گریکى لە گەردوون و لە مرۆڤ و لە كۆملەگا نەرتیتىكە كە دواتر لەلایەن مىللەتە موسىمانەكان و مىللەتە مەسيحىيەكانى رۆژئاوەوە وەردەگىرېت، بەرھەمى كارابونى ئەم بنەمايە لەناو گریکەكاندا. ئەمە لە سەدەي شانزەدا لەناو مىللەتە رۆژئاوایيە ئەورپىيەكاندا روودەدات گۈرىنى نەرتی گریکيەكەي بیرکردنەوەيە بە نەرتیکى نوئى كە دواتر زانستە ئەورپىيەكانى سەرەدمى مۇدىرنى لىدەكمۇيتىمەوە .

دەتوانىن بلىيەن يەكەمجار لەلای رۆژئاوایيەكان ئەم بنەما نەرتداھىنە بۇونەتە جىڭەمى بیرکردنەوەوە تىپامان. بەلام تا ئەم ساتە و مەختىش تىيگەيشتنىكى وەرد لە بارەي كارابونى ئەم بنەمايەو چۈنۈتى داهىنانى نەرتىەكانەوە لەلایان بۇونى نېيەو ھەتا ئەم بنەمايەش لىكۈلەنەوە وردى لە بارەوە نەكىرىت تىيگەيشتن لە مۇدىرنىتى و مۇدىنیزم و مۇدىنایزەيشن ھەر بە لىيلى دەمەننەتىمەوە .

لە كىتىبى (بۇونى نەتەوەيى كورد) و دواترىش لە وانەكانى (ئايدياي نەتەوە لە فەلسەفەي ئەلمانىدا) ئەمەم رۆشنىركدووەتەوە رۆژئاوایيەكان لەسى رەوانگەمى جىاوازەوە لە نەتەوە دەروان، ھەر رانگەمىك لەو روانگانە مەحكومە بە بنەمايەك. فەيلەسۋافانى ئەلمان لە عەقلىمە بىر لە نەتەوە دەكەنەوە و لە بیرکردنەوە ئەواندا نەتەوە بەرھەمى دىالىكتىكى نىوان عەقل و سروشتى ئەم خەلکەمە كە دەبن بە نەتەوە. بەلام بىرمەنە فەرنىسيەكان لە سروشتەوە بىر لەنەتەوە دەكەنەوە نەتەوەش بە بەرھەمى دىالىكتىكى نىوان سروشت و مادە دەبىن. بەلام بيركىرىنەوە ئەنگلۆساكسۇنى لە مادەوە بىر لە نەتەوە دەكەنەوە و نەتەوە لەلای دروستەكىرىت و بەرھەمى دىالىكتىكى نىوان مادەو سروشتە. بەلام ھەریەك لە عەقل و سروشت و مادە لەلای ھېچىان بەجىاكردىنەوەيەكى وردد جىانەكراونەتەوە .

لای هیگل عهقل و سروشت به تیکه‌لی باشدکرین و ئهوش که له دیالیکتیکه‌که دهکریته دمر هوه ماده‌یه . لای بیرمهندیکی فرننسی واه گوستاف لوپونیش یان لای روسو ماده سروشت به تیکه‌لی باسکراون و جیاکردننه‌هیان له یەكترى ئاسان نیبیه . لای هردووکیشیان عهقل دهخیریته دمر هوه دیالیکتیکه‌که . بیرکردننه‌هی ئەنگلۆساکسونیش له نەتموه که دواتر له تیورى ناسیونالیزما بۇ نەتموه دەردەکەمۆیت، که گوزارشته له زالبۇونى ئەوهی که مادى و تەكىنیکییه بەسەر ئەوهدا که سروشتیی و ھونھرییه . لەم تیوردا ھەم ئەوهی سروشتییه دەردەکریت ھەم ئەوهی عەقلىیه دەردەکریت . ئەو جیاوازییه ریشمیانه که له بیرکردننه‌هی رۆژئاوابیدا ھمن ھەر له بیرکردننه‌هی له نەتموه دەرناكەمۆیت بەلکوله بیرکردننه‌هی له مۆدېر نیتیش دەردەکەمۆیت .

كاراکردنی ئەو بنەما نەرتىداھىنى ناو مىللەتكان پەيوهندى بەھو سى توخمەوه ھەمیه و اتە عهقل و سروشت و مادە . عهقل سەچاوى ئەو فرمانانمیه که بەھو نەرتىنه نويیه جىيەجى دەبن و سروشت سەرچاوهى ئەو چۈنۈيەتىانمیه کە بۇ جىيەجىبۇونى فرمانەكانى عهقل دايىنەھىنى و مادەش ئەو فرمانەی کە عهقل دەيدات و سروشت چۈنۈتى و دەيھاتەکەی بۇ دادەھىنى له خۇيدا شىۋوھىگىرى دەکات و لەواقعا بەھۆى ئەممەوه جىيەجى دەبىت .

كاتىك يەكتىك لەو سى بنەمايە لە پرۆسمى داھىنانى نەرتىكەدا ئامادەمەن ئەنەن ئامادەبىيەکى تەواوى نیبیه ئەو نەرتىمەکە لەواقعى ئەو مىللەتمەدا پەيدا نابىت . بۆيە بۇ تىگەيشتن لەو بنەمايە بۇ تىگەيشتن لە پرۆسمى پەيدابۇونى نەرتىنەن دەبىت رەچاوايى ھەرسى بنەماكەی پەيدابۇونى نەرتىمەکە بکریت .

هابرماس بە پشت بەستن بە هيگل مۆدېرنىتى و پىناسە دەکات کە پرۆژەمەکى ھەمىشە تەواونەکراوه، ئەممەش بۇ رەتكەرنەھى بۇچۇونى بيرمەندە فەرەنسىمەكانبۇو کە پىييان وابۇو مۆدېرنىتى كۆتاپى پىھاتۇوھو ئىستا لە سەرەمەنگى ترداين کە سەرەمەن پۇست مۆدېرنىتىيە .

هابرماس بۇ ئەممەش پشت بە وانەكانى فەلسەفە مىزۇوی هيگل دەبەستىت کە باس له گەشتى روھى جىهان دەکات و پىي وايھ روھى جىهان له ئىرانەوه ھەلھاتۇوھو لە سەرەمەن گرىكىدا لەلای گرىكىمەكان گەيشتووھتە ناواراستى پەرسەندى خۆى و لە مەسيحەتى ئورپىشدا گەيشتووھتە كۆتاپى گەشتەمەكە . بەلام هابرماس لە باسکردنى مۆدېرنىتى لای هيگل تەنھا باسى قۇناغى سېھەمى دەركەوتى روھ دەکات كە دەركەوتىتى لە ناو جىهانى مەسيحى-چەرمەنيدا . ئەوهى کە كىشە بۇ هابرماس دروستكەردووھ ئەوهى بۇ باسکردنى مۆدېرنىتى گەروانەوه بۇ وانەكانى فەلسەفە مىزۇو لە كاتىكدا باسکردنى ئەو بنەمايە لای هيگل لە راستىدا لە كىتىبى مىزۇوی فەلسەفەدا بە رۆشنى دەردەکەمۆیت . ئەويش لەو شويندا کە هيگل باس لە فەلسەفە جیاوازەكان و يەكبوونى فەلسەفە دەکات . ئەو لە كىتىبەدا ئەوه رۆشن دەكاتەوه کە ھە فەلسەفەمەك ھى سەرەمەكەی خۆيەتى و فەلسەفە جیاوازەكانىش ھەر ھەمموپان يەك فەلسەفەن .

لېرەدا ھەولەدەم ئەو روون بىكمەھو كە لىكدانەھو ھىگل و بۇدىلىرى بۇ مۆدىرنىتى ھەر جياوازىيەكەمى لەمدا نىيە كە ھىگل وەك كاراکىردى ئەو بنەما نەرىتىداھىنە لە ناو مىزۋودا باس لە مۆدىرنىتى دەكات بەلام بۇدىلىرى باسى ھەمان بنەما دەكات لە ناو ھونھۇ شىعىدا، بىلکو لىكدانەھو ئەم دوانە بۇ ئەو بنەما يەو كاراکىردى جياوازىيەكى رىشەبىي ھەيمە ئەم جياوازىيە رىشەبىيەش ھەر لە لىكدانەھو ھىگل و بۇدىلىرىدا نىيە بۇ بابەتىك كە مۆدىرنىتىيە، بىلکو جياوازىيەكى رىشەبىي لە نىوان بىركرىدنەھو فەرنىسى و ئەلمانىداو ئەمەش لە بىركرىدنەھو ھەردوو لادا بۇ بابەتكانى تر دىيارە بۇ نموونە بۇ بابەتى نەتەھو باپتى زمان .

ھەندىم .

بهشی حهوتهم کورد و مۆدیرنیتى

هىگل كه باسى فەلسەفە دەكات پىيى وايە هەر لە سەرتايى سەرھەلدانى فەلسەفەمۇ كە لىكدانمۇ كە جىهانە بەپىيى بنەماي عەقل تا كۆتاىيى فەلسەفە يەك فەلسەفە بۇونى ھېيە ئەمە فەلسەفەمەش ئەمۇ كە فەلسەفە جياوازەكان تىايدا يەكىن. واتە لەناو ھەر فەلسەفەمەكى بەشەكىدا كە پەيوەستە بە زەمەنلى خۆيە كە فەلسەفە بۇونى ھېيە كە وەك ئەمە فەلسەفە بەشەكىدا كە زەمەنە كە فەلسەفەمەكى رەھايە لە زەمەن و لە فەلسەفەي ھەر سەددەمىكىشىدا ھەر خۆيەتى و لەشۈناسىدا لەكەمل خۆى و وەك فەلسەفە بەشەكىدا كە بۇونىكى راڭوزەر و بەسەرچوو ئىيە.

ئەمەش ئەمە دەگەيىنلى ھەر فەلسەفەمەكى سەردىمى كە فەلسەفەمەكى نوئىيە پىكھاتىمىكە لەمۇ كە ھەر دەمەنچەتەمەن ئەمە دەمەنچەتەمەن كە نوئىيە و بەسەرچوو و راڭوزەر .

گەمر لە لىكدانمۇ كە بۆدۈرىش بۆ مۆدیرنیتىي ھونمۇ رامىنن لە روالەتدا ھەمان ئەمە دەبىنن كە ھىگل لە بارە مۆدیرنیتىي فەلسەفەي ھەر دەكەت، بەلام گەر بە قۇولى لىي وردىبىنە كە سەردىمىيە كە سەرچوو دەبىتىمۇ مۆدیرنیتىي فەلسەفى كە بەرھەمەي بنەماي داھىنانى نەرىتەكانى بىرکەرنە كە عەقلييە لە دىالىكتىكى نیوان عەقل و سروشت دەكەمۈتىمۇ كە تىايدا عەقل و سروشت بىرىنىش بەنەفيكەرنە كە دەركەۋەنە ناو درەوشانمۇ خۆيان و فەلسەفە جياوازەكان وەك كۆملە نەرىتىكى عەقللى جياواز بۆ بىرکەرنە دەھىننەئار اوھ .

ئەمە دەمەنچەتەمەن كە ئەمە كە ئەمە كە ئەمە كە ئەمە كە سەرۋەتىيە، واتە ئەمە چۈنۈتىيە كە ھەمان ئەمە شىۋەگىر دەكەتە دەمەنچەتەمەن كە سەرۋەتىيە كە سەرۋەتىيە بە چۈنۈتىيە جياواز شىۋەگىر دەكەتە .

واتە ئەمە لە فەلسەفە جياوازاندا يەكە فەرمانەكانى عەقل ئەمە كە لە فەلسەفەندا جياوازە نەرىتى و دەبىننانى ئەمە فەرمانە عەقلىيەن. نەرىتەكە سروشت دايدەھىنى بۆ وەدىيەتى فەرمانە عەقلىيە كە .

فەلسەفە جياوازەكان لە لىكدانمۇ كە دەگەيىنلى بەرھەمەي دىالىكتىكى عەقل و سروشتىن، عەقل ئەمە دەبەخشىت بەو فەلسەفە كە دەيانکەتمەن كە بەمەك و سروشتىش ئەمە دەبەخشىت پېيان كە جيابىان دەكەتە لەيەك.

بۆدۈرىش كاتىك باسى مۆدیرنیتى دەكەت باسى ھەمان بنەماي نەرىتخۇلقارى دەكەت. لاي ئەمۈش كارى ھونمۇ دوولايەنى ھېيە لایەنلىكى راڭوزەر و گۆراو و بەسەرچوو لەكەمل لایەنلىكى ھەتاھەتايى و نەگۇر. ئەمە راڭوزەر لاي بۆدۈرىش ھەر ھەمان ئەمە كە لاي ھىگل راڭوزەر جياواز و گۆراو وابەستە كە بەسەرچوو، ئەمەش كە ھەردووكىان بە راڭوزەر و بەسەرچوو دەزانن ھەر ئەمە كە سروشت دەيدات،

و اته چونیه تبیه کانی و هدیه اتنی فرمانه کانن. به لام ئهوهی له ناو ئهو راگوزه رو بسمر چووهدا هم خویه تی و هتاهه تایی و نهگوره لای هنریه که بیان شتیکی جیوازه.

لای هیگل ئهوهیه که عهقیلیه به لام لای بودلیر ئهوهیه که مادیبیه ئهو یاسا نهگورانیه که حومکی لایه نی مادی کاره هونریه کان دهکن. بؤیه لای بودلیر مؤدیرنیتی که بنهمای خولقاندنی نهربیتیکی نوییه بؤ نیشاندانی جوانی بهره می دیالیکتیکی ئهوهیه که مادیبیه له گەمل ئهوهی که سروشتبیه. ئهوهش کە مادیبیه له هەممو کاره هونریه کاندا نهگوره و ئهوهش که سروشتبیه له ناو کاره هونریه کاندا ئهوهیه که گۇراو راگوزه رو دەبیت جىگە بؤ ئهوه چۈل بکات که له دوای خویه مو دېت.

بودلیر باس له دوو جۇر له هونرمهندى سەردەمەکەی خۆی دەکات، يەکیان بؤ ئهوهی کاریکی هونری بؤ خەلک نمايش بکات دەگەریتھو بؤ ئهو کاره هونریانه که له سەردەمە کۆنه کاندا بە تەكینیکی هونری بەرز کراون و دېت سەر له نوى وىنەیان دەکیشىتھو نمايشى دەکات. خەلکی لمبەر ئهوهی ئهو کاره کۆنانیان نەبىنیووه کارى ئەم هونرمهندە کە کاریکی تقلیدبیمۇ کىشانمۇ کاریکی هونری ترە، بە نوى دەزانن. نوییه چونکە جیوازه له کاره هونریانه کە وىنەکىشەکانی ئهو سەردەمە خویان کىشاویانن.

هونرمهندىکى تر هەمیه ناگەریت بە شوین کارى هونری ئهو هونرمهندانی کە بە نهربیتیکی رۆمانی يان نهربیتیکی رۆژھەلاتى جوانیان له نىگارەکانیدا نیشانداوه، بەلکو ھەولەدات بەو نهربیتە نیشاندانی جوانی کە بە سەردەمەکەی خۆيدا ھەمیه جوانی له نىگارەکانیدا نیشان بادات. ئەم هونرمهندە وەک هونرمهندەکەی تر بە شوین ئهو نىگاراندا ناگەریت کە بە نهربیتە کۆنمەکانی نیشانى دانى جوانی کىشراون تا وەک خویان بیانکىشىتھو، ئهو دەگەریت بە شوین شتیکدا کە دەگەریت لەمەدووا ناوی مۇدیرنیتى لى بىرىت.

مۇدیرنیتى بؤ ئهو هونرمهندە پۇختەکردنی ئهوهیه کە شاعیرانیه له چوارچىوھ مىژۇوبىيەکەی ئهو نىگاراندا کە لە سەردەمەکانی پېشىوودا کىشراون. کە ئەمەش پۇختەکردنی ئهوهیه کە هتاهه تاییه لەوھى کە راگوزه رو.

ئەمە ئهوه نیشاندەدان کە بودلیر مۇدیرنیتى دەگەریتىتھو بؤ ئهو توخمە کە له هونردا هتاهه تاییه به لام لەلایەکى ترەوھ مۇدیرنیتى دەگەریتىتھو بؤ توخمە راگوزه کە. و اته جاریک مۇدیرنیتى بەوھ دەزانىت کە هتاهه تاییمۇ جاریکىش بەوھى دەزانىت کە راگوزه رو، به لام دواتر جەخت لە سەر ئهوه دەکاتھوھ ئهوهی کە راگوزه رو دەبیت بە مۇدیرنیتى ناو بېرىت نەک ئهوهی کە هتاهه تاییه.

دەبیت لېردا بېرسىن بؤچى بودلیر جاریک ئهوه دەکات بە بنھما بؤ کاریکی مۇدیرن کە له کارى هونریدا هتاهه تاییمۇ جاریکىش ئهوه دەکات بە بنھما کە راگوزه؟ ئەمە بە روالت لېكىزبىيە له بؤچوونەکەی ئەمدا به لام گەر زىاتر وردىبىنھوھ لەوھ تىدەگەمین مەبەستى بودلیر لەوھى کە هتاهه تاییمۇ بنھما بۇونى مۇدیرنیتى هونریبىيە ئهوهیه کە له مامەلەکردنی له گەمل کاره هونریه کانى سەردەمەکانى پېشىوودا دەبیت لەوھ رامىنى کە

لەواندا هەتاھەتايىه نەك لەوەي كە راگۇزەرە بەلام بۇ ئەوەي نىڭارەكانى خۆي بکىشىت دەبىت ھەموو خەپالى لاي ئەوبىت كە راگۇزەرە سەردىمىيە نەك ئەوەي كە هەتاھەتايى و ناسەردىمىيە .

بۇيە لاي ئەم مۇدىرىنىتى ئەوەيانە كە لە كارە ھونھىرىيەكەدا راگۇزەرە لە دەستچوو و بەسەرچوو نەك ئەوەي كە هەتاھەتايىه. ئەوەي هەتاھەتايىه نە كۆنە نە نوييەر نە كۆنيش دەبىت و نەخۆيشى نوى دەكاتەوە، بەلام ئەوەي راگۇزەرە كۆن دەبىت و شىاوى ئەوەي تىايىه تازەيەك شوينى بىگرىتەوە. ئەوش كە راگۇزەرە ئەم نەرىتىمىيە كە بنەماي نەرىتىداھىنانى ئەم مىللەتە لە سەردىمەدا لە رىگەي ھونھەنداكانىيە بۇ نىشاندى جوانى لە سەردىمەدا دايدەھىنى .

ئەمەش ئەم دەگەيىنى كە لاي بۇدىر لە دىاليكتىكەدا كە مۇدىرىنىتى لە كارى ھونھىريدا دېنىتەبۈون دەبىت ئەوەي راگۇزەرە بەسەر ئەومدا سەركەۋىت كە هەتاھەتايىيە لە ناو خزىدا نەفى بىاتەوە. ئەوش لە دىاليكتىكەكەدا راگۇزەرەكە لېيمە سەرچاوه دەگرىت سروشتە بەم مانايىيە كە سەرچاوى بە خشىنى نەرىتەكانە .

بەلام ئەوەي كە هەتاھەتايىه لاي بۇدىر چىيە؟ عەقلە يان مادىيە؟ واتە دىاليكتىكەكە لە نیوان عەقل و سروشتادىيە يان مادە سروشتدا؟ بۇ دىاريكردنى ئەوەي كە لاي بۇدىر هەتاھەتايىه ھەر دەبىت بىگەرلىنىمۇھ بۇ خۆي .

ئەم لە بارەي ئەوەو ھونھەند دەبىت چۆن مامەلە لەگەل ئەم كارە ھونھىيەنەدا بىات كە بە نەرىتە كۆنە بەسەرچووەكان كىشراون دەلىت: ئەم شىتكى باشە لە كارى ھونھى نىڭاركىشە كۆنەكان بىكۈرلىتەوە بەلام لە پىناۋ فېربۇنى نىڭاركىشاندا. چونكە نىڭارە كۆنەكان كۆمەكى نىڭاركىشانى سەردىم ناكەن لە كىشانى وىنەي ئەم جلوبەرگانەدا كە لە سەردىمەدا باون. لېكۆلىنىمۇھ بەدواچوون بۇ ھونھى كۆن لاي ئەم تەنها دەبىت بۇ ھونھىكى پوخت و رىگاي گشتى وىنەكىشان بىت. ئەم ھونھەندە زىاتر لەو بچىتە ناو كارە ھونھىرىيە كۆنەكانمۇھ ئەم يادەورىيە لە ئىستىاي خزىدا ھېيەتى و پەيوەندى بە سەردىمەكەي خۆيەوە ھەيە لە دەستى دەدات .

ئەوەي بۇدىر ناوى دەنلىت هەتاھەتايى و ھونھى پوخت تەكىنە كە نەك ھونھى. تەكىنە كە نەك ھونھى بۇ نموونە نىڭاركىشان ئەوەيە كە دەتوانىن نىڭارى ھەرشىتكى پى بکىشىن ئىتەر ھەرچىيەك بىت و ھەر چۆنلەك بىت، واتە ئەوەيە كە لەم سەردىمەدا كامىرایەكى فوتۇ لە گرتى وىنەكاندا دەيقات .

گەر ئەم ھونھى پوخت بىت ئەم كارىكى ئامىرىيە ئامىرەكان ئەوكارە باشتىر لە ھەر ھونھەندىكى تر دەكەن. بەپىي ئەم دىاريكردنە بۇدىر بىت نىڭاركىشان لە ئىستادا پىۋىستى بە مەرۆڤ نېيە چۈونكە مەرۆڤ ئامىرىكى دروست كردووه لە خۆي باشتىر دەتوانىت وىنەي ئەم بکىشىت كە لەسەردىمەكەي خۆيدا ھېيە .

ئەوهى كە ئامېرىنىڭ دەيکات ئەوهى كە مادىيە مەحڪومە بە ياسا نەگۇرەكانى مادە. لە نىڭاركىشاندا پەيرەوكردىن لەو ياسايانە وا لە نىڭاركىشىڭ دەكمەن كە بۇ كىشانى وينەى هەر شتىك بزانىت چۈن رەنگەكان بەپىي ياسا فىزىكىيەكانى تىشك و تىشكدانەوە دابىش بكت بۇ ئەوهى ئەوهى تىبا دەركەمۇيت كە ھەبىه. بەلام ئەوهى كە بۇدىلىر پرسىيارى لە بارەوە ناكات بابىتى نىڭارەكمىه، واتە ئەوهى كە نىڭاركىشىڭ وينەى دەكىشىت.

ئەو هيچمان لە بارەي ئەوهى پېنالىت نەرىتەكانى نىشاندانى جوانى سەرددەمە جياجياكاندا چۈن پەيدا دەبن. ئەو نەرىتە لە كۆيۈھەتۈرۈ كە ژىتكى سەرددەمى رۆمانەكان جوانى خۆى لە رىگەيەوە نىشاندەدات، ئەي ئەو نەرىتە لە كۆيۈھەتۈرۈ كە ژىتكى فەرەنسى لە نىشاندانى جوانى خۆيدا پەيرەوي دەكات. واتە ئەو بە هيچ شىۋىيەك باس لەوە ناكات ئەو ھەممۇو نەرىتە جياوازانەى نىشاندانى جوانى لە كۆيۈھەتۈرۈن و ھونەرمەند رۆلى چىيە لە پەيدابۇونىاندا.

گەر ھونەرمەند لەۋىيە كارەكەى بە مودىرن باسبىرىت كە نىڭارى ژنەكانى سەرددەمى خۆى بکىشىت ئەوھە يېچ جياوازىيەكى نابىت لەگەل ئەو ھونەرمەندەدا كە نىڭارى ژنەكانى ئەو سەرددەمە كۆنانە دەكىشىت كە نىڭاركىشەكانى ئەو سەرددەمە لە نىڭارەكانىياندا كىشاۋىيان. چونكە ھەردووكىيان تەقلىدى ئەوھە دەكەنەوە كە ھەبىيەوە هيچيان نەرىتىكى نويى بۇ نىشاندانى جوانى دانەھىناوە. ئەمەش ھۆكەرەكەي ئەوهىي ئەوهى لای بۇدىلىر ھەتاھەتايىيەوە لە دىاليكتىكىدا يە لەگەل ئەوهى كە راگۇزەر و مادىيە نەك عەقلى.

ھونەرمەند بەپىي دىاليكتىكەكەي ھىڭل بىت بەشدارى لە داھىنانى ئەو نەرىتە راگۇزەردا دەكات كە دەبىت بە نەرىتى سەرددەمەكەي خۆى. ئەو نەرىتەش لە دىاليكتىكى نىوان مادمو سروشىتەوە پەيدا نابىت بەلكولە دىاليكتىكى نىوان عەقل و سروشىتەوە پەيدا دەبىت.

گەر ئەوهى ھەتاھەتايىيە تەكىنەكىي وينەكىشان بىت و ئەوهى راگۇزەر نەرىتى نىشاندانى جوانى بىت، ئەوكاتە ئەو توخمەي كە نەرىتى سەرددەمەكە دەگۈرېت و نەرىتىكى تر دەخاتە شوينەكەي، لە دىاليكتىكەكەدا بەشدار نىيە، بۇيە ئەوهى كە لە بەرھەپىشچۇونىكى ھەمىشەيىدا يە ئەوھە نابىت كە راگۇزەر و سروشىتىيە بەلكو ئەوھە دەبىت كە مادى و تەكىنەكىيە. ئەو كاتە ھونەرمەندەكانىش بۇ ئەوهى كارە ھونەرىيەكەيان بەرھەپىش بېھن دەبىت تەكىنەكىي وينەكىشانيان بەرھەپىش بېرن و وردتر لەوهى كە پېشىر وينەى شتىكىان پى كىشاۋە وينەكان بکىشىنەوە.

ھونەرمەند لېرەدا ھەممۇو بایەخدايىكى دەبىت بەوهى كە چۈن وردتر لەوهى نىڭارى ئەو شتانە بکىشىت كە كىشاۋىيەتى، بۇ ئەمەش دواجار ھەر دەبىت ئامېرىكى دروست بكت كە وردتر لە خۆى بتوانىت نىڭارى شتەكان بکىشىت و ئەوهە فەرامۆش بكت كە لای بۇدىلىر راگۇزەرەو لە سەرددەمەكەمە بۇ سەرددەمەكى تر گۇرانى بەسەردا دىت.

له دیالیکتیکی ماده و سروشتنا گمئ ئوهى مادىيە زال بىبىت بەسەر ئوهىدا كە سروشتبىه، ھونەر ھونەرىتى خۆى لە دەستدەدات و دەبىت بە تەكニكىيەكى رەووت. تەكニكىيەكى رەووت لاي بۆدىلەر ھونەرى رەووتە. ئەو كاتە ئوهى گرنگە ئەوه نېيە كە راڭوزەرە.

ئوهى دەبىت لەسەر دەمەنچەكەوە بۇ سەر دەمەنچەكى تر بگۈرۈت ھونەر ھىچ پەيپەندىيەكى يېۋە نامىنى، ئەمەش وا دەكەت ئوهى نەگۈرە زال بىبىت بەسەر ئوهىدا كە گۈرۈۋە ئوهىش گۈرۈۋە خاسىيەتى ئەو نەگۈرە وەرگۈرت و ئەو نەرىتىھى كە ھى ئەو سەر دەمەنچەكەوە دەبىت بگۈرۈت وەك خۆى بەننەتەوە بىبىت بەو نەرىتە نەگۈرە كە رىگەرە لە بەردىم پەيدابۇونى ھەر نەرىتىكى نويىدا.

گمئ ئوهىش راڭوزەرە زال بىبىت بە سەر ئوهىدا كە تەكニكىيە كارى ھونەرى بابەتكەمى خۆى لەدەست دەدات، ئوهى دەمەنچەتەوە تەنھە تىكەلەرنى رەنگەكانە يان دەبىتە كاركىردن لەسەر تىكشەنەنلىكەن و ئەنەكان و ئوهى كە واقعىيە. ئەمەش لە راستىدا وَا ناكات نەرىتىكى نوى بۇ نىشاندانى جوانى بىتە ئاراوه.

بهشی هەشتام کورد و مۆدیرنیتى

گەر مۆدیرنیتى بە مانا بۇ دایریبەکەی وەربگىرین و توخەمە هەتاھەتاپىيەكە بە تەكىنەتى ھونەرى بزانىبىن، ئەمەن لە راستىدا ئەم بەنەمايە نەفيەدەكەنەمە كە بەنەمايى داھىنانى نەرىتە نويكانەمە ئەمەش دەبىتە ھۆى ئەمەن كاركىردن بە نەرىتىكى دىاريکاراو بە مۆدیرنیتى ناو بېرىت و ئەمەش كە بەپىتى ئەم نەرىتە كار نەكەت كارەكەي بخريتە دەرەمە ئەمەن كە بە مۆدیرنیتى ناو دەبىت .

بە مانايەكى تر مۆدیرنیتى لېرەدا دژى ئەمەن دەبىتە كە خۆى باڭگەنىشى بۇ دەكەت و لە بىرى ئەمەن رىيگا بەدات ئەم نەرىتە زمانى و ھونەرى و ئائىنى و سىياسىمە كۆمەلەيەتىانە كە ھەن لە گۈران نەكەن و نەرىتە نويكانيان شۇينى كۆنەكانيان بىگرنەمە، نەرىتىك خاسىيەتى ئەمەن وەردەگەرئىت كە تەكىنەكىيەمە وەك تاكە نەرىتىك خۆى نىشاندەدات كە مۆدیرنەمە ئەمەش بەمۇ نەرىتە كار نەكەت ئەمەن كارەكەي كارىكى نامۆدیرنە .

لېرەمە مۆدیرنیتى دەگۈرۈت بۇ دژەكەي خۆى و لە ھېزىكى نەرىتىگۈرۈمە دەبىت بە ھېزىكى نەرىتىپارىز. مۆدیرنیزم لە كەتكىي (بۇونى نەتەمەمىي كورد) دا مەبەست لىلى مۆدیرنیتىيە لە كاتى دژبۇونەمە لەگەل خۆيدا .

مۆدیرنیتى وەك ئەمەن لای ھىگل ھەمە كە بەرھەمى دىالىكتىكى نىوان روح و سروشىتە ، ئەمەن بەنەماي خولقاندى نەرىتى نوئى لە رىيگەيمە چالاڭ دەبىت و ئەمەش دەبىتە ھۆى ئەمەن نەرىتەكانى مىللەتىك بە جىڭىرى نەمىنەمە كە گۈرانىكى بىردوامدا بن و ئەمەن مىللەتە بۇ ھەرسەر دەمەنەكى نەرىتەكانى خۆى دابەنلى كە جىاوازىن لە نەرىتەكانى سەرەتمەكەي پېش خۆى .

بەلام كاتىك مۆدیرنیتى بە دىالىكتىكى نىوان ئەمەن مادىيە لەگەل ئەمەن سروشىتىيە پېناسە دەكىرت ئەمەن لە بىرى ئەمەن بەنەماي خولقاندى نەرىت لە مىللەتەدا بە كارايى بىيىتەمە، لە كارابۇنى خۆى دەكمەۋىت و ئەمەش دەبىتە ھۆى ئەمەن نەرىتە كە ئەمەن مىللەتە دابەنلاو خاسىيەتە تەكىنەكىيەكانى مادە وەرگەرت و لە بىرى ئەمەن رىيگە بەمۇ بەدات نەرىتىكى نوئى لەدوای خۆى جىڭەي بىگرىتەمە رىيگە لە پەيدابۇنى ھەر نەرىتىكى نوئى دەگەرت و تەنها رەوايەتى بەمۇ دەدات بۇونى ھەبىت كە لەگەل خۆيدا رىكەدەكەنەتەمە .

لېرەدا ئېتىر خاسىيەتى ئەم تەكىنەكە مادىيە هەتاھەتاپىيە وەردەگەرت. كاتىك نەرىتى ھونەرى خاسىيەتى نەرىتى تەكىنەكە وەردەگەرت ئەم كاتە شىتىك بە ناوى نەرىتىگۈرۈن بۇونى نامىنى، ئەمەن ھەمە تەنها ئەمەن كەنەنە چۆن بە دېقەتىكى زىاترەمە ئەمەن ھەمە پەپەرەوبىكەرت و جىبەجى بىكەرت. لېرەشا مۆدیرنیتى لە گەل خۆيدا دژدەبىتەمە .

باشترين نموونه له سمردهمی مۆدىرندا بۇ رۇونكىرىنەوەي گۈرانى مۆدىرنىتى بۇ دېھكەي كە مۆدىرنىزمه نەريتى قىسەكىرىنە كە زمانە. نەريتى زمانىي مىلەتتىك چۈن نەريتى قىسەكىرىنى رۆژانەيمتى ئاواش لە رىگەي ئەدەبیات و ھونھەركەپەوە نەريتى دەرىپىنى ھەست و سۆزىتى .

لە دەولەتى مۆدىرندا مۆدىرنىكىرىنە دەرىپىنى ھەر زمانىكى رىئاك پېچەوانەي ئەمەي كە مۆدىرنىتى وەك بنەماي داهىنانى نەريتە نويكەن دەخوازىت. چونكە زمانىكى بە زمانىكى مۆدىرن دەزانىرېت كە لە بنەماي داهىنانى نەريت دوور خرابىتەمەوە ئەمەي لىيى گىراپىتەمەوە لەو پەرسەپەدا پەرمىسىنى و وەچەي نوى بخاتەمەو بىگۈرىت بۇ چەند نەريتىكى زمانى جياواز كە بە دىالىكت ناسراون .

زمانى مۆدىرن زمانىكى بەستانداردكراوه، واتە ئەم زمانىيە لەلايمەن ئەمانمەوە كە بنەماي داهىنانەكمىيان لى دەرھىناواھ رىزمانى بۇ دازراومۇ خەلکى دەبىت بە ئاگايىمەو بەكارى بەھىن و ھەملەي تىا نەكەن .

كاتىكى نەريتىكى زمانى لە ناو دەولەتىكى مۆدىرندا ستاندارد دەكرىت واتە ئەمەي كە تىادا ھونھەرەيەو زمانەكە دەخاتە ناو پەرسەندىنەكى سروشتىيەو لەكاردەخرىت و ئەمەي لەزمانەكەدا گەرنگى پېددەرىت تەكىنەكە. تەكىنەكىش لە جيائى ئەمەي جياوازى دروست بکات يەكبۇون دروست دەكەت، لە جيائى ئەمەي شەتىك والىتكات بىگۈرىت و بىبىت بە شەتىكى نوى، شەتكە وا لىدەكەت زىاتر جىڭىر بىت و خۇى لە گۈران بېارىزىت .

گەر مۆدىرنىتى بەنەماي پەيدابۇنى نەريتە نويكەن بىت ئەمە پەرسەي بە مۆدىرنىكىرىنە زمان لە رىگەي ستانداردكەنەمەوە تەمەواو دېزى مۆدىرنىتىيە. لېرەدا مۆدىرنىتىيە رۆژئاوابى دېزى خۇى دەبىتەمەوە ئەمەش بەھەزى ئەمەمەي كە عەقل لە دىالىكتىكە دەركراوهتە دەرھەوە دىالىكتىكە كە كەمتووەتە نىوان مادھە سروشتەمەوە مادھە لە دىالىكتىكەدا زالبۇوه بەسەر سروشتداو يەكبۇون جىڭەي جياوازى گەرتۇوەتەمەوە. مۆدىرنىتى لەم حالتەدا لە بىرى ئەمەي نەريتىگۈر بىت نەريتپارىزە .

شارستانىتى رۆژئاوابى لە بىرى ئەمەي وەك شارستانىتىكەنلىكى بەر لە خۇى نەريتەكەنلى خۇى نەسەپىنى و رىگەمش بە گۈرانىيان بەرات ئەمۇيش ھەمان رېرەوی شارستانىتەكەنلى بەر لە خۇى ھەيمەو لە رىگەي سەپاندنى نەريتەكەنلى خۇى بەسەر دەرمەوە خۇيدا ئەمەي كە ھى خۆيەتى و راگۇزەر و بەسەرچووه كەردووەتەمەوە كە ھەتاھەتايى و ھەمىشەيە .

ھەزمۇونى زمانى ئىنگلىزى لەسەر زمانەكەنلى ترى جىهان ھىچ جياوازىيەكى نىيە لەگەل ھەزمۇونى زمانى لاتىنى لەسەر زمانەكەنلى ترى رۆژئاوا لەسەر دەمەي رۆمانىيەكەندا، ھىچ جياوازىيەكىشى نىيە لەگەل ھەزمۇونى زمانى عەرەبى بەسەر زمانەكەنلى ترەوە لەسەر دەمەي خەلافەتە ئىسلامىيەكەندا .

گهر رینسانس و گهرانه‌وهی میلله‌تانی روزنواوی بۇ نهریته زمانیبیه لۆکالیبیه‌کانی خۆیان و پەرپەندانیان، بەرھمی مۆدیرنیتی بیت، ئەمە دەستبەرداربوونی خەلکی لە سەرەتمى مۆدیرندا لە زمانەکەی خۆیان و وەرگرتقى زمانی ئېنگلیزى وەك زمانیکى جىهانى نىشانەی كۆتايى ھاتنى مۆدیرنیتى روزنواویبە. ھەر لەمەشەوە كە دەتوانىن بلېين مۆدیرنیزم ھەلگەر انەمەھى مۆدیرنیتىيە دژى خۆى.

مۆدیرنیتى بەنمایەكە كە راستەخۆ پەيوهندى بە بۇونى مرۆفانەي مرۆڤەمەوە هەيمەو جىاى دەكتامەوە لە زىندەمەركانى تر لەويوە كە توانى داهىنانى نەرىتە نوبىكانى هەيمەو لە زىندەمەركانى تردا ئەمە بۇونى نىيە.

لەگەل پەيدابۇونى مرۆڤدا مۆدیرنیتى بۇونى ھەبۇوه و پەيدابۇونى ئەمەمەو زمانە جىاوازانە ئەمە ھەممۇو نەرىتە كۆمەلایتىيە جىاوازانە ئەمە ھەممۇو نەرىتە ئائىنی و ھونھەرييە جىاوازانە كە بە درېزاي مىزۇوى مرۆڤايەتى لە پەيدابۇونىكى بەردمۇاماھاتۇونەتە ئاراوه، ھەممۇو بەرھمی مۆدیرنیتىن .

بۆيە بەم مانايە مۆدیرنیتى بەنمایەكى مرۆبىيەو روزنوا چۈن ئەمە بەنمایە تىادا كارابۇوه نەرىتى نويى بە ھۆى كارابۇونىيەوە داهىناوه، میلله‌تەكانى تىيش لە كۆن و نوېدا نەرىتەكانى خۆیان بەھۆى كارابۇونى ھەمان بەنمەماھ داهىناون. بۆيە بەم مانايە ناتوانىن بلېين مۆدیرنیتى تەنھا بەرھەمینەری شارستانىيەتى روزنواوە، بەلام جان بۇدرىيار لە (ئىنسکافۇپېدىيە گشتى) دا ئەم بەنمایە تايىمەت دەكتا بە شارستانىيەتى روزنواوە دەلىت: مۆدیرنیتى چەمكىكى نە سۆسيەلوجىيە و نە سیاسىيەو نە بە تەواوەتى مىزۇوېيىشە. بەلکو شىۋازىكى شارستانى تايىمەت كە دژ دەبىتەوە لەگەل شىۋازى كۆندا، واتە دژ دەبىتەوە لەگەل ھەممۇو ئەمە كەلتورە تەقلیديانەدا كە بەر لە خۆى ھەبۇون. لەگەل بۇونى فەرەنگى جوگرافى و رەمىزىشدا لە كولتورانەدا بەلام مۆدیرنیتى خۆى وەك شتىكى يەكرەنگ دەسەپىنى و روناکى خۆى لە روزنواوە بەسەر ھەممۇو جىهاندا بلاو دەكتامەوە.

ئەم پىناسەيە بۇدرىيار كە تا ئاستىكى زۆر پىناسەمەكى قبولكراوه بۇ مۆدیرنیتى و گۇزراشتىكى وەرده لە بە روزنوايىكىرىدى مۆدیرنیتىدا. ئەم پىناسەيە دەيمۇيىت ئەمە بلىيەت كە روزنوايىمەكان لە مىزۇوى مرۆڤايەتىدا بۇ يەكمەجار توانىان نەرىتىكى نوى دابەيىن كە جىڭە بە نەرىتە كۆنەكانى روزنواو ھەممۇو نەرىتە كۆنەكانى جىهان لىزبەكتا و خۆى بچىتە شوينەكەيان .

ئەم دىارىكىرىدە بۇردىار بۇ مۆدیرنیتى گرفتى زۆرى تىايە بەھۆى ئەمەوە كە بەنمای داهىنانى نەرىتى تايىمەتكەدووە بە روزنوايىمەكان. روزنوايىمەكان بە پىي ئەم پىناسەيە بىت شىۋازىكى نوېيىان لە ژيان بە كۆى نەرىتەكانىيەوە داهىناوه لەلای خۆيان بەو شىۋازە لە ژيانىيە نوېيىمە نەرىتەكانى رووبەرروى ھەممۇو ئەم شىۋازە ژيانىيە تەقلیدىيە لۆكالىيانە روزنواوا نەرىتە جىاوازەكانىان بۇونەتەمەوە ژيانىكى چونىمەكىيان بە كۆمەلە نەرىتىكى چون يەكەمە بۇ ھەممۇو روزنواوا ھىنواھتە ئاراوه دواى ئەمەش ئەمەش لە ژيان و نەرىتەكانىان

داوه به میلله‌کانی دهره‌هی رۆژئاوا تا ژیان و نهریته کونه‌کانی خۆیان فریبیدن و بهو نهریته نوبیانه جیگه‌یان بگرنوو.

ئەمەی کە بۆردریار له بارهی مۆدیرنیتى رۆژئاوابیه‌و دەبیت دەکرا ئىبن خەلدوونیش له سەردەمەکەی خۆیدا له بارهی ئىسلامەو بىلەت و بلىت: ئىسلام چەمکىکى نە سۆسیوقلۇجىبىونە سىاسىبىه‌و نە به تەواوەتى مىزۇوېشە. بەلكو شىوازىكى شارستانى تايىتە كە دژ دەبىتەوە لەگەل شىوازى كۆندا، واتە دژ دەبىتەوە لەگەل ھەمموو ئەو كەلتورە تەقلیديانەدا كە بەر لە خۆى ھەبۈن. لەگەل بۇونى فەرمەنگى جوڭرافى و رەمىزىشدا ھەمەندا بەلام ئىسلام خۆى وەك شىتىكى يەكرەنگ دەسپېنى و روناكى خۆى لە نیوەدورگەي عەرىبىبىه‌و بەسەر ھەمموو جىهاندا بلاو دەكاتمۇه.

گەر ئەمە بۇ مۆدیرنلىقى راست بىت، بىنگومان بۇ ئىسلام و مەسيحىت و شارستانىيەتكانى تىريش ھەر ھەمان شتمو له ناو میلله‌کانى دىاريکراودا ژيانىكى نوى بە كۆمەلە نهرىتىكى نويوھ دېتە ئاراوهو كۆتايى بە شىوازى ژيانە تەقلیدىيە لۆكالىيەكان و نهرىتە جياوازەكانىان دەھىتى و دواترىش میلله‌کانى تر ئىتەر بە جەنگ بىت يان ئاشتى ئەو شىوازە لە ژيان وەردهگەن و دەيخەنە شۇينى شىوازى ژيانە لۆكالىيەکەی خۆیان.

لەوانىيە بوترىت بەلام ئەو شىوازە لە ژيان كە مۆدېننەتى ھېناۋىيەتى جياوازە لە شىوازانە لە ژيان كە لە شارستانىيەتكانى تردا بلاو بۇوهتەوە. بىنگومان جياوازەو ھەر دەبىت جياوازىش بىت بەلام ئەوھە هېچ لەمە ناگۇرپىت ئەو شىوازە لە ژيان كە لەناؤ میلله‌تىك يان چەند میلله‌تىكدا پەيدا دەبىت و دواتر خۆى جىهانى دەكاتمۇه لە جىهانىبۇونمۇھەكىدا ھەمان رېرھۆي نەبۇوبىت.

كاتىك نهرىتە داھىنراوه نويكان دەكمۇنە ناوئەم دۆخەمەو بەھۆيەوە دەگۇرەن بۇ نهرىتىكى تەقلیدى پېرۇز ئىتەر گۇرپىيان بە نهرىتى نوى وەك مەحالى لىدىت. بۇيە ئەم پرۆسەي بە جىهانىبۇونمە شىوازە لۆكالىيەكانى ژيانى میلله‌تىك ھەر خۆى پرۆسەيەكە دژى ئەو بنەمايە كە بە ھۆى كارابۇونبىه‌و ئەو نهرىتە لۆكالىيە پەيدابۇوە. واتە بەم پرۆسەيە مۆدیرنلىقى دەگۇرپىت بۇ دژەكەي. لېرەدا شىوازىك لە ژيان بە كۆمەلە نهرىتىكەوە رىشە دادەكوتى و خۆى جىڭىرەتكەت و بۇ ئەوهى تاھەتايە بەننەتەمەوە.

بۆردریار مۆدیرنلىقى وەك بنەماي داھىنانى نهرىتە نويكان لەگەل ئەو نهرىتە كە لەو بنەمايەوە پەيدا دەبىت جىاناكاتمۇھە. مرۆڤ لە ھەرشۇينىك و ھەر سەر دەمەنەكدا بۇوبىت ئەو ھېزە نهرىتەداھىنە لە بۇونىدا ھەبۈوھە ئەوهى كە هېچ مرۆڤلىك لېي بېبىش نېيە ئەو ھېزە.

بەلام ئەو ھېزە كە لە سەر دەمەنەكدا لەناؤ كەسانى میلله‌تىكدا كارا دەبىت و نهرىتىك بۇ سەر دەمەکەي خۆى دادەھېنلىقى، ئەو نهرىتە دايدەھېنلىقى تەنها بۇ ئەو میلله‌تەو بۇ ئەو سەر دەمەشە، بۇيە بەرھەمە ئەم ھېزە وەك

بوونی خۆی بونیکی هەمیشەبى نایبىت و لە سەردىمەنگەو بۆ سەردىمەنگەو ترو لە مىللەتىكەو بۆ مىللەتىكى تر دەگۈرىت.

بۆيە ئەوهى ئەو ھىزە نەرىتىداھىنە هەمیشەبى دايدەھىنى هەمیشەبى نىبىم بۆ سەردىمەنگەو دىارى كراو و مىللەتىكى دىارىكراوه. كاتىك ئەو ھىزە نەرىتىداھىنە لە ناو مىللەتكەدا و لە سەردىمەنگەو دىارىكراودا نەرىتىك دادەھىنى، كاتىك ئەو مىللەتكە ئەو نەرىتىه و دەبىنى كە بۆ ھەموو مىللەتكان و بۆ ھەموو سەردىمەكانە، ئەوه نەرىتەكەى تەماھى پېكىرىدووه لەگەل ھىزە نەرىتىداھىنەكەدا تا خاسىتى ھەمیشەبىبۇونى ئەو ھىزە داهىنەرە بىدات بە بەرھەمەكەى كە بونىكى كاتى و ناھەمیشەبى ھەمە.

بۆدرىيار كاتىك ئەو نەرىتىه رۆژئاوايىبى كە بە مۆدىرنىتى ناوى دەبات و بە نەرىتىكى جىهانى دەبىنى و پىيى وايە دەبىت ھەموو مىللەتكانى جىهان وەرگەن و نەرىتە كۆنەكانى خۆيانى پى نەفى بىكەنەوە، بەمە بەرھەمى ھىزە نەرىتىداھىنەكە كە نەرىتىكى ناھەمیشەبى و لۆكاللىيە گۆرپۈچ بۆ بەرھەمەك كە ھەمیشەبى و جىهانىبى.

ئەو بەم لىكدانەوەيەى كە بۆ نەرىتىه رۆژئاوايىبى كە كردووېتى ئەوەمان پېندەلىت كە ئەو ھىزە نەرىتىداھىنە كە بە درىزايى مىزۇوى مرۇۋاھىتىدا لە داهىنائى نەرىتى نۇئى نەكمۇتووه دواين نەرىتى خۆى لە رىگەمى مىللەتكە رۆژئاوايىكەنەوە داهىناؤھ دواى ئەوھ ئىتر ھىچ نەرىتىكى تر داناھىنى بۆيە دەبىت ھەموو مىللەتكانى جىهان ئەو نەرىتىه وەرگەن و نەفى ھەمووئەو نەرىتە كۆنانەى خۆيانى پېكەنەوە كە پىشىر ئەوھىزە نەرىتىداھىنە لە ناو ئەواندا دايەنناون.

ئەم تىپوانىنە بۆدرىيار بۆ مۆدىرنىتى وەك ئەو تىپوانىنە وايە كە ئىسلامى وەك دواھەمەن ئاين پېناسە كردووەتەو ئەوهى سەپاندۇوە مىللەتكان ھەموويان ئائىنى ئىسلام وەرگەن و نەفى ئەو نەرىتە ئايىنائى خۆيانى پى بىكەن كە بەر لە پەيدابۇونى ئىسلام بونىيان ھەبۇوە دەبىت ئەوھش قبۇولكەن ئەو ھىزە نەرىتىداھىنە نەرىتەكانى خواناسى لە ناو مرۇۋاھىتىدا داهىناؤھ، ئىسلام دواھەمەن و كوتا نەرىتى كە دايەناؤھ دواى ئەوھ ئىتر ئەو ھىزە ھىچ نەرىتىكى خواناسى نۇئى لە ناوھىچ مىللەتىكى تردا داناھىنى.

بۆدرىيار لىرەدا ھەستى پېكىرىدىت يان ھەستى پېنەكىرىدىت ئەو خاسىتەنائى كە ھى ئەوھىزە نەرىتىداھىنە گواستۇنەتەو بۆ بەرھەمى ئەو ھىزەو بەمەش نەرىتە ئەورپىيەكانى لە كۆمەلە نەرىتىكى راگۇزەرەوە كردوون بە نەرىتى پېرۇز و ھەتاھەتايى.

بهشى نويەم... ديمانە لهگەل د. عرفان مستەفادا

كورد و مۆديرنىتى

پاشكۆى كتىبى كوردبوون و ناسىيونالىزم

وهك چۈن دىكارت دەلىت عەقل ئەمەيە كە لە ھەممۇ مرۆقىكدا ھېيە، بىنەماي داهىنانى نەرىتىش لە ھەممۇ مرۆقىكدا ھېيە شىانى چالاكبۇونە. كاتىكىش چالاك دەبىت ئەمە مرۆقە لە بەرامبەر ئەم شىوازە لە ژيان و نەرىتەكانى كە لە مەندالىيەوە لە ناویدا چىنراون ھەست بە نامۆبۇون بکات و بكمۇيتە بىركردنەوە لە ھەمەيە ئەمە نەرىتەكانى كە لە مەندالىيەوە لە ناویدا چىنراون ھەست بە نامۆبۇون بکات و بكمۇيتە بىركردنەوە لە ھەمەيە ئەمە شۇينىك بىت بكمۇيتە ناو ئەمە نامۆبۇونەوە لەگەل ئەمە ژيانە تەقلidiyە نەرىتە ناعەقلانىيەكانىدا، ئەمە ئەمە بىنەمايە لە ناویدا كارا دەبىت كە نەرىتە نويكان لېيمۇھ پەيدا دەبن.

گەمر مۆديرنىتىي ئەوروپى بەمۇ ئاراستىدا بىرۋەتىلە كە دىكارت و فەيلەسوفانى ئەلمان نەخشەيان بۇ كېشابۇو، ئەمە دەكرا بلىن شارستانىيەتى رۆزئاوا رەوتىكى مىژۇوبىي تەواو جىاوازى ھېيە لەگەل رەوتى بۇ نەمونە شارستانىيەتى مەسيحىدا يان شارستانىيەتى ئىسلامىدا. چونكە ئەمە كاتە ئەمە ھىزە نەرىتەكانى كە لە سەردىمى دىكارتدا لە ناو رۆزئاوايىمەكاندا كارابۇوە و كەوتە داهىنانى نەرىتە نويكانى خۆى، ئەمە بە كارايى دەممايەوە ئەمە كاتە لەبرى ئەمە نەرىتە نويكانى خۆى وەك نەرىتى پېرۇزو هەتاھەتايى بە سەر مەيلەمانى دەرەوە خۆيدا بىسەپىنى، كۆمەكى ئەمە مەيلەمانى دەكىد تا ئەوانىش ئەمە ھىزە نەرىتەكانى كە لە خۆياندا كارابىكەن و نەرىتە نويكانى خۆيان دابەھىن و كۆتايى بە نەرىتە كۆنەكائىان بېتىن.

نەرىتى نوى بۇ ھەر مەيلەتىك ئەمە نەرىتەمان ئەمە ھىزە نەرىتەكانى ناو خۆى دىيان دەھىنېت نەك ئەمە نەرىتەكانى كە لە مەيلەتىكى ترى وەردهگەرىت و دەيانخاتە شۇينى نەرىتە كۆنەكائى خۆى.

نەرىتى نوىي ھىچ مەيلەتىك بۇ مەيلەتىكى تر نوى نىيە، نەرىتى نوى تەنها بۇ ئەمە مەيلەتە نوييە كە خۆى بۇ خۆى دايەندا، چونكە تەنها ئەمە نەرىتەكانى لەگەل ئەمە ھوشيارىيەدا ھەمائەنگەن كە بە بۇونى خۆى ھەبەتى. بۇيە ھەممۇ نەرىتىكى نوى ھەردەبىت لۆكالى بىت و نابىت جىهانى بىت.

ھەر نەرىتىك بىمەيت خۆى جىهانى بکاتەوە ئەمە دەمەيت لە نەرىتىكى راگوزەرى سەردىمىكەوە خۆى بکات بە نەرىتىكى ھەممىشەمى و هەتاھەتايى. ئەممەش لە راستىدا بەرھەمى پەككەوتى ئەمە ھىزە نەرىتەكانى كە سەرچاوهى پەيدابۇونى ئەمە نەرىتەمە.

كاتىك مەيلەتىك نەرىتە داهىنراوەكانى خۆى جىهانى دەكتەمەو و مەيلەمانى تر ناچار دەكت بە وەرگرتىيان يان رىگرى ناکات لەمەيە مەيلەتەكانى تر ئەمە نەرىتە وەربىرىن ئەمە ھەم ئەمە ھىزە نەرىتەكانى كە سەرچاوهى پەيدابۇونى ئەمە نەرىتەمە.

پاراستنی کارایی ئەم بىنەمايە كە مىللەتكە لە تازبۇونەوەيەكى ھەممىشەيدا دەھىپتە، لەو مىللەتكە دەخوازىت ئەم نەرىتەنە خۆى وەك كۆمەلە نەرىتىكى تايىھەت بە خۆى بىبىنېت و وەك نەرىتىك نەيان بىنى كە باشىن بۇ مىللەتكانى تر. واتە ئەم بىنەمايە لىنى دەخوازىت و نەرىتەكانى خۆى بىبىنى كە لۆكالىن و جىهانى نىين، بۇ يە دەبىت خۆى رېگىرى لەمە بىكەت كە جىهانى بىرىنەوە.

ئەم مىللەتكە لە بىرى ئەمەي بانگھېشى مىللەتكانى تر بىكەت بۇ گواستنەوە نەرىتەكانى خۆى دوا لە مىللەتكانى تر دەكەت كە ئەوانىش ئەم ھىزە نەرىتەداھىنە لە ناو خۆياندا كارا بىكەن و نەرىتە نويكانى خۆيان دابەھىن. ئەمە لەراستىدا مانەوەيە لە ناو مۆدىرنىتىدا.

ئەمە كە مۆدىرنە نە ئەمەي كە لە داھاتوودا ھەمەيە نە ئەمەيە كە لە رابردوودا ھەمەيە بەلكو ئەمەيە كە ئەم مىللەتكە لە سەردىمە خۆيدا وەك نەرىتىكى نۇرى دايىدەھىنې بۇ خۆى و نەمەكانى دواتر گەشمە پىددەدن تا كامەل دەبىت و كوتايى پىدىت. مۆدىرنىتى بەم مانايە بۇونى لە ناو ژيانى نەمەيەكى مىللەتكىدا يە كە خۆى ھەم بەشدارە لە داھىنانى نەرىتەكانى ئەم ژيانە ھەم بەشدار لە كارپىكىرىدىنادا. بە مانا كانتىيەكەي ھەم ياسادار يېزەرەو ھەم جىيەجىكارى ياساكانىشە.

بە بى ئامادەبۇونى ئەمەيە نەرىتەداھىنە هىچ مىللەتكە ناكەمەيتە ناو مۆدىرنىتى راستەقىنەوە با ئەم نەرىتەنەش كە ژيانيان پىددەكەت لە كۆمەلگايەكى سەرروومرۇبى وەرگەرتىن.

لەمەي سەرۇو دەگەين بەمەي بىرمەندە فەرسىيەكان مانايەكى رەڭەمىزبىان داوه بە مۆدىرنىتى و بەمەي دەزانىن كە شىۋاھىكە لە ژيان كە رۆژئاوايىمەكان دايانھىناوە ئەم شىۋاھە لە ژيان دوايىن شىۋاھى ژيانە و كاملىتىنېشىيانە، بۇ يە دەبىت ھەممۇ مىللەتكە جياوازەكانى جىهان واز لە شىۋاھە لە ژيان بەھىن كە خۆيان دايىنھىناوە بۇ خۆيان و ئەم شىۋاھە بۇ ژيان لە رۆژئاوا وەرگەرن كە لە دوايىمە ھەم مەرۇۋاھىتى هىچ شىۋاھىكى تر بۇ ژيان داناهىننى.

بەلام فەيلەسۋانى ئەلمان مانايەكى تريان بە مۆدىرنىتى داوه كە رەڭەمىزى نېيە، ئەمۇش ئەمەيە: لە ناو ھەممۇ مىللەتكىدا ھىزىك بۇ نەرىتەداھىنان ھەمە و ھەتا مەرۇۋاھىتىش مابىت ئەم ھىزە لە باريدا ھەمە نەرىتى نۇرى بۇ ئەم مىللەتكە دابەھىنېت و مۆدىرنىتىش ئەمەيە كە ھەر مىللەتكە لە رېگەى ئەمەيە نەرىتەداھىنە خۆيەوە خۆى نەرىتەكانى خۆى دابەھىنېت و ھەر خۆيىشى جىيەجىيان بىكەت. لەمەمەيە كە كانت دەلىت مەرۇۋ خۆى دەبىت لە ھەمان كاتدا دار يېزەرەي ياساكان و جىيەجىكارى ياساكانىش بىت.

دواى رۆشكىرىنى بەم دوو مانايەي مۆدىرنىتى دەتوانىن وەلامى پېسىارەكە بىدەنەوە. پېسىارەكە دەكىرىت بەم شىۋەيەش بىكىت: كېشىھە لە نېوان كوردوو مۆدىنېتىدا ھەمە ئايا خەتاکە ھى مۆدىنېتىيە يان خەتاکە ھى كوردە؟. لە كاتىكىدا رۆشنبىرانى كورد خەتاکە بە ھى كورد دەزانىن و رەخنە لە كورد دەگەرن بەمەي كە بۇ نەرىتەكانى مۆدىرنىتى رۆژئاوايىمە دەستبەردارى نەرىتە كۆنەكانى خۆى نابىت، ھەر ئەمەشە وايکردووە كە دەولەتى نابىت و لە دەرەوە مىزۇو بىت.

ئەو بۆچوونە کە ئۆبائى بىدەولەتى و نەبۇنى كورد لە ناو مېزۋودا دەخاتە ئەستۇى كورد لە دواى نەودەكانەوە لە باشور سەرھەلدەدات. ئەو رۆشنېرانە باشور كە كوردىان وا پىناسە كردەوە مىلەتىكى كىيىمە هەر بە ياساكانى سروشت ژيان دەگۈزەرنى نايەوتىت بىتە ناو ژيانى مۆدىرنەوە، پشتىان بەپىناسەكىدەكەن بىرمەندانى فەرەنسى بۆ مۆدىرنەتىتە بەستۇوە. تا ئىستاش ئەوان گۆيىزەرەمەكى خراپى ئەو تىروانىنە فەرنىسيم كە بۆ مۆدىرنەتىتە و پۆست مۆدىرنەتىتە ھەمە. هەر بەھۆى ئەممەشمەوە وا پەيوەندى ئەوان كوردو مۆدىرنەتىتەن لېكاداھتموھ كە كورد دېرى مۆدىرنەتىتە بەھىچ شىۋەيەك نايەوتىت دەستبەردارى نەريتەكانەكانى خۆى بېيت و نەرىتە رۆزئاوايىھە مۆدىرنەكان وەرگەرتىت تا بىتە ناو مېزۋەھە، بۆيە مەحکومە بەھۆى هەر لە دۆخە كىيىمەكەن خۆيدا بەيىتەمەوە كە ئەوان ناويان نابۇ دۆخى مانەوە.

ئەوان سەرتا بانگىيەيشتىان بۆ مۆدىرنەتىتى ئەدەبىي دەكىد و پېيان وابۇ ئەو ئەدەبیاتە كوردىيە مۆدىرنە كە بەر لەوان ھەمە ئەدەبیاتىكى مۆدىرن نېيەو بەرھەمەتەرانى ئەو ئەدەبیاتە ئەدەبیاتەكەن خۆيان وَا پىناسەكىدووھتموھ كە مۆدىرنە. ھېرىشەكەشيان بۆسەر ئەو شاعيرانە بۇو كە لە ھەشتاكاندا سەدەپ پېشۈرۈدە لە ژىر ناوى مۆدىرنەتىتى ھەولى تازىكەرنەوە شىعەر و ئەدەبیاتى كوردىيان لە باشور دابۇو.

بەپىتى بۆ چۈونى ئەو رۆشنېرانە ئەو ئەدەبیاتە لە كوتايى حەفتەكان و سەرتايى ھەشتاكاندا بەناوى مۆدىرنەتىتە نوسراوه ناكەوتىتە ناو مۆدىرنەتىتەمەوە ئەو شىعەر ئەوان بەرھەمە مۆدىرنەتىتەكى ساختەن. بەلگەشيان بۆ ئەمە ئەوان بۇو كە ئەو ئەدەبیاتە سنورە ناوچەمەكەن خۆى كە شارى ھەولەر تىنەپەرەندۈرۈدە نەيتۈنىيەوە وەك ئەدەبیاتى مۆدىرن زال بېيت بەسەر شىوازە ئەدەبىيە ناوچەمەكەنلى تىدا و يەكەنگىمەك لە شىوازى ئەدەبیاتى كوردىدا دروست بکات.

لېرەدا پېوەر ئەوان بۆ مۆدىرنەتىتى ئەدەبىي زالبۇنى شىوازىكى ئەدەبىي بۇو بەسەر ھەمەو شىوازە ئەدەبىيەكانى ناوچەكانى ترى كوردىستاندا. ئەمەش دوپانكەرنەوە ھەمان بۆچۈونى رەگەزخوازانە بىرمەندە فەرنىسيمەكانى وەك بۆدرىيارە بۆ مۆدىرنەتىتى.

مۆدىرنەتىتى لاى ئەم رۆشنېرانە دەچىتە دۆخىكى رەگەزىيەمەوە بۆ سەپاندى شىوازى ئەدەبى خۆيان نەك بەسەر شىوازە ئەدەبىيەكانى باشوردا بەلکو بەسەر شىوازە ئەدەبىيەكانى پارچەكانى ترى كوردىستانىشدا، هەر بۆ سەرگەرتى ئەو پرۇزەتى ئەو رۆشنېرانە لە سالانى پېشۈرۈدە كەمپىنەتكىيان بۆ ستانداردكەرنى ئەو زمانە ئەدەبىيە كە خۆيان پېيان دەنوسى تا لە رىيگەتى حەممەتەمەوە بکەرىت بە زمانى خويىدىن و نوسىن نەك هەر لە باشوردا بەلکو لە سەرانسەر ئەمەنلىكى كوردىستاندا.

ئەوان ھەم لەمدا شىكتىان هىندا كە شىوازە ئەدەبىيەكانى خۆيان كە شىوازىكى ناوچەمەي بۇو لە شىوازىكى ناوچەمەوە بىمن بە شىوازىكى سەرتاسەرى ھەم شىكتىان هىندا لەم ئەو زمانە پېيان دەنوسى ستاندارد بکەرىت و لە رىيگەتى ئەزىزە بکەرىت بە زمانى خويىدىن و نوسىن ناوچە جىاجىاكانى باشور.

شیوازه ئەدەبىيەكەمى ئەوان ھەر لە چوارچىوھى شارى سلىمانىدا وەك شىوازىكى ناوجەبىي ئەدەبىاتى كوردى مۇدىرن مايھوھ و شىوازه ئەدەبىيەكەمى ھولىرىش درىزەرى بە تەمەنە خۆيدا، وەك زمانى نوسىنىش ئەزمانەي ئەوان ئەدەبىاتەكەمى خۆيان پىيدەنسەن ھەر لە سنورە ناوجەبىيەكەمى خۆي مايھوھ بادىنانىش كە بە بادىنى دەيانخۇيندو دەيانوسى ھەر لە سەر خويىدىن و نوسىن بە زمانەكەمى خۆيان بەردەۋام بۇون .

شىستەنەنەن ئەو رۆشنېرانە لە پرۇزەسى سەپاندى نەرىتە زمانى و ئەدەبىيەكەمى خۆيان بەسەر ناوجەكانى تردا ماناي ئەوه نىيە كە ئەوان لە كارە ئەدەبىيەكانى خۆياندا شىستىان ھىناوھو نەيتۈرانىوھ دەقى ئەدەبى سەركەوتۇو بنۇسن، ئەشى ھەر بەرھەمەنگى ئەدەبى كە سەر بە نەرىتىكى ناوجەبىي ئەدەبىاتى مۇدىرن بىت لە كوردىستانداو وەربىگىرىت بۇ زمانەكانى جىهان و نۆبلىش بەدەست بەننى، بە بۇنى بە رۆمانىكى جىهانى ئەمە ئەوه ناگەنەن كە نەرىتە زمانى و ئەدەبى ئەو رۆمانە جىهانبىيە ناوجەبىي نىيە، گەر نەرىتەكانى پەيدابۇنى ئەو رۆمانە جىهانى بن دەبىت ئەو نەرىتە زمانىيە كە رۆمانەكەشى پى نوسراوه جىهانى بىت لە كاتىكدا نەرىتە زمانىكە نەرىتىكى ناوجەبىي كوردىيەو تەنانەت نەرتەھەي و سەرتاسەرىش نىيە. نوسىنى رۆمانىك يان شىعىرەك بە تەكىنەكى بەرزا نە جىهانبىنى رۆمانووسەكە لە جىهانبىنە ناوجەبىيەكەمى خۆي دەردىكەت نە ئەو زمانىش كە پىي نوسىوھ لە زمانىكى ناوجەبىيەو دەيكەت بەزمانىكى سەررووناوجەبى .

شىستەنەنەن ئەو پرۇزەيە ئەوان لاي ئەوان شىستەنەنەن مۇدىرنىتى نەبوو بەلکو شىستەنەنەن كوردىبوو لە بەردىم مۇدىرنىتىدا، چونكە ئەوه ناوجە كوردىيەكانىن ھەرىمەكەيان دەستى بە زمان و شىوازه ئەدەبىيەكان خۆيەوە گرتۇوھو قبولى ئەوه ناكان زمان و شىوازىكى سەرتاسەرى جىڭەي زمان و شىوازه ناوجەبىيەكان بىگرىتەوە .

گەر مۇدىرنىتى زالبۇونى نەرىتىكى زمانى و ئەدەبىي ناوجەبىي بىت بەسەر نەرىتە زمانى و ئەدەبىيەكانى ناوجەكانى تردا ئەوه واقعى كورد پىمان دەلىت: كورد بە ھەر ناوىكەوە بىت قبولى ئەم يەك نەرىتىيە ناكات و پەيرەوى لە فەنەرىتى دەكەت. ئەمەش ئەوه دەگەنەنەن كورد دەرى مۇدىرنىتىيە بە مانا رەگەزخوازىيە فەرەنسىمەكەئىتر مۇدىرنىتىي ئەدەبى و ھونھى بىت يان مۇدىرنىتىي سىاسى و كولتۇرى .

رۆشنېرەكان لمودا راستن كە كورد قبولى ئەو مۇدىرنىتىيە ناكات كە ئەوان خەونيان پىوھ دەبىنى، بەلام ئەمە ماناي ئەوه نىيە كە قبۇولى مۇدىرنىتىي بە مانا مەۋىيە ناچەگەزىيەكە ناكات. بەلام كورد چەند دوورىت لە مۇدىرنىتىي رەگەزىيەوە، ئەمەندە نزىكە لە مۇدىرنىتىي مەۋىيەوە.

بۇ رۇونكىردنەوە ئەممە دەبىت بە شىوهەكى تر ئەو دوو مەبەستە كە لە رىگەي و شەي مۇدىرنىتىوھ دەردىپەن دارىزىنەوە. مۇدىرنىتىي رەگەزى دەبىت: دەستبەردارى نەرىتە كونەكەمى خۆت بىھ و

ئەو نەرتىتە نوييە جىيەجىكە كە لە مەلەنلىنى نەرتىتەكاندا زالىرىنلەنە. بەلام مۇدىرنىتىي مروفىي پىمان دەلىت:
ئەو نەرتىتە نوييە جىيەجى بىكە كە خۆت داتھىنلەنە.

با بىزانىن كورد لە مىزۇدا پەيرەوى لە كام لە دوو فرمانە كردووه؟ كاتىك ئىمە دەگەرېنىمەو بۇ مىزۇوى
پەرسەندىنى نەرتىتە كوردىيەكان و مامەلكرىنى كورد لەسەر دەمە جىاجىا كاندا لەگەل نەرتىتە زالەكانى ئەو
سەر دەمانەدا لەمە تىدەگەين كورد ھەمىشە بەلاي ئەمۇدا رۆشتۈرۈپ بەپى فرمانى مۇدىرنىتىي مروفىي
ھەلسوكەوت بىكەت واتە ئەمۇ فرمانە كە دەلىت: ئەو نەرتىتە نوييە جىيەجى بىكە كە خۆت داتھىنلەنە.

بەشی دەیم مۆدیرنە

میدیهکان کە وانسراون کورد لەوانھو پەيدابووه بە پەيرھوکردنیان لەو فرمانە کە دەلیت ئەو نەرىتە لە ژیانى خۆتا جىيەجى بکە کە خۆت داھىناوە، وەك تاكە مىللەتىكى ناوچەكە ئەھو رەندەكەنھو ئەو نەرىتەمى حوكىرانى ئاشورىيەكەن قبولىكەن کە داھىنراوى ئەوانە، لمبىر ئەھو ئەو نەرىتەيان قبولەكىدووھ چەندەھا جار لەلايمەن ئاشورىيەكەنھو ھېرىشكراوەتە سەريان و ئەوانىش لە ناو شاخەكاندا بى سەروشۇين بۇون و جارىكى تر گەراونەتەو بۇ شوينەكانى خۆيان هەتا ئەوكاتە کە دياڭو لە ناوياندا ھەلەكەمۈت و ھوشياريان دەكتەوە بەو فرمانە دەولەتى مىدى وەك دەولەتىكى فەنەرىت دادەمەزىرىنى و دواي ئەھو ش ئاشورىيەكان لە بەرامبەرياندا شىكست دەھىن و كۆتاييان پىددەيت.

دياڭو خىلە میدیهکان ھوشيار دەكتەوە بەو فرمانە کە داوا دەكتەن خىلائىك ئەو نەرىتە جىيەجى بکات کە خۆى دايھىناوە، ئەو نايىت نەرىتى خىلەكە خۆى بەسمى خىلەكانى تردا بىسپىنى ئەو تەنھا ھەمائەنگى لەنیوان نەرىتە جياوازەكاندا سازدەكتەن و ھەر خىلائىك بەوھ ھوشيار دەكتەوە کە ئەو نەرىتەمى ھەپەتى نە خرپىرە نە باشتە لە نەرىتەكانى تر و ھەر خىلائىك لە خىلەكانى نەرىتى خۆى بۇ خۆى باشە بۇيە ھەرىيەكەيان بە نەرىتەكە خۆيەو دەبىت بىنېتەو پەيرەو ئەو فرمانە بکات کە دوا دەكتە ئەو نەرىتە جىيەجىي بکەيت کە ھىزە داھىنەرەكە نەرىت لە خۆندا بۇ خۆتى دايھىناوە. ئەممەش بىنمماي راستقىنە ئازادىيەو ھەر لەمەشەوەيە کە ھېرۋۇدت لە بارەي میدیهکەنھو دەلیت: ئەوان خەلکىيان فيرى ئازادى كرد. واتە فيرى ئەھەيەن كردىن نەرىتى ئەوانىتەر قبول نەكتەن و ئەو نەرىتەن جىيەجى بکەن کە ئەو ھىزە نەرىتەداھىنە لەواندا بۇ ئەوانى دايھىناوە.

کورد لەدواي میدیهکەنھو ئەھو فەلسەھەكە بۇوە کە ئەو نەرىتەن لە ژيانىدا جىيەجى بکات کە خۆى بۇ خۆى دايھىناوە. ئەم بىنممايەش بەوھ پەيرەو ناكىرت کە نەرىتەكى ناوچەمەي لە ناو كوردا لە ڕىگەي زالبۇنەوە ئەو رەوايەتىيە وەربىرىت خەلکى ناوچەكانى تر بەھۆى زالبۇنەكەمەيەو وەربىگەن و دەستبەردارى ئەو نەرىتەنە خۆيان بىن کە خۆيان بۇ خۆيان دايھىناوە.

ھەر لەمەشەوە لەناو كوردا لەبرى يەك نەرىتى زال چەندەھا نەرىتى جياوازى ناوچەيى ھەپەت کە تا ئىستاش پارىزگارى لە خۆيان دەكتەن و قبۇللى ئەھو ناكەن نەرىتى زال لە ناو خۆياندا سەرھەلبات و كۆتايى بە نەرىتە ناوچەيى جياوازەكان بەھىنى.

کورد چۈن ئەم فرمانە لە نىوان نەرىتە ناوچەيىهکانى خۆيدا جىيەجى دەكتە ئاواش بۇ نەرىتە زالەكانى دەرمەي خۆى جىيەجىي دەكتە و نەرىتە زالەكانى مىللەتانى تر کە خۆيان وەك نەرىتى جىھانى پىناسە

دەكەنەوە قبۇلناكىات. پېيەر و كىردى ئەم فرمان لە ھەممۇ نەرىتەكانىدا دىبارە ھەر لە نەرىتى ئايىبىمەوە بىڭىرە تا نەرىتى ھونەرى و ئەدەبى و نەرىتى سىاسى و حۆكمەنلىقى.

بە ھاتنى ئىسلام نەرىتىكى نوى بۇ ژيان و خواناسى لە نىوه دوورگەئى عەربىدا پەيدا دەبىت كە جىاوازە لە نەرىتى خواناسى مەسىحى و يەھودى و نەرىتەكانى تر. ئەم نەرىتە لەماوهى چاركە سەدەبەكدا نەبىت بە نەرىتى نويى ئەم عەربانەئى كە لە نىوه دوورگەئى عەربى دەۋىن و دواتر بۇ دەرەوهى خۆى بە ناوى ئايىتىكى نوىيە پەلۋىق دەھاۋىت. ئەم نەرىتە لە رىگەئى مەللتەكانى ترەوە سىستەماتىك دەكىت و لە دواي دوو سەدە مەزھەبەكان دەردەكەمون كە كاريان ئەوهى ئەم نەرىتە لە نەرىتىكى ئايى ئاوچەبىمەوە بەرزبەكەنەوە بۇ نەرىتىكى ھەمىشەبى و ھەتاھەتايى.

مەزھەبەكان كاريان ئەوهى ئەوهى كە سەردەمبىمەوە راگۇزەرە بىگۇرن بۇ ئەوهى كە ھەتاھەتايى. دواي ئەوهش وەك نەرىتىكى ئايى ئەوهى ئەوهى كە سەر مەللتەكانى دەوربەرداو ناچاريان بکەن واز لە نەرىتە ئايىبى كۆنەكانى خۆيان بەھىن.

كورد لە بەرامبەر ئەم نەرىتە ئايىبىدا كە لە رىگەئى مەزھەبەكانەوە گۇراوه بۇ نەرىتىكى ھەتاھەتايى و بۇوه بە نەرىتى زال ھەلوىستىكى ترى ھەمە كە جىاوازە لە ھەلوىستى ئەم مەللتەنانەئى كە دەستبەردارى نەرىتەكانى خۆيان دەبن بۇ نەرىتى زال ئەم سەردەمە.

كورد لە جياتى ئەوهى وەك مەللتەكانى تر سەرقالبىت بەھۇھە ئەم نەرىتە زال وەربىرىت لە ناوچە جىاجىاكاندا چەند نەرىتىكى خواناسى جىاواز بۇ خۆى دادەھىنى. لە ھەورامان نەرىتى خواناسى يارسانى سەرھەلدەدات و دواترىش نەرىتىكى ترى خواناسى پەيدا دەبىت بە ناوى ئىزىدى جەلەم دوانەش نەرىتى خواناسى تر پەيدا دەبن. پەيدابۇنى ئەم نەرىتەنانە ئەم دەدات كە كورد دەستى لە ناو كوردا و قبۇلەكرىنى نەرىتە مەزھەبىيەكانى ئىسلام ئامازە بەھۇھە دەدات كە كورد دەستى لە فرمانە بەرنەداوە كە دواي لىدەكەت پەيپەرى لە نەرىتە بکات كە خۆى دايەنەنداوە.

ئەم نەرىتە ئايىانە ھىچيان نەرىتى يەكجارەكەئى نىن و لەنداو خۆشياندا پەيپەرى لە نەرىتەگۈركىتىيەكى بەردىم دەكەن. لە ئايى يارساندا رىنمايىيەكانى هىچ دەورييەك كەلەكى دەورييەكى تريان نىيەو رىنمايى ئايى جىڭىر نىن و ھەر دەورييەكى نوى كە دېت نەرىتىكى نوى لەگەل خۆيدا دەھىنى و دەبىت لە دەورييەدا پەيپەرى لە نەرىتە بکرىت. بۇنمۇنە نەرىتەكانى دەوري شاخۋوشىنى لورستانى بەكەلەكى دەوري باباناوسى سەرگەتى ئايىن و لە دەوري باباناوسدا دەبىت پەيپەرى لە نەرىتەكانى ئەم دەرورىي

بکریت که له سهردهمدا پهباوون. بؤیه نهریتیکی جیگیری مهزههی له دهوره پارسانیبیهکاندا بوونی نییه.

ئیمه گهر سهیری نهریته ئیستاتیکیبیهکانی کورد بکمین همر ئمهه دهینن که پهپهوهی له فرمانه مۆدیرنیتی مرویی کردوه که داوا دهکات بمو نهریتاهه جوانی نیشانبدات که خۆی دایهیناون بۆخۆی. گهر سهیری میللهنهکانی دهوربهر بکمین ئهوان له نهریتی ئیستاتیکیدا پهپهوهیان له نهریتی ئیستاتیکی زال کردوه. نهریتی ئیستاتیکی زال له شیعرو ئەدەبیاتدا لسهردهمی ئیسلامدا نهریتی عەرووزیبیه که نهریتیکی عەربیبیه بۆ شیعر نوسین و بمر له هاتنى ئیسلام عەربەکانی نیوەدۇورگەی عەربى شیعريان پېنوسیووه، ئەم نهریتیکه که نهریتیکی ئیستاتیکی ناوچەبیه له ریگەی دانانی ریورەسمەوه به ناوی عەرزو روائبیزیبیه له نهریتیکی ئیستاتیکی ناوچەبیه بەرزدەکریتەمەوه بۆ نهریتیکی ئیستاتیکی سەرۋوں ناوچەبیه، میللهنهکانی ترى جگە له عەرب ناچار دەکرین بھو نهریتیه ئیستاتیکیبیه گۈزراشت له جوانبیه بکمن که ھەستى پىدەکەن. لەناو ئەم میللهنهاندا ئەم نهریتیه ئیستاتیکیبیه دەبىت بھ نهریتی ئەدەبیاتی بالا ئهوان و نهریتەکانی خۆيان له دەستدەدەن.

وەرگرتى ئەم نهریتیه لەلايمەن کورده جگە لەھەنگ دەکەۋىت بەلام كاتىكىش کە دەبىتە ناو نهریتی ئیستاتیکی کوردىبىمە نابىت بە تاكە نهریتیک بىلکو دەبىت بە نهریتیک له نهریتەکان. کورد وەك میللهنهکانی ترى رۆزھەلات واز له نهریتیه ئیستاتیکیبیهکەی خۆی ناھىنی و بە چەند نهریتیکی جياوازى ناوچەبیي گۈزاراشت له جوانى دەکات.

لە ھەرامان نهریتیک ھەبىه کە گۇرانى شاعير بھ نهریتی خۆمالى ناوی دەبات و جيائى دەكتامەوه له نهریتی عەروزى و باس لەھە دەکات کە بۆ تازەکردنەمەوي شیعري کوردى لەگەمل شىخ نورى شىخ سالحدا گەرۋانتمەوه بۆ ئەم نهریتیه. ئەم نهریتیه ئەدەبیاتیکی بەرزى پى نوسراوەتمەوه نهریتەكەش نهریتیکی ناوچەبیي ناو کورد خۆيەتى.

جگە لەھەش نهریتی ناوچەبیي تريشمان ھەبىه کە ئەدەبیاتیکی بالا پى نوسراوەتمەوه ئەمەو جگە له نهریتی ناوچەبیانە کە ئەدەبیاتى فلۇكلىرى پى نوسراوەتمەوه خاوهنى تىكىستەكانيان ديار نىيە. بؤیه له بوارى ئیستاتیكىشدا نهریتی زال کە لەلايمەن کورده وەرگىراوه له ناوخۇيدا نەيتۋانىووه بىبىت بە نهریتیکی زالى سەرتاسەرى و وەك نهریتیکی ناوچەبیي ماوەتمەوه. واتە خراوەتە ژىر حوكىمی ئەم فرمانەی کە داواي فەنەریتی دەکات نەك تاك نهریتی. ئەممە بۆ زمانىش ھەمان شە.

گهر له نهریتی حوكمرانی کوردى له سەردهمی خەلاقىته ئىسلامبەكاندا رامىنن، بەھەمان شىوه ئەمە دەبىن كە كورد نهرىتىكى لە حوكمرانى پەميرەوكردووە كە نهرىتى ميرنىشىنەكان. نهرىتى ميرنىشىنەكانش رىگە بهوه دەدات هەر ناوچەيەك بە نهرىتى خۆى حوكمرانى خۆى بکات و نهرىتى زال لە حوكمرانىدا بۇونى نەبىت .

ئەمانە ھەموو ئەھەمان بۇ رۆشن دەكەنەوە كوردى پەميرەوى لە مۆدىرنىتىي مرويى دەكەت كە لىي دەخوازىت ئەھەنەز نهرىتداھىنە لە خۇيدا لە كار نەخات تا بۇ ھەر سەردىمىك نهرىتى نويى تايىمەت بەھە سەردىمى دەبەھىنى. بەلام لەلایەكى ترەوە دژى مۆدىرنىتىي رەگەزىيە كە داواي پەميرەويىرىنى نهرىتى زال دەكەت. بۆيە دەكىرىت وەلامى پرسىارەكمەت ئاوا بدرىتەوە. ئەو رۆشنېرانەي كە مۆدىرنىتى بە وەرگەتنى نهرىتى زال پىناسە دەكەن لەمەدا راستن كە كوردىان بە دژى مۆدىرنىتى داناوه، بەلام گەر مۆدىنەتى وەرگەتنى نهرىتى زال نەبىت و خولقاندى نهرىتى نوى بىت بۇ خۆت، ئەو كوردى نەك ھەر دژى مۆدىرنىتى نېيە بەلکو تاكە مىللەتىكى ناوچەكەيە كە قبولى نهرىتى زال ناكات و دەيمەۋىت پەميرەوى لەو نهرىتانە بکات كە خۆى بۇ خۆيان دادەھىنى .

ئەھەش كە وايکردووە دەولەتى خۆى دروست نەكەت ھەر ئەھەيە كە قبۇللى ئەھە ناكات بە نهرىتى زال دەولەتمەكەي خۆى دروست بکات و دەيمەۋىت خۆى نهرىتىكى بۇ دەولەتدارى خۆى دابەھىنى. ئەممەش لە جىهانى مۆدىرندا رىگەپىنداو نېيە چۈنكە دەولەت دەبىت بەھە نهرىتە دامەززىت كە نهرىتى دروستكىرىنى دەولەتە رۆژئاوابىيەكانە كە دروستكىرىنى دەولەتە لە رىگەي نهرىتىكى زالەوە. كوردى دژى تەكىنەكى دەولەتدارى مۆدىرن نېيە دژى نهرىتى دەولەتدارى مۆدىرنە چۈنكە داواي نەھىشتى فە نهرىتى دەكەت لە رىگەي زالگەنلىكى نهرىتىكەوە .

لەرىگەي ئەم روونكىرىنەھەيەوە دەتوانىن بچىنە سەر باسکەنلىكى مۆدىرنىزم. مۆدىرنىزم بە ئايىچىلۇجياكىرىنى مۆدىرنىتىي مرويىمۇ گۆرىنەتى بۇ مۆدىرنىتىيەكى رەگەزخواز. بە مانايەكى تر دەتوانىن بلىن مۆدىرنىزم مۆدىرنىتىيەكى راسىستىيە. نهرىتى مۆدىرن بەھە پىناسە دەكەت كە زالە نەك نويىە. واتە زالىيەتى بنەماي پىناسەكەنەتى بۇ ھەموو ئەھە كە بە مۆدىرنى دەزانىت. واتە زالبۇونى ھەممىشەيى دەخاتە شوينى نويىبۇونەھەي ھەممىشەيى.

مۆدىرنىزم وەك چەمكىكى تەممۇزاي تا ئىستاش ماوەتەوە بە وردى دىيارى نەكراوه. مۆدىرنىزم وەك ئايىچىلۇجياكى كە مۆدىرنىتى ئەھورپى دەگۈزىت بۇ ژيانىكى ئايىپالى و ھەممىشەيى شىتىكە و مۆدىرنىزم وەك بە ئايىپالگەنلىكى ژيانى رۆژئاوابىي و نهرىتەكانى لەلایەن رۆشنېرانى ناپەزئاوابىي شىتىكى ترە .

بەشی یازدە مۆدیرنە

ئەوهى لە كتىبى (بۇونى نەتهوھى كورد) دا رەخنەكراوه مۆدیرنizمى رۆژئاوايىھ نەك مۆدیرnizمى نارۆژئاوايى كە خۆى لەوەدا دەبىنېتەوە ژيانى رۆژئاوايى و نەرىتەكانى بکات بە ژيانىكى ئايديالى و نموونەمىي بانگھېشت بۇ ئەوه بکات مرۆڤ تەنها ئەو كاتە بە ژيانىكى راستەقىنە دەزى كە بەو ژيانە رۆژئاوايىھ نەرىتەكانى بىزى. مۆدیرnizم لېرەدا هىچ نىبىھ جگە لە ئايديلوجيايىھ كە لمىللەتە نارۆژئاوايىھكان دەخوازىت واز لە نەرىتەكانى خۆيان بەيىن و لە ژيانى خۆياندا تەقلیدى ژيانى رۆژئاوايى بکەنەوە.

ئەم جۆرە لە مۆدیرnizm ھەولە بۇ دارشتى بەرnamىيەك بۇ بە سىستەمكىرىنى تەقلیدكەرنەوهى ژيانى تاكى رۆژئاوايى مۆدیرن لە ناو مىللەتە نارۆژئاوايىھكاندا.

مۆدیرnizm لېرە ھەمان رۆلى ئەو مەزھەبانە دەگىرېت كە بە ناوى مەزھەبەكانى ئىسلامەوە سەريان ھەلدار سىستەمەنکىيان بۇ دووپاتىكەرنەوهى تەقلیدكەرنەوهى ئەو ژيانە ھىنایە ئاراوه كە موحەممەد و ھاورىيەكانى پىي ژىابۇن. مۆدیرnizm ئەو شىوه ھەمان شىوه دارشتى سىستەمەنکە بۇ تەقلیدكەرنەوهى دووپاتىكەرنەوهى ھەممو ئەوهى كە تاكىكىكى رۆژئاوايى لە ژيانى خۆيدا دەيکات.

چۈن مۇسلمانىكى مەزھەبى بۇ ئەوهى مۇسلمان بىت لە ھەممو شىتكىدا دەبىت تەقلیدى ژيانى ئەو كەسانە بکاتەوە كە لە سەردىمى موحەممەدا ژياون، بەپى ئەم ئايديلوجيا نارۆژئاوايىھ مۆدیرnizتى كەسىكى مۆدیرن كاتىك مۆدیرنە ئەوهى تاكىكى رۆژئاوايى لە ولاتەكە خۆى دەيکات ئەويش ھەمان شىت دووپات بکاتەوە. ئەمە ئەو جۆرەلە مۆدیرnizm كە بۇ درىيار بە خواستىكى كارىكتوريانە بۇ بە مۆدیرنكردن پىناسەھى دەكەت.

گەر ئىسلام و ژيانى يەكمى مۇسلمانان بە پرۇسەھى بە مەزھەبىكەرندا رۇشتىبىت و بۇوبىت بە سىستەمەنک كە توانى ئەوهى ھەبىت ئەوهى كە لە ژيانى ئىستادا ھېبەو لە ژيانى نەوهى يەكمى مۇسلمانادا نەبۈوە لە رىگەھى پىوھەرەكەوە بتوانىت بىباتەوە ناو راپردووھو بىخاتە ناو ژيانى نەوهى يەكمەھو لەرەيگەھى ئەمەھو ئەو چۈنەتىبىھ بۇ مامەلەكەرن لەگەل ئەو شتەدا دىارى بکات، ئەوه مۆدیرnizm لەلائىن ئەو مۆدیرnizتە نارۆژئاوايىانەوە تەنانەت نەبۈوە بە سىستەمەنک بۇ ئەوهى ئەوهى لە ژيانى خۆياندا ھېيە بىبەنە ناو ژيانى رۆژئاوايىھكانەوە ئەو چۈنەتىبىھى پى بىزىزەنەوە گەر لە ژيانى ئەواندا ھەبوايىھ ئەوانە بەو چۈنەتىبىھ مامەلەيان لەگەل دەكەد.

مۆدیرnizm ئائەورپى زىاتر لە ئىسلامە سەلفىيە دەچىت كە مەزھەب رەتەكەتەوە و راستەخۇ دەيمەۋىت ژيانى نەوهى يەكمى ئىسلام وەك خۆى دووبات بکاتەوە، بۇ ئەمەش ھەولەدەت لە بىرى ئەوهى وەك ئىسلامى مەزھەبى ئەو چۈنەتىبىھ دىارى بکات بۇ مامەلەكەرن لەگەل ئەو شتەدا كە لەم سەردىمى مەدا ھەبۇن و لە سەردىمى سەرھەلدا ئىسلامدا نەبۈون ھەممو ئەو شتەدا لە ژيانى خۆى دوور دەخاتەوە كە لەو سەردىمى مەدا

نهبوون و همموو ئهو شتانهش دەگەرئىننەوە بۇ ناو ژيانى خۆى كە لە سەردىمەدا ھېبوون لە سەردىمەكەى خۆيدا نىن .

ئەم جۆرە لە مۆدېرنىزم كە بۆدرىار بە مۆدېرنازەيشنىكى كارىكتورى ناوى دەبات دەكريت بە مۆدېرنىزمىكى سەلمەفى ناوبىرىت . ھەم مۆدېنۈزمى سەلمەفى و ھەمى ئىسلام و مەسيحىتى سەلمەفيش حالتىكى دۆنکىشۇقى دروست دەكەت و دەيمەيت ھەمموو ئەمەي كە لەم سەردىمەدا ھەيە وەك ئەمە وينايى بکاتەوە كە لە سەردىمە كۆنەكاندا ھەبۈرەوە لە رىيگەي حكایەتكانەوە گۆزىرا وەتەوە .

لە كىتىپى (بۇنى نەتەمەيى كورد) ئەم جۆرە لە مۆدېرنىزمى كارىكتورى رەخنە نەكراوه ھەرچەندە رەخنەكەرنى گەرنگى خۆى ھەيە . ئەم جۆرە لە مۆدېرنىزم كە رەخنەكراوه بە ئايىۋۇلۇزىكىرىنى مۆدېرنىتى رۆزئاوابىيە لەلايەن رۆزئاوا خۆيەمو بۇ خۆى . ئويش داهىنانى نەرىتىكى پېشىبىيەو سەرپاڭىركەرنى ئەمە نەرىتىيە لە ھەمموو بوارەكانى ژياندا ، ئەمەش خۆى پەكسەتنى ئەمە ھىزە نەرىتىداھىنەيە كە ھىچ نەرىتىك دووبارە داناھىننەوە ھەمېشە ئەمە نەرىتىمە دايىدەھىننى نەرىتىكى نوئى و نادۇپاتبۇوەوەيە .

مۆدېرنىزم ئايىۋۇلۇجىايەكە سېستەمى كاركىردن زالدەكەت بەسەر سېستەمى بۇن و پەرسەندىندا ، ئەمەيە كە تەككىك زال دەكەت بەسەر ھونەردا و ھەمموو ئەمەيە ھونەرىيە دەيگۈرۈت بۇ تەككىك و بەمە رىيگە دەگەرىت لەمە ھىزە نەرىتىداھىنەيە كە درىزە بە داهىنانى نەرىتى نوئى بۇ ژيانى مىللەتكان بەدات .

مۆدېرنىزم ھەولە بۇ پېنناسەكىرنەمەي ھەمموو ئەمەيە لە جىهاندا ھەيە بەپىتى بنەماي دروستكىردن و لەرىيگەي ئەمەشەوە سەرپاڭىركەرنى ھەمموو ئەمە نەرىتى رۆزئاوابىيەنەيە كە لە سەردىمە مۆدېرندا لە رۆزئاوا ھاتۇونەتە ئاراوه . مۆدېرنىزم بە ناوى تەككىكمە كە بۇنېكى جىهانى ھەيە نەك ناوجەيى ، نەرىتى ناوجەيىكەنلى رۆزئاوا جىهانى دەكەتەوە .

مۆدېرنىزم بانگەھىشت بۇ ئەمە دەكەت ژيانى رۆزئاوابىي و نەرىتەكانى ئەمە ژيانە نمۇونەمىيەيە كە مرۆڤاپاپىتلىك لەسەرتاي پەيدابۇونىيەمە بە شوينىدا و يېلىبۇوە رۆزئاوابىيەكان توانيان پېي بىگەن ، دەبىت ھەمموو مىللەتكانى دنياش وەك رۆزئاوابىيەكان پېي بىگەن ، چونكە عەقلى مەرقىي ناتوانىت بگات بە ژيانىكى شياوتر لە ژيانە نەرىتەكانى . بۇ نمۇونە ئەمە نەرىتە دەولەتدارى ئەمە ھىزە نەرىتىداھىنە رۆزئاوابىيە دايىنەوا بەپىتى مۆدېرنىزم دواھەمین نەرىتى دەولەتدارىيە كە عەقلى مەرقىي پېي گەشىتىت و لە ھەمموو نەرىتەكانى دەولەتدارى كە مرۆڤ لە مىزۇودا دايىھىناون ئەمەيان ئەمە پەرىنیانەو عەقلى مەرقىي ئېتر لە توانيدا نېيە نەرىتىكى شياوتر و باشتى بۇ دەولەتدارى دابەھىنى .

رەخنە من لەم جۆرە لە مۆدېرنىزم لە راستىدا لە ھەمان كاتدا بەرگەرىكىردن لە عەقلى و سروشتى مەرقىي لەمەيە كە ھىشتىلا لە توانيدا ماوه لە رىيگەي سروشتى مىللەتكانەوە نەرىتى نوئى بۇ دەولەتدارى بەھىننە ئاراوه

جگه لموش ههر نهریتیکی دولتمداری تنهها بقئو میلله‌ته باشتینه که خوی دایه‌نیاوه بقئو نهانه که به ته‌قلید نه نهریته و مرده‌گرن و خویان نهریتی خویان داناهین لیکدزی له نیوان ژیان و سروشیاندا دروسته‌مکات و ئەمەش ئەمە دەگەنی که بقئو نهان شیاوترین وباشتین نییه.

مۆدیرنیزم ئایدیولوچیا گشتگیرکردنی ئەم نهریتیمیه که هیزی نهریتاده‌نی رۆزئاوایی و به‌هۆی خواسته مولخوازان‌کەمیه دایه‌نیاوه بقئو داهینانی ئامیره‌کان. ئەمە که رۆزئاواییمکان کردیان و هیچ میلله‌تیک له میلله‌کان بئر لەوان نیکرد داهینانی ئامیر بیو. ئەوان توانيان ئامرازمکانی کارکردن بگورن بقئو ئامیر له ریگەی چاندنی نهریتی کارکردن‌و له ناو ماده‌دا. مۆدیرنیزم کار بقئو نهان دەکات که چۈن ھەلسوكەوتى مروف له ریگەی چاندنی نهریتی بگوریت بقئو ھەلسوكەوتیکی وردو پېشىنىکراوی وەك ئەم ھەلسوكەوتى وردو پېشىنىکراوی که له ئامیره دروستکراوەکانیدا ھېيە.

بقئو نهان له مۆدینیزم تېگەمین دەبیت له ماھیتەکەمی بکۆلینمە، ماھیتى مۆدیرنیزم خواسته بقئو نهان هەرشتیک که ھەمیه و نییه دروستی بکات و سنوریک دابنی له نیوان ئەمە که خوی ھەمیه نهان کە دروستدەکریت. ئەمە که خوی ھەمیه هیچ رەوايەتیکی له ناو جىهاندا نییه تا ئەم کاتە کە دروستدەکریت. زمانەکانی جىهان و میلله‌کان و ھونمرەکان و ھەممو ئەمە که ئەم ھیزه نهریتاده‌نی مروفیه له جىهانه مروفیمکەدا ھىناۋىيەتىبىدون ھىچيان مروف دروستى نەکردوون و ھەممويان له ریگەی مروفیه پەيدابوون. بەلام ئەمانه بقئو نهان بۇونيان ھەبیت دەبیت له شتائىکەو که خویان ھەن بکرین بە شتائىک کە بە دروستکردن ھەن.

دروستکردن داهینانانی نهریتی نوى نییه بەلکو كۆنترۆلکردنی ئەم نهریتامیه که ھەن و چاندنەمیان بە شىۋىيەکى دەستکرد له ناو ماده‌دا. لەم پرۆسەی دروستکردندا ئەمە قوربانی ئەم ھیزه نهریتاده‌نیمیه کە ئەم نهریتە له كاتى گواستنەمەدا له مادەمەکەو بقئو مادەمەکەی تر گورانى بەسەردا دەھىنى و دەیکات بە نهریتیکی جىاواز.

كاتىک ئەم پرۆسەی گواستنەمە نهریتە بە سروشتى روودەدات و نهریتەکە له مادەمەکى لەناوچوووه دەگوازىتەمە بقئو مادەمەکى نوى، گوران له نهریتەکەدا پەيدا دەبیت، بەلام كاتىک بە ریگايەکى دەستکرد ئەم گواستنەمە يە ئەنچام دەدرېت نهریتەکە وەك خوی دەمیتەمەو ھیچ گورانىك بە خویمە نابىنى.

ھۆكارى ئەمەش ئەمە نهریتە لە گواستنەمە نهریتدا بە ریگايەکى سروشتى ئەم ھیزه نهریتەکە داهیناوه لەگەل گواستنەمە نهریتەکەدا دەگوازىتەمەو بەھۆی ئەمەشەمەو گوران له نهریتەکەدا دەھىننەتە ئار او، بەلام كاتىک بە ریگايەکى دەستکرد ئەم نهریتە دەگوازىتەمەو ئەوانەمە دەگوازىنەو بە جۆرىك دەگوازىنەو کە ئەم ھیزه نهریتاده‌نە کارى خوی نەکات تا نهریتەکە بە جىڭىرى بەنیتەمەو نەگورىت. ئەم پرۆسەی دروستکردن له

بەرژەوندى نەگۈرانى نەرىت و مانەمەدابەر وەك خۆى و رېگەر لەبىردىم ئەم گۈرانە ھەمىشەبىدا كە ئەم
ھىزە نەرىتداھىنە لە كاتى گواستنەمەكى سروشتىانەمە ئەم نەرىتمەدا دەيکات.

گىلنەر لە باسکىرىنى گواستنەمە ئەرىت بە شىۋىمەكى دەستكىرد لەگەل گواستنەمە ئەرىت بە شىۋىمەكى
سروشتى نموونە ئەم روەكانە دەھىننەمە كە لە كەشىمەكى سروشتىدا بە شىۋىمەكى ناسىستەماڭىڭ كەشە
دەكەن و سالانە خۆيان نوىدەكەنەمە لەگەل ھەمان ئەم روەكانەدا كە لە مالە شوشەبىكەندا كەشىمەكى
دەستكىرىدىان بۇ دروستەكىرىت و ھەمىشە لە زىر چاودىرىيدان تا بەم شىۋىمەكى كەپىشىر وەك پلانىڭ
بۇيان دانراوه.

ئەمەش لە رېگەى ئەمەم دەكىرىت كەشىمە ئەرىت ئەمەم شوشەبىكەن و ئەم خۆراكەش كە ئەم روەكانە
وەرىدەگەن دواى تاقىكىرىنەمەكى زۆر بىرىت بە پلانىڭ بۇ ژياني رۆزانە ئەمەم كەن دەبىت
بەپىي ئەمەپلانە بېزىن كە دانراوه. ھەر لادانىك لەم پلانە كىشە بۇ سىستەمەكە دروستەكەت و دەبىت چارەسەر
بىرىت.

گىلنەر ئەم نموونە بۇ ئەمەم دەھىننەمە تا نەرىتى مۇدىرىن كە بە دەستكىرد دەگۇازرىتەمە جىاي بکاتەمە لە
نەرىتى كىيى كە بە شىۋىمەكى سروشتى دەگۇازرىتەمە. بەپىي ئەم دىارىكىرىنە ئەلىنەر نەرىتىك بەمە مۇدىرىن
نېيە كە لەناو مىللەتىكدا تازە پەيدابۇوە پېشىنەر بۇونى نەبۇو، بەلكو نەرىتى مۇدىرىن ھەر نەرىتىكى كۆنەمە لە
برى ئەمە ئەمە بە شىۋىمەكى سروشتى و ئازادانە بگۇازرىتەمە بە شىۋىمەكى دەستكىردو سىستەماڭىكراو
دەگۇازرىتەمە.

بۇ رۇونكىرىنەمە زىاتر ئەممە دەتوانىن لە بىرى روەكى باخچە شوشەبىكەنلى ئەلىنەر زمان وەك يەكىك لە
نەرىتى مەرۆبىكەن وەرگەرىن و ئەمە رۆشن بکەنەمە كە چ زمانىك بەپىي مۇدىرىنىزم زمانىكى مۇدىرنە.

بۇ ئەممە دەكىرىت زمانى عېرى مۇدىرىن وەرگەرىن كە دەولەتى ئىسرايل لە ئىستادا وەك زەمانى دەولەت كارى
پىددەكەت. زمانى عېرى نەك ھەر زمانىكى نوى نەبۇو بەلكو زمانىك بۇو كە قىسىمەكەرى سروشتى نەبۇو، ئەم
زمانە كە نەرىتىكى قىسىمەكە لە سەردىمەكەنلى ئەلىنەر دەكىرىت كەشەكەنى سروشتى خۆيدا قىسىمەكە
راستەقىنەكەنلى خۆى لە دەستداوەو تەنها لە ناو نوسراوەكەندا ماۋەتەمەو تەنها چەند كەسىكى ئايىيىش بەھۆزى
پاراستى تىكىستە ئايىيىكەنەمە دەيزان، لە گۈرانە دەرەھېنرەتەمە دەكىرىت بە زمانى قوتاپخانە مۇدىنەكەن
و لە ناو مەندالانى ئەم جولەكەنە كە ھەر گروپەكىيان لە شوينىكى جىاي دنبا بە نەرىتىكى زمانىي جىاوازەمە
ھاتۇون دەچىنرەت و دەكىرىت بە زمانىكى مۇدىرىن و ئەم زمانەناش كە ھەر گروپەكى لەم گۈرانە دەكىرىت
خۆيدا ھىنایەتى لە قوتاپخانەكەندا قىربۇونى قەدەغە دەكىرىت و وەك زمانى ناو مالەكەن بۇ قىسىمەكەنى ناو مال
و ناو گروپەكە دەمەننەتەمە.

زمانی عیبری لمبر ئوهی به گواستنمه‌هیکی دهستکردو چاودنیری کراو له کتیبه‌کانه‌وه دهگوازرتنهوه بۇ میشکی مندالله جوله‌که‌کان و بەردموامیش لە ژیر چاودنیریدایه تا به‌هۆی ئهو هیزه نهریتداهینه‌ی که لمو منانانه‌دایه لادان له زمانه‌که رونوهدات و زمانه‌که بەشیوه بمنیتنهوه که چىنراووه دواتریش بەشیوه‌هیکی دهستکرد لمو نهوه‌یمه بگوازرتنهوه بۇ نهوه‌هیکی ترو بەبئی ئوهی رېگه بدریت هیچ لادانیکی تیا دروست بیت.

گەر ئهو زمانه لمبىگەی دامودزگاکانی دەولەتھو چاودنیری پرۆسەی گواستنمه‌کەو بەكارھینانه‌کەی نەکریت و رېگه بدریت بە سروشتى بگوازرتنهوه ئوه لە دواي چەند نهوه‌یەك بە‌هۆی ئهو هیزه نهریتداهینه جياوازە کە لە ناو گروپە جولەکە جياوازەکاندا ھەمیه دەگۈرۈت بۇ چەند زارىکى جياواز و وەك خۆي نامیتنهوه، بەلام بە‌هۆی ئهو چاودنیرىبىمه کە دەولەت بۇ گواستنمه‌و بەكارھینانى لەلایمن تاکەکانه‌وه دایناوه ئهو زمانه دواي هەزار سالیش بیت وەك خۆي دەمیتنهوه بەچ گورانیک تىايىدا رونادات.

ئەمەش ئوه دەگەمیتى کە بەپىي مۆدىرنىزم ئهو نهریتەن مۆدىرنە ئوه نېيە کە جياوازە لمو نهریتە كۆنەی کە پىشتر ھېبۈوه، بەلكو ئوهىيە کە لە پرۆسە سروشتىيەکەی گواستنمه‌و بەكارھینانى دەرھىزراوه کراوه بە نهریتىك کە ھەممو نوييپۇونەوه‌هیکى لى قىدەغەكراد.

مۆدىرنىزم لىرەدا تەماو دژدەبىتەوە لمگەن مۆدىرنىتى وەك بنەمايمەك کە دەخوازىت ھەممو مىللەتىك خۆي نهریتەکانى خۆي دابەيىنى و ھەرخۆيىشى كاريان پى بکات. چونكە مۆدىرنىزم داوا دەكات ئهو نهریتە بە سروشتى ھەمەو لە گەشەكردنى سروشتىيانە خۆيدا دەگۈرۈت لە رېگەي دروستكىردنەوه‌یەو گواستنمه سروشتىيەکەی کە گوران لە نهریتەكەدا دروست دەكات و ناهىلىت وەك خۆي بمنیتەو بگۈرۈت بۇ گواستنمه‌ى دهستکرد کە رېگە لمبەردەم ھەر گورانىكدا کە لە نهریتەدا رووبەتات.

لىرەدا مۆدىرنىزم دەبىت بە دژىكى راستقىنەي مۆدىرنىتى و ئوهى بەپىي بنەماي مۆدىرنىتى نوييە بەپىي بنەماي مۆدىرنىزم كىۋى و نامۆدىرنە، ئوهى بەپىي بنەماي مۆدىرنىزىمىش نوييە بەپىي بنەماي مۆدىرنىتى كۆنە.

گەر بەپىي ئوه بنەماي لە زمانى عەرەبى رامىنەن کە بەر لە سەرەھى مۆدىرن گواستنمه‌کەي لە گواستنمه‌هیکى سروشتىيەو بۇوه بە گواستنمه‌هیکى دهستکرد، ئوه بە رونى ئوهى کە بەپىي بنەماي مۆدىرنىزم مۆدىرنە دەتوانىن جىاى بکەينەو لەوهى کە بەپىي بنەماي مۆدىرنىتى مۆدىرنە.

بەپىي بنەماي گواستنمه‌ى دهستکردى نهریتەکان بىت زمانى عەرەبى بەر لە ھەممو زمانه رۆژئاوايىيە مۆدىرنەکان بە پرۆسە بە مۆدىرنىردندا براوهو گواستنمه سروشتىيەکەي گوراوه بۇ گواستنمه‌هیکى دهستکرد. بۇيە بەپىي بنەماي مۆدىرنىزم زمانى عەرەبى زياتره سال زىرا سال زياتره زمانىكى مۆدىرنە، بەلام ئوه

زاره عمره بیانه‌ی و هک میسری و جهزائیری و عیراقی و... هند که به‌هفوی لادان له گواستنمه‌و دهستکرده‌که‌ی زمانی عهربی ستاندارده پهیدابون و کومله زمانیکی تازهن و له گمشه‌کردنی سروشتنی خویاندان ئهمانه زمانی کیوین و مذیرن نین، ئهمانه بره‌همی لادان لهو بنهمایه‌ی که زمانیک و هک زمانیک مذیرن را دهگریت.

به‌لام به‌پی بنه‌مای مذیرنیتی زاره عمره بیه ناوچه‌بیه کانی نیشتمانی عمره بی زمانی نوین و زمانی عهربی ستاندار هر ئو زمانه کونیه که عمره بی نیومدورگه‌ی عهربی هزارو پینج سال لمهوبه‌ر به‌کاریان هیناوه‌و تا ئیستاش و هک خوی به‌بئی هیچ گورانیک له نهريته‌که‌یدا ماوه‌ته‌و. ئهمه ئهوه دهگمینی مذیرنیزم خواستیکی ههمیشمه‌بیه بؤ نهريتپاریزی و هینتنه‌وهی نهريته‌کان و هک خویان، واته خواستیکی کونه‌پاریزه نهک نویخواز. به پنچه‌وانه‌وه مذیرنیتی خواستیکی ههمیشمه‌بیه بؤ نویبیونه‌وهی نهريته‌کان و دخوازیت نهريته کونه‌کان شوین بؤ نهريته نویکان چوّل بکمن.

گمر سهیری پرۆسەی گمشه‌کردنی نهريته کوردیبیه‌کان بکمین ئهوه به رونوی ده‌بینین ئو نهريته‌بئشیوه‌یه‌کی سروشتنی ده‌گوازرینه‌وه گمشه‌ی خویان ده‌کمن و له هیچ قوناغیکی میژوودا پرۆسەی گواستنمه‌هکمیان له پرۆسەیه‌کی سروشتنیه‌وه نه‌گوراوه بؤ پرۆسەیه‌کی دهستکردو چاودیزیکراوه. ئه‌م‌هش ئهوه ده‌گمینی کورد و هک نه‌ته‌وه‌یه‌ک هیچ مهیلیکی بؤ گواستنمه‌وه دهستکردي نهريته‌کان نیبیه‌و ده‌یوه‌یت نهريته‌کانی به شیوه‌یه‌کی سروشتنی و زیندوو بگوازرینه‌وه. هر ئه‌م‌هش واکردووه له‌گمیل مذیرنیز‌مدا دژ بیت و له‌گمیل مذیرنیتیدا ههمئاهنگ بیت.

گمر له میژووی نهريته کوردیبیه‌کان رامینین ئیتر نهريته زمانیبیه‌کانی بن يان نهريته ئاینیبیه‌کانی يان نهريته هونه‌ری و ئیستاتیکیبیه‌کانی ئهوه تیدا ده‌بینین که مهیلیکی بمردوامی بؤ نویبیونه‌وهی نهريته‌کانی همیه‌و هر ئه‌م مهیل‌هش واکردووه بمردوام له نهريته‌کانیدا گوران رووبات و نهريتیکی کونی نه‌بیت که گواستنمه‌یه‌کی دهستکرد گواستیتیه‌وه بؤ هزرا سال مابیت‌هوه.

له ریگه‌ی مه‌سله‌ی گواستنمه‌ی دهستکردانه‌ی نهريته‌کان و گواستنمه‌ی سروشتنیه‌ی نهريته‌کان به ئاسانی ده‌توانین لهوه تیگمین که بؤچی عهربه‌کان و ئهه میللته به عهربکراوانه‌ی که ئینتمایان بؤ زمانی عهربی ستاندارد و کولنوره مه‌هه‌بیه گوازاراوه‌که‌ی همیه‌و فارسەکان و تورکەکانیش به ئاسانی ده‌وله‌تی مذیرنی خویان دروست ده‌کمن به‌لام کورد تا ئیستاش به‌بئی ده‌وله‌ت ماوه‌ته‌وه.

ئهوان ده‌وله‌تی مذیرنی خویان دروست‌ده‌کمن چونکه بمر له دروست‌کردنی ده‌وله‌ت‌کانیشیان ئهوه‌یان قبولکردووه که بهو نهريتanh ژیانی خویان بگوزه‌رین که پرۆسەی گواستنمه‌هکمیان له پرۆسەیه‌کی سروشتنی نهريت‌گوره کراوه به پرۆسەیه‌کی دهستکردي نهريت‌پاریز.

گهر نهریتی زمانی و هرگرین ئهوده دهبنین عمر به کانی ناو دولتی مودیرن هم همان ئهوده زمانه له داموده زگا دولتی کانی خویاندا پهیره دهکمن که هزارو دووسه ساله له پرسه گواسته موه سروشته کهی خوی خراوه به شیوه کی دستکردوو چاودیریکراو به نهگوری گویزراوه دهوه بۇ ناو سمردهمه مودیرنه که. گهر سهیری زمانی فارسی ستانداریش بکمین هم ئهوده زمانه دهبنین که هزار سال لەمھوبه بووه بەزمانی ئەدەبیاتی بالای فارسی و به گواسته موه کی دستکرد نهود به ئهوده تا ئىستا گواز راوه دهوه وەك خوی ماوه دهوه. ئەمە بۇ نهریتە زمانی بیه تورکییه کەش هەمان شتە.

ئەمەش ئهوده دەگەیینى کە بەر لە سەرھەلدانى مودیرنیزم ئهوده ميلەتانه له گواسته دهی نهریتدا پهیره و بیان له گواسته موه دەستکردی نهریتە کان کردووه نەك گواسته موه سروشتنى. ئەمەش وايکردووه لەگەل مودیرنیزمدا کە ئايىيۇلۇجىای دروستکردنى دولتی مودیرنه داواى ئهوده نهریتە دەکات کە بە دەستکرد دەگواز رېنه، بە ئاسانى و بەھى کېشە دولتە کەی خویان بەمۇ ئايىيۇلۇجىایە دامەز رېنن.

بهشی دوازده مۆدیرنە

بەلام کورد لەبەر ئەمەی لە گواستنەوەی نەرتەکانیدا پەیروی لە گواستنەوەی دەستکرد نەکردووھو نەرتەکى زمانى يان مەزھەبى نەگۇرۇ گوازراوەي نەبووھو پرۆسەي گواستنەوەي نەرتەکانى لە دۆخە سروشىيەكەي خۆيدا ھېشتووەتەوە، ئەمە بۇوەتە رېگر لە بەرددەم ئەمەدا بتوانىت دەولەتى مۆدیرنى خۆى دروست بکات.

گەر ئىمە لە پرۆسەي گواستنەوەي نەرتەکى زمانى لاي کورد رامىنن ئەمە بە ئاسانى دەيىنن ئەمە نەرتەكە زمانىيەي كە لە سەرددەمى بەر لە مۆدیرندا شىعىي كلاسيكى خۆى پېنوسىيۇوھ لەبەر ئەمە پرۆسەي گواستنەوەكەي پرۆسەيەكى سروشىي بۇوھو دەستکرد نەبووھ وەك زمانى نوسىن نەماوتەوھو لەگەلەنەن ئەمە سەرددەمى مۆدیرندا زمانى نوسىن گۈرانى تىا دروست دەپىت و دەپىت بە زمانىكى تر.

ئەمە زمانى گۈرانى شاعير شىعىي پېنوسىيۇوھ ئەمە زمانە نىيە كە نالى شىعىي پېنوسىيۇوھ بەلام شاعيرىكى مۆدیرنى عەرب و شاعيرىكى كلاسيكى عەرب بە هەمان نەرتەكى زمانى شىعىرەكانى خۆيان نوسىيۇوھ، ئەمە بۇ شاعيرانى فارس وتوركىش هەمان شتە. ئەمەش ھۆكارەكەي بۇ ئەمە دەگەرەتەوھ كە ئەمە مىللەتانە تر قبولى ئەمەيان کردووھ پرۆسەي گواستنەوەي نەرتەکى زمانى لە پرۆسەيەكى سروشىيەمە بگۈرىت بۇ پرۆسەيەكى دەستکرد نەرتەكى زمانى بۇ ھەزارسال بەبى ھىچ گۈرانىك بەھىلىتەوھ، بەلام کورد قبولى ئەمە دەکردووھ نەرتەكە زمانى كە پرۆسە سروشىيەكەي گواستنەوەي بخات و بە شىۋىيەكى دەستکرد بىانگۆيىزەتەوھ تا وەك خۆيان بەيىنەمەوھ ھىچ گۈرانىك تىاياندا رونەدات. ئەمە بۇ نەرتە ئايىش هەمان شتە.

كىشىي کورد و مۆدیرنizم لەمۇيە دەست پېدەكتە كە کورد پەیروی لە بنەماي مۆدیرنەتى دەكتات و مەبىلى بۇ ئەمە ھەمە كە پرۆسەي گواستنەوەي نەرتەکانى نەگۇرەت بۇ پرۆسەيەكى دەستکرد روېگە بە نەرتەكانى بادات لە گواستنەوەي سروشىي خۆياندا گۈرانىان تىا دروست بىت و بە جىڭىرى نەمەنەمە.

مۆدیرنizم كە رەوايتىدەر بەھەي مىللەتكەي دەولەتكەي خۆى دروست بکات، ئەمە مەرجەي كە بۇ ئەمە رەوايتىدانە ھەمەتى، بۇ کورد مەرجىيەكى سەختە تا ئەم ساتەمەختەش ئەمە مەرجەي تىدا نىيە. مەرجەكەش ئەمە ھەي كە پرۆسەي گواستنەوەي نەرتەكانى لە پرۆسەيەكى سروشىيەمە كە نەرتەگۈرە بکات بە پرۆسەيەكى دەستکرد كە نەرتەپارىز بىت و نەرتەكە بە جىڭىرى و بەبى ھىچ گۈرانىك بەھىلىتەوھ.

كاتىك دەوتىت كورد لە ناوخۆيدا يەك نىيە بۇيە ناتوانىت دەولەتكەي دروستبکات ھۆكارەكەي دەگەرەتەوھ بۇ ئەمە نەرتەتكى نىيە كە بە گواستنەوەيەكى دەستکرد بىگوازىتەوھ تا بىت بمو نەرتە سەرتاسەرىيە تا ھەمەو کورد پېكەو پەيروی بکەن و لە هەمان كاتدا بىكەن بە نەرتەتكى پېرۇزى دەست لىنەدراو و نەگۇر.

عمره‌بکان له ناوخزیدا یەك نەبۇون بەلام لەپەر ئەوهى نەرىتىكى زمانىييان ھەبۇو كە بە گواستنەمەكى دەستكىرد دەگوازرىتەموه بە نەگۈرى دەمىننەتەموه ئەوه لەپەر نەرىتىدا توانيوپيانە بىنەموه بەمەك. ناسنامەي عەرىپيانە ئەوان ناسنامەكى زمانىيەكى زمانىيەكى زمانىيەكى زمانىيەكى زمانىيەكى زمانىيەكى دەستكىرد بگوازرىتەموه تا بېت بە نەگۈرى كە لە ھەموو كاتىكدا نەگۈرە لە سەرتاسەرى ئەوهى كە ناونراوه نىشتمانى عەرىپى پارىزگارى لە نەگۈرىتەكەمى دەكربىت.

كورد لەپەر ئەوهى قىولى ئەوهى نەكىدووه ھىچ نەرىتىك لە نەرىتەكائى بە گواستنەمەكى دەستكىرد بگوازرىتەموه لاي ھەموو كوردىك بېت بە نەگۈرە پىرۆزە، ھىچ نەگۈرىكى پىرۆزى نىيە كە ناسنامەكەمى دىيارى بکات. ئەمەش وايکردووه ئەم مەرجەي تىا نەبىت كە مۇدىرنىزم لەرىگەيمەوھ رەوايەتى پىددەت دەولەتەكەمى خۆى دروست بکات.

دەولەتىكى مۇدىرن كە دروست دەكربىت بۇ ھەتاھەتايى دروست دەكربىت و سىستەم جىهانىيەكەمش لە دروستكىرنى دەولەتى نوپىدا بەخشىنە نىيە. ئەم دەولەتەكەمى دەروستدەكربىت دەبىت بپارىزگەت تەنانەت گەر پارچەيەكىشى لى بىبىتەموه بىبىتە دەولەتىكى سەربەخۇ دەبىت وەك خۆى بىننەتەموه، تەنانەت ئەم دەولەتەنەش كە بەھۆى كۆدەتاوه تايپەكەيان دەگۈرەت دەبىت وەك خۆيان بىننەموه.

مانەوه ئەم دەولەتەنەش بەندە بە نەرىتە نەگۈرە كە لە گواستنەمە دەستكىدانەي نەرىتەكائەنەوە پەيدا دەبىت. دەولەتەكەن گەر بەھۆى كۆدەتايهەكى سوپاپى يان سىاپىشەوھ تايپەكەيان بگۈرەت دەبىت نەرىتە نەگۈرەكەيان بە نەگۈرى بىننەموه.

بۇ نموونە دەولەتى مۇدىرنى ئىران كە لە پاشايەتتىكى عەلمانىيەمە بەھۆى كۆدەتاوه دەگۈرەت بۇ كۆمارىيەكى مەزھەبى ئەمە لەگەل ئەم گۈرانىدا ئەم نەگۈرە كە يەكمەجار دەولەتەكەلى لەسەر دامەزرادە -واتە ئەم نەرىتە زمانىيەمە جىڭىرىمە بە گواستنەمەكى دەستكىرد دەگوازرىتەموه - ھەر وەك خۆى ماوەتەموھ نەگۈرەوە.

دەولەتى پاشايەتى ئىران چۈن بەرگى لە نەگۈرە دەولەت دەكىد بەھەمان شىۋو كە دەولەتەكەش بۇو بە كۆمارى ھەر بەرگى لە نەگۈرە دەولەت دەكەت. بۇيە دامەزراندى دەولەت پىويىستى بە نەگۈرىكى ئاوا ھەيە كە ھەر گۈرانىك لە دەولەتكەدا رووبدا ئەم ھەر بە نەگۈرە بىننەتەموھ خەلکى ناو ئەم دەولەتە پارىزگارى لە مانەوھ نەگۈرانى بکەن. كورد قىولى ئەوه ناكات نەگۈرىكى ئاواي ھەبىت تا دەولەتەكەمى لەسەر دامەزرىنى، بەبى بۇونى نەگۈرىكى ئاواش رەوايەتى بۇ دروستكىرنى دەولەت وەرناڭىرى.

ئەمەش ئەوه دەگەيىنى كە كىشەي كورد لەھەدا نىيە كە كۆنهپارىزەو نايەويت نەرىتەكائى خۆى بگۈرەت بەلکو بە پىچەوانەوھ كورد لە بەر ئەوهى نەرىتىكى نەگۈرە پىرۆزى نىيە و قىولى ئەوه ناكات نەرىتەكائى بە

گواستنمه‌یه‌کی دستکرد بگوازرنئمه‌و تا بین به نهریتی نه‌گور بؤیه رهایتی ئه‌وهی پینادریت که دهولتی خۆی دروست بکات.

بە مانایه‌کی تر کورد ناتوانیت ئه‌و لیکدژییه له خۆیدا کزبکات‌ههه که له نیوان مۆدیرنیتی و مۆدیرنیز‌مدا همیه که يەکه‌میان بنهمایه‌که دەخوازیت نهریت‌هکان نهین به نهریتی نه‌گورو پیرۆزو هەمیشە له گوراندا بن، دووه‌میشیان بە پیچه‌وانه‌و بەنمایه‌که دەخوازیت نهریت‌هکان بە گواستنمه‌ی دستکرد له نهریتیکی گوراوه‌و بین به نهریتیکی نه‌گورو پیرۆزه. ئىمە لیکدان‌ههه بەنمایه‌که دەگات‌ههه که نه‌کورد میلله‌تیکی کیوبیه‌و نه مۆدینیز‌میش داوای نوبیون‌ههه هەمیشیی نهریت‌هکان دەکات.

دوای ئه‌وهی ئه‌وهمان رۆشنکرده‌و که رهوتی میزرووی کورد رهوتیکه بەپی بەنمای مۆدیرنیتی دەگوزھری و لەگەل بەنمای مۆدینیز‌مدا دژ دەبیت‌ههه، دەکریت پرسین ئایا رهوتی میزرووی کورد لەگەل پرۆسەی بە مۆدیرنکردن (مۆدیرنایزیشن-modernization) دا چون دەگوزھری؟ ئایا رهوتیکی دژه ئاراسته‌ی هەیه يان ھاوئار استه؟.

بۇ وەلامی ئەم پرسیاره سەرتا دەبیت لەوە تیگەین بەمۆدیرنکردن چىبیه‌و ئه‌وهی که شیانی بە مۆدینکردنی تیاپه کامیه‌؟. مۆدینایزیشن راسته‌و خۆ پەیوه‌ندی بە بەرھەمی ئه‌و داهینانه ناوازه‌یی عەقلى رۆزاوایبیه‌و هەیه که دەبیت‌ههه ھۆی ئه‌وهی دابراپیکی ژیاری بەئىتتە ئاراوه‌و بیت بەمۆ مۆركەی که ژیاری رۆزئاوابی لە ھەموو ژیارەکانی تر جیا بکات‌ههه.

ئه‌و داهینانه ناوازه‌یی که ئه‌و عەقل دەیکات داهینانی ئامېرەکانه. من ئامېر لە ئامراز بەمۆ جيادەکەمەو ئامراز سیستەمی کارپیکردنەکەی لە کارپیکرەمیداپە وەك داسیک کە بۇ دروینە بەكاردەھېزیریت دەبیت دەستیک ھەبیت کاری پى بکات و سیستەمی جولان‌ههه ئه‌و داسەش کە دروینەکەی پىدەکریت لە داسەکەدا نیبیه‌و لە دەستەداپە کە دروینەکەی پىدەکات. بۇیە سیستەمی کارکردنەکەی دەکەمەتە دەرھەوی خۆی، بەلام ئامېر سیستەمی کارکردنەکەی لە دەستى بەكارھینەرەکەدا نیبیه‌و لە ناو ئامېرەکە خۆیداپە، ئه‌وه مەکنییەی کە دروینەکە پى دەکریت سیستەمیکی بۇ کارکردن لە خۆیدا ھەلگرتووھو ئه‌وهی کە ئه‌و ئامېرە کار پىدەکات تەنھا ئامېرەکە ئاراسته دەکات بۇ ئه‌و شوینەکە گەنمەکە لىيەو ئىتر ئامېرەکە خۆی دروینەکە گەنمەکە دەکات.

پەيدابونى ئەم ئامېرانه لەو کات‌ههه کە عەقلى رۆزئاوابی پەی بەمۆ برد ئه‌و سیستەمی کارکردنەکە لە دەستى كريکارىك يان جوتىارىكداپە لەرىگەمەو کار بە ئامرازىك دەکات، دەکریت بخريتە ناو ئامرازەکە خۆيەوھ ئىتر بۇ کارکردنى پېۋىستى بە كريکارەکە نەمەنلى و تەنھا ئه‌وهندە پېيوستى پىيى ھەبیت کە بەرھە كارەکە ئاراستە بکات.

و اته ئامراز ئامېرىكە كە سىستەمى كاركردنەكەى لە خۇيدا نىبىمو بەلام ئامېرى ئامرازىتكە كە سىستەمى كاركردنەكەى لە خۇيدايە. ئەم پەيپەردنە عەقلى ئەورپى بەوهى كە لە توانادا ھەمە سىستەمى كاركردن لە مەرۆفە بگوازىتەمۇ بۇ ناو ئەو ئامرازە بەكارى دەھىننى گۈرانتىكى رېشەمى لە بوارى پېشەسى و كاركردندا دەھىننەئارا وە ئەممەش كاردەكتە سەر گۈرانى سىستەمى دابەشكەرنى كارو پېشەكان و فيرىبونيان.

ئەم كارىگەرىيە لە رۆژئاوادا ھەر لە بوارى پېشەدا ناوەستىت و كاردەكتە سەر سىستەمى پەيپەندىيە كۆمەلەيەكەن و گۈران لەوانىشدا دەھىننەئارا وە. پرۆسەمى بە مۆدىرنىكەد پەيپەندىيەكى راستەخۆى بەم دەھىننە رۆژئاوابىمۇ ھەمە.

مەرۆف بەمۇ جىادەكەرىتەمۇ لە زىندەھەر مەكانى تر جەگە لەمۇ ھىزە دەھىنەرە سروشتىيە كە وەك ھەر زىندەھەر ئىكى تر لە ناویدا كاردەكتات بۇ دەھىنەنەوەي جۇرەكەى خۆى كە لەمۇ نەمەدا خۆى دەبىننەتەمۇ كە لىنى دەكەھىتەمۇ، خاونى ھىزىكى دەھىنەرە ترە كە ئازادە لەمۇ ئەمۇ بۇونەمەرەنەي پى دەھىننى كە ئەمۇ ھىزە دەھىنەرە بەشىۋەيەكى سروشتى دایان ناھىننى و ھەردەبىت مەرۆف خۆى دایان بەھىننى.

مەرۆف بەمۇ ھىزە دەھىنەرە جىا لە ھەممۇ زىندەھەر مەكانى تر ھەر لە كۆنەھە توانيوپەتى دوو جۆر لە بۇونەھەر دابەھىننى كە دەكەرىت بە بۇونەھەر ئەكتۈرى و بۇونەھەر ئەكتۈرى يان پېشەمى ناويان بەرين. زمان و ھونمۇر ئاين و ... هەت لە بۇونەھەر كلتوريەكانن بەلام پاچ و خاكەناز و داس لە بۇونەھەر ئەكتۈرىكىيە پېشەمىيەكانن. بۇونەھەر كلتوريەكان لە پەيپەندى نىوان مەرۆف و مەرۆفدا كارى خۆيان دەكمەن و تەواو مەرۆفانەن بەلام بۇونەھەر ئەكتۈرىكىيەكان لە پەيپەندى نىوان مەرۆف ئەمۇ بۇونەھەر ئەندا كارى خۆيان دەكمەن كە مەرۆف بۇ بېرىۋى خۆى پېتىپەتى پېيانە.

ئەم بۇونەھەر ئەكتۈرىكىيەكانى كە مەرۆف بۇ كارو پېشەكان دروستى كردوون لە بەر ئەمۇ بە ياسا فىزىيەتىكىيە نەگۈرە ناچارىيەكان كاردەكمەن كە لە ھەممۇ شوينىك ھەمان ياسا حۆكم دەكتات، جىهانبىيونەھەيان ئاسانە دەكەرىت ئەمۇ ئامېرىانە كە مەللەتىك دروستىكىدوون بۇ كاركردن، مەللەتەكانىتەر لە ھەرشوينىك بن بەكاريان بەھىنن. چونكە ياسا سروشتى ناچارىيەكان كە حۆكمى ئەمۇ ئامېرىانە دەكمەن لە ھەممۇ شوينىك ھەمان ياسان و ناگۇرەن.

بۇ نمۇونە ياساى سروشتى بە ھەلمبۇونى ئاو لە ھەممۇ شوينىك ئەم جىهانەدا ھەمان ياسايمۇ ئەمە نىبىيە كە لە شوينىك ئاو بەھۆى گەرمىيەمۇ بېت بە ھەلم و لە شوينىك تر نەبىت بە ھەلم، بەلام ئەمە بۇ زمانى مەللەتىك يان ھونھەر مەللەتىك يان نەرىتى ئاينى و كۆمەلەيەتى مەللەتىك ھەمان شىت نىبىيە. ئەم نەرىتانە كە مەللەتىك بۇ پەيپەندىيەكانى نىوان تاكەكانى ھەمەتى ھەمان ئەم نەرىتانە نىن كە مەللەتىكى تر بۇ پەيپەندى نىوان تاكەكانى خۆى ھەمەتى. ياسا كولتوريەكان وەك ياسا تەكتۈرىكىيەكان نەگۈر و ناچارانە نىن بەلكو گۈر او ئازادانەن.

بۇ جىاكرىنەوە ئەو نەرىتە نەگۈرە كە ئامىرىكە لە كىرىنى كارىكادا ھەلسوكەمۇتى پىدەكتات لەگەل ئەو نەرىتەنە كە مەرۆف لە پېيەندى لەگەل مەرۆفەكاندا كارىيان پىدەكتات وەك نەرىتى ھونەرى و زمانى و ئايىنى كە نەرىتى ئازادانەو گۇراون و لە مىللەتىكەمۇ بۇ مىللەتىكى تر دەگۈرەن دەتوانىن نموونەي جوتىارىكى خەلکى ھەورامان و مرگەن كە چەند دەيىمەك لەمموبەر گاجۇوتى بۇ كىلانى زەويەكانى بەكارەتىنەوە بەلام بەھۆزى ئەوەو كە ئىنگلىزەكان مەكىنەيەكىيان بۇ كىلانى زەويەكانيان دروستكىردووھو وازىان لە گاجۇوتەكانيان ھەتىنەوە ئەم مەكىنەيە گەيشتۇرۇتە ھەورامان و جوتىارەكەي ھەورامانىش وازى لە گاجۇوتەكەي ھەتىنەوە زەويەكەي بەھۆزى سياچەمانە بلىت گۇرانى ئىنگلىزە بلىت و لە جىاتى ئەوە بە جلوبرەگە ھەورامىيەكەي خۆيەمە زەويەكە بىكلىت بە جلوبرەگى ئىنگلىزىيەمە زەويەكە بىكلىت و لە برى ئەوە بە ھەورامى قسە بکات بە ئىنگلىزى قسە بکات و لە برى ئەوە رىپەرسىمە ئايىنەكانى خۆى جىبەجى بکات رىپەرسىمە ئايىنەكانى ئىنگلىزەكە جىبەجى بکات و كە چۈۋەيە مالەمەش لە برى ئەوە بە نەرىتە كۆمەللايەتەكەي خۆى ھەلسوكەمۇت لەگەل مال و مەنداھەكەي خۆى و دەوربەرەكەي خۆيدا بکات بە نەرىتى دروستكەرى ئامىرەكە ھەلسوكەمۇت بکات .

كانتىك وا بىردىكەمەنەوە ئەو جوتىارە بە گۇرينى ئامىرى كارىكەنەكەي بە ناچارى دەبىت نەرىتە كولتورييەكانىش بگۇرەن بۇ نەرىتە كولتورييەكانى ئەو مىللەتە كە ئامىرى كارىكەنەكەي داهىنەوە ئەوە وېنەمەكى كارىكاتورى لە خەيمالەماندا دروست دەبىت. ئەمەش ئەوە نىشانىدەرات كە نەرىتە مەرۆيەكەن لەو نەرىتە سروشتىيانە جىاوازان كە ئامىرىكە كارىيان پىدەكتات. ئەمەش لەھەمان كاتدا جىاوازى نىوان ھونەر و تەكニكە. ھونەر ئەوە كە لە نىوان مىللەتكاندا نەرىتەكەي گۇراوه بەلام تەكニك ئەوە كە لە نىوان مىللەتكاندا نەرىتەكەي نەگۈرە .

نىڭاركىشەكان ئىتىر لە ھەر سەدەمېكىدا بن و سەر بە ھەر مىللەتكەن بەن ھەمان نەرىتى تەكニكى بۇ كىشانى نىڭارەكانيان بەكار دەھىن بەلام ئەوە بە تەكニكە وەك كارىكى ھونەرى دايىدەھىن ھەمان كار نىيە. بۇيە ئەوە تەكニكىيە لە بەر ئەوە نەرىتەكەي نەگۇر و ناچارانەيە لە ھەممو شۇيىنەكە ھەمان نەرىتەمۇ شىانى گۇرانى تىا نىيە بەلام ئەوە ھونەرىيە بەھۆ ھونەرىيە كە نەرىتەكەي گۇراوه ئەو نەرىتە ئىنگاركىشىكە ھەيەتى ئىنگاركىشىكە تر نىيەتى. ئەمە بۇ نەرىتە زمانى و ئەدەبىيەكانىش وايە. ئەوە تەكニكىيە نەگۇر و ئەوە ھونەرىيە گۇراوه. بۇيە ئامىرىكە كە بە ياسا فيزىكىيە نەگۈرەكان كارى خۆى دەكتات بۇ كارىكەنلى پىۋىست ناكات بەكار ھىنەر مەكانى نەرىتە مەرۆيە ناسروشىيەكانى خۆيان بگۇرن بەو نەرىتەنە كە دروستكەرى ئەو ئامىرە ھەيەتى .

ئامىرەكان چۈن بە دەستى ئامىر دروستكەركەميان كاردەكەمن كە ھەلسوكەوتى لە بوارە كولتورى مۇزىيەكەدا بە كۆمەلە نەرىتىكى تايىھەت بە مىللەتمەكمى خۆيەتى، ئاواش بەدەستى ھەر بەكار ھېنىرىكى تىريش كار دەكەن با نەرىتە كولتورىيەكانى جىاوازىن لە نەرىتە كولتورىيەكانى دروستكەرى ئامىرەكە. دروستكەرى ئامىرەكان و ئەمەن پېشەيە لەگەل گواستنمۇھى ئامىرە دروستكراوەكەيدا بۇ ئەم بەكار ھېنىرانەمە كە سەر بەكولتورەكمى ئەم نىين، پېۋىسى بەمە نېيە نەرىتە كولتورىيەكانى خۆيىشى لەگەلەيدا بىنۈرۈت تا ئامىرەكە لە دەستى بەكار ھېنىرەكمى كار بکات، چونكە ھىچ پەمپەندىيەكى ناچار انه لە نىوان نەرىتى ئاكارى و كولتورى مۇۋەكان و نەرىتى تەكニكى و پېشەيى كاركىرىنى ئامىرەكان و بەكار ھېنىيائىدا نېيە .

بەشى ۱۳ مۆدیرنە

ئەوە ھەلەيە کە مارکىسىزم تىيى دەكەۋىت ئەمەيە كە پەيوەندى نىوان نەرىتە پېشەيىھەكان و نەرىتە ئاكارىيەكان بە پەيوەندىيەكى ناچارانە دەبىنى و وادەبىنى گەر ئامىرەكانى كاركىرن گۆران ئەوە پەيوەندىيە ئاكارى و كولتورى و ئايىبىيەكانىش دەگۈرپىن، لە كاتىكدا پەيوەندىيەكى دىالىكتىكى ناچارانە لە جۇرە لە نىوان ئەو دوو نەرىتەدا نىيە. گەر ھەبوايىه دەبوايە ئەو خەلکەي کە بەكارەتىمىرى ئەو ئامىرەمانن وازىيان لە نەرىتە زمانى و ھونەرى و كۆمەلەيەتىيەكانى خۆيان بەنیايمۇ نەرىتەكانى دروستكەركىيان ورگرتايە تا ئامىرەكە بە دەستىانەوە كارى خۆى بکات.

گەر پەيوەندىيەكە بەو شىۋىيە بىت ئەوە ئامىرەكان بە دەستى بەكارەتىمىرى كاريان نەدەكىرد تا بە زمانى دروستكەرى ئامىرەكان قىسيان نەكىدا. لە راستىدا ھىچ پەيوەندىيەكى ناچارانە لە نىوان ياسا نەگۈرەكانى ئەوەي کە تەككىيەمۇ مرۆڤ ھىننايەتىيە ئاراوه لەگەل ياسا گۆراوەكانى ئەوەي کە كولتورىيەمۇ مرۆڤ ھىننايەتىيە ئاراوه بۇونى نىيە.

مۆدېرانايزەيشن لە شويىندا بۆ ھەر كۆملەگایەكى سەردىمى مۆدېرن پېوېستە کە پەيوەندى بە ژيانى پېشەيى و تەككىي ئەو كۆملەگایەمۇ ھەيە، بەلام كاتىك مۆدېنائىزەيشن لە بوارە پېشەيىھەكەمۇ سەر دەكىشت بۆ بوارە كۆملەيەتى كولتورىيەكەمۇ مەرجى گۆرانى كۆملەگایەكى تەقلىدى بە كۆملەگایەكى مۆدېرن بەمۇ دىارىدەكەت كە دەبىت چۆن نەرىتە پېشەيىھەكەمۇ ئامىرەكانى كاڭىرىنى خۆى گۆرييە ئاواش نەرىتە كولتورىيەكانى خۆى بگۈرىت بە نەرىتەكانى نەتەمەرى سەردىست، ئەوە مۆدېرانايزەيشن بۆ بەرزىكەنەمۇ زالىرىنى كولتورىكى رەگەزى دەبىت بەسەر كۆملە كولتورىكى رەگەزى تردا، لېرەدا ئەوەي لەم پرۆسەيە دەكەۋىتمۇ ھىچ نىيە جىڭ لە رەگەزپەرسىتەكى نەرم. ئەوەي كورد وەك مىللەتىكى بى دەولەت لە بەرامبەريدا دەھەستىتمۇ مۆدېرانايزەيشنى بوارە كولتورىيەكەمە نەك بوارە پېشەيىھەكەي.

بەر لەوە قوتابخانە مۆدېرنەكانى فىركرىنى پېشەيى بىنە ناو رۆژھەلاتى ناوينەوە تەنھا قوتابخانە ئايىنەكان ھەبۇون، ئەوانىش بۆ گواستنمەوە نەرىتى ئايى دامەزراپۇن.

لەگەل ھاتنى قوتابخانە پېشەيىھەكانى رۆژئاوادا بۆ ناوجەكە گەر پىباوانى ئايى ناو مىللەتكەنلىكى گەورەي ھاتنى خويندىنى پېشەيى قوتابخانە مۆدېرنەكانيان كردىت ئەوەي پىباوانى ئايى حوجەرەكانى كوردىستان بە پېچەوانەو پېشوازىيەكى زۇريان لە ھاتنى ئەو قوتابخانە پېشەيىانە كردووھە ئەو زانستەي کە لەو قوتابخانە فىرى قوتبيان كراوه بە زانستىكى شەيتانى سەبىريان نەكىدووھە، نەك ھەر ئەوە تەنائىت رۆشتىنى ژنان بۆ ئەو قوتابخانە پېشەيىانە بە كافربۇون نەزانراوه.

له ناو ئەدەپیاتی کوردى ئەو سەردىمەدا ستاپشىنى زۆرى ئەو قوتابخانە مۆدىرانانە کراوهە لەلایەن ئەو شاعيرانەوە کە خۆيان مامۆستاي قوتابخانە ئايىيەكان بۇون. لەوانەيە باشترين نموونەي ئەو پياوه ئايىيانە مەلائى گەورەي كۈريە بىت.

ئەوەي کوردى لەو سەردىمەدا رووبەرووی دەبىتەمە مۆدىرنایزەيشنى كايدە كولتورييەكانە نەك كايد پېشەيەكان، ھۆى ئەم بەرامبەر بۇونەيمش ئەوەي کورد دىارە هوشىار بۇوە بهوەي بۆ فير بۇونى ئەو زانستە پېشەيانە پېويىست ناکات بە زمانى توركى يان عمرىي بى يان ئىنگلىزى مەلەكانيان فير بىرىن چونكە دەكرىت بە زمانى كوردىش ئەو زانستانە فيرى مندالانيان بىرىت.

كوردىرەدا جەنگى ئەو ناکات قوتابخانەي مۆدىرن لە كۆمەلگاىي كوردىدا دروست نەبىت، بە پېچەوانەوە جەنگى ئەو دەكەت ئەو دەولەتىنەي بەسەرياندا دابەشكەرا وە ناوچە كوردىيەكانيان لە قوتابخانە مۆدىرنەكان بىيەشكەر دووه لە ناوچە كوردىيەكانىش خويىندى مۆدىرن پەرەي پى بىدرىت.

كوردى سەرسەختانە داواي مۆدىرنایزەيشنى كايد پېشەيەكانى كۆمەلگاکەي دەكەت. مۆدىرنایزەيشنى كايد پېشەيەكانىش دواي ئەو دەست پېدەكەت کە دەولەت هەبىت، بەلام كوردى گەل ئەوشدا دەولەتى نەبۇوە لەگەل ئەو دەولەتىنەدا كە بەسەرياندا دابەشكەرا وە لەجەنگىكى بەردهوامدا بۇو، قوربانى زۆرى لەپىناو مۆدىرنایزەيشنى كايد پېشەيەكان داومە كاتىكىش كە رىكمۇتن لە نىوان بزوتنەوە كوردىيەكان حكومەتەكاندا كراوهە خويىندى كوردى لە ناوچە كوردىيەكاندا بە مەرجى سەرەكى گىراوه.

مۆدىرنایزەيشنى پېشەي بەھى بۇونى دەولەت كارىكى سەخت و ئەستەمە، كاتىك مىللەتىك خۆى خاۋەنى دەولەتى سەربەخۆى خۆى نەبىت و خرابىتە ناو دەولەتىكە كە هي مىللەتىكى ترەو ئەو قوتابخانە پېشەيەكان و سېستەمى پەرورىدەكىرىنى پېشەي داناوه ناچارە لە ناو ئەو قوتابخانەندە دا بە زمانە بىگانەيە كە هي ئەو مىللەتە سەردەستەيە بخويىتەت و دەبىت واز لە زمانەكە خۆى بىنلى و كار بۆ ئەو نەكەت بىكەت بە زمانى ئەو زانستانەي كە مۆدىرنایزەيشنى پېشەي پى ئەنچام دەدرىت.

مىللەتىك لە دۆخىكى ئاوادا بىت دەكمەۋىتە ناو كىشەيەكى گەورەوە ئەويش ئەوەي دەبىت لە بەرامبەر ئەمەدا كە پەرورىدەيەكى پېشەي دەكرىت واز لەناسنامە نەتمەوەيەكە خۆى بىنلى و ناسنامەي نەتمەوە سەردەستەكە ھەلگەرەت. ئەمەش بۆ مىللەتىكى وەك كوردى كە دەستى بە ناسنامە نەتمەوەيەكە خۆيەوە گرتۇوە كارىكى سەخت دەبىت، سەختىيەكەشى دەگەرەيتەوە بۆ ئەو كە پەرورىدەيەكى پېشەي و پەرورىدەي نەتمەوەي كراوهە بەھىك و ئەوەي بىمەۋىت لەو قوتابخانەدا بە پەرورىدەيەكى پېشەي پەرورىدە بىرىت دەبىت قبۇولى ئەو پەرورىدە نەتمەوەيەش بىكەت كە كەسەكە وەك تاكىك بە كەلتۈرۈكى نەتمەوەي پەرورىدەي دەكەت كە بىگانەيە بە بۇونى نەتمەوەي ئەو تاكە.

لەناو قوتابخانە مۆدېرنەكانى دەولەتى مۆدېرندا ئەمەرى تەكىنیكىيە بە ياسا سروشىتىبىه نەگۇرە گەردوونىيەكان
كاردەكات لەگەل ئەمەرى كە ھونھرى و ئاكارىيە نەرىت و ياساكانى لە مىلەتتىكەوە بۇ مىلەتتىكى تر جياوازە
پېيەستكراون بېيەكەوە. كەسىك كە دەيھەنەتى مەنەكانى لە داھاتوودا بىن بە خاوهنى پېشىمەك دەبىت بىانىرىتە
ئەمە قوتابخانە كە چۈن پەروەردەيەكى پېشىمە و تەكىنەكى تواناكانى دەكەن ئاواش پەروەردەيەكى زمانى
و ھونھرى و ئايىنى و كۆمەلەيەنلىق بەو نەرىتەنە دەكەن كە نەرىتەكانى نەتمەھى سەردىستى ئەمە دەولەتنەن و
نامۇن بە نەرىتەكانى نەتمەھىيەكانى ئەمە تاكە كە سەر بە نەتمەھى سەردىست نىيە.

لەمە قوتابخانەدا كە كەسىك پەروەردە دەكىرىت لە دواى تەواوبۇونى پېۋەسى پەروەردەكەنەكەدا بە تەنھا
نابىتە خاوهنى ناسنامەيەكى پېشىمە بەلکو دەبىت بە خاوهنى ناسنامەيەكى نەتمەھىش كە ھى خۆى نىيەمە ھى
نەتمەھى سەردىستەكەمە ئەمە دەولەتتى. واتە ھى ئەمە نەتمەھىيە كە بە زمانەكەمە خۆى و بە رىڭايەكى
پەروەردەكەنەتى تايىھەت بە خۆى و بە نەرىتە نەتمەھىيەكانى خۆى ئەمە تاكە پەروەردە دەكەن.

گەر خىزانىك سەر بە نەتمەھى سەردىستى ئەمە دەولەتە نەبىت كە سىستەمە پەروەردەمەيەكەمە بۇ
مۆدېرنايىزەيشنى بوارە پېشىمەكان داممزراندۇوە مەنەكانى بەو مەرجە بىنيرىتە قوتابخانە پېشىمەكانى ئەمە
دەولەتە كە تەنھا ئەمەرى پېشىمە فيرى بکەن و ئەمە وانانە نەخويىتى كە پېشىمە نىين وەك مېزۇو و ئايىن و
زمان و ھونھرو ئاكارو پەروەردەي نەتمەھىي.. هەتى، ئەمە بەھېچ شىۋىمەك لەمە قوتابخانەدا وەریناگەن.
چونكە لەمە قوتابخانەدا ئەمە چۈن پەروەردەيەكى پېشىمە دەكىرىت تا بېتىت بەخاوهنى ناسنامەيەكى پېشىمە
ئاواش پەروەردەيەكى نەتمەھىي دەكىرىت تابىت بە خاوهنى ناسنامەيەكى نەتمەھىي ئىتەر ئەمە گەرنگ نىيە ئەمە
ناسنامە نەتمەھىي ناسنامەي نەتمەھىي نەتمەھەكەمە ئەمە سەر بەو نەتمەھىي نىيە.

بۇ رۇونكەنەمە زىيانلى ناسنامەي پېشىمە و ناسنامەي نەتمەھىي جوتكەنە ئەم دوو ناسنامەي لە دەولەتى
مۆدېرندا بە ناو مۆدېرنايىزەيشنى پېشىمە، دەتوانىن كورد خۆى وەك نەتمەھىي سەربەخۇ لە ناو دەولەتتىكى
مۆدېرنى وەك توركىا وەربىگەن كە تورك نەتمەھى سەردىستى ئەمە دەولەتتى بىسەتەمە پەروەردەكەنە
تاكەكانى ناو ئەمە دەولەتى بەھى بىچ حىسابكەنە ئەمە دەولەتە ناچارن بۇ ئەمەرى بىنبە خاوهنى
ئەمە دەولەتە داناھو تاكەكانى سەر بەنەتمەھى جياوازەكانى ناو ئەمە دەولەتە ناچارن بۇ ئەمەرى بىنبە خاوهنى
ناسنامەي پېشىمەكى مۆدېرن، دەبىت قبولى ئەمە بکەن لەگەل پەروەردە پېشىمەكەدا بەو كولتورە نەتمەھىيەش
پەروەردە بکرېن كە لە كۆتايدا دەيانكەت بە خاوهنى ناسنامەيەكى نەتمەھىي توركى. ئەممەش سەر ناگەرت گەر
ئەمە تاكە لەگەل پەروەردەكەنە بەو كولتورە نەتمەھىي توركىيە كە دەيكەت بە خاوهنى ناسنامەيەكى توركى
ناسنامە نەتمەھىيەكەمە خۆى لە دەست نەدات.

دەكىرىت كەسىك ئەمرىكى و كەسىك يابانى و كەسىك تورك و كەسىك كورد ھەممويان خاوهنى يەك
ناسنامەي پېشىمە بن و ئەندازىيار بن. بەلام ناكىرىت ھەممويان خاوهنى يەك ناسنامەي نەتمەھىي بن.

ئەمەش لەبىر ئەوهى ناسنامەي پېشىپى ناسنامەي تەكىكىيەو ئەوهىش تەكىكىيە، جىهانىيەو بۇ ھەمووان يەكە بەلام ناسنامەي نەتەوھىي ناسنامەي تەكىكىيە كى جىهانى نىيەو لۆكالىيە كۆئى ئەو نەرىتانە لە خۆدا كۆدەكتەمە كە ھەر لە كۆنەمە ئەم مىللەتە دايھىناون و پەرەي پىداون، وەك نەرىتى زمانى و ھونھرى و كۆمەلایھى و ئائىنى و سیاسى .

ئەم ناسنامەي پېيوەندى بەو نەرىتانەمە كە مرۆقايدەتى بە شىۋىھى كى سروشتى كردووە بە كۆمەلە مىللەت و نەتەوھىي كى جياوازىمە كە ھەرىيەكەيان خاونى نەرىتى زمانى و ھونھرى و كۆمەلایھى و ئائىنى جياوازى خۆيەتى .

لە دەولەتى مۆدىرندا سىستەمى پەروەردە وارىكخراوە ئەوهى كولتورىيەو بۇونىكى لۆكالى ھەمە وەك ئەوهى لېكىرىت كە تەكىكىيەو بۇونىكى جىهانى ھەمە. ئەمەش ئەم لېكىرىتىنە لە ناو دەولەتى مۆدىرندا دروستكردووە كە سەرچاوهى ئەم ھەممۇ ناكۆكى و جەنگانەيە كە لە گەمل دروستبۇونى يەكمەم دەولەتى مۆدىرندا تا ئىستا بەردىوامى ھەمە.

لە تۈركىيادا دواى دروستكردنى دەولەتى مۆدىرنى تۈركى سىستەمىكى پەروەردەيى مۆدىرن دادەمەززىت و قوتابخانە پېشىپى مۆدىرنەكان شوپىنى قوتابخانە ئائىنىيەكانى مزگەوتەكان دەگرەنەمە. ھەر خىزانىك بىمۇيت منالەكانى بۇ گۈزەرانى خۆيان لە داھاتوودا پېشىپىيەكان ھەبىت دەبىت بىيانىرە ناو ئەم قوتابخانەمە تا فېرى ئەم پېشىپى بىن كە دەيانەۋىت .

لە ناو ئەم قوتابخانە تەنھا ئەم كولتورە پېشىپىيە پەروەردەكىرىنى بۇونى نىيە كە زانستە تاقىكارىي و تەكىكىيەكانى وەك فيزىيا و كىمياو بایلۇجىا و ماتماتىك.. هەندى لە خۆى دەگرىت بەلکو كولتورىكىش بۇ پەروەردەكىرىنى نەتەوھىي دانراوە كە پېيوەندى بەو نەرىتە لۆكالىيەنەمە ھەمە مىللەتەكەن ھەيمىتى، ئەم كولتورەش لە ناو ئەم زانستەدا رېكخراوە كە بە زانستە مرۆبىيەكان ناودەبرىن وەك: زمان و ئەدەبیات و ھونھرو مىزۇو و ئايىن و جوڭرافىيا زانستەكانى تر.

دەولەتى تۈركىيا كە تىايىدا نەتەوھى تۈرك سەردەستە ئەم كولتورە لۆكالىيەنەتەوھىيە كە ھەر تاكىكى لەناو قوتابخانەكاندا پىن پەروەردە دەگرىت ئىتىر كولتورەكەنەتەوھىيەكەنەمەلەكەنەنەتەوھىيە كە بىرچىك بىت- دەبىت بەمە كولتورە نەتەوھىي تۈركىيە پەروەردە بىرىت كە بىريار دراوه لە قوتابخانەكاندا پەروەردەنەتەوھىي تاكەكانى سنورى ئەم دەولەتەپېكىرىت. كە ئەھۋىش خۆى لە فىركردنى زمانى تۈركى و مىزۇوى تۈرك و ئەدەبیاتى تۈركى و ھونھرى تۈركى و ئەم جوڭرافىايى كە مىللەتى تۈرك واي دىارييەكىردووە كە بە درېزايى مىزۇوى خۆى ژيانى تىا بەسەربردووە دەبىنەتەمە .

کاتیاک کوردیاک بهم پهروهرده نەتموھی تورکیبە پهروهرده دەگریت و وانھى میزروو دەخوینیت، ئەو میزرووھى فېردا دەگریت کە میزرووی تورکەكانھو کوردىش لەناو ئەو میزروودا جگە لە دوژمنیاک ھیچى تر نیيە. کاتیکيش ھونھرو موزىك دەخوینى ئەوهى تەكىنیکىبە فېرى دەگریت بەلام ئەوهى ھونھرييەو له رىگەی ئەو تەكىنیکەوھ دەبىت نىشانى بادات نابىت ھونھەكەي خۆى بىت بەلکو دەبىت سەر بەو ھونھەبىت كەپىي دەوترىت ھونھرى توركى .

ئەو زمانھى دەبىت بىخويىت و فېرى بىت تا كولتورەكەي پېوەرگریت زمانى تورکیبە. ئەو ئەدەبیاتەي دەينوسيت دەبىت بە زمانى توركى و ئەو جىهانبىنیيەو بىنوسىت کە ئەو زمانە ھېيەتى و دواترىش كارەكانى لە ناو میزرووی ئەدەبیاتى نەتموھەكەي خۆى تومارناكىرىن بەلکو دەچنە ناو میزرووی ئەدەبیاتى تورکىيەو .

بە كورتى ئەم مزالە كوردە لە ناو ئەم قوتا خانەدا ھەر توانا پېشەيەكانى پهروهرده ناكىرىن بەلکو وەك تاكىكىش پهروهرده دەگریت بەو نەريتانە ھەلسوكەوت بکات كە نەرىتى توركىن و له رىگەي زانسته مەرقىيەكانھو لە ناویدا چىنراون .

ئەم دەولەتە بەھۆى ئەو دەسەلاتەي کە ھېيەتى پهروهردەكىرىنى تاكەكانى ناو سنورە سیاسىيەكەي خۆى مەحرۇم دەكەت لەھەيى کە بە كولتورە نەتموھىيەكەي خۆيان پهروهردە بکرىن و وەك تاكىكى سەر بە نەتموھەكەي خۆيان بەيىنھو .

ئەوان بۆ ئەوهى پهروهردىيەكى پېشەيى بکرىن دەبىت ئەو كولتورە نەتموھىيە تىاياندا بچىنرىت کە ھى نەتموھى سەردىستە. کاتىكى مەنالىكى كورد بەو كولتورە نەتموھىيە تورکیبە پهروهردە دەگریت، جىهانبىنی نەتموھى خۆى لە دەستەدەت و توركانە جىهان دەبىنى و پىناسەت دەكتەھو نەك كوردانە. کاتىكى دەچىت میزروو بەو جىهانبىنیيە تورکیبە دەخوینىتەوھە مەللەتەكەي خۆى وەك توركىكى كىۋى و نامۇدىرن دەبىنى و بەھۆى ئەمەشەوھە ھەست بە نامۇبۇون دەكەت لە بەرامبەر بۇونى كوردانەي خۆى لە میزروودا .

دەولەتى مۇدىرن لەریگەي مۇدىرنانايىزەيشنى بوارە پېشەيەكەوھ دانامەززىت بەلکو له رىگەي مۇدىنایىزەيشنى بوارە نەتموھىيەكەوھ دادەمەززىت. مۇدىرنانايىزەيشنى بوارە نەتموھىيەكەش وەك مۇدىرنانايىزەيشنى بوارە پېشەيەكە نىيە، چونكە له مۇدىرنانايىزەيشنى بوارە پېشەيەكەدا ئامرازەكان دەگۈرپىن بەو ئامىرە تەكىنیكىبە مۇدىرنانەي کە بە ياسا فيزىكىيە ناچارىيەكان كار دەكەن و رەوايە ھەر مەللەتەكەن واز لە ئامرازە كۆنەكانەكانى خۆى بەھىت و له بىر ئەوان بە ئامىرە تەكىنیكىيەكان كار بکات. چونكە ئەوهى تەكىنیكىبە جىهانبىيەو لۆكالىيى نىيە .

بەلام کاتىكى مۇدىرنانايىزەيش لە بوارە پېشەيە تەكىنیكىيەكەوھ دەگۈزۈرەتەوھ بۆ بوارە كولتورى و نەتموھىيەكە ئەو كاتە نەتموھى سەردىست كولتورە نەتموھىيەكەي خۆى بەرزدەكاتەوھ بۆ كولتورىكى سەرۇونەتموھىي و

بەمەش مۆدېرانايزېشىن لە نەتەوە ناسەردەستەكانى دەولەتى مۆدېرېن دەخوازىت واز لەزمان و كولتورى نەتەوەي خۆيان بەھىن بۇ زمان و كولتورى نەتەوەي دەولەتى سەردىست. واتە چۈن ئەوان رازىيۇون دەست لە گاجوتەكانىان ھەلگەن و بۇ كىلانى زەويەكانىان و مەكىنە بەكاربەھىن، دەبىت ئواش واز لە زمانە نەتەوەيەكانى خۆيان بەھىن و بە زمانە بخوبىن و بنوسن كە دەولەت بېرىارى لەسەرداوه.

دەولەت لە رىگەي مۆدېرانايزەيشنى بوارە پېشەبىيەكمەوە رەوايەتى وەردەگەرىت بۇ سەپاندى نەريتە نەتەوەيەكانى نەتەوەي سەردىست بەسەر ئەو نەتەواندا كە لە دەولەتەكەدا سەردىست نىن. ئەمەش مۆدېرانايزەيش لە پرۆسەبىيەكى پېشەبىيەوە دەگورىت بۇ پرۆسەبىيەكى رەگەزپەرسانە، كە ھەر لە مەرقۇ ئاخوازىت ئەو ئامرازە كۆنانەي كە كارى پېتكەدون بگۈرۈت بۇ ئامىرى تەكىنلىكى نۇئى بەلکو لىتشى دەخوازىت دەستبەردارى زمان و ھونھرو ھەممۇ نەريتە نەتەوەيەكانى خۆى بېتت و نەريتە نەتەوەيەكانى نەتەوەيەكى تر وەرگەرىت و لە پەيوەندى نىوان خۆى و كەسانى دەوربەرەكەيدا كاريان پېيگەت.

مۆدېرانايزەيش لىرەدا ھەر وەك مۆدېرنىتى لە پرۆسەبىيەكى مەرقۇي و جىهانبىيە دەگورىت بۇ پرۆسەبىيەكى رەگەزپەرسانە، لەو پرۆسەبىيەدا كۆملە رەگەزىكى نەتەوەي كۆملە رەگەزىكى نەتەوەي جىا لەخوايان قەلاچۇ دەكەن و كۆتاپىيان پېتەھىن.

دەولەتى مۆدېرن لەسەر مۆدېرانايزەيشنى مەرقۇي دانەمەزراوه كە تەنھا داواي بەمۆدېرنىكەدنى بوارى پېشەو كار دەكات بەلکو لەسەر مۆدېرانايزەيشنى رەگەزى دامەزراوه كە داوايى ئەو دەكات نەتەوەي سەردىست رەگەزە نەتەوەيەكەي خۆى بسەپىنى بەسەر ئەوانى تردا و كۆتاپىي بە رەگەزە نەتەوەيەكەيان بىنى. ھەر ئەمەشە وايکردووه كورد لەلایەكمەوە جەنگى لەكەنلە ناسىيونالىزمى سەردىستى ئەو دەولەتەنەدا كەبەسەرياندا دابەشكراوه لەسەر ئەۋەتت كە ئەو ناسىيونالىزمە سەردىستانە بەرەستەن لە بەرەتمەم مۆدېرانايزەيشنى بوارە پېشەبىيەكەي ناوچە كوردىيەكاندا، لەلایەكى ترىشەو بەرگەرى لەو دەكات ناسىيونالىزمى سەردىست بە ناوى مۆدېرانايزەيشنەوە نەريتەكانى كولتورى نەتەوەي سەردىست بە ناوى مۆدېرانايزەيشنەوە بەسەر نەريتە كولتورىيە نەتەوەيەكانى خۆيدا بسەپىنىت.

ئەوەي كورد لەو سەد سالەي دروستبۇونى ئەو دەولەتەنەدا كە بەسەرياندا دابەشكراوه رووبەررووی بۇوەتە مۆدېرانايزەيشنى بوارە پېشەبىيەكە نېيە بەلکو مۆدېرانايزەيشنى رەگەزبىيە كە نەريتەكانى كولتورە نەتەوەيەكانى نەتەوەي سەردىست بە مۆدېرن و بالا پېناسە دەكتەمەوە لە بەرامبەرىشدا نەريتە كولتورىيەكانى نەتەوەكەنلىكى ترى ناو سنورى ئەو دەولەتە بە نەريتى كۆن و كىۋى و نزەم پېناسەدەكتەمەوە تا و ايان لىپىكەت دەستبەردارى كولتورە رەگەزبىيەكە خۆيان بىن بۇ كولتورە رەگەزبىيەكە نەتەوەي سەردىست.

کورد دژی ئەو رەگەز پەرسىيەئى نەتمەوە سەردىستەكانى دەولەت جەنگ دەكەت و داواى ئەمۇھ دەكەت بە ناوى مۇدۇر انايزەيشنى بوارە پېشەيىھەكمەوە كولۇرى رەگەزىي نەتمەوەيەك بەسەر نەتمەوەكانى تىدا لە رىيگەئى هىزىو ناچار كىردىنەوە نەسەپىنرېت.

درېزەي ھەيە ...